En strid för det som borde vara

SKRIFTER UTGIVNA AV
AVDELNINGEN FÖR LITTERATURSOCIOLOGI
VID LITTERATURVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN I UPPSALA, 62.

ANDREAS HEDBERG

En strid för det som borde vara

Viktor Rydberg som moderniseringskritiker 1891–1895

GIDLUNDS FÖRLAG

Gidlunds förlag
Örlinge 111, 733 99 Möklinta
www.gidlunds.se, info@gidlunds.se

På omslaget: Viktor Rydberg i sitt arbetsrum i december 1886,
lavering av Anders Zorn. Foto: Mattias Jacobsson, Göteborgs universitet.

© Andreas Hedberg, 2012
ISSN: 0349-1145
ISBN 978-91-7844-849-4
Tryck: Baltoprint, Vilnius 2012

INNEHÅLL

FÖRORD 9

INLEDNING 11

Syfte och material, 13 · Viktor Rydbergs ekonomiska och politiska position, 16 · Prometeus och Ahasverus. Kampen mellan två krafter, 19 · Moderniseringskritik och alternativ modernitet, 23 · Forskningsöversikt, 25

RYDBERGBILDENS FÖRVANDLINGAR

Spridning och presentationer av Viktor Rydbergs författarskap 1896–2003 29

Inledning, 29 · Total utgivning, 30 · Utgivningen av enskilda verk, 42 · Avhandlingar och monografier om Viktor Rydbergs författarskap, 46 · Utrymme och värdering i litteraturhistoriska översiktsverk, 47 · Viktor Rydbergs verk i skolan, 60 · Viktor Rydbergs verk i Sveriges Radios lyrikuppläsningar, 62 · Filmatiseringar av Viktor Rydbergs verk, 63 · Slutsatser, 64

DIKTENS ÅSKÅDLIGA FORM

Vapensmeden 69

Tillkomst, 69 · Romanens handling, 71 · *Vapensmeden* som motståndshandling och tankeexperiment, 72 · Viktor Rydbergs uttalanden om *Vapensmeden*, 74 · Mottagande, 76 · Försvar är bästa anfall. Motståndshandlingens mönster, 82 · Aktanter, 82 · Tradition och förnyelse. Romanens centrala konflikt, 85 · Berättaren, 93 · Diktarens samhällsansvar. Svante som berättarideal, 97 · Inre korrespondenser. Speglingseffekter och profetiska miljöbeskrivningar, 102 · Intertexter, 107 · Berättelsens rytm, 113 · Eskapism, 117 · Konsten som tillflyktsort, 119 · Regression, 121 · Vägen till en fristad, 123 · Idyllens och naturens kronotoper, 128 · Pastoral komposition och utopi, 130 · En granskning av rasbiologin, 134 · Slatteproblemet, 139 · Tragisk pastoral, 142 · Slutet, 144 · Slutsatser, 145

DET ABSTRAKTA RESONEMANGET

”Den hvita rasens framtid” 147

Tillkomst, 147 · Några huvudlinjer i ”Den hvita rasens framtid”, 149 · *Den sociala utvecklingen*, 151 · Europa och Kina, 154 · Mottagande, 156 · Paratexter, 163 · Rydberg och retoriken, 164 · Nyskrivna inledningsord. Ett *exordium*, 166 · Epideiktisk retorik i ”Den hvita rasens framtid”, 169 · Argumentationens mönster, 170 · Bildkluster. Härden, blodet, farsoten, 172 · Historiska *exempla*, 177 · Rasbegreppet, 178 · Kina som hot, 181 · Kina som förebild, 187 · ”Förhoppningens suck”, 190 · Civilisations- och kulturkritik, 194 · Slutsatser, 196

EXKURS

Till dateringen av ”Den hvita rasens framtid” 199

SLUTDISKUSSION 202

SUMMARY 206

NOTER 211

BILAGA: BIBLIOGRAFI

Verk av Viktor Rydberg, utgivna 1896–2003 249

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING 273

PERSONREGISTER 289

till pappa

Nothing is lost forever.
In this world there is a kind of painful progress.
Longing for what we left behind and dreaming ahead.
At least I think that's so.

Tony Kushner
Angels in America. A Gay Fantasia on National Themes (1993)

FÖRORD

”Hvad som i människovärlden sker är sällan eller aldrig det rena uttrycket för eller det rena förverkligandet af ändamålet, såsom det varit föreställdt och veladt inom oss”, förklarar Viktor Rydberg i en av sina kulturhistoriska föreläsningar. Därför måste den forskare som ägnar sig åt ”historisk interpretation” beakta såväl samhälleliga villkor som mänskliga individers intentioner. Under arbetet med denna avhandling har jag försökt följa Rydbergs råd. Jag har betraktat hans verk som resultatet av personliga intentioner, men också som en produkt av samhällets ordning.

Också denna avhandling har formats i samspelet mellan mina egna ambitioner och omgivningens påverkan. Jag vill därför tacka de som hjälpt och inspirerat mig under mina fem år som doktorand.

Min handledare Johan Svedjedal är en flitig, kreativ och vänlig forskare som skarpsynt och tålmodigt granskat mina manuskript. Med sin stora beläsenhet, sin noggrannhet och sitt sinne för struktur har han undervisat mig i konsten att bedriva litteraturvetenskaplig forskning. Min biträdande handledare Anna Williams har med sin entusiasm och sin kritiska blick uppmuntrat mig att ifrågasätta det vedertagna och ständigt söka nya vägar. Genom att peka på de stora linjerna i avhandlingsarbetet har hon hjälpt mig att se bortom detaljerna.

För oumbärliga upplysningar om Rydbergforskningen och om Viktor Rydbergs författarskap vill jag tacka Bengt Landgren, Tore Lund och Gösta Löwendahl, som med aldrig sinande tålamod besvarat stora och små frågor.

Jerry Määttä opponerade grundligt och konstruktivt på min licentiatavhandling. Vid slutventileringen granskades avhandlingsmanuskriptet förtjänstfullt av Alexandra Borg, Anna Gunder, Peter Josephson, Peter Lind och Malin Nauwerck. Avhandlingen korrekturlästes av Linn Areskoug, Karl Berglund, Thomas Sjösvärd och Erik Vestin. Den engelskspråkiga sammanfattningen granskades av Anna Hedberg, Daniel Johansson och Sami Said.

Hos doktoranderna i Uppsala, på min egen institution och på andra, har jag funnit såväl kunskap som förståelse och vänskap, och för detta och mycket annat vill jag tacka Katarina Båth, Petra Carlson, Axel Lindén, My Klockar Linder, Ingeborg Löfgren, Robert Odén, Sofi Qvarnström och Henrik Wallheim. Hjälp och inspiration har jag också fått från institutionens lärare och forskare. Jag vill särskilt tacka Eva Heggestad, Paula Henrikson, Björn Sundberg och Ann Öhrberg.

Med stor tacksamhet och glädje ser jag tillbaka på mina första år vid universitetet och mina lärare Otto Fischer, Peter Hansen, Dag Hedman, Johan Lundberg och Bengt-Göran Martinsson.

Slutligen vill jag tacka Axel Englund, Ljubica Miočević, Birthe Sjöberg och Anders Burman samt personalen på Kungl. Biblioteket, Sigtunastiftelsens klipparkiv, Göteborgs universitetsbibliotek och Svenska Akademiens arkiv.

Avhandlingsarbetet har tagit upp en stor del av min tid under de senaste fem åren. Det har varit stimulerande och roligt. Men jag hade inte förmått glädja mig åt resultatet om det inte vore för de som betytt och betyder allra mest för mig: mina vänner, min syster Emelie Cruickshank, min mor Kerstin Hedberg och min fästmö Elna Lassbo.

Under arbetet med avhandlingen har jag föreställt mig vänner, släktingar och bekanta som framtida läsare. Framför allt har jag tänkt på min far, Tomas Hedberg. Olyckliga omständigheter gjorde att han aldrig fick tillfälle att läsa den färdiga avhandlingen. Därför tillägnas den honom.

Generösa tryckningsbidrag har erhållits från Gunvor och Josef Anérs stiftelse, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Monica Lundberg samt Karl och Betty Warburgs fond.

Göteborg i februari 2012
Andreas Hedberg

Förkortningar
D1 = *Dikter. Första samlingen* (1882)
D2 = *Dikter. Andra samlingen* (1891)
V = *Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden* (1891)
HRF = ”Den hvita rasens framtid. Inledande afhandling” (1895)

INLEDNING

Lördagen den 21 september 1895, klockan kvart över ett på eftermiddagen, avled Viktor Rydberg (1828–1895) i sitt arbetsrum, knappt 67 år gammal. Bara några minuter tidigare hade han under stigande oro bett om att flyttas från sovrummet där han sedan måndagen varit sängliggande, plågad av illamående, yrsel och trötthet. Dödsorsaken uppgavs vara blodförgiftning, tillkommen genom sockersjuka – ”[e]tt egendomligt fall”, enligt läkaren Per Johan Wising.[1] På söndagen spreds dödsbudet. Flaggorna slakade på halv stång utanför Smålands nation i Uppsala, där Rydberg varit hedersmedlem.[2] I måndagens tidningar hyllades den döde författaren som en ”frihetsvän” och filosof, som de ideala krafternas förkämpe, den yngre generationens ”andlige fader” och som ”ett mönster för en litterär samtid och efterverld”.[3] Hyllningsverser förekom i flera tidningar. I *Aftonbladet* skrev diktarkollegan Carl Snoilsky:[4]

> Slaget kom så oförmodadt – smärtan
> Är för ny att tåla ordets skrud,
> När igenom tusen, tusen hjertan
> Ännu darrar detta dödens bud.[5]

På torsdagen var vädret soligt och varmt – det talades om indiansommar.[6] Under förmiddagen igenlöddes locket till den zinkkista i vilken Viktor Rydberg vilade. Denna lades i sin tur i en gul ekkista som bars ned för trappan från arbetsrummet där dödsfallet inträffat. I Villa Ekelidens salong, vars väggar klätts med blomsterarrangemang från Ulriksdals trädgård, samlades svartklädda släktingar och vänner till sorgehögtid. Ett sjuttiotal skolbarn från Djursholms läroverk sjöng Rydbergs egen dikt ”Betlehems stjärna” (”Gläns över sjö och strand…”) till Alice Tegnérs musik. Sedan placerades kistan på likvagnen i den kortege som förde de sörjande till Stockholms centrum. På vägen passerades Norra latinläroverket, där mellan 600 och 700 Uppsalastudenter slöt upp med

florbehängda nationsfanor. Jordfästningen i Klara kyrka inleddes klockan halv tre på eftermiddagen, i närvaro av både prins Eugen och kung Oscar II. Albert Edelfelts Rydbergporträtt på Nationalmuseum pryddes under dagen med lagerblad och sorgflor.[7] Samtliga föreläsningar vid Stockholms högskola, Rydbergs arbetsplats, var inställda.[8] Efter jordfästningen fortsatte begravningskortegen – enligt *Aftonbladet* genom gator fyllda av ”täta menniskomassor” – till Norra station, där den gula ekkistan placerades i en nymålad godsvagn, vars innerväggar klätts med enris, för vidare transport till gravsättningen i Göteborg.[9]

I allmänhetens ögon var Rydberg förtjänt av ett sorgetåg. Fosterbarnet från det kolerahärjade Jönköping hade blivit litterär landsfader efter en lång karriär som privatlärare, följetongsförfattare, radikal journalist, utrikeschef, riksdagsman, akademisk högtidstalare, religiös debattör, språkpurist och professor i konst- och kulturhistoria. Men för många av begravningstågets deltagare var han likväl en person som tillhörde det förgångna. I sina sista litterära verk hade han tagit avstånd från samtidens realistiska författare och skrev som om den nordiska litteraturens moderna genombrott aldrig hade ägt rum.[10] Han uppfattades inte längre som någon stridbar debattör, varken på det politiska eller det religiösa området. För Ellen Key (1849–1926) framstod han rentav som en religionsförtryckets tyste åskådare.[11]

Viktor Rydberg var tidigt verksam som skribent. Efter avbrutna studier vid gymnasiet i Växjö återvände han 1847 till barndomsstaden Jönköping, där hans familj skingrats efter moderns död i koleraepidemin 1834. Snart kom han i kontakt med kretsen kring *Jönköpingsbladet*, vars utgivare Johan Sandwall (1814–1867) representerade samma radikala ideal som Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866).[12] För *Jönköpingsbladet* skrev Rydberg följetongsberättelser i tidens romantiska stil: *Wampyren* (1848), *Ett äfventyr i finska skärgården* (1850) och *Positivspelarne* (1851). Berättelserna vittnar om Rydbergs bekantskap med samtida succéförfattare som Alexandre Dumas d.ä. (1802–1870), Edward Bulwer-Lytton (1803–1873) och Eugène Sue (1804–1857), men också om en radikal politisk hållning, formad under tiden kring revolutionsåret 1848. Dessa ungdomsarbeten präglade Rydberg som romanförfattare; strukturen för dagstidningarnas följetonger skulle komma att påverka honom under hela hans författarskap.[13]

Efter tiden på *Jönköpingsbladet* och en kort séjour på *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (som redigerades av Sandwall under åren 1848–1851) avbröt Rydberg för en tid sin publicistiska verksamhet. Han avlade studentexamen i Lund, påbörjade studier i juridik men tvingades på grund av ekonomiska svå-

righeter lämna universitetet utan examen. Under de närmaste åren försörjde han sig som informator. År 1855 inträdde han på S. A. Hedlunds (1821–1900) anbud återigen i redaktionen för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, i vars spalter han fick tillfälle att utvecklas som författare. Följetongen blev nu i högre grad ett instrument för idédebatt och samtidskritik. *De vandrande djäknarne* (1856), *Fribytaren på Östersjön* (1857) och Rydbergs mest ambitiösa roman, *Den siste athenaren* (1859), trycktes samtliga i bokform, de två sistnämnda omedelbart efter att de publicerats under strecket i Handelstidningen. Som något av ett unikum i författarskapet framstår den romantiska medeltidsberättelsen *Singoalla* (1857; omarbetad 1865, 1876 och slutligen 1894), första gången publicerad i den litterära kalendern *Aurora*. Berättelsen om riddar Erlands kärlek till en kvinna av ”det vandrande folket” domineras av en erotisk konflikt, och saknar det drag av samtidskritik som präglar merparten av Rydbergs romaner.

Med sitt kyrkokritiska arbete *Bibelns lära om Kristus* (1862), i vilket Jesus beskrivs som en idealmänniska snarare än som Guds son, gjorde sig Rydberg känd som en stridbar religiös debattör. Bland hans övriga akademiska arbeten kan nämnas *Medeltidens magi* (1865) och det stora tvåbandsverket *Undersökningar i germanisk mythologi* (1886–1889). Som lyriker debuterade Rydberg sent; hans bägge diktsamlingar publicerades först 1882 och 1891, men blev de verk som slutligen etablerade honom som en av Sveriges mest uppburna författare. Rydbergs sista roman, *Vapensmeden*, publicerades 1891. Från 1876 var han också verksam som föreläsare; först vid Göteborgs stads undervisningsfond – föregångare till Göteborgs högskola och universitet – sedan vid Stockholms högskola, där han tjänstgjorde som professor i kulturhistoria (1884–1889) och i de bildade konsternas teori och historia (1889–1895). Rydberg var sedan 1877 hedersdoktor vid Uppsala universitet och ledamot av Svenska Akademien samt från 1879 gift med Susen Hasselblad (1849–1932), dotter till grosshandlaren och miljonären Fritz Hasselblad.[14]

Syfte och material

Ideologiskt präglades Rydberg av liberalismen. Victor Svanberg beskriver honom som ”inkarnationen av svensk liberalism”.[15] Örjan Lindbergers stora avhandling *Prometeustanken hos Viktor Rydberg* (1938) är en studie av liberala idékomplex och deras inverkan på författarskapet. Men Rydberg gjorde också uttalanden som tycks peka i mer konservativ riktning, särskilt mot slutet av sitt liv. Den äldre Rydbergs världsåskådning var av flera skäl olik den yngres.

Somliga forskare – bland dem Svanberg och Hans Granlid – har valt att tona ner denna förändring för att kunna hålla fast vid bilden av den liberale författaren.[16] Andra har tagit dessa senare uttalanden på större allvar, men uppfattat dem på olika sätt. Lindberger talar om en författare som övergett sina ideal, Gösta Löwendahl om en pietetsfull traditionalist vars konservativa program kan skönjas redan i ungdomsverken.[17]

I denna avhandling vill jag börja där Lindberger slutar, det vill säga där Rydberg inte längre kan identifieras som en liberal skribent, men inte för att som Löwendahl beskriva honom som konservativ, utan snarare som en besviken kritiker av den pågående moderniseringsprocessen. Enligt Lindberger befann sig Rydberg vid slutet av 1880-talet ”i den omöjliga situationen, att han förtvivlade beträffande de ideal som burit upp hela hans tidigare diktning […] utan att ha något att sätta i stället för dem”.[18] Jag vill visa hur denna ”omöjliga situation”, denna ”förtvivlan”, istället blev början till en nyorientering i författarskapet, samt hur Rydberg i olika genrer och med olika litterära grepp – med ”diktens åskådliga form” och med ”det abstrakta resonemanget” som han själv uttryckte det[19] – sökte förmedla sina ideologiska uppslag till publiken. Syftet är att åstadkomma en alternativ bild av Viktor Rydbergs politiska utveckling. Detta blir möjligt endast genom en grundlig analys av hans litterära metoder. Därför använder jag mig av narratologisk och retorisk terminologi för att visa hur Rydberg driver idéer, hur han lägger fram sitt ärende som författare.[20] Berättartekniska perspektiv anläggs i första hand vid analysen av skönlitteratur och retoriska vid analysen av fackprosa, men jag gör också jämförelser mellan dessa former. Hos en politisk författare som Rydberg kan även romantexten få drag av argumenterande tal, samtidigt som ett politiskt inlägg kan låna berättelsens form.[21]

I sin bok *Den historiska romanen som vapen* (2005) diskuterar Birthe Sjöberg vad hon kallar Rydbergforskningens kristallisationstänkande, ett mönster som hon spårar till Karl Warburgs *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning* (1900). För denne var, menar Sjöberg, författarskapet något som utvecklades ”mot en allt större fulländning”, varför ”han samlade in sådana texter som han ansåg vara av värde för belysning av Rydbergs utveckling till den författare han var decenniet före sin död”.[22] Det som Sjöberg kallar kristallisationstänkande är i själva verket något mycket typiskt för det äldre, biografiskt och estetiskt inriktade litteraturstudiet (i särskilt hög grad vad gäller levnadsteckningar som Warburgs), och närmast identiskt med vad den franske sociologen Pierre Bourdieu kallar ”den retrospektiva illusionen”, det vill säga en tendens att beskriva de senaste händelserna i ett författarskap som en naturlig följd av tidigare erfarenheter och handlingar. Warburgs urvalskriterier är, för att tala med Bourdieu, baserade på

uppfattningen om livet som en berättelse. Individens existens är en rörelse som utgår från en startpunkt som också är en alstrande princip, och fortskrider till ett slut som samtidigt är ett mål.[23] Att liknande uppfattningar i viss mån har präglat Rydbergforskningen framgår bland annat i Olle Holmbergs karaktäristik av Löwendahls avhandling *Vapensmedens Viktor Rydberg* (1954):

> Svårigheten med det av förf. valda ämnet är framför allt den att eftersom Vapensmeden i viss mån kan anses som avslutningen och krönet på Rydbergs långa livsverk så förutsätter dess behandling en intim förtrogenhet med också den tidigare Rydberg i hans kontinuerliga växt fram mot den för honom definitiva ståndpunkten.[24]

I min egen avhandling vill jag undvika detta teleologiska (ändamålsstyrda) perspektiv.[25] Jag vill i huvudsak granska Rydbergs skrifter under undersökningsperioden 1891–1895 på deras egna villkor, utifrån deras egna historiska förutsättningar. Detta förhållningssätt ligger i linje med min övergripande tes, att Rydbergs 1890-talsverk bör läsas som ett försök till nyorientering i moderniseringskritisk anda snarare än som tecken på ett konservativt avfall.[26]

Undersökningsperioden inleds med Rydbergs återinträde på det skönlitterära fältet efter flera års arbete som mytforskare och föreläsare. Inför julhandeln 1891 publicerades både romanen *Vapensmeden* och den andra samlingen *Dikter*. Utöver dessa skönlitterära verk skrev Rydberg under 1890-talets första år också förord och essäer som mer sällan har uppmärksammats av forskningen. Mest omfattande av dessa verk är uppsatsen ”Den hvita rasens framtid”, tryckt först efter Rydbergs död, som förord till den svenska översättningen av den brittiske sociologen Benjamin Kidds (1858–1916) populära skrift *Social Evolution* (*Den sociala utvecklingen*, 1895). *Vapensmeden* och ”Den hvita rasens framtid” är de centrala verken för denna avhandling. Genom detta urval, som begränsats till författarskapets sista halvdecennium samt till sak- och fiktionsprosa, vill jag också i någon mån ifrågasätta den rydbergska kanon såsom den föreligger i de litteraturhistoriska översiktsverken. Lindberger inleder sin avhandling genom att slå fast att ”[d]et viktigaste i Rydbergs diktning finns nedlagt i hans två diktsamlingar och i *Den siste atenaren*”.[27] Denna ståndpunkt är en tydlig konsekvens av Lindbergers tes, och stämmer överens med den traditionella bilden av Rydberg som en liberal och ansvarskännande idealist. Det finns dock anledning att ifrågasätta ett sådant begränsat perspektiv på författarskapet, särskilt som det fortfarande är vanligt förekommande – det är till exempel slående att Lindberger utesluter *Singoalla*, den av Rydbergs berättelser som visat störst livskraft och som redan då, 1938, ägnats två doktorsavhandlingar.[28] Min

avsikt är att presentera en annan sida av författarskapet. För att visa varför en sådan komplettering är önskvärd inleds avhandlingen med en granskning av hur Rydbergs författarskap behandlats av förlag och litteraturhistoriker mellan åren 1896 och 2003. Här diskuterar jag dels varför de för avhandlingen centrala verken förtjänar att lyftas fram av historiska skäl, dels varför det moderniseringskritiska perspektiv som präglar dem hittills har fått begränsad uppmärksamhet i den litteraturhistoriska forskningen.

Viktor Rydbergs ekonomiska och politiska position

Rydbergs ideologiska kris vid decennieskiftet 1890 – den som Lindberger talar om som en ”omöjlig situation” – står i skarp kontrast till hans trygga position som författare vid samma tidpunkt. Han betraktades som ”den litteräre landsfadern” och som en moralisk auktoritet.[29] Han var en av Bonniers mest uppburna författare och tidigaste storsäljare. Tjänsten som professor vid Stockholms högskola gav honom en stabil inkomst som bör ha uppgått till mellan 6000 och 7000 kronor årligen.[30] Rydbergs författararvoden var stora. Under första halvan av 1880-talet publicerade han i bokform endast sin första diktsamling (1882). Upplagan var dock stor, 8500 exemplar, och honoraret hela 7625 kronor.[31] Under andra halvan av decenniet publicerades resultatet av hans omfattande studie om den nordiska mytologin – sammanlagt nästan 1400 sidor. Denna gång var upplagan dock blygsam och utgivningen blev en förlustaffär för Bonniers.[32] Slutligen kom en populariserad utgåva av detta arbete: *Fädernas gudasaga* (1887).

Till detta kom ett antal nyutgåvor av äldre verk samt översättningar till danska, tyska, engelska, holländska och franska.[33] Vid sidan av de egna inkomsterna kunde Rydbergs försörjning garanteras av familjen Hasselblad, även om han endast motvilligt skall ha accepterat ekonomisk hjälp från sina rika svärföräldrar.[34] Paret Rydberg hade vidare råd med regelbundna sommarvistelser på västkusten, och 1890 flyttade de till ett nybyggt hus i villaförorten Djursholm.[35] Under de sista åren av sitt liv tycks alltså Viktor Rydberg ha varit en fri författare, en vars skrivande inte betingades av kravet på ekonomisk vinning.

Rydbergs politiska ställningstaganden under 1880- och 1890-talen bör studeras mot bakgrund av den svenska liberalismens utveckling. Som ung tidningsskribent stod han nära den grupp som Svanberg har kallat de ”ultraliberala” rabulisterna.[36] Men revolutionerna 1848 innebar idel nederlag för de frisinnade idéerna.[37] Den efterföljande reaktionen tvingade liberalerna till självkritik

och omprövning, varunder den franska 1840-talsliberalismen beskylldes för utopiska ideal.[38] Svanberg har myntat begreppet femtitalsliberalism för den moderata och praktiska strömning som nu uppstod, och till vilken Rydberg slöt sig genom sitt arbete vid Hedlunds *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.[39] Genom att fokusera på stegvisa reformer av samhället nådde liberalerna betydande framgångar, främst på det ekonomiska området.[40]

Den efterlängtade representationsreformen 1865 blev dock inte den framgång som många liberaler, bland dem Rydberg, tycks ha väntat sig.[41] Situationen i den nya tvåkammarriksdagen har beskrivits som ett ”gråaktigt kaos”.[42] Försöken att ena de progressiva liberalerna misslyckades samtidigt som de så kallade gammalliberala ingick i allians med konservativa krafter. De radikala liberaler som ville fortsätta sitt politiska reformarbete såg sig tvungna att verka inom Lantmannapartiet, en stor intressegrupp utan principiellt program.[43]

Detta innebar dock inte att liberalernas inflytande bröts. Debatterna i riksdagen under 1860- och 1870-talen präglades av ett slags konsensus kring den liberala noninterventionstanken.[44] Därmed förverkligades flera av liberalernas visioner. Utvecklingen fortskred till slutet av 1870-talet, då det liberala systemet drabbades hårt av en kris inom det svenska jordbruket. Bönderna krävde livsmedelstullar och protektionisterna segrade på de frisinnades bekostnad.[45] Samtidigt annekterades flera liberala frågor av politiska motståndare – nationalismen övertogs av konservativa krafter, arbetarfrågan av socialisterna.[46] En konservativ renässans vid 1880-talets mitt sammanföll med socialdemokratins uppsving.[47] Dessutom splittrades Lantmannapartiet under den stora tullstriden 1887.[48] Krisen innebar att liberalerna återigen tvingades till självrannsakan och nyorientering. Det var i detta skede, strax efter decennieskiftet 1890, som Viktor Rydberg återupptog sitt skönlitterära författarskap.[49]

Den förtvivlan beträffande de egna idealen som Lindberger beskriver kan med andra ord föras tillbaka till den politiska situationen vid 1880-talets slut. Den ekonomiska krisen hade visat på bristerna i det liberala systemet. Samtidigt hade liberalernas segrar på det ekonomiska området skapat ett industrialiserat samhälle som var fjärran från Rydbergs egna ideal. Istället för att göra arbetarna delaktiga i näringslivet hade storkapitalet fjärmat sig från sina anställda, för vilka den socialistiska rörelsen framstod som den enda vägen till politisk representation.[50] Den pågående moderniseringen av det svenska samhället innebar också en omfattande social nyordning. Förändringsprocessen genererade nya konflikter och ambivalenser. Många människors livsvillkor förändrades drastiskt, vilket gav upphov till sociala motsättningar. Flera grupper gjorde anspråk på rollen som utvecklingens subjekt.

Socialismens väg var stängd för Rydberg, främst på grund av att han fostrats och blivit kvar i en liberal tradition som på åtminstone två avgörande punkter skiljer sig från den moderna liberalismen: den starka gudstron och tron på den agrara ekonomin som samhällets bas.[51] Liberaler som Rydbergs mentor S. A. Hedlund och publicisten och vännen Ernst Beckman (1850–1924) upplevde att arbetarklassens politiska strävanden skrämde forna meningsfränder ”in i reaktionens fålla”.[52] Ställd inför denna politiska situation tvingades Rydberg till en nyorientering. Han kunde inte längre ställa sig bakom liberalismens krav på fri konkurrens. Istället pekade han i diktsviten ”Den nya Grottesången” på det industriella näringslivets svagheter, i första hand företagsledarnas bristande respekt för arbetarklassens villkor. Samtidigt anklagade han socialisterna för oförsonlighet och krass materialism (D2, s. 94 och 99). Han vägrade stödja uppropet för August Strindberg (1849–1912) i samband med *Giftas*-processen 1884 och satt i den jury som 1888 fällde Hjalmar Branting (1860–1925) för trosförnekelse.[53] Det är framför allt mot bakgrund av dessa ”hädelsemål” som Sven Delblanc kan tala om Rydberg som ”det konservativa etablissemangets idol på parnassen”.[54]

Men Rydberg passade inte heller i det konservativa lägret. I ett brev till biskopen och akademiledamoten Claes Herman Rundgren beskriver han ”[d]en absoluta konservatismen” som en orealistisk doktrin, en som inte tar hänsyn till världens föränderlighet:

> Den absoluta konservatismen är icke af bevarande art, utan af förstörande. Vårt lif är ett tidslif, med tidslifvet följer förvandlingar. Detta är gudomlig oemotståndlig lag. Institutioner och menniskor äro stadda i tillväxt eller i aftagande. Att hejda uppblomstringen är att förkrympa den; att hejda aftagandet är tillåtligt och riktigt inom de trånga gränserna för möjligheten däraf. Vi äro icke ställda midt i detta heraklitiska förlopp såsom passiva och endast påverkade af detsamma, utan som aktiva deltagare deri [...].[55]

Trots denna principiella kritik hade Rydberg mycket gemensamt med en agrarkonservativ tänkare som Hans Forssell (1843–1901). De såg bägge den självägande bonden som samhällets viktigaste enhet, samtidigt som de misstrodde storkapitalet.[56] Båda menade att den moderna vetenskapen, som de betraktade med misstrogen respekt, hade begränsad räckvidd och aldrig kunde ersätta religionen på idévärldens och etikens områden.[57] Men till skillnad från den kyrkopolitiskt radikale Rydberg hade Forssell alltid varit lojal mot den svenska statskyrkan.[58] Även i rösträttsfrågan var de oense: Rydberg talade i flera sammanhang för en omfattande demokratisering, medan Forssell hävdade att samhället borde styras av bildade och ekonomiskt oberoende medborgare.[59] Men

det främsta hindret för politisk konsensus var Forssells programmatiska misstro mot alla förslag om statliga ingripanden.[60] Rydberg betraktade med stor motvilja den ekonomiska *laissez-faire*-liberalismens följder, och skrev indignerat om det sociala elände som skapats av ett otyglat storkapital.[61]

Den politiska hemlösheten och missnöjet med samhällets utveckling yttrade sig hos Rydberg i desillusionerade teckningar av samhället. Hans senare författarskap vittnar om en förtvivlan inför framtiden som saknas i texterna från ungdom och medelålder.

Prometeus och Ahasverus. Kampen mellan två krafter

Karaktäristiskt för Rydbergs filosofiska tankedikter, skriver E. N. Tigerstedt i *Svensk litteraturhistoria* (1948), är att de har konstruerats ”i dialogform”. Rydberg ”upplever och genomlider problemen”, men hans lösning ”blir med åren allt mindre ett bestämt och positivt svar, allt mer en vädjan till människans outrotliga rättfärdighetskrav och trosbehov”.[62] Vad Rydbergs filosofiska dikter beträffar är det alltså svårt att resonera om tydliga ställningstaganden från författarens sida. Det är dialogiska eller flerstämmiga konstruktioner som möter läsaren av ”Prometeus och Ahasverus” (D1) och ”Grubblaren” (D2). Dikterna har med rätta uppfattats som brytningsplatser för idéer i Rydbergs samtid.[63]

Det är riktigt att Rydberg i sitt författarskap ”upplever och genomlider problemen”. Tigerstedts påstående att lösningen med åren blir ”allt mindre ett bestämt och positivt svar” bör dock nyanseras. Till stöd för Tigerstedts ståndpunkt kan anföras att Rydberg under de sista åren av sitt författarskap tycktes tvivla på den liberala rörelsen, och att hans lösningar på politiska och filosofiska problem därmed förlorade kopplingen till ett grundläggande system.[64] Glidningar, skiftningar och kursförändringar uppstod. Men samtidigt, vilket kan sägas motsäga Tigerstedts påstående, bidrog Rydbergs växande samtidsförakt till att hans ställningstaganden blev allt tydligare, allt mer drastiska (D2, s, 54 f).

En återkommande talesman i tankedikterna är den vandrande juden Ahasverus. Rydbergs Ahasverus-gestalt etablerades på allvar i den långa idédikten ”Prometeus och Ahasverus”.[65] Den 12 maj 1877 skriver Rydberg i till sin danske vän och översättare Carl Otto Borchsenius (1844–1925) att dikten ”för genom Prometeus den ideala demokratiens och humanitetens talan mot den sjelfrättfärdiga egoismen”.[66] Det är denna egoism som Ahasverus får representera. Hans pessimistiska syn på världens utveckling står i kontrast till den ständigt optimistiske Prometeus heroiska framtidstro:

Ja, Zeus beherrskar detta stjernevimmel
ännu en tid. Dock fins en annan himmel:
der vandra stjernor skönare än de,
och hvad de dina vilja hugskott kalla
de äro klara stjerneskott, som falla
från denna härlighetens empyré,
och der de sväfva ned i ädla själar,
der tändes desse gudasöners hug
till kamp mot denna verld af våld och trug,
mot denna verld af herrskare och trälar.
Så förs en strid för det, som borde vara,
mot allt det svek, den lögn, den nöd som är.
Fast jag är fångslad, fins det väl en skara,
en prometeisk, som mina vapen bär. (D1, s. 189)

Pessimisten Ahasverus svarar, i ett senare skede av dikten:

[J]ag säger ej, att det, som är, är härligt
men böjer mina knän för Magtens bud.
Är verlden icke som hon 'borde' vara,
är hon likväl den yppersta som gifs,
och någon bättre lär väl ej din skara,
och du ej heller, mana fram till lifs.
[...]
Jag är som du ett magtens offer, jag,
men ser med undergifven blick på lagen,
ser derför mildhet i hans sträfva drag
och solen glimta i den mulne dagen,
jag ser ur nödens schakter brytas gull
och rosor spira ur eländets mull [...] (D1, s. 203 f)

Här pläderar Ahasverus för "tidsguden" Zeus lag, och finner också ett slags förtröstan i den. Spänningen i dikten uppstår inte bara i konflikten mellan dess huvudpersoner, utan också i Ahasverus egen retorik. Han säger sig veta att världen inte är perfekt, men accepterar den ändå som den bästa möjliga. Hans sätt att tänka är alltså inte främmande för idealismen – han förstår att saker skulle behöva ändras – men han tror inte på förändringens möjlighet.

Denna dubbla spänning har helt försvunnit när Ahasverus på nytt – och för sista gången hos Rydberg – dyker upp, i inledningen till den industrikritiska diktsviten "Den nya Grottesången" (1891). Här är Ahasverus diktens ensamme auktoritet. Han har inte längre någon diskussionspartner eller motståndare. Utan Prometeus optimism blir diktens tidsbild mörk. I det

prosastycke som fungerar som inledning till diktsviten utbrister Ahasverus:

> Menniskosläktet skall dö ut, vår planet förstöras, vår sol slockna. Hvar är då det vetande vi samlat? Hvar frukterna af vårt jäktande och äflande? [...] Hvad framtiden vidkommer, efterspanar jag tecknen till vårt släktes undergång. (D2, s. 53)

Senare i inledningen säger han:

> Hvart jag går, betäcka självmördare [...] i allt flere hekatomber [här: i allt större antal] min väg. Hvart jag går, finner jag lifsleda, ofta parad med lågt sinnelag, bland dem, som tillvunnit sig guldet, och missnöje, förtviflan, onämnbart elände bland dem, som icke förvärfvat det. Nej du, så visst som det finnes en sanning och så visst som de djupaste sanningarna aldrig kunnat uttryckas bättre än i symbolisk form, så visst är, att sägnen om Grottekvarnen är sann, och att hon ännu går, att hon varder med hvart år tyngre, kräfver större arbetskrafter, kräfver i mån af dem en vildare fart kring sin axel och att hon, hvar skulden än ligger, maler ve och förbannelser i ökad mängd öfver vår jord. (D2, 58 f)

Själva diktsviten är en uppgörelse med industrikapitalismens rovdrift, metaforiskt återgiven med hjälp av Edda-sången om kvarnen Grotte som mal fram allt vad dess ägare önskar sig. Enligt myten beordrar kung Frode jätteträlinnorna Fenja och Menja att mala guld, fred och lycka åt honom, men unnar dem varken vila eller sömn. I sin vrede sjunger de då en sång – ”Grottesången” – förbannar kungen och mal tills kvarnen springer i stycken.[67] I Rydbergs dikt förslavas väldiga arbetarskaror, även kvinnor och barn, som driver runt kvarnstensblocken för att mala guld åt Frode. Slavarbetet rättfärdigas av Kanslern-Mammonsprästen som övertygar den vankelmodige kungen att offra fler och fler av sina undersåtar:

> För envar av kvarnen slukad
> fös en annan fram i hast!
> Varför ock en lag förkunnar
> statsaritmetikens dom:
> ej ett bröd åt deras munnar
> ej en dryck åt deras gom!
>
> Drevs du inom Grottes stätta,
> vräks du ut som lik.
> Grymhet är det ej i detta,
> blott aritmetik. (D2, s. 75)

Frodes mål är att bygga ett väldigt tempel åt ”gud Mammon”, det högsta väsendet i ”Plutus-Mammons religion” – ”vår rena lära” – som i diktvärlden ersatt en förkastad kristendom. När kungen vill ha templet fullbordat tidigare än planerat uppfinner prästen ett medel som ger kvarnen fyrdubbel fart. Medlet – som ”eggar, hetsar, sporrar,/ sticker, stinger, gnager, borrar” – kallas konkurrens. I diktsvitens sista stycke talar en av de kämpande trälarna, utstyrd till harlekin för den årliga Mammonsfesten. Bakom ett groteskt påmålat clown-leende förbannar han sina herrar och ber till Herren Sebaot att jorden måtte gå under för att bödlarna skall straffas.

Det är framför allt denna pessimistiska inställning till samtiden, i kombination med kritiska uttalanden om socialdemokratin och om industrialiseringen av det svenska näringslivet, som har fått flera kommentatorer att tala om Rydberg som konservativ. Men många har också opponerat sig mot denna bild. Hans Granlid menade på 1970-talet att ”den fortskridande konservativa förstelningen” av Rydbergs tankevärld i själva verket är ”en synvilla”. Istället tänkte han sig en ”revolutionär vilja och våldsam oppositionslusta” som oförändrad brinner i diktarens inre.[68]

Jag menar att de värderingsmässiga skiftningar som finns i författarskapet kan beskrivas som resultatet av en kamp mellan två krafter som hos Rydberg, liksom i hans samtid, existerar sida vid sida. Prometeus och Ahasverus är symboler för dessa krafter, men de framställs också på andra sätt. I det ofta kommenterade förordet till den första bokupplagan av följetongen *Den siste athenaren* (1859) talar Rydberg om en progressiv-hellenistisk och en fatalistisk-orientalisk världsåskådning mellan vilka pågår en världsomfattande kamp. Men konflikten, tycks Rydberg mena, yttrar sig inte bara som en strid mellan människor av olika temperament, utan också i individens inre: ”[v]i lefva, andas och hafva vår varelse i striden mellan dessa motsatta riktningar”.[69] Även hos 1890-talets Rydberg finns en ”våldsam oppositionslusta” – en vilja att strida för ”det, som borde vara” – men den överflyglas ofta av en desillusionerad inställning som kan uppfattas som resultatet av vad Granlid kallade en ”konservativ förstening”.[70]

I viss mån kan Rydbergs sista litterära och vetenskapliga skrifter ses som ett utslag av vad Edward W. Said – med ett uttryck lånat från Theodor Adorno – har kallat ”den sena stilen” (”late style”).[71] Said ifrågasätter den allmänna föreställningen att en åldrande konstnärs verk ofta visar prov på mogen visdom, lugn och försoning. Sådana fall förekommer visserligen, men Said betonar att det också finns andra, där den åldrande konstnären, mot bakgrund av sin egen situation och sin nära förestående död, istället ifrågasätter sina tidigare stånd-

punkter och vittnar om erfarenheter av meningsförlust inför en ofta oförstående publik. Denna sena stil, menar Said, präglas av oförsonlighet, tvivel, ilska och disharmoni, samt av en stark vilja att motsätta sig det allmänt vedertagna.[72] Flera av dessa egenskaper går att känna igen i Rydbergs 1890-talsverk.

Moderniseringskritik och alternativ modernitet

Viktor Rydbergs negativa inställning till samhällets utveckling under 1880- och 1890-talen är tillräckligt konsekvent för att han skall kunna beskrivas som en moderniseringskritisk författare. Med modernisering avser jag dels en utveckling av materiella produktionsförhållanden – övergången från en agrar till en urban och industriell ekonomisk ordning – dels en medvetandeprocess, en förändring av rådande normer och värderingar som formar individens självbild och relationer till den omgivande världen.[73] Vid sidan av industrialisering och urbanisering omfattar begreppet modernisering alltså demokratisering och sekularisering.[74] Dessa processer blev alltmer påtagliga under 1800-talets sista decennier. De nordiska länderna genomgick en snabb och radikal samhällsomvandling som under våldsamma reaktioner upplevdes av samtidens författare.[75] Emigrationen oroade politiker och vetenskapsmän. Nya rörelser – arbetarrörelsen, väckelserörelsen och nykterhetsrörelsen – ifrågasatte det hierarkiska ståndssamhället. Städernas folkmängd mer än fördubblades enbart under 1800-talets tre sista decennier. Upplösningen av det gamla bondesamhället påskyndades. Handelns omsättning ökade kraftigt, samtidigt som kapitalet blev rörligare.[76] Enligt historikern Lars Magnusson var åren kring sekelskiftet 1900 den mest intensiva fasen i Sveriges industriella utveckling. År 1910 hade industrisektorn gått om jordbruket som dominerande näringsgren.[77]

Utvecklingen har värderats positivt av eftervärlden. Historiker och andra skribenter har – när de sett tillbaka på det sena 1800-talets händelser – tyckt sig se sitt eget samhälle formas. Men bland de som försökte förstå innebörden av dessa fenomen medan de själva upplevde dem fanns många som var kritiska till det sätt på vilket samhället förändrades. Flera av dem tog avstånd från det industriella och urbana livet.[78] Verner von Heidenstams (1859–1940) roman *Endymion* (1889) kan läsas som en protest mot 1880-talets materialistiska paradigm. August Strindbergs uppsats ”Om det allmänna missnöjet” (1884) avfärdar det moderna samhället som människofientligt.[79] Vissa författare såg själva demokratiseringen som ett problem, eftersom den gav upphov till riskabla maktförskjutningar i samhället.[80]

Som ett alternativ till den pågående moderniseringsprocessen formulerades på många håll i Europa civilisationskritiska och pastorala ideal, visioner om lantliga idyller befriade från den moderna stadens lyten.[81] Den brittiska Arts and Crafts Movement kan ses som ett konkret resultat av sådana värderingar. I berättelsen *News From Nowhere* (1891) utvecklar en av dess förgrundsmän, William Morris (1834–1896), drömmen om ett framtida England utan industrier. Boken tillkom som ett kritiskt genmäle till ett annat verk i samma utopiska genre: den amerikanske författaren Edward Bellamys (1850–1898) *Looking Backward 2000–1887* (1888). Bägge verken fick stort genomslag – särskilt i socialistiska kretsar – trycktes snabbt i flera upplagor samt översattes till ett flertal språk, bland annat svenska (*Nytt från en ny värld*, 1892, respektive *En återblick*, 1889).[82]

Samtidigt uppstod i de industrialiserade länderna så kallade reformrörelser. Historikern Martin Stolare har beskrivit dem som skapade ur ”missnöjet med de förändrade livsbetingelser som följde i kölvattnet av samhällstransformationen”.[83] De gav uttryck för civilisationsskepsis och kulturpessimism och tog ”i moderniseringskritisk anda avstånd från det urbana och industriella livet, vilket av dem betecknades som ohälsosamt och som ett hot mot det traditionella hemmet”.[84] Reformrörelserna ideologer förespråkade en gradvis förändring av samhället, med utgångspunkt i individens moraliska och intellektuella liv, men kunde samtidigt protestera mot samtidens kapitalistiska näringsliv. I Tyskland vann reformrörelserna merparten av sina anhängare i den urbana medelklassen. I Sverige var skiljelinjen mellan arbetare och bönder inte lika skarp, varför motsvarande rörelser i det svenska samhället fick en mer agrar prägel.[85]

Merparten av dessa föreställningar passar i sin tur in i den upplysningskritiska ideologi som har beskrivits av den israeliske idéhistorikern Zeev Sternhell. I sin bok *Les anti-Lumières du XVIIIe siècle à la guerre froide* (2006) för han samman vitt skilda tänkare, från Johann Gottfried Herder (1744–1803) och 1700-talets fysiokrater, via det sena 1800-talets antiindustrialism – förkroppsligad av de civilisationskritiska reformrörelserna – ända fram till 1900-talsförfattare som Roland Barthes (1915–1980). Sternhell ser dessa tänkare som representanter för en intellektuell, kulturell och politisk rörelse. Han understryker att deras världsbild, grundad i en skepsis mot vetenskapliga och politiska revolutioner, inte uteslutande kan betraktas som en steril kontra-modernitet, utan som en alternativ modernitet med egna idéer.[86] Upplysningskritikens pastorala föreställningar är mer än en anti-rörelse – de utgör ett självständigt idékomplex som hela tiden existerat vid sidan av den dominerande moderniseringsprocessen. Rydbergs roman *Vapensmeden* är, liksom den samtida *News From Nowhere*,

en skönlitterär yttring av dessa idéer. Den industrikritiska diktsviten ”Den nya Grottesången” och uppsatsen ”Den hvita rasens framtid” är andra exempel på dess inflytande. Tillsammans visar dessa texter på rimligheten i Martin Stolares slutsats, att sekelskiftets moderniseringskritik inte skall uppfattas som ”ett reaktionärt bakåtsträvande” utan som ett försök att ”staka ut vägen för en möjlig alternativ modernisering”.[87] Sternhell ger uttryck för en liknande historiesyn när han beskriver det sena 1800-talet som en särskilt dynamisk period i Europas historia. Han liknar decennierna kring sekelskiftet 1900 vid ett ”ideologiskt laboratorium”.[88] Moderniseringen bör, konstaterar han, inte förstås som en entydigt evolutionär och progressiv process, och moderniseringskritiken inte som ett programmatiskt avståndstagande från vad vi idag ofta uppfattar som sekelskiftets framåtsyftande idéer.

Moderniseringen kan med andra ord inte beskrivas som en enkel rörelse. Den framskrider som en produkt av samspelet mellan mer eller mindre kritiska parter. Bland dem som tagit fasta på moderniseringens motsägelsefulla karaktär finns den amerikanske filosofen Marshall Berman. Att vara modern, menar han, är att leva ett motsägelsernas liv, att samtidigt vara bakåtblickande och framåtskridande, att vilja förändra men också bevara. Den som begriper den moderna världens möjligheter måste också fördöma vissa av dess realiteter. Att vara modern är att vara delvis antimodern.[89] Moderniseringen uppstår just i mötet mellan det moderna och det antimoderna. På detta sätt kan det sena 1800-talets moderniseringskritik betraktas som ett nödvändigt komplement till en radikal förändring av det europeiska samhället.

Forskningsöversikt

Forskningen om Viktor Rydbergs författarskap låter sig här inte sammanfattas. Till det är litteraturen alltför omfattande samtidigt som delar av den behandlar skeden och aspekter som inte är centrala i detta sammanhang. Här skall huvudsakligen anföras verk som behandlar avhandlingens undersökningsperiod.

Grundläggande för Rydbergsstudiet är Karl Warburgs *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning* (1900), där kapitlen 12–14 behandlar perioden 1884–1895.[90] Warburgs biografi är inkännande och utförlig, bland annat för att han var personligt bekant med Rydberg. Den har ett bestående värde eftersom den bevarar en samtida läsares reaktioner. För Warburg var det angeläget att framhäva kontinuiteten i Rydbergs liberala gärning: ”sina ungdomsideal, sådana han utbildat dem under 1840- och 1850-talen, blef han trogen, äfven om han såg samtid och

framtid med mer eller mindre optimistiska blickar. I hans lif förekomma inga omkastningar, ingen apostasi [avfall], ehuru visserligen man kan spåra skiftande stämningar och olika front, allt efter som faran för de ideala makter han hyllade hotade från den ena eller andra sidan."[91] Warburg stadfäster med andra ord bilden av Rydberg som en liberal författare, en bild som tack vare biografins grundlighet och avsaknaden av nyare levnadsteckningar har utövat ett stort inflytande över den senare forskningen.

Först vid hundraårsminnet av författarens födelse kom Warburgs porträtt att sättas i fråga, och då från två skilda håll, i det som har kallats "striden kring Viktor Rydberg". Svanberg ville i *Novantiken i Den siste Atenaren* (1928) beskriva Rydberg som radikalliberal, hedning och bohem men anklagades för "våldsam förenkling" och bruk av "skvallertantsmässigt [...] material" samt "osund sensationslystnad".[92] Samtidigt försökte Knut Hagberg, genom att i högre grad än sina föregångare uppehålla sig vid Rydbergs 1890-talsproduktion, teckna bilden av en betydligt mer konservativ författare. I sin korta biografi vill Hagberg uppvärdera Rydbergs sista essäer och dikter, i vilka han finner "underbar friskhet", "mognad och fulländning", detta på bekostnad av ungdomsproduktionen, som han bedömer som svag och obetydlig. Till skillnad från Warburg ser Hagberg ett författarskap som hela tiden utvecklas; Rydbergs bana, menar han, var "icke rak; han ändrade åsikter och böjelser, i viss mån också karaktär".[93] Bilden av ett splittrat och i någon mån inkonsekvent författarskap är ett viktigt bidrag till forskningen, även om Hagberg saknar den grundlighet som präglar Warburgs biografi. Av de samtida recensenterna beskylldes han för slarv och "bristande respekt för sanningen".[94]

Den främsta studien av Rydbergs 1890-talsverk är Löwendahls avhandling *Vapensmedens Viktor Rydberg* (1954).[95] Mellankrigstidens våg av Rydbergforskning hade ebbat ut, och avhandlingen väckte berättigad uppmärksamhet. Löwendahls genomarbetade och detaljrika studie är genetiskt inriktad. Analysen koncentreras på "författarens föreställnings- och idévärld, på romantexten som en spegel för Rydbergs filosofiska, religiösa och politisk-sociala åskådning", medan stil, berättarteknik och kompositionella grepp behandlas endast i undantagsfall.[96] Löwendahls perspektiv på författarskapet påminner om Hagbergs, men med en långt mer gedigen underbyggnad. Med utgångspunkt i romanen *Vapensmeden* tecknar Löwendahl ett porträtt av en författare med förhållandevis konservativa ideal.[97]

Av de övriga verk i vilka undersökningsperioden behandlas bör främst nämnas Olle Holmbergs *Viktor Rydbergs lyrik* (1935), där de för avhandlingen centrala texterna förekommer som referenser till de båda diktsamlingarna. In-

siktsfulla analyser av Rydbergs senare verk finns också i Hans Granlids *Nya grepp i Rydbergs lyrik* (1973) och i den omfattande inledningen till hans samtidigt utgivna antologi *Vår dröm är frihet. En Viktor Rydbergbok* (1973). Under 2000-talet har Rydbergkännaren Tore Lund skrivit uppsatsen ”Skaparen. Några kommentarer till Viktor Rydbergs dikt Grubblaren” (2003). Idéhistorikern Anna Lindén har i uppsatsen ”En europeisk apokalyps? Om Viktor Rydbergs ’Den hvita rasens framtid’” (2005) diskuterat Rydbergs bild av vad som idag skulle kallas ett hållbart samhälle: småbondestaten i vilken industrialismens produktionssystem avskaffats.[98] Lindéns arbete är, tillsammans med Löwendahls, ett viktigt referensmaterial för denna doktorsavhandling.[99]

Typiskt för forskningen om Rydbergs författarskap är att den främst har varit idéhistorisk, genetisk och komparativ till sin karaktär. Betydligt mer sällan har den haft narratologisk och retorisk inriktning.[100] Till denna regel finns dock undantag. Anders Öhman gör i sin avhandling *Äventyrets tid* (1990) en analys av *Den siste athenaren*, i vilken han konstaterar att romanens idédebatterande syfte resulterat i ett monologiskt berättande som omöjliggör ett konkret utforskande av mänskliga karaktärer.[101] I Yvonne Lefflers avhandling *I skräckens lustgård* (1991) ägnas ett kapitel åt en genrestudie av *Singoalla*. I *Den historiska romanen som vapen* diskuterar Birthe Sjöberg berättarpositioner och retoriska grepp i *Fribytaren på Östersjön*.[102] Utöver dessa arbeten har forskningen dock ägnat mycket begränsat utrymme åt Rydbergs stil, kompositionella grepp och berättartekniker – företeelser som är väsentliga för denna avhandling.

Mitt eget perspektiv på Rydbergs författarskap har inspirerats av den omfattande litteratur som diskuterar idéklimatet i Europa under 1800-talets sista decennier. Några sådana verk har redan anförts: Marshall Bermans *All That Is Solid Melts Into Air* (1982), Zeev Sternhells *Les anti-Lumières du XVIIIe siècle à la guerre froide* (2006) och Martin Stolares *Kultur och natur* (2003). Jag vill också nämna den rumänske litteraturvetaren Matei Calinescus *Five Faces of Modernity* (1987), Martin Kylhammars avhandling *Maskin och idyll* (1985) och Johan Lundbergs sekelskiftesstudie *En evighet i rummets former gjuten* (2000).

Den här avhandlingen handlar om en ung radikal som fick se sina drömmar förverkligade men skrämdes av resultatet, om liberalen som tog avstånd från liberalismens följder och sökte nya vägar. Det första kapitlet – ”Rydbergbildens förvandlingar” – visar hur Rydbergs försök till nyorientering missförstått och förbigåtts av förlag och forskare. De därpå följande kapitlen – analyserna av *Vapensmeden* och ”Den hvita rasens framtid” – visar hur Rydberg gick till väga, både som romanförfattare och som vetenskaplig skribent, när han ville

presentera sina visioner för framtidens samhälle. Av analyserna framgår att Rydberg inte fördömer alla sin samtids nyheter. Hans vision innebär inte ett återtåg till äldre tiders ordning och värderingar. Rydberg kräver förnyelse, men av ett särskilt slag. De nya drömmarna måste kombineras med de gamla. I sitt sökande efter alternativa lösningar närmar han sig socialhygieniska och utopiska program, men i första hand hoppas han på en moralisk pånyttfödelse för mänskligheten. Fröet till denna pånyttfödelse finner han i Nya testamentets lära, en ”skrinlagd skatt” som ännu ”ej gjorts fruktbärande” (HRF, s. XXXVI).

RYDBERGBILDENS FÖRVANDLINGAR

Spridning och presentationer av Viktor Rydbergs författarskap 1896–2003

Inledning

”Betlehems stjärna” (”Gläns öfver sjö och strand…”), ”Tomten”, ”Den nya Grottesången”, *Singoalla* och recitativet ur Jubelfestkantaten (”Hvad rätt du tänkt, hvad du i kärlek vill…”) – det är, i stora drag, vad som återstår av Viktor Rydbergs författarskap i det allmänna medvetandet vid 2000-talets början.[103] Endast i ett av dessa verk (”Den nya Grottesången”) talar Rydberg som samhällskritiker. Hans gärning som politisk debattör har på så vis fallit i glömska. I detta avsnitt – där jag med utgångspunkt i översiktsverk, bokutgivning och annat material diskuterar Rydbergbildens förändringar – söker jag bland annat visa varför.

En övergripande tes för kapitlet är att utgivningen av Rydbergs verk – som i den första serien Skrifter upptog fjorton volymer – efterhand har reducerats till att omfatta ett fåtal titlar som inte kan sägas representera författarskapet i dess helhet, samtidigt som moderniseringskritiska tendenser endast i begränsad utsträckning har presenterats och diskuterats i översiktsverken. Ett betydelsefullt syfte är att utreda när och hur de för avhandlingen centrala texterna – *Vapensmeden* och ”Den hvita rasens framtid” – givits ut och hur denna utgivning ter sig i förhållande till utgivningen av andra verk. Jag vill också visa på de diskrepanser som finns mellan översiktsverkens urval och prioriteringar i förlagens utgivning. Samtidigt genomför jag en generell analys av hur författarskapet har betraktats och omvärderats inom ramen för en svensk litterär kanon. I detta

bredare sammanhang vill jag diskutera hur synen på Rydbergs författarskap har förändrats efter hans död, samt hur det har betraktats i förhållande till jämförbara författares verk. Därmed förklarar jag också varför Rydberg på senare år har kunnat beskrivas som en ”förgäten” eller ”död” författare.[104]

Analysen utgår från en bibliografi som omfattar samtliga utgåvor av Rydbergs verk under åren 1896–2003.[105] Denna förteckning över den postuma utgivningen speglar marknadens tradering av författarskapet. Ett sådant urval, gjort av kommersiella aktörer, har jag valt att kalla för marknadens kanon. Detta bruk av begreppet kanon – vilket i allmänhet är förbehållet ”det bildade kretsloppet” – är ett sätt att betona hur varje urval är en produkt av konkreta intressen hos det litterära fältets aktörer. Vid sidan av – och ibland i motsats till – detta marknadsurval står en annan kanon, de litteraturhistoriska översiktsverkens. De utgör en av de opinionsbildande institutioner som har makt att påverka läsarnas uppfattning om vilka litterära verk som bör värderas högt.[106] Jag har valt att granska åtta litteraturhistoriska översiktsverk publicerade under åren 1911–1990, med särskilt fokus på behandlingen av moderniseringskritiska idékomplex i de verk som studeras i avhandlingens övriga kapitel, romanen *Vapensmeden* och uppsatsen ”Den hvita rasens framtid”, men också i diktsviten ”Den nya Grottesången”, som med sin starka industrikritiska tendens är central i detta sammanhang. Analysen kompletteras med en redogörelse för hur Rydbergs verk behandlats i ytterligare tre för kanoniseringsprocessen viktiga sammanhang: skolans litteraturundervisning, radions lyrikuppläsningar samt filmatiseringar.[107]

Total utgivning

Under tiden från den 1 januari 1896 till den 31 december 2003 trycktes Viktor Rydbergs verk i sammanlagt 434 utgåvor.[108] Utgivningen är ojämnt fördelad över tid. Särskilt frekvent var den under två perioder: 1915–1925 och 1945–1950 (se Diagram 1, s. 68). Albert Bonniers förlag står för en mycket stor majoritet av utgåvorna – närmare 80 procent. Denna siffra är i sig inte särskilt förvånande. En förklaring till Bonniers långa dominans inom utgivningen av äldre svenskspråkig skönlitteratur är att förlaget tidigt inköpt och därefter flitigt begagnat sig av rätten till de mest framstående författarnas samlade verk.[109]

Samarbetet mellan Viktor Rydberg och Albert Bonniers förlag var mycket väl utvecklat. Rydbergs arbeten trycktes i regel av S. A. Hedlund på Göteborgs Handelstidnings Aktiebolags tryckeri, och utkom på Albert Bonniers förlag i Stockholm.[110] Rydberg var en av förlagets tidiga storsäljare. Hans ställning på

marknaden innebar att Bonniers också kunde stå för utgivningen av mer svårsålda verk (den omfattande studien *Undersökningar i germanisk mythologi* utgavs 1886–1889 i 3200 exemplar och blev som väntat en förlustaffär).[111] Också det personliga förhållandet mellan Viktor Rydberg och familjen Bonnier tycks ha varit gott. Den fjärde versionen av *Singoalla*, med illustrationer av Carl Larsson, är tillägnad Albert Bonnier som enligt Susen Rydberg stod på ”vänskapligaste fot” med hennes make.[112]

Planeringen av Samlade skrifter

Att Viktor Rydbergs författarskap skulle bli föremål för en serie Samlade skrifter tycks ha tagits för givet redan vid hans död i september 1895. Susen Rydberg uppvaktades med anbud från flera intresserade förläggare. Dessutom fick hon sinsemellan motstridiga råd från den döde makens vänner. Eftersom de val hon gjorde blev avgörande för spridningen av Rydbergs författarskap i flera decennier finns det skäl att granska dem i detalj.

Den 15 januari 1896 skrev Susen Rydberg till Karl Warburg – som skulle komma att redigera skriftserien – för att be om råd. Brevet inleds i upprörd ton: ”Käre vän! Jag fruktar att snart råka i ett svårt dilemma och ber: hjälp mig!”.[113] Av fortsättningen på det sex sidor långa brevet framgår att Bonniers förlag är den starkaste kandidaten i förhandlingarna om utgivningsrätten. Susen anser att Albert Bonnier på senare tid varit ”mycket hygglig” mot henne och Viktor. Hon skriver: ”Vill han [Bonnier], på antagliga villkor göra upp saken, bör han ha företräde, har jag inte rätt däri?”.[114] För Bonnier talar förstås också att hans förlag redan utgivit flera av Rydbergs verk. Kontrakten för dessa gällde visserligen endast för en (i vissa fall två) utgåvor, men samarbetet mellan författare och förläggare var redan etablerat.[115]

Men enligt brevet till Warburg har Viktors vänner, Gustaf Retzius och Hans Forssell, rått Susen att inte ta något förhastat beslut – vilken förläggare som helst skulle vilja ha ”affären”. Retzius, som sägs ha ”föga sympathi för Bonnier”, har föreslagit Norstedt & Söner.[116] Samtidigt – vilket ytterligare komplicerade frågan – har Susen fått anbud från familjen Hedlund i Göteborg. Torsten Hedlund, son till Viktor Rydbergs store gynnare S. A. Hedlund, var också intresserad av uppdraget. Men för Torstens ”kapacitet” säger sig Susen ha ”i allmänhet föga förtroende”. För ”distribution och expediering” krävs, menar hon, ”en erfaren och energisk ledning”. Bonnier har härvidlag visat sig skickligare: när de tidigare övertagit arbeten som först utgivits av Torsten Hedlund har dessa fått ”en påtagligt hastigare åtgång”.[117] Också Susens bror, Victor Hasselblad, har

rått henne att vänligt avböja Torstens förslag. Men hon tvekar: ”farbror Sven [S. A. Hedlund] vågar jag ej såra i denna hans kanske ömtåligaste punkt – det kunde ha ödesdigra följder”.[118] I brevet till Warburg skriver Susen också något om sina egna önskemål. Hon betonar att ”den pekuniära sidan är icke här den vigtigaste”. Mest angeläget för henne är ”att Viktors arbeten bli på bästa sätt tillgängliga för en så stor allmänhet som möjligt”.[119]

Warburgs svarsbrev anlände till Villa Ekeliden den 20 januari, men finns ej bevarat. När Susen samma kväll skriver tillbaka ångrar hon sin ”häftighet sist” och säger sig vilja ha ”det mesta om Torsten osagdt”.[120] Hon frågar oroligt om Warburg ”enligt öfverenskommelse” förstört brevet av den 15 januari, och ber honom att också glömma dess innehåll – uppmaningar som adressaten uppenbarligen inte hörsammat.[121] Nu skriver hon lättad att ”’saken’ […] tagit ett betydande steg framåt”. Albert Bonnier har personligen besökt henne och lämnat ett förslag till kontrakt och samtidigt lovat sända en kopia till ”farbror Sven” i Göteborg. Dessutom är hon just hemkommen från en middag hos Gustaf Retzius, som inte haft några avgörande invändningar, utan tvärtom tyckt att Bonnier ”bjudit *bra*”. Trots detta finner hon det fortsatt ”plågsamt” att ”köpslå om Viktors arbeten”. S. A. Hedlund har låtit henne förstå att hon ”visat [sig] nog likgiltig för sakens affärssida”, som hon inte haft ”rättighet att negligera” med tanke på det stora antalet anbud. Men ”[f]ör egen del”, skriver hon nu, ”har jag aldrig tänkt på att gå ifrån B[onnier]. om jag ej för farbrors [S. A. Hedlunds] skull måst ge Torsten företräde”.[122] Att låta konkurrenterna lämna anbud var, förklarar hon, ”blott ämnadt som ett slags tumskruf på B[onnier]”.

I nästa brev, daterat den 2 februari, har förutsättningarna ånyo ändrats. Dagen efter middagen hos Retzius har Susen fått telefonbud med beskedet att de ”nödvändigt” måste talas vid på nytt innan kontraktet undertecknas.[123] Vid deras möte har Retzius sedan förklarat att han ”vid närmare besinning icke velat ta på sitt ansvar […] att ha tillstyrkt antagandet av B[onnier]s förslag, utan att först rådfråga någon sakkunnig”.[124] Från Gustaf Birger Anders Holm, verkställande direktör för Sveriges då största förlag Norstedt & Söner,[125] samt Albert Bonniers främste rival,[126] har han på egen hand utverkat ett högre bud än Bonniers, med åtföljande löfte att trycka en del av upplagan ”på riktigt fint godt papper, som skulle stå sig ’i alla tider’ ”.[127] Fru Rydberg har avböjt, men undrar nu om inte Bonnier kan bjuda högre, om han får veta att han har konkurrens.

Karl Warburgs svar anlände till Ekeliden den 19 februari, men tycks inte ha innehållit några tydliga råd i frågan. Susen svarar omedelbart och avslutar sitt brev med ännu en bön om hjälp: ”Käre Karl, säg mig nu blott med ett par ord om jag skall skrifva under B[onnier]s kontrakt sådant det nu föreligger,

eller icke".[128] Inte heller denna gång finns Warburgs svarsbrev bevarat. Nästa brev från Susen är daterat den 25 mars. Då säger hon sig redan ha börjat sända korrektur till Bonniers förlag. Någon gång mellan den 19 februari och den 25 mars bör Warburg ha uppmanat Susen att skriva på kontraktet – som är daterat redan den 14 februari – vilket sedan också skett.[129] När valet slutligen föll på Albert Bonnier som förläggare till Skrifter-serien innebar det att Rydbergs författarskap knöts till ett mindre men mer progressivt förlag än Norstedts. Bland Bonniers förlagsprodukter fanns Strindbergs *Giftas*-noveller, vilka orsakade den sedlighetsdebatt som blev den tändande gnistan för schismen inom Svenska Bokförläggarföreningen och därmed för konflikten mellan Albert Bonnier och den mer konservative G. B. A. Holm.

I kontraktet mellan Susen Rydberg och Bonnier framgår vilka titlar som skall ingå i serien, men också hur volymerna skall formgivas. Upplagan skall vara "i typografiskt afseende likformig" med "format och sats som den första upplagan af Varia I [som utkommit året före Rydbergs död]". Bonnier förbinder sig att trycka 7000 kompletta exemplar av denna första utgåva. Änkans honorar skall uppgå till 100 kronor per sextonsidigt tryckark. Bonnier förbinder sig vidare att utgiva serien häftesvis i en "godtköpsupplaga" till ett försäljningspris av cirka trettio kronor för samtliga delar eller tio öre per sextonsidigt tryckark. Vad gäller *Bibelns lära om Kristus* infogas ett särskilt villkor: Susen Rydberg avstår här från alla anspråk på honorar "med afseende fästadt på den uppoffring, som Bonnier gör genom att omtrycka detta stora och långsamt säljande arbete, hvaraf ännu ett mycket stort antal af den senast tryckta upplagan ligger osåldt". Vidare skall *Romerska dagar* och *Fribytaren på Östersjön* – vilka tidigare givits ut på andra förlag än Bonniers – infogas i serien "för den händelse att öfverenskommelse med hittills varande förläggare kan träffas".[130]

Kontraktet är typiskt för ett författarskap med stark ställning på bokmarknaden vid slutet av 1800-talet. Anmärkningsvärt är att Susen Rydberg tycks ha ställt särskilda krav på två punkter: serien skulle bli så komplett som möjligt – även svårsålda verk skulle inkluderas – och priserna per volym skulle vara förhållandevis låga. I sitt brev till Karl Warburg den 15 januari 1896 skriver hon att "det vore ett misstag om man ur den billiga upplagan uteslöte de s.k. mindre populära sakerna, ty jag undrar om icke de, som köpa de dyra böckerna, i allmänhet äro de mest tankelate?".[131] Sammanfattningsvis är kontraktet resultatet av en kompromiss mellan förlagets strävan att ge ut det som kunde förväntas sälja bäst på marknaden och änkans vilja att förmedla författarskapet så fullständigt som möjligt.

Kontraktet av den 14 februari 1896 gäller endast en första utgåva om 7000

exemplar av Rydbergs Skrifter. Följaktligen måste Bonniers inför varje nytryck återigen vända sig till änkan – och senare till hennes sterbhus – för undertecknande av ett nytt kontrakt. Skrivningarna i dessa dokument blir emellertid alltmer stereotypa, och ju längre samarbetet pågick desto tydligare blev det att kontraktsförfarandet av båda parter betraktades som en formalitet. Det blev därmed alltmer osannolikt att Susen Rydberg skulle vända sig till någon annan förläggare än Bonniers, särskilt som spridningen av Rydbergs verk förblev god.

Enligt gällande lagstiftning gällde författarens rätt till ett verk obegränsat under livstiden och femtio år efter hans död.[132] Sedan Bonniers träffat sin överenskommelse med Susen Rydberg och detta samarbete därefter formaliserats kunde förlaget under perioden 1896–1945 relativt ostört förfoga över utgivningen av Rydbergs skrifter. Bonniers höll hårt på sin rätt: mellan 1896 och 1945 utgavs endast två verk på annat förlag – Rydbergs översättning av Johann Wolfgang von Goethes (1749–1832) *Faust* (som utgavs i en kommenterad skolupplaga av Modersmålslärarnas förening) och *Singoalla* i Svenska vitterhetssamfundets textkritiska utgåva (1941–1968).[133] Efter 1945 minskade utgivningen av Rydbergs skrifter. Bonniers behöll med andra ord kontrollen över hans verk under hela den period då de efterfrågades av en större publik.

Storhetstid och skriftserier

Den första serien Skrifter, redigerad av professor Karl Warburg, började utges 1896, i fjorton delar:

Skrifter (1896–99):
1. *Dikter*
2. *Faust och Fauststudier*
3 [1–2]. *De vandrande djäknarne. Singoalla*
4. *Fribytaren på Östersjön*
5–6. *Den siste athenaren*
7. *Vapensmeden*
8. *Sägner, berättelser och skisser*
9. *Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst*
10. *Bibelns lära om Kristus*
11. *Medeltidens magi*
12. *Fädernas gudasaga*
13. *Varia*, 1
14. *Varia*, 2

Förlagets ursprungliga plan tycks ha varit att ge ut 60 häften (med fem ark i varje, dvs. 80 s.) à 50 öre.[134] Slutsumman för prenumeranten skulle då bli exakt 30 kr, i överensstämmelse med det ursprungliga kontraktet. Den 4 april 1896 presenterade Albert Bonnier Skrifter-serien i *Svensk Bokhandels-Tidning*. Han talar där om ett subskriptionsarbete för vilket ”han tror [sig] kunna påräkna herrar bokhandlares synnerlige intresse”.[135] Det första häftet fanns till försäljning under den sista veckan i april.[136] I december samma år hade 15 häften utgivits.[137] Så snart samtliga ark av en volym distribuerats erbjöd Bonniers också denna volym till särskild försäljning, men då med förhöjt pris.[138] Efterhand som Warburgs redigering framskred blev det tydligt att 60 häften inte skulle räcka till för att rymma hela Skrifter-serien. Sluthäftet, som utgavs i november 1899, fick nummer 69.[139] Detta innebar att Bonniers tvingats bryta mot kontraktet med Susen Rydberg. Totalsumman för prenumeranterna blev inte 30 kr utan 34,50.

Warburgs serie blev grunden för Bonniers Rydberg-utgivning fram till 1912. Andra verk av Rydberg – till exempel de kulturhistoriska föreläsningarna i sex band (1903–1906) – utgavs i samma gulddekorerade klotband som Skrifter. Detsamma gällde Karl Warburgs stora biografi i två band, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning* (1900). Den läsare som köpt skriftserien uppmuntrades därmed att komplettera sin samling med nytillkomna titlar. Utöver dessa – i första hand samlingsvolymer med föreläsningar och brev – utkom två typer av verk vid sidan av skriftserien under Bonniers monopol: skolupplagor och specialutgåvor av särskilt populära verk. Bland de senare fanns *Lille Viggs äfventyr på julafton*, illustrerad av Jenny Nyström (flera utgåvor, t.ex. 1906 och 1922), *Romerska sägner om apostlarna Paulus och Petrus*, illustrerad av Olle Hjortzberg (1906) och *Fädernas gudasaga*, illustrerad av John Bauer (1913 och 1926). Antalet fristående verk var störst vid periodens början och lägst under 1910- och 20-talen.

I kontraktens skrivningar framgår att Susen Rydberg fortsatte sin strävan att gynna spridningen av sin avlidne makes skrifter genom att hålla nere priset på häften och böcker. Bonniers förbinder sig i flera fall ”att ej åsätta den nya upplagan ett högre boklådspris än det som gällde för den närmast föregående af samma bok”. Dessutom lovar förlaget att ”så länge köpare af Viktor Rydbergs Skrifter i häften anmäla sig, tillhandahålla sagda arbete åt sådana köpare till det ursprungliga subskriptionspriset tio (10) öre pr ark”.[140] Susen Rydbergs förhållandevis starka förhandlingsposition framgår också av kontraktet för Bonniers utgåva av Rydbergs filosofiska föreläsningar. Volymerna skall ”[t]ill sitt formats höjd och bredd […] vara i likhet med den på Bonniers förlag utkommande upp-

lagan af Viktor Rydbergs Skrifter, men trycket skall vara med större, redig s.k. Cicerostil" och det extra tjocka pappret skall vara "i en gulaktig för ögonen behaglig ton enligt af fru Rydberg bestämd färg".[141]

Karl Warburgs skriftserie har förblivit den mest kompletta samlingen av Rydbergs verk. Det enda större arbete som saknades var *Undersökningar i germanisk mythologi*, vars omfång gjorde det näst intill omöjligt att inkludera i en skriftserie. Rydbergs följetongsromaner från *Jönköpingsbladet* (tryckta i tidningen 1848–1851, men aldrig utgivna i bokform under hans livstid) saknades också.[142] I de fall flera versioner av ett verk hade givits ut under Rydbergs livstid användes – i enlighet med gällande praxis – den senaste av dessa.[143] Enligt förlagskontraktet med Susen Rydberg trycktes varje volym i den första utgåvan av Skrifter i 7000 exemplar. Efterfrågan tycks ha varit god. Redan 1900 trycktes en tredje utgåva av *Vapensmeden* (volym sju i serien) i 5000 exemplar och 1905 en fjärde, också den i 5000 exemplar.[144]

1912–13 utgav Bonniers en ny serie av Rydbergs verk, nu med rubriken Valda skrifter, omfattande följande åtta titlar:

Valda skrifter av Viktor Rydberg (1912–13):
1: *Vapensmeden*
2: *Fribytaren på Östersjön*
3: *Den siste athenaren*
4: *Romerska kejsare i marmor*
5: *Singoalla*
6: *Dikter*
7: *Romerska sägner*
8: *Uppsatser, barndomsminnen, tal m. m.*

Syftet med den nya serien var att nå en ny, mindre välbeställd, kundkrets.[145] Priserna per volym var visserligen i stort sett desamma, men antalet titlar var färre och utförandet betydligt enklare. Liksom sin föregångare utgavs serien i häften för subskription, sammanlagt 50 st à 20 öre. Den som inte tyckte sig ha råd med Warburgs skriftserie – som flitigt utgavs också under 1910-talet – kunde nöja sig med de åtta volymerna i Valda skrifter.[146] I en "anmälan" som trycktes på baksidan av seriens första häften står att det "med visshet ännu finnas stora lager av vårt folk, för vilka flertalet av [Rydbergs] arbeten äro okända", detta på grund av att hans skrifter "i motsats till våra andra främste författares arbeten, ännu ha jämförelsevis höga pris och således i viss mån äro avstängda från den allra bredaste publiken".[147] Men strävan att nå denna stora publik innebar också

att utgivningens bredd minskade. Det var framför allt sakprosan som uteslöts i billighetsupplagan. Rydbergs arbeten som teolog och mytforskare – samt *Varia*-volymernas många uppsatser och tal – ansågs inte lika intressanta för den nya målgruppen. Redan här uteslöts uppsatsen ”Den hvita rasens framtid”, som skulle återkomma i Rydbergutgivningen först vid mitten av 1940-talet, och då vid ett enda tillfälle. Även följetongsberättelsen *De vandrande djäknarne* uteslöts – den hade utgivits i bokform först i Warburgs skriftserie och var därför mindre etablerad hos kundkretsen. Enligt kontraktet lovade Bonniers att trycka minst 15000 kompletta exemplar av Valda skrifter, och fick samtidigt rätt att trycka ytterligare 15000 vid behov.[148]

Den branta uppgången för Rydbergutgivningen under 1910-talets första hälft förklaras av att Skrifter och Valda skrifter då utgavs parallellt (se Diagram 2, s. 68). Kulmen nåddes strax efter 1920. Ur ett bokmarknadsperspektiv var Viktor Rydberg då mer betydelsefull än någonsin tidigare eller senare. 1919–1921 tryckte Bonniers en lyxutgåva av Warburgs skriftserie. Till skillnad från Skrifter och Valda skrifter trycktes den endast en gång, och bara i 2000 exemplar.[149] Trycksatsen var densamma som tidigare, men marginalerna betydligt bredare och pappret av bättre kvalitet.[150] Den läsare som från och med 1919 ville köpa Rydbergs samlade verk kunde alltså välja mellan tre olika skriftserier. Detta innebar att till exempel *Den siste athenaren* utgavs tre gånger bara under år 1919 – i Skrifter, i Valda skrifter och i lyxutgåvan av Skrifter. Under första halvan av 1920-talet trycktes Rydbergs verk i 55 utgåvor, under 1920-talet som helhet i 104.

Bonniers storsatsning på Rydbergs verk var ingen isolerad företeelse. 1920-talet blev en expansionstid för många svenska förlag. En av bokbranschens viktigaste nyheter var avbetalningshandeln. Bonniers startade sin avdelning för avbetalningsköp 1912 och redan 1923 stod avbetalningshandeln för en dryg femtedel av förlagets totala försäljning. Denna utveckling gynnade seriepublicering. Tack vare avbetalningsmetoden kunde förlagen sälja större verk och längre serier. Böckerna försågs med påkostad utstyrsel som skulle väcka kundens intresse. Eftersom förlagets agenter dessutom hade provision på försäljningen, tjänade de mest på att sälja så långa serier som möjligt, gärna i dyrbara band. Det faller sig därför naturligt att svenska klassiker kom att spela en stor roll i avbetalningshandeln. Under 1920-talet lanserade Bonniers, utöver Rydbergs samlade verk, liknande serier med andra författares skrifter: Carl Jonas Love Almqvists Samlade skrifter (21 volymer, 1920–38), Erik Johan Stagnelius Valda skrifter (1–2, 1923), P. D. A. Atterboms Valda skrifter (1–6, 1927–29) och nya editioner av August Blanche, Johan Ludvig Runeberg och Zacharias

Topelius. Samtidigt utgavs på Norstedts förlag Esaias Tegnérs (1–10, 1918–25) och Erik Gustaf Geijers Samlade skrifter (1–13, 1923–31).[151]

Rydbergutgivningens kulmen sammanfaller också med det som har kallats Sveriges andra storhetstid.[152] Den svenska industrin stod intakt efter första världskriget. Samtidigt mekaniserades jordbruket. Detta fick till följd att industriarbetarnas andel av befolkningen ökade och tätorterna växte. Arbetsmarknaden var dock orolig, eftersom industrins rationalisering medförde en relativt hög arbetslöshet.[153] Bonniers Rydbergutgivning kan sättas i samband med denna historiska situation. För det första hade den ekonomiska utvecklingen gynnat den samhällsklass som prioriterade humanistisk bildning, och som kunde betraktas som målgruppen för Bonniers satsningar.[154] För det andra kunde tidens oroligheter, kampen mellan gammalt och nytt, hos vissa grupper öka efterfrågan på litterära verk som beskrev det förgångna, samtidigt som de manade till folklig samling och förtröstan. Författaren Ola Larsmo har talat om det tidiga 1900-talets svenska romankonst som ett försök att ”*skriva ihop den kluvna världen*”, att visa på historiens kontinuitet, trots samtidens oro.[155] Allt detta samverkade till att Rydbergs idealistiska diktning och idealrealistiska romangestalter passade särskilt bra i tidens litterära klimat.

Trots det tidiga 1920-talets stora utgivning beslöt Bonniers att under åren 1928–1929 utge en ny serie Valda skrifter, under rubriken ”jubileumsupplaga”, till minne av 100-årsdagen av Rydbergs födelse. I denna serie ingick följande titlar:

> Valda skrifter. Jubileumsupplaga (1928–29):
> 1. *Dikter*
> 2. *Singoalla. Uppsatser, barndomsminnen, tal m.m.*
> 3. [1–2] *Fribytaren på Östersjön*
> 4. [1–2] *Den siste atenaren*
> 5. *Vapensmeden*
> 6. *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus. Romerska kejsare i marmor*

Jubileumsupplagan var en förhållandevis blygsam satsning. Antalet titlar hade minskats från åtta till sex. Rydberg romerska essäer hade sammanförts till en enda volym och *Singoalla* utgavs tillsammans med kortprosan från den avslutande delen av Valda skrifter. Jubileumsupplagan trycktes i jämförelsevis liten utsträckning – sammanlagt 18 utgåvor, jämfört med 58 i serien Valda skrifter – och under en relativt kort period – 1928–1943, jämfört med 1912–1956 för

Valda skrifter. Upplagan var dock lika stor; Bonniers lovade att trycka minst 15000 exemplar. Denna upplaga räckte dock inte till för att möta efterfrågan. Redan 1932 trycktes ytterligare 15000 exemplar, enligt kontraktet med Susen Rydbergs sterbhus.[156]

Det sammanlagda antalet Rydberg-volymer som trycktes under 1920-talet var alltså ansenligt. Av en lycklig slump utfördes vid slutet av decenniet den hittills största inventeringen av det faktiska bokbeståndet i svenska hem, vilket också gör det möjligt att säga något om spridningen av dessa volymer. Undersökningen ”Böcker i svenska hem”, organiserad av läroverksadjunkten Carl Cederblad, genomfördes under åren 1928–1931, med tonvikt på bokbeståndet i arbetarhem. Informanterna var cirka 3200 skolbarn som fått till hemuppgift att göra en förteckning över titlarna i familjens boksamling.[157] Viktor Rydberg visade sig vara den elfte mest spridde författaren av skönlitteratur på svenska (281 volymer).[158] De fem vanligaste författarnamnen var August Strindberg (1489 volymer), Selma Lagerlöf (1473 volymer), Zacharias Topelius (1001 volymer), Gustaf Fröding (883 volymer) och August Blanche (690 volymer). Den vanligaste Rydberg-boken var *Singoalla* (38 volymer) som placerade sig först på 37:e plats på listan över mest spridda titlar. På 39:e plats återfinns Rydbergs *Dikter*. Placeringarna är jämförbara med August Strindbergs *Hemsöborna* (34:e plats, 42 volymer), Emilie Flygare-Carléns *En natt vid Bullarsjön* (35:e plats, 40 volymer) och Carl Snoilskys *Svenska bilder* (38:e plats, 38 volymer). Den överlägset mest spridda boken i Cederblads material var Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* (412 volymer).[159] Förklaringen till Rydbergs förhållandevis låga placering på denna lista bör vara att han representerades av ett större antal verk – troligen på grund av Bonniers satsningar på skriftserier – än många andra författare. Trots detta är det knappast någon överdrift att säga att Rydbergs verk – även om det inte kan mäta sig med till exempel Strindbergs och Lagerlöfs – var bland de mest spridda i svenska hem omkring 1930.[160]

Efter 1920-talets hausse följde en tydlig nedgång för Rydbergutgivningen. Under hela 1930-talet trycktes endast 21 utgåvor. Särskilt lågt var intresset under decenniets andra hälft.[161] 1930-talets samlade utgivning uppgick till endast en knapp femtedel av det föregående decenniets. Det skulle dröja till 1970-talet (11 utgåvor) innan Rydbergutgivningen sjönk till en lika låg nivå (se Diagram 1, s. 68). Den kraftiga nedgången torde delvis bero på att Bonniers inte hunnit sälja de många volymer som trycktes under 1920-talet, delvis på den svåra ekonomiska kris som drabbade Sverige under det tidiga 1930-talet, och som också påverkade avbetalningshandeln.[162] Utgivningen av Rydbergs

verk förblev mycket begränsad också under krigsåren på 1940-talet.[163]

Under år 1945 skedde en dramatisk ökning av frekvensen i Bonniers Rydberg-utgivning. Ett halvsekel hade förflutit sedan författarens död vilket innebar att förlagets ensamrätt skulle upphöra vid ingången av år 1946. För att få maximal avkastning på sin investering lanserade Bonniers 1945 två nya serier av Rydbergs skrifter: en ”folkupplaga” och en ny, omfattande serie Skrifter, redigerade och kommenterade av litteraturkritikern Ingemar Wizelius. Inför dessa utgåvor genomfördes också en ny sättning av texterna.

Folkupplagan består av följande volymer:

Skrifter. Folkupplaga (1945):
1. *Dikter*
2–3. *Fribytaren på Östersjön*
4–5. *Den siste atenaren*
6. *Singoalla. De vandrande djäknarne*
7. *Vapensmeden*

Detta är den i särklass mest begränsade utgåvan av Rydbergs skrifter. Folkupplagan består visserligen av sju volymer, medan jubileumsupplagan från 1928–29 bestod av sex, men det sammanlagda antalet titlar är mindre – sex istället för åtta. Någon sakprosa finns inte längre med – såväl de romerska essäerna som uppsatserna och talen i Valda skrifters *Singoalla*-volym har uteslutits. *De vandrande djäknarne* har däremot återinförts, nu utgiven tillsammans med *Singoalla*, på samma sätt som i Warburgs skriftserie. Folkupplagan utgör alltså en relativt komplett samling av Rydbergs dikter och fiktionsprosa, men saknar de tidigare seriernas bredd.

Detta innebar emellertid inte att Bonniers helt givit upp ambitionen att lyfta fram Rydberg som kulturhistoriker och debattör. Samtidigt med folkupplagan utgavs serien Skrifter, redigerade och kommenterade av Ingemar Wizelius, omfattande följande titlar:

Skrifter. Red. och kommenterade av Ingemar Wizelius (1945–46):
1. *Dikter*
2. *Faust och Fauststudier*
3–4. *Fribytaren på Östersjön*
5–6. *Den siste atenaren*
7. *Singoalla. De vandrande djäknarne*
8. *Vapensmeden*

9. *Sägner, berättelser och skisser*
10. *Romerske kejsare i marmor*
11. *Konst och litteratur. Tal och uppsatser*
12. *Kultur och politik. Artiklar och anföranden*

Wizelius skriftserie är den enda som vad omfång och ambitioner beträffar är jämförbar med Warburgs. De två avslutande samlingsvolymerna – *Konst och litteratur* och *Kultur och politik* – motsvarar den första seriens *Varia* 1–2. Vissa texter har dock uteslutits, och några – vilka i Warburgs serie ingick i volymen *Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst* – har tillförts. *Singoalla* har än en gång sammanställts med *De vandrande djäknarne* och *Romerska sägner* med andra "berättelser och skisser". Volymen *Faust och Fauststudier* – som tidigare bara funnits i Warburgs serie – har introducerats på nytt. Det sammanlagda antalet titlar har dock reducerats från fjorton till elva. Det som saknas är frukterna av Rydbergs vetenskapliga arbete: *Bibelns lära om Kristus*, *Medeltidens magi* och *Fädernas gudasaga* (volymerna 10–12 i Warburgs serie). Jämfört med Warburgs serie får debatt och essäistisk dominera på teologins och mytforskningens bekostnad. Vetenskapsmannen Rydberg försvinner ur förlagets fokus.

Volymerna i folkupplagan trycktes bara en gång. Den nya serien Skrifter återutgavs i begränsad omfattning men upphörde helt 1956. Bonniers sista stora satsning på Rydbergs författarskap var i hög grad begränsad till år 1945.[164]

Efterkrigstidens utgivning

Den fortsatt relativt livaktiga utgivningen av Rydbergs verk under andra halvan av 1940-talet och större delen av 1950-talet berodde på att nya förlag tog sig an författarskapet när författarrätten upphört att gälla. Men mer intressant än att 1945 års höga utgivningsfrekvens i någon mån upprätthölls är att utgivningen inte växte mer, trots att det nu stod vem som helst fritt att publicera Rydbergs skrifter. Utöver Modersmålslärarnas förening var det få aktörer som tog chansen. Lindqvists förlag satsade på egna utgåvor av Rydbergs mest populära romaner – med omslagsillustrationer i färg (1947–1949). Uppsalaförlaget Lindblad gav ut *Singoalla* (1955) och Rydbergs följetongsromaner från *Jönköpingsbladet* (1957). Men det största framgångsprojektet utanför Bonniers kontroll tycks ha varit Rabén & Sjögrens utgåva av dikten "Tomten", med illustrationer av Harald Wiberg (första gången utgiven 1960), som kom i en sjunde utgåva så sent som 2003.

På 1970-talet var intresset för Rydbergs författarskap så lågt att Hans Granlid, i besvikelsen över den dåliga försäljningen av hans studie *Nya grepp i Rydbergs lyrik* (1973), talade om ”en skandal, vilken dock inte på minsta vis förvånar, emedan den är en av många och ingår i den allmänna teknokratiska nedskrotningen av det gamla och onyttiga”.[165] Under hela 1970-talet kom endast 11 utgåvor av Rydbergs verk, ungefär en tiondel av utgivningen under 1920-talet. Redan vid decenniets ingång kunde Lars Furuland konstatera att bokhandelsbeståndet av Rydbergs verk var ytterst begränsat. Varken Wizelius skriftserie eller folkupplagan fanns att tillgå i separatvolymer eller i billigare utförande.[166] Sammanfattningsvis skedde under 1900-talets fem sista decennier en tydlig minskning av Rydbergutgivningen.[167]

Utgivningen av enskilda verk

Utgivningen av Viktor Rydbergs verk på Albert Bonniers förlag under åren 1896–1945 skedde nästan uteslutande i de fem Skrifter-serierna. Detta innebar att antalet titlar förblev relativt stort, även när serierna efterhand blev kortare. Av samtliga serier, med undantag för 1940-talets folkupplaga, framgår att förlagets ambition varit att presentera Rydberg som lyriker, romanförfattare och akademiker. Denna strävan mot en helhetsbild av författarskapet innebar att kulturhistoriska texter som *Romerske kejsare i marmor*, tillsammans med tal och språkvetenskapliga uppsatser, överlevde längre än vad som annars varit fallet, jämte storsäljare som *Singoalla* och *Dikter*.

När ett halvsekel gått efter Rydbergs död och Bonniers förlorat sitt monopol förändrades utgivningen radikalt. Skriftseriernas tid var förbi. När nya aktörer tog sig an författarskapet försvann ambitionen att lyfta fram Rydberg som mångsidig författare, verksam i flera olika genrer. De verk som utgavs i fortsättningen var enskilda titlar som förväntades tilltala publiken. Rydbergs akademiska skrifter försvann nästan helt. *De vandrande djäknarne*, liksom de långa följetongsberättelserna *Den siste athenaren* och *Fribytaren på Östersjön*, fasades ut efterhand. Av Diagram 3 (se illustrationsark) framgår att denna utveckling inleddes redan under Bonniermonopolets tid. Under perioden 1896–1919 utgavs Rydbergs romaner i relativt likvärdig omfattning (mellan 7 och 13 utgåvor). Men redan under perioden 1920–1945 kom de minst utgivna av romanerna (*Den siste athenaren*, *De vandrande djäknarne*) långt efter de mest populära (*Singoalla*, *Vapensmeden*). Efter skyddstidens slut accelererade denna utveckling kraftigt. Under efterkrigstiden utgavs endast ett litet antal verk, samtidigt

som ett fåtal nya tillkom – till exempel Rydbergs första romanförsök utgivna av Hans Lindström 1957 – och några gamla återkom i specialutgåvor – främst ”Tomten” med illustrationer av Harald Wiberg, men också andra skrifter i faksimil-tryck och praktutgåvor. Under perioden 1945–2003 som helhet var det i första hand *Singoalla* som dominerade inom Rydbergutgivningen, och i viss mån kompenserade för bortfallet av annan fiktionsprosa.

Nedan redogör jag för utgivningen av Rydbergs främsta moderniseringskritiska verk – de för avhandlingen centrala texterna, *Vapensmeden* och ”Den hvita rasens framtid” samt diktsviten ”Den nya Grottesången” – i förhållande till det sammanlagda antalet Rydbergutgåvor.

Utgivningen av *Vapensmeden*

Viktor Rydbergs romaner trycktes under åren 1896–2003 i sammanlagt 185 utgåvor.[168] 84 av dessa (45 procent) var utgåvor av *Singoalla*. *Vapensmeden* stod för 46 utgåvor (25 procent) – och är därmed tvåa med mycket god marginal – *Fribytaren på Östersjön* för 22 (12 procent), *Den siste athenaren* för 19 (10 procent) och *De vandrande djäknarne* för 14 (8 procent). Rangordningen är densamma om man ser till hur länge verken har hållit sig kvar i utgivningen. *Singoalla* utkom under åren 1896–1998,[169] *Vapensmeden* under åren 1896–1984, *Fribytaren på Östersjön* under åren 1896–1960, *Den siste athenaren* under åren 1898–1953 och *De vandrande djäknarne* under åren 1896–1945). *Singoalla* framstår som den klart livskraftigaste av romanerna,[170] även om också *Vapensmeden* givits ut förhållandevis sent. *Singoalla* har också utkommit på överlägset flest antal förlag utöver Bonniers, 17 st, jämfört med 3 för *Vapensmeden*, 2 för *Fribytaren på Östersjön* och 1 för *Den siste athenaren*. *De vandrande djäknarne* har aldrig utkommit på något annat förlag än Bonniers (se Diagram 2, illustrationsark).

Emellertid är det först under efterkrigstiden som *Singoalla*s dominans blir riktigt tydlig. Ännu 1937 var det *Vapensmeden* som hade tryckts i flest antal exemplar – 147150 jämfört med 137550 för *Singoalla*.[171] Att *Singoalla* efterhand dominerar så stort kan bland annat hänga samman med att en huvudsakligen idealistisk litteratursyn under mellan- och efterkrigstidens ersattes av en psykologisk-symbolisk, enligt vilken den litterära analysen till stor del handlar om att beskriva författarens närvaro i verket och läsakten som känslomässig kommunikation mellan två individer, avsändare och mottagare.[172] *Singoalla*, känd som Rydbergs mest personliga roman, blev därför mer attraktiv, såväl hos förläggare som hos författare av läroböcker och översiktsverk. Berättelsens relativa korthet har sannolikt också bidragit till att den dröjt sig kvar, kanske främst

i kurslistorna för skolans litteraturundervisning, där den också kan ha varit attraktiv på grund av sin behandling av klass och etnicitet. *Singoalla* är också den enda av Rydbergs romaner i vilken en kärlekshistoria står i centrum. Därmed hör den hemma i en populär genre, vilket sannolikt underlättat förlagens marknadsföring. ”Ingen av den store skaldens och författarens romaner vädjar till känslan och fantasin som *Singoalla*”, hävdas i baksidestexten till Harriers utgåva från 1978.[173]

Om *Vapensmeden* kan man därmed säga att den trycktes i ett stort antal utgåvor och exemplar, att den överlevde relativt länge, samt att den följer mönstret för Rydbergs romaner med undantag för *Singoalla*: den har sällan lockat till nyutgåvor på andra förlag än Bonniers. *Vapensmeden* hör till vad som kan kallas en Rydbergsk kärnkanon. Romanen finns med i samtliga skriftserier. I Valda skrifter står den som första titel. Tillsammans med *Singoalla* utgavs den i Modersmålslärarnas förenings skriftserie (1947), där den försågs med inledning och förklaringar av Josua Mjöberg. I denna version utkom romanen i fyra tryckningar, varav den sista kom 1965. Därefter överlevde *Vapensmeden* endast tack vare att den sammanställdes med *Singoalla* samt ett urval ur *Dikter* och *Romerska kejsare i marmor* i en volym av serien Svalans svenska klassiker. Denna volym utkom nio gånger, i sammanlagt cirka 50000 exemplar. Den senaste utgåvan – såväl av samlingsvolymen som av *Vapensmeden* över huvud taget – kom 1984.

Utgivningen av ”Den hvita rasens framtid”

”Den hvita rasens framtid” har aldrig givits ut separat. Det är därför svårt att göra relevanta jämförelser med andra verk. Uppsatsen ingick i Warburgs skriftserie, där den inkluderades i den andra volymen *Varia*, tillsammans med valda uppsatser i kyrkliga, teologiska, politiska och sociala ämnen. Denna volym trycktes i sju utgåvor, den sista 1926. Liknande samlingsvolymer saknades i serierna Valda skrifter, Valda skrifter. Jubileumsupplaga och Skrifter. Folkupplaga. Först 1946 publicerades ”Den hvita rasens framtid” på nytt, denna gång i den avslutande volymen av Wizelius skriftserie, *Kultur och politik. Artiklar och anföranden* (som aldrig tryckts om). Wizelius uteslöt vissa texter som tidigare ingått i *Varia*-volymerna, men valde att behålla ”Den hvita rasens framtid”. Syftet med urvalet sägs ha varit ”att läsaren […] skulle få en föreställning om vidden av Viktor Rydbergs intressen och kunskaper – även när han rörde sig utanför litteraturens och konstens områden”.[174] Wizelius *Kultur och politik* bör alltså betraktas som ett led i strävan att åstadkomma en historiskt korrekt bild av

Rydbergs författarskap. Detta blev sista gången som ”Den hvita rasens framtid” utgick från trycket. Sammanlagt kom uppsatsen i åtta utgåvor under åren 1899–1946.

Så gott som samtliga texter av samma genre och format som återpublicerats efter Rydbergs död ingår i samma *Varia*-volymer, varför det är svårt att finna något lämpligt jämförelsematerial. Dock kan det finnas anledning att redogöra för hur andra facklitterära texter av Rydberg har utgivits i separatvolymer efter hans död. *Medeltidens magi* trycktes i 8 utgåvor mellan åren 1896 och 1926, samt i en faksimil-utgåva 1982. *Bibelns lära om Kristus* trycktes i 8 utgåvor mellan åren 1898 och 1925. I båda fallen är det fråga om en utgivning i relativt begränsad omfattning under en ganska kort period. Det är värt att notera att ”Den hvita rasens framtid” ingår i Wizelius skriftserie, medan *Medeltidens magi* och *Bibelns lära om Kristus* uteslutits. Med andra ord låter det sig säga att ”Den hvita rasens framtid” överlevde sina föregångare i liknande genrer. Anledningen är det begränsade formatet, vilket gjort det möjligt att inkludera uppsatsen i samlingsvolymer. Men det kan tilläggas att de mer omfattande *Medeltidens magi* och *Bibelns lära om Kristus* också kunde ha givits ut tillsammans med andra verk – åtminstone i sina ursprungsformer, utan de vidlyftiga tillägg som ingått i senare utgåvor – men att de inte betraktades som tillräckligt intressanta.

Utgivningen av ”Den nya Grottesången”

Den mest spridda och välkända av Viktor Rydbergs moderniseringskritiska verk blir inte föremål för analys i denna avhandling.[175] Det är diktsviten ”Den nya Grottesången”, som utkommit i 47 fullständiga utgåvor mellan 1896 och 1996 och helt eller delvis publicerats i flera lyrikantologier, ofta avsedda för skolans svenskundervisning. Eftersom detta verk i så hög grad har påverkat bilden av Rydbergs 1890-talsverk finns det anledning att redogöra för hur det behandlats av förlagen.

”Den nya Grottesången” ingick ursprungligen i Rydbergs andra diktsamling, *Dikter. Andra samlingen*, som gavs ut 1891. I Warburgs skriftserie sammanfördes de två samlingarna till en enda volym, vilket därefter blev normen för all utgivning av Rydbergs dikter (med undantag för praktutgåvan 1910, i vilken den ursprungliga indelningen kvarstod). I stort sett varje gång som dikter av Rydberg utgivits har ”Den nya Grottesången” inkluderats. Undantagen är ett antal volymer med Rydbergs verk i urval, samt Lindqvists utgåva av *Valda dikter* (1948–1966).

Av Diagram 4 (se illustrationsark) framgår att utgivningen av ”Den nya Grottesången” (undantaget antologier) varit jämförelsevis konstant. Den har under varje decennium av 1900-talet utkommit i minst en utgåva. Tryckningarna var flest under 1920-talet (10 st.). Diktsviten har alltså i stort sett alltid funnits i handeln. Den har dessutom varit ett återkommande inslag i antologier med svensk lyrik, till exempel i Lars Gustafssons *Svensk dikt*, men där endast i utdrag.[176] Hela sviten, inklusive avsnitten på prosa, trycktes i den fjärde delen av antologin Svensk litteratur, *Realismen och efterromantiken*, 1995.[177]

”Den nya Grottesångens” berömmelse beror till stor del på dess popularitet inom arbetarrörelsen; bilden av kapitalismen som en tungt malande kvarn blev central för flera av 1900-talets arbetardiktare och utdrag ur diktsviten förekom på ettbladstryck för masspridning.[178] Berömt är socialdemokraten Ernst Wigforss uttalande att det var Rydberg snarare än Karl Marx som gjorde honom till socialist.[179] ”Den nya Grottesångens” pedagogiska beskrivning av storkapitalismens teori och praktik, kombinerad med författarens sociala och politiska indignation, lämpade sig utmärkt för arbetarrörelsens opinionsbildande verksamhet, trots att Rydberg i efterordet till samma diktsvit fördömde socialismen som en gudlös irrlära.

Avhandlingar och monografier om Viktor Rydbergs författarskap

Sex av de hittills åtta akademiska avhandlingarna om Viktor Rydbergs verk publicerades mellan åren 1918 och 1938, dvs. under och strax efter författarskapets storhetstid på bokmarknaden. Tre av avhandlingarna behandlar i första hand Rydbergs gärning som kyrkokritiker och teolog (Elg, 1918; Krook, 1935; Hegerfors, 1960). Ytterligare tre ägnas hans ungdomsdiktning och liberala åskådning (Svanberg, 1923; Gemer, 1931; Lindberger, 1938). De två återstående behandlar Rydbergs språkpurism (Holm, 1918) respektive författarskapets sista år (Löwendahl, 1954). Den akademiska forskningen har alltså främst studerat Rydbergs ungdomsdiktning och teologiska uppfattning. Löwendahls avhandling – där *Vapensmeden* står i centrum – är ett viktigt undantag. Den mest omfattande monografin om Rydbergs verk är Olle Holmbergs *Viktor Rydbergs lyrik* (1935), som också tillkom under författarskapets storhetstid på det akademiska fältet.

Under efterkrigstiden utmärker sig Hans Granlid, som 1973 lät publicera studien *Nya grepp i Viktor Rydbergs lyrik*, i vilken han främst ägnar sig åt diktens formspråk. När utgivningen och spridningen av Rydbergs verk minskade

drastiskt under 1900-talets två sista decennier försvann hans namn helt från den litteraturvetenskapliga forskningens agenda. Först efter millennieskiftet kan man tala om ett förnyat akademiskt intresse för Rydbergs författarskap. 2005 kom den första monografin om *Fribytaren på Östersjön*, Birthe Sjöbergs *Den historiska romanen som vapen* och året därpå Tore Lunds *Den trogne smugglaren*, med analyser av Rydbergverk utgivna mellan åren 1850 och 1881.

Utrymme och värdering i litteraturhistoriska översiktsverk

Viktor Rydberg har jämfört med sina generationskamrater en relativt stark ställning i den svenska litteraturhistorien. Bland hans samtida kollegor finns ingen som nått samma framgångar. De som kommit närmast är August Blanche, Zacharias Topelius och signaturpoeterna C. V. A. Strandberg (Talis Qualis) och Carl Snoilsky, författare som fått mycket begränsat utrymme i senare tiders litteraturhistorier. Rydberg ter sig därmed som den ende överlevnadskraftige diktaren från en period som i litteraturhistorierna annars framstår som ett tomrum mellan två framgångsrika författaregenerationer, 1830-talets realister och det moderna genombrottets litteratörer.[180] En studie av det relativa utrymme som ägnats Rydbergs författarskap i de litteraturhistoriska översiktsverken försvåras därför av bristen på adekvat jämförelsematerial. Med denna reservation i minnet jämför jag i detta avsnitt Rydbergs utrymme i översiktsverken med andra författares.

Bland dessa författare har jag valt Erik Gustaf Geijer och Carl Snoilsky för att deras lyrik uppvisar en idealism liknande Rydbergs samt Carl Jonas Love Almqvist och August Blanche för att de liksom Rydberg betraktats som liberala romanförfattare. Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam delar Rydbergs skepsis mot naturalismens estetik. Heidenstam aspirerade dessutom på en roll liknande den Rydberg tilldelades, diktarhövdingens och folkledarens. August Strindberg, slutligen, utgör ett lämpligt jämförelseobjekt eftersom han är den författare som på något undantag när alltid fått mest utrymme i översiktsverken. Jämförelserna görs med utgångspunkt i åtta översiktsverk från perioden 1911–1990. Äldre verk har uteslutits eftersom de erbjuder begränsade möjligheter för jämförelser med andra författarskap, framför allt Strindbergs, Lagerlöfs och Heidenstams.[181]

Det som utmärker Rydberg i förhållande till andra författare är att det utrymme som ägnas hans författarskap är relativt konstant (jfr Tabell 1, s. 67).[182] Detta gäller även August Blanche. Geijers och Snoilskys utrymme

minskar från 18,3 till 8,9 procent respektive från 6,9 till 1,6 procent. Genomsnittsnivån för Almqvist är cirka 20 procent, men hans andel ökar till drygt 30 procent i två av verken. Lagerlöfs andel varierar mellan 4,3 och 12,5 procent, med undantag för *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1911–16), där hon endast får 0,8 procent av utrymmet. Heidenstams och Strindbergs utrymme varierar från 4,8 till 12,5 procent (med undantag för *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, där Heidenstam endast får 1,0 procent av utrymmet)[183] respektive från 14,5 till 46,1 procent. Strindberg och Heidenstam hör till de författare som tydligast omvärderats under perioden. I Strindbergs fall har det sannolikt att göra med författarskapets kontroversiella karaktär, i Heidenstams kan man tala om en mycket framskjuten position som varit beroende av hans personliga närvaro och därför inte kunnat upprätthållas efter författarens död. Hans positionering i Strindbergsfejden samt de långlivade ryktena om nazistiska sympatier bör också ha bidragit till eftervärldens minskande intresse.[184]

Om Rydbergs författarskap kan man säga att det inte varit kontroversiellt nog att vara föremål för stora omvärderingar, samtidigt som hans särskilda ställning som en länk mellan romantiken och den tidiga realismen å ena sidan och åtti- och nittitalismen å den andra har inneburit att han kunnat försvara sin plats i översiktsverken av historiska skäl, som ett exempel på en litterär riktning och en litteraturhistorisk epok som annars hade förbigåtts. Resultatet blir att Rydberg, tillsammans med Blanche, är den ende av författarna som får nästan exakt samma utrymme i 1980-talets översiktsverk som i 1910-talets. Men detta innebär naturligtvis inte att beskrivningar och värderingar varit desamma.

I följande avsnitt granskas och jämförs översiktsverkens presentationer av Viktor Rydbergs författarskap. Särskild uppmärksamhet ägnas behandlingen av det idékomplex som studeras i avhandlingen: Rydbergs moderniseringskritik under första halvan av 1890-talet. De äldsta framställningarna är i allmänhet också de mest omfattande, särskilt vad gäller detaljerade redogörelser för Rydbergs personliga förhållanden. 1910- och 20-talens bild av Rydberg som nationens siare och skald ersätts efterhand med bilden av en betydligt mer mänsklig författare, i ständig kamp med sociala och politiska frågor. En negativ värdering av Rydbergs romaner ersätts samtidigt av en mer nyanserad. Dessa förändringar speglar en generell utveckling i den litterära offentligheten – rörelsen från ett idealistiskt till ett historisk-empiriskt och psykologisk-symboliskt förhållningssätt till författaren och hans verk.[185] Under Rydbergs storhetstid på bokmarknaden var det den idealistiska litteratursynen som dominerade det offentliga samtalet om litteratur, ett förhållande som jag får anledning att återkomma till.

Illustrerad svensk litteraturhistoria, 2 uppl. (1916)

Illustrerad svensk litteraturhistoria, redigerad av Henrik Schück och Karl Warburg, utkom för första gången 1896–1897, i tre volymer. Den andra, utvidgade upplagan trycktes i fem volymer under åren 1911–1916. Av dessa utkom den fjärde, innehållande Warburgs nästan fyrtiosidiga presentation av Viktor Rydbergs författarskap, 1916.

Karl Warburg inleder sin biografiskt informativa framställning med att diskutera Rydbergs historiska position. Bland ”de vittre författare som framträdde under 1850-talet” uppges han vara ensam om att ha fått ”större betydelse”. Typiskt för Warburgs förhållningssätt är också att Rydberg beskrivs som en sanningssägare, en folkledare och en talesman för nationen: ”den svenska litteraturens mästare” (s. 327), ”en etisk makt i Sveriges lif” vars verk ägnades ”höga och ädla tankar” (s. 365). Rydberg var enligt Warburg en mångsidig diktare med ”romantiska drömmardrag” (s. 366) men samtidigt en pragmatisk fiende till ”nyromantikens mystiska begreppsformer och verklighetsleda” (s. 332).

De tydligaste värderingarna i Warburgs text gäller Rydbergs prosa. Den avfärdas som ”tendensdikt”, med ett ”lysande undantag”: *Singoalla* (s. 332). Det är därför symptomatiskt att lyriken ägnas större utrymme än romanerna. Detta värderingsmönster stämmer överens med en idealistisk litteratursyn, enligt vilken författarens verk står över verkligheten, fritt från den historiska utvecklingen.[186] Det goda verket skall inte vara beroende av den empiriska världen; istället skall det tjäna som en ledstjärna för folket genom att hänvisa till eviga ideal.

Under en särskild rubrik skriver Warburg om Rydberg och ”de nya strömningarna”. Han menar att den varma optimismen från ungdomsdiktningen (s. 331) kring decennieskiftet 1890 möter en dyster, delvis bitter grundstämning (s. 364). Rydbergs kritik mot samtiden framstår i första hand som estetisk (också det i överensstämmelse med en idealistisk litteratursyn); motståndet mot den realistiska litteraturens ”fotografiska skildringar” lyfts fram som väsentligt (s. 360 f). I *Vapensmeden* sägs berättelsen främst utgöra en ”ram kring en följd poetiska taflor, växlande med formsköna dikter och djuptänkta sanningar” (s. 362). Romanens tendens beskrivs i mycket generella ordalag: ”bokens udd är icke riktad mot svunna tiders lyten utan gäller ock auktoritetsträldomen, oförmågsamheten, pietetslösheten hos samtiden”. Sammanfattningsvis beskrivs Rydbergs sista roman som ”en prosadikt fylld af äkta humanitet” (s. 363).

Svenska litteraturens historia (1921)

Svenska litteraturens historia, redigerad av Otto Sylwan, utkom i tre volymer under åren 1919–1921. Den avslutande volymen, med titeln ”Sveriges moderna litteratur”, är författad av Fredrik Böök och inleds med en presentation av Viktor Rydberg.

Liksom sin föregångare Karl Warburg, men i än högre grad, präglas Böök i sin framställning av en idealistisk litteratursyn med superlativa omdömen och värderande uttryck som ”klar”, ”kraftig” och ”värdig”. Författaren är en siare och profet som i sin dikt skildrar en ideal värld. Böök betraktar Rydberg som ”portalfiguren till Sveriges moderna litteratur”. Hans författarskap sägs samla ”alla det tidigare adertonhundratalets tendenser” – idealistisk humanism, göticism, romantisk mystik och liberalism. Rydberg beskrivs också som ”en bredare intelligens” än någon av sina samtida (s. 3). Grunden till denna ställning finner Böök i arvet efter Tegnér. Från den av Böök högt värderade föregångaren har Rydberg ärvt den antika stilens kraft och värdighet ”ehuru icke oroligheten och kvickheten”. Rydbergs politiska liberalism och filosofiska idealism sägs också stamma från Tegnér (s. 4).

Böök upprepar Warburgs beskrivning av Rydberg som en pragmatisk romantiker. I hans verk kombineras ”den romantiska naturmystiken” med ”en klassisk strävan till förnuftsmässighet” (s. 8). Vid sidan av de liberala idéerna växte enligt Böök en pietetsfull konservatism ”djup och stark” i författarskapet (s. 6 f). Uttrycket ”pietet” härrör snarast från en religiös eller estetisk begreppsvärld, men Böök hänvisar oftare än Warburg till det verkliga samhällslivet. Han menar att Rydberg fjärmar sig allt mer från den äldre liberalismen, som med sin doktrinära optimism var ”ur stånd att fördomsfritt och kritiskt uppfatta verkligheten, och därmed att lösa dess problem”. Rydbergs liberalism var ”icke ytlig och sangvinisk” (s. 11).

Det sena författarskapet får relativt stort utrymme. Den äldre Rydbergs ställning beskrivs som ”glänsande”. Helt naturligt, menar Böök, ”framträdde pieteten starkare hos den åldrande [författaren]. Den nya generationens kamp mot religionen fyllde honom ofta med avsky. Den nietzscheanska förkunnelsen väckte hans avsmak” (s. 16). I ”Den nya Grottesången” sägs den politiska indignationen ha blivit social. Men ”den idealistiska och religiösa karaktären är oförändrad” (s. 17). Böök har, liksom Warburg, estetiska anmärkningar mot Rydbergs författarskap på prosa. Idealismen, menar han, står i vägen för ”realiteter och sanning”, samtidigt som karaktärsteckningen saknar nyanser (s. 18). *Vapensmeden* lyfts dock fram som ett föredöme (”den yppersta av hans roma-

ner" – s. 17). Berättelsen beskrivs som "ett angrepp på ortodoxien" (s. 17) och "ett uttryck för ålderdomens konservatism" (s. 18).

Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3 uppl. (1932)

Den tredje upplagan av *Illustrerad svensk litteraturhistoria* är på flera sätt ett helt nytt verk. Fem volymer har blivit åtta. Karl Warburgs teckning av det sena 1800-talets litteratur (som följdes av en kort översikt över 1900-talets första år) har helt ersatts av seriens sjunde band, där Gunnar Castrén under rubriken "Den nya tiden" behandlar perioden från Rydbergs debut fram till krigsutbrottet 1914. Den tredje upplagan fullbordades först 1949 med Erik Hjalmar Linders *Fyra decennier av nittonhundratalet*. Hos Castrén har Böös idealistiska litteratursyn ersatts av en historisk-empirisk, enligt vilken det litterära verket betraktas som kausalt beroende av upphovsmannens plats i en bestämd historisk miljö. Litteraturen är mimetisk och speglar verklighetens fenomen, inte idévärldens abstraktioner.[187]

Liksom Karl Warburg placerar Gunnar Castrén Viktor Rydberg i ett litteraturhistoriskt vakuum, i "dödvattnet" mellan en allt mer "urvattnad" romantik och det moderna genombrottet. Rydberg omtalas som "en stor skaldepersonlighet [...], i vilken övergången från romantiken till sekelslutets idévärld djupt och starkt uppleves" (s. 1). För Castrén är Rydberg en romantiker, under 1800-talets andra hälft den ende representanten för "den stora romantiken". Han skiljer sig dock från sina föregångare i kraft av sin liberalism och sin tro på utveckling och framåtskridande, i vilken han närmar sig det senare 1800-talets tidsrörelser. I Castréns avslutande karaktäristik beskrivs Rydberg med en serie negativa påståenden: hans "gestalt har intet bländande över sig, hans ande arbetar icke lätt och lekande utan långsamt och allvarligt, hans personlighet skimrar icke i rika facetteringar utan samlar sig kring några stora väsentliga egenskaper och problem, han är icke spirituell, och han saknar nästan all humor, han öppnar icke sitt hjärta i några omedelbara bikter utan döljer förbehållsamt sina personliga strider och upplevelser" (s. 43).

Castréns presentation av Rydbergs prosaverk är förhållandevis omfattande. Samtidigt övertar han föregångarnas negativa värdering av romanerna. Rydbergs första följetonger beskrivs som "en ganska barnslig lek med pennan" (s. 7). Även i fråga om större verk som *Fribytaren på Östersjön* och *Den siste athenaren* anmärker Castrén på "banal följetongsprosa" (s. 10 f) och banala historier (s. 16) som bär fram en socialreformatorisk (s. 9) och liberal (s. 11) tendens. Bland 1840- och 1850-talens prosaberättelser är det (liksom hos Warburg) bara

Singoalla som klarar sig undan kritiken – den ”höjer sig […] mycket över [Rydbergs] tidigare verk” (s. 14).

Också beskrivningen av författarskapets senare skede är relativt utförlig. 1880- och 1890-talens Rydberg omtalas å ena sidan som en motståndare till naturalismens estetik och filosofiska positivism, å den andra som en tillskyndare av dess politiska och sociala frihetskrav. Castrén betonar att Rydberg upprördes av socialisternas ateistiska och materialistiska världsbild. Han sägs också ha tagit strid mot ”den naturvetenskapligt mekaniska uppfattningen” (s. 36) och ”samtidens dyrkan av moderniteten” (s. 35). Castrén menar att Rydbergs samtidskritik med tiden stegrades till en ideologisk kris som blir tydligast i ”Den nya Grottesången”: ”[hans] förtvivlan över att hela hans tro på mänsklighetens uppstigande mot en ljusare, moraliskt renare framtid tyckes svikas, spränger här den behärskning och harmoni, som annars vilat över hans mandoms diktning, hur vemodig och pessimistisk den än ibland kunnat vara” (s. 38). Formuleringen är skarpare än hos Castréns föregångare.

Vapensmeden däremot, beskrivs som Rydbergs ”vackraste berättelse”, präglad av en lugn harmoni, som återspeglar författarens ”egen stämning under slutet av hans liv efter det den sista krisens sociala misströstan övervunnits”. Rydbergs sympatier tillhör här snarare ”den döende kulturformen än den nya, något som i viss mån illa tyckes gå ihop med hans allmänna liberala tro på framåtskridandet” (s. 42). Castrén söker belysa Rydbergs inställning till tidens strider genom att citera några rader ur ett brev (till den blivande Susen Rydberg) från 1870-talet: ”Ibland känner jag det så, som om jag bättre dugde till att dö under min fana än föra henne ett steg till seger” (s. 28).

Svensk litteraturhistoria (1948)

E. N. Tigerstedts idéhistoriskt inriktade enbandsverk *Svensk litteraturhistoria* utgavs i fyra versioner mellan åren 1948 och 1971. De nio sidor på vilka Rydbergs författarskap behandlas avslutar kapitlet ”Liberalism och senromantik”. Placeringen är symptomatisk för Tigerstedts bild av Rydberg, som anaforiskt omtalas som ”den siste” representanten för flera olika traditioner. Han är ”den siste store idealisten” (s. 371), ”den siste store svenske romantikern” (s. 372), ”den siste göten, fullföljaren och avslutaren av den svenska göticismens månghundraåriga strävanden”, ”den siste store svenske humanisten, den siste för vilken arvet från Hellas och Rom är en i det aktuella kulturarbetet levande och verksam makt” (s. 374) och ”den siste store svenske diktare för vilken kristendomen varit en omedelbart given och upplevd verklighet, inte ett vackert barndomsminne

eller en främmande, kanske fientlig makt eller en mödosamt tillkämpad tro" (s. 371). Rydbergs verk beskrivs i avsnittets slutord som "den värdiga avslutningen på det tidevarv i svensk vitterhet som [...] inledes med Phosphoros" (s. 375).

För Tigerstedt är Rydberg en fulländare snarare än en nyskapare. Samtidigt beskrivs författarskapet som mångsidigt, sammansatt och gåtfullt. Tigerstedts litteratursyn är till viss del historisk-empirisk på samma sätt som Castréns. I Rydbergs verk avspeglas, menar han, "[a]lla de skiftande strömningar som fylla tidens kulturella och litterära liv" (s. 367). Vidare framhävs författarens akademiska bildning och breda verksamhetsfält. Men hos Tigerstedt finns också ett tydligare fokus på personen Rydberg och hans existentiella erfarenheter, vilket snarare stämmer överens med ett psykologisk-symboliskt förhållningssätt, enligt vilket läsningen av litteratur i stor utsträckning består i att beskriva författarens närvaro i verket.[188] Tigerstedts tydligaste värderingar gäller Rydbergs prosa. Med undantag för *Singoalla* sägs romanerna sakna personlig prägel, då de rör sig "med sköna men tvungna later" (s. 374). Det är just bristen på personliga känslor och erfarenheter som saknas i prosaverken. Enligt Tigerstedt kunde Rydberg aldrig frigöra sig från följetongsromanens "sensation och tendens" (s. 368). Den lyriska dikten var hans "modersmål" (s. 375).

Tigerstedt ägnar relativt stort utrymme åt Rydbergs sena författarskap. Han menar att 1880-talets avsked från "tiden och dess problem", från "politiken och poesien" bara var tillfälligt. *Vapensmeden* beskrivs visserligen som "lugn", "vacker" och "pietetsfull" men det sägs samtidigt att de yngre diktare som betraktade Rydberg som en avfälling, en polemiker som blivit "konservativ traditionalist", var offer för en missuppfattning. För Tigerstedt var Rydberg långt ifrån "blid och harmonisk" (s. 370) – han blev "aldrig en färdig människa" (s. 371). Hans nittiotalsverk vittnar om "liberalismens förfärade förtvivlan inför kapitalismens, teknikens och socialismens brutala tidsålder". Formuleringen är lika dramatisk som Castréns. Tigerstedt betonar också att Rydberg aldrig ställer sig "blankt avvisande till det nya": "[h]an upplever och genomlider problemen – det är karakteristiskt att hans främsta tankedikter är hållna i dialogform – och hans lösning blir med åren allt mindre ett bestämt och positivt svar, allt mer en vädjan till människans outtröttliga rättfärdighetskrav och trosbehov" (s. 373).

Ny illustrerad svensk litteraturhistoria (1956)

Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, med E. N. Tigerstedt som huvudredaktör, utkom i fem band under åren 1955–1958. Det femte bandet var ett nytryck av Erik Hjalmar Linders *Fyra decennier av nittonhundratalet*. En andra, om-

arbetad version utkom under åren 1965–1967. Där hade Linders verk utökats till två band, under rubriken *Fem decennier av nittonhundratalet*. Presentationen av Viktor Rydbergs författarskap, skriven av Örjan Lindberger (som 1938 disputerade på en avhandling om Rydbergs liberalism),[189] är densamma i båda upplagorna.

För Lindberger – liksom för Warburg och Castrén – är Rydbergs ställning i 1800-talets svenska litteratur ”både unik och isolerad”. Han beskrivs som en ”sällsynt mångsidig” begåvning vars samlade insatser resulterade i ”en enastående position som kulturpersonlighet”. Men han saknade samtida likasinnade bland sina generationskamrater och tillhörde aldrig någon skola. Enligt Lindberger är Rydberg ”vår ende romanförfattare av vikt” mellan Bremer och Strindberg. Att hans poesi fick sådan framgång förklaras med att det länge saknades värdiga konkurrenter. Samtidigt beskrivs han dock som ”en idédiktare av märklig tyngd och klarhet; som sådan intar han alltjämt en på visst sätt ouppnådd plats i vår litteraturs historia” (s. 510).

Lindberger är, i förhållande till sina föregångare, betydligt mer positiv till Rydbergs prosa; händelserna i *Fribytaren på Östersjön* beskrivs som ”spännande och medryckande berättade” (s. 514). *Singoalla* uppvärderas enligt den psykologisk-symboliska litteratursynens logik; i jämförelse med denna kärleksberättelse kan ”varken Fribytaren eller någon av Rydbergs följande romaner” mäta sig vad gäller ”personlig intensitet” (516).

I texterna från 1870- och 1880-talen finner Lindberger en nyvunnen tillförsikt hos den svårmodige författaren. Men denna tillförsikt visade sig ha ”begränsad bärkraft och varaktighet”. Under ytan fanns ”strömningar av uppgivenhet och pessimism, som hotade att bryta fram”. Dessa spänningar gjorde Rydberg till ”en ytterst känslig tidsdiktare, mottaglig för alla påpekanden av industrialismens sociala vådor och den naturvetenskapliga världsbildens dystra konsekvenser” (s. 529). Lindberger menar att Rydbergs optimism helt bröt samman omkring 1880, då den politiska utvecklingen gick ”mot hans önskningar” (s. 531). Den kritiska inställningen till samhället återupplivades enligt Lindberger i den andra diktsamlingen. ”Den nya Grottesången” beskrivs som ”en våldsam protest mot missbruket av mänsklig arbetskraft, som utmålas i bilder av ohygglig suggestivitet”. *Vapensmeden* är enligt Lindberger ”inget helgjutet verk”. Vissa kapitel ”vittnar om en viss senilitet” (s. 537). Romanen präglas av ”den benägenhet för tillbakablickande som ofta gör sig gällande vid den begynnande ålderdomen”. Men också här finner Lindberger spår av ”Den nya Grottesångens” häftighet, främst i önskedrömmen om ”en straffande rättvisa” (s. 536).

I sina slutord närmar sig Lindberger Böök och Tigerstedts resonemang: ”Rydberg är som konstnär mera fulländare än banbrytare. Han samlar i sig hela 1800-talet”. Hans dikt är ”inte bländande” men har ”allvar, koncentration, inriktning på väsentliga problem”. Lindberger är tydlig med att Rydbergs inflytande historiskt sett varit begränsat; hans verk ”utövade ett djupt inflytande på den bildade opinionen i Sverige under ett par generationer” (s. 539), men har sedan fallit tillbaka i det allmänna medvetandet.

Epoker och diktare (1972)

Epoker och diktare. Allmän och svensk litteraturhistoria, redigerad av Lennart Breitholtz, utkom i två volymer 1972. Ambitionen var att åstadkomma ett läromedel som skulle vara användbart inom den nya studieordningen, där svensklärarstudenterna fick väsentlig förkortad studietid och ämnet litteraturhistoria med poetik förvandlades till litteraturvetenskap. *Epoker och diktare* utgavs i tre upplagor under åren 1972–1982, och fick således stor spridning som handbok.

Avsnittet ”1800-talets litteratur” författades av Hans Lindström. Viktor Rydberg, som ägnas fyra sidor av detta stora men summariska kapitel, sägs inneha ”den ojämförligt mest centrala och inflytelserika positionen i svensk litteratur” mellan sekelmitten och Strindbergs genombrott (s. 235). I sina dikter visade han prov på ”Tegnérs gåva att formulera den etiska idealismens budskap i magistrala bilder och sentenser” men kunde samtidigt framstå som ”en naturmystiker och drömmare i Schellings och fosforisternas efterföljelse” (s. 237). I 1850-talsprosan finner Lindström ”anspelningar på dagsaktuella förhållanden” och, i *Den siste athenaren*, en optimistisk ”tro på en kommande sammansmältning av antik tanke och kristen tro” (s. 235). Men liksom Warburg, Böök, Castrén och Tigerstedt är Lindström i allmänhet kritisk till Rydbergs förmåga som prosaförfattare. Det enda undantaget är *Singoalla*, ur konstnärlig synpunkt ”otvivelaktigt Rydbergs bästa roman” (s. 236).

När det gäller Rydbergs inställning till samhällsutvecklingen under 1880- och 1890-talen menar Lindström att han ”[l]ika lite som Snoilsky känner sig […] i pakt med de nya tankesystem och den nya konst som tar form i 80-talets brytningstid”. Den andra diktsamlingen ”ger uttryck åt tungsinne och pessimistiska betraktelser i större utsträckning än tidigare”. ”Den nya Grottesången är ”den mest upprörda och upprörande sociala tendensdikt som vår poesi äger”. *Vapensmeden* slutligen, ”speglar på många sätt idédebatten kring 1890 men dokumenterar ånyo Rydbergs svårigheter att ge sin berättade prosa smidighet och spontanitet” (s. 238).

Litteraturens historia i Sverige (1987)

Ingemar Algulins och Bernt Olssons *Litteraturens historia i Sverige* (1987) har, tillsammans med den efterföljande *Litteraturens historia i världen* (1990), fungerat som en ersättare till *Epoker och diktare*. 1987 års första version har följts av ytterligare fyra, varav den senaste utkom 2009. Viktor Rydbergs skönlitterära författarskap presenteras kortfattat av Algulin, under två olika rubriker: ”En blomstringstid för romanen: från Sophie von Knorring till Viktor Rydberg” och ”Rydbergs lyrik”. Prosan avhandlas på två sidor, lyriken på tre.

Algulin beskriver Rydberg som ”[p]eriodens [1830–1879] främste romanförfattare efter Almqvist och Fredrika Bremer” (s. 261). Under slutskedet av samma period var han också ”den främste lyrikern” (s. 281). Enligt Algulin präglas romanförfattaren Rydberg av ett ”frihets- och förnuftsideal”. I *Singoalla* kombineras detta med ”romantiska ingredienser” vilket uppges vara förklaringen till att denna berättelse blivit hans ”mest lästa och populära roman” (s. 262). Som poet var Rydberg ”klassisk och harmonisk i formgivningen och romantisk i motivvalet”. Utan att vara ”någon betydande nydanare” har han blivit ”impulsgivande för den svenska diktens utveckling” (s. 282).

”Den nya Grottesången” visar på Rydbergs ”sociala indignation över hur de kapitalistiska konkurrenslagarna försvagade arbetarklassens sedan gammalt utsatta position och ökade dess förnedring”. I det moderna samhället angrep han framför allt ”materialismen, ateismen och egoismen” (s. 284). I *Vapensmeden*, som sägs ha ”flera beröringspunkter med 1890-talets konstnärliga ideal” vänder han sig ”både mot kyrkans dogmatism och mot ateistisk materialism”. Samtidigt finns ”hans ungdoms liberala ideal fortfarande aktuella i den humana frihet som romanen förespråkar” (s. 263).

Den svenska litteraturen (1988)

Den svenska litteraturen, redigerad av Sven Delblanc och Lars Lönnroth, utgavs i sju volymer under åren 1987–1990. En andra version utgavs 1993, en reviderad tredje version 1999. Avsnittet ”Viktor Rydberg och Göteborgsliberalismen”, ett samarbete mellan Delblanc och Lönnroth, finns i förstaupplagans tredje volym, med titeln ”De liberala genombrotten”. Delblanc presenterar prosan, Lönnroth lyriken. I översiktskapitlet ”Romanens väg till Röda rummet” diskuterar Arne Melberg Rydbergs romaner under rubriken ”Den historiska berättelsen”.

Avsnittet ”Viktor Rydberg och Göteborgsliberalismen” inleds med en ut-

förlig karaktäristik. Rydberg sägs inta ”en mellanställning i svensk litteraturhistoria”; han är ”den siste romantikern och samtidigt en föregångare till det moderna genombrottets radikala samhällsskildrare”, ”på en och samma gång ärkeidealist och sensationsförfattare, akademisk högtidstalare och liberal tidningsman, ädelhumanist och stridbar idédebattör”. För eftervärlden har han framstått som antingen ”ett helgonlikt föredöme” eller ”en smula löjligt preciös och överdrivet högtidlig”. Trots detta sägs han förbli ”en levande diktare, Sveriges mest betydande i tidsrummet mellan Almqvist och Strindberg”. Författarskapets mångsidighet betonas med formuleringar som liknar Tigerstedts:

> Det som gör honom fascinerande är bland annat att han så lidelsefullt ger uttryck för de motsättningar som präglade det svenska samhället under denna övergångsperiod från det gamla bondesamhället till det nya industrisamhället. I högre grad än tidigare diktare har han sökt förutspå samhällsutvecklingen och bereda väg för ett nytt Sverige – men hela tiden på grundval av äldre tradition och klassiska mönster.

Den unge Rydberg beskrivs som ”en samhällskritisk skribent och diktare”, inspirerad av den radikalt liberala omgivningen i den växande handelsstaden Göteborg (s. 160). I hans prosa är 1800-talets samhällskonflikter ”alltid lätt igenkännliga trots all senromantisk rekvisita” (s. 163). Delblanc ser Rydberg som ett exempel på en ny typ av diktare: ”tidningsmannen som höjer sig över ’litteratörernas’ asociala och brännvinsosande värld till rollen av lagerkrönt ’skald’ i komfortabel akademifåtölj” (s. 164). Följetongsromanerna från 1850-talet är verktyg för social och politisk propaganda snarare än estetiskt medvetna produkter. Huvudpersonerna kan vara ”tämligen livlösa språkrör för idéer” och ”språket osmidigt” (s. 168). För Delblanc – liksom för Lindberger – utmärker sig *Singoalla* som ”sprungen ur ett personligt uttrycksbehov”. I kraft därav sägs berättelsen också ha ”bevisat sin livskraft” (s. 165). Med *Den siste athenaren* menar Delblanc att Rydberg ”utförde […] bragden att ta romanen på allvar, utan romantisk ironi och distans, och därmed lyfta den ur underhållningens slum till höglitteraturens parnass” (s. 177). Men denna bedrift var sent utförd: ”[d]et moderna genombrottets segrar inom berättarkonsten skulle snart ställa Rydbergs ambitiösa verk i en vördad men något dammig klassikerhylla.”

I *Den svenska litteraturen* – liksom i de flesta av föregångarna bland de litteraturhistoriska översiktsverken – förklaras att det var som skald Rydberg gjorde främsta insatser. Det är ”en ungdomens fostrare som tränger fram i katedern” (s. 172). Enligt Lönnroth hade Rydberg ”säkert önskat att hans dikter skulle reciteras med klappande hjärta av radikala ungdomar”. Liksom i sina

prosaverk var han dock sent ute. När dikterna väl kom ut i samlad form ”hade frontlinjerna i så hög grad ändrats […] att han snarast framstod som en smula gammalmodig. Det var etablissemanget som nu hyllade honom, inte de unga rabulisterna”. Lönnroth framhåller också Rydbergs medverkan i tryckfrihetsmålet mot Hjalmar Branting 1888. Han kom då för åtskilliga liberaler att framstå som ”en svikare, köpt av de konservativa”.[190]

Rydbergs inställning till samhällsutvecklingen under det tidiga 1890-talet behandlas kortfattat. I sin andra diktsamling sägs han polemisera ”indirekt mot genombrottsmännens naturalistiska estetik”. ”Den nya Grottesången” beskrivs som ”en våldsam kampdikt mot hela det kapitalistiska systemet”. *Vapensmeden*, menar Delblanc, kom till när Rydberg ”genomlevat och ibland genomlidit det nordiska genombrottet”. I denna sista roman lugnar ”den gamle liberalen” sitt samvete genom att säga att ”[d]e unga rabulisterna […] *egentligen* [är] reaktionärer” (s. 175). I avsnittet ”Den historiska berättelsen” beskriver Melberg *Vapensmeden* som en berättelse ”med otidsenligheten, förlusten och den obönhörliga förändringen som centrala motiv”. Romanens ”halsbrytande anakronismer” omtalas som bevis för att Rydberg kan ”leka med” den historiska berättelsen som genre, att han ”vågar behandla historien som fiktion” (84).

Sammanfattande kommentar

Översiktsverkens beskrivningar av Viktor Rydbergs författarskap är samstämmiga på flera punkter. Rydberg beskrivs som en särling i litteraturhistorien, den ende författaren av sin generation som kom att uppnå en framstående position. Han omtalas ofta som den ende store diktaren mellan romantiken eller trettiotalsrealismen och det moderna genombrottet. Mångsidigheten är ett annat återkommande tema; Rydbergs framgångar på flera olika fält – det litterära, det politiska och det vetenskapliga – lyfts fram som historiskt unikt. Författarskapet beskrivs ofta som en tidsspegel (Castrén, Tigerstedt) och som ett kompilat av tankesystem och litterära stilar (Böök, Lindberger). Rydberg presenteras alltså som en i viss mening osjälvständig skribent, vars verk reproducerar det befintliga snarare än skapar det nya. Samtidigt beskrivs han i flera fall som en diktare ur takt med tiden. Han är ”den siste” i flera traditioner, en fulländare mer än en förnyare. Hans inflytande över senare tiders litteratur beskrivs i de flesta fall som försumbart.

En del värderande påståenden återkommer i flera av översiktsverken. Dikterna skattas i allmänhet högt – det var också de som säkrade Rydbergs plats på den samtida parnassen. Hans romaner däremot, beskrivs ofta som svaga.

Men det finns undantag från denna regel. I de äldre verken – särskilt hos Böök, men också hos Warburg och Castrén – beskrivs *Vapensmeden* i mycket positiva ordalag, som den ”yppersta” och ”vackraste” av Rydbergs prosaberättelser. Denna särskilda position övertas under efterkrigstiden av *Singoalla*, medan handboksförfattarnas intresse för *Vapensmeden* påtagligt avtar. Lindberger och Delblanc uttrycker sig nästan hånfullt om Rydbergs sista roman. Denna förskjutning kan delvis förklaras av ett skifte från en idealistisk litteratursyn till en psykologisk-symbolisk, vilket innebar att den ”personliga” *Singoalla* framstod som mer angelägen än den idealistiska *Vapensmeden*. En annan bidragande orsak var förmodligen att den litteraturhistoriska forskningen under 1920- och 1930-talen – när författarskapet var som allra mest populärt på det vetenskapliga fältet – till stor del ägnades Rydbergs ungdomsdiktning (fram till cirka 1860). Det finns också anledning att peka på utvecklingen på bokmarknaden, där *Singoalla* under efterkrigstiden alltmer framstår som den mest livskraftiga av Rydbergs romaner (se Diagram 3, illustrationsark).

Presentationerna av författarskapets sista år är förhållandevis olika. De flesta skribenter är överens om att ungdomens liberala framåtanda med åren mattas av en skeptisk inställning till samhällets utveckling, men förändringens slutpunkt beskrivs på olika sätt. Warburg och Böök talar om en bitterhet inför samtiden och en uppmaning till pietet, inte minst i estetiska frågor. Castrén, liksom Böök, lyfter fram ”Den nya Grottesången” som ett uttryck för en ideologisk kris. I sina beskrivningar av den samtida *Vapensmeden* däremot, använder både Böök och Castrén ord som lugn, harmoni och konservatism. Castrén ser romanen som ett uttryck för att den ”Den nya Grottesångens” ideologiska kris övervunnits.[191]

Tigerstedt utmärker sig med sin syn på Rydberg som en författare i ständig utveckling. Talet om konservatism bygger, menar han, på en missuppfattning. 1890-talets Rydberg vittnar om förtvivlan inför samhällets utveckling, men avvisar inte förändringen som sådan. Lindberger tidigarelägger Rydbergs ideologiska kris till början av 1880-talet men framhäver liksom Tigerstedt den kontinuerliga protesten. Också i *Vapensmeden* finner han spår av häftighet jämte ålderdomens tillbakablickanden. Lönnroth och Delblanc upprepar Tigerstedts beskrivning av ett författarskap i ständig relation till tidens rörelser. Enligt denna syn ger Rydberg uttryck för de motsättningar som präglade samhället under de turbulenta åren vid 1800-talets slut och söker samtidigt förutspå utvecklingen. Också i hans sena författarskap finns en strävan att bereda väg för ett nytt Sverige.

Vapensmeden får i allmänhet liten uppmärksamhet, särskilt med tanke på

dess historia som den efter *Singoalla* mest utgivna av Rydbergs prosaberättelser (se Diagram 3, illustrationsark och Tabell 2, s. 68). Den beskrivs i flera fall som en lugn motpol till den samtida ”Den nya Grottesången”. Här finns alltså en diskrepans mellan marknadens kanon och översiktsverkens. Rydbergs akademiska författarskap är av naturliga skäl sparsamt behandlat i de litteraturhistoriska översiktsverken. Omnämnanden av ”Den hvita rasens framtid” saknas helt.

Viktor Rydbergs verk i skolan

Viktor Rydberg blev tidigt en författare för skolan. Han hade själv varit engagerad i skolfrågor, från 1891 som inspektor på den nystartade Djursholms samskola, och talade gärna om vikten av ungdomens fostran.[192] Hans verk har köpts in i klassuppsättningar från förlagens ordinarie sortiment, men har också blivit föremål för specialvolymer särskilt avsedda för skolan. Redan vid undersökningsperiodens början, 1897, utgavs en volym med ett urval av Rydbergs dikter och uppsatser ur *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus* i en särskild skolupplaga, med kommentarer av Emil Hildebrand. Denna volym fanns i tryck till 1912. År 1906 utgavs dikter och prosastycken i två nummer av serien *Ur vår tids litteratur*. Dessa volymer, främst avsedda för folkskolan, fanns kvar i tryck till 1950, då Bonniers utgav en nionde version. En liknande volym, *Urval ur Viktor Rydbergs diktning*, utgavs av Bonniers 1945 men trycktes aldrig igen. År 1907 kom en utgåva av *Romerske kejsare i marmor* i serien Nyare författare i upplagor från skolan, med kommentarer av Hugo Bergstedt. Denna volym trycktes om 1913. Från och med 1946 – då författarrätten slutat gälla – var det framför allt Modersmålslärarnas förening i Lund som stod för utgivningen av Rydbergs verk för skolelever.[193] I föreningens skriftserie ingick utgåvor av *Singoalla* (med kommentarer av Algot Werin, i tryck 1946–1964) och *Vapensmeden* (med kommentarer av Josua Mjöberg, i tryck 1947–1965).

Lars Brink har i sin avhandling *Gymnasiets litterära kanon* granskat litteraturlistorna i den svenska gymnasieskolan mellan 1910 och 1945. Viktor Rydberg placerar sig där högt, särskilt under den period då hans skrifter var som mest attraktiva på bokmarknaden. 1910, 1920 och 1940 var han den femte mest läste författaren, 1930 den elfte och 1945 den åttonde. År 1910 var Hildebrands skolupplaga av *Dikter* och *Romerska sägner* det sjätte mest lästa av alla skönlitterära verk. På listan för år 1920 återfinns *Vapensmeden* på sjunde plats – den var då, enligt Brinks undersökning, den mest lästa av alla romaner i den svenska gymnasieskolan. Också 1930 var *Vapensmeden* det mest lästa av Rydbergs verk,

men först på sjuttonde plats på listan över mest lästa verk. 1940 har *Vapensmeden* försvunnit från listorna; istället var *Singoalla* den mest lästa av alla romaner. Också på 1945 års lista står *Singoalla* högst av Rydbergs verk, på sextonde plats totalt.[194]

Brink visar också hur Rydberg tidigt inkluderades i gymnasieskolans litterära antologier. Redan i den fjärde utgåvan av Herman Bjurstens *Öfversikt af svenska litteraturen* (1890) är han den fjärde mest representerade författaren, före bland andra Runeberg och Almqvist. I två av de antologier som Brink studerar hör Rydberg till de 20 vanligaste författarna. I absoluta tal fick han mest utrymme i Josua Mjöbergs *Svensk litteratur från Bellman till våra dagar*, 1–2, (1917–1919), där han är den tredje mest representerade författaren. Urvalet består till största delen av dikter.[195] ”Den nya Grottesången” saknas dock. I *Dikt och tanke* fick Rydberg så sent som 1955–56 det näst största utrymmet, överträffad endast av Tegnér. Därefter försvagades hans ställning. Brink konstaterar att Rydberg med utgångspunkt i periodens antologier framstår som ”en central gestalt i svensk litteratur”. Han tycks också vara ”en diktare för alla åldrar”. Förutom i gymnasieskolans antologier finns han också representerad i Bonniers *Läsebok för folkskolan* och i Nils Hänningers läsebok för realskolan.[196] I den senare består urvalet – liksom i *Svensk litteratur från Bellman till våra dagar* – nästan uteslutande av lyrik, samtidigt som ”Den nya Grottesången” saknas.[197] Bland dikterna dominerar idylliska stycken som ”I natten”, ”Modern” och ”Träsnittet i psalmboken”. Eleverna i realskolans tredje klass fick visserligen studera den apokalyptiska samtidsskildringen ”Vårdträdet”, men bara dess första strofer (varur flera stycken dessutom uteslutits), där Rydberg talar om det goda bondehemmet. Diktens senare delar – där förändringarna i samtiden liknas vid Ragnarök – har strukits utan kommentar.[198] Rydberg presenteras alltså mer som idealist och idylldiktare än samhällskritiker.

I Brinks genomgång av skolornas läroböcker ingår också en granskning av hur de enskilda författarskapen presenteras i översiktsverk för gymnasieskolan. I Richard Steffens *Svensk litteraturhistoria för den högre elementarundervisningen* (1904 och 1908), den mest använda handboken under Rydbergs storhetstid på bokmarknaden,[199] beskrivs hans författarskap som ”en harmonisk förening af hellenisk skönhet och kristlig mildhet”. Rydberg omtalas som ”den främste representanten för den idealistiska diktarskolan”. ”Den nya Grottesången” nämns endast i förbigående, utan att kommenteras. Steffen lämnar därmed Rydbergs sociala och moderniseringskritiska texter obehandlade.[200]

Josua Mjöbergs *Svensk litteraturhistoria för den högre undervisningen* (1927 och 1929) användes under lång tid men fick aldrig samma dominerande ställ-

ning som sin föregångare.[201] I sin presentation av Rydbergs författarskap betonar Mjöberg religiös tolerans, samhällsengagemang i liberal anda och kämpande humanism. Jämfört med Steffen ägnar han större intresse åt ”Den nya Grottesången” och tolkar diktsviten som ett angrepp på materialism och penninghunger.[202] Hjalmar Alvings *Svensk litteraturhistoria* 1–3 (1929–32 och 1935) fick enligt Brinks undersökning större spridning än Mjöbergs verk.[203] I Rydbergs författarskap är Alving mest intresserad av dikterna och översättningen av Goethes *Faust*. Han talar kortfattat om en mörk syn på samhällsutvecklingen i ”Den nya Grottesången”, men är inte lika tydlig som Mjöberg vad gäller diktsvitens tendens. Alving konstaterar endast att Rydbergs samhällssyn var liberalismens.[204]

Tyvärr saknas ännu studier av urval och värderingar i efterkrigstidens läromedel för gymnasieskolans svenskundervisning. Men i studien *Litterära skoltexter* har Åke Kussak följt kanonutvecklingen i läseböckerna för grundskolans högstadium under åren 1950–1975. Han visar där hur antalet Rydbergtexter i antologierna sjunker drastiskt efter andra världskriget, från 25 stycken på 1950-talet (den 18:e mest representerade författaren) till 15 på 1960-talet (den elfte mest representerade författaren) och 1 på 1970-talet (den 77:e mest representerade författaren).[205] Kussak visar också att Rydbergs öde delas av många andra författare födda före år 1865: de ”går […] mycket starkt tillbaka eller försvinner helt”. Av de författarskap som använts som jämförelsematerial i analysen av de litteraturhistoriska översiktsverken är det bara Strindbergs och Heidenstams som blir kvar i läseböckerna. Strindbergs verk är det enda som relativt sett får *mer* utrymme.[206] De författare som föddes före 1865 ersätts i regel inte av andra författare från samma period. Istället upptas deras utrymme av 1900-talsförfattare, såväl svenska som utländska.[207]

Viktor Rydbergs verk i Sveriges Radios lyrikuppläsningar

Under 1900-talet spelade nya medier en betydelsefull roll för skapandet av en litterär kanon. När reguljära radiosändningar inleddes i Sverige 1925 betraktades det som en demokratisk uppgift att sprida det kulturarv som tidigare varit förbehållet en begränsad del av befolkningen. Ett begrepp som ofta återkom var ”folkuppfostran”, tanken på att skapa en nationell identitet grundad i ett gemensamt bildningsmaterial.[208] Selma Lagerlöf jämförde filmens och radions betydelse med boktryckarkonstens.[209] Radiomediet fick snabbt en mycket omfattande spridning. Mellan 1925 och 1955 ökade antalet programtimmar från

1641 till 5123 per år. Samtidigt ökade radions hushållstäckning från 8 till 91 procent.[210]

Monopolradions sändningar var ett nationellt medium som spred den etablerade kulturen i form av konserter, gudstjänster, teaterföreställningar och föreläsningar.[211] 1937 tillkom en särskild programpunkt för lyrikuppläsningar i radio: ”Dagens dikt”. Men även under den svenska radions första decennium var diktläsningar ett återkommande programinslag. Listan över de mest lästa poeterna under åren 1925–1936 upptar främst ledande och etablerade namn. Dikter av Viktor Rydberg lästes vid 13 tillfällen, vilket gör honom till den sjunde mest läste författaren. Rydberg är jämte Tegnér (med lika många läsningar) den ende författaren på listan som avled före år 1900.[212]

Hans ställning som den mest läste av de äldre författarna stärktes under ”Dagens dikt”-sändningarna 1937–1955. Under åren 1937–1945 lästes Rydbergs dikter vid 32 tillfällen (av sammanlagt 2684 sändningar, vilket gör honom till den 22:e mest läste författaren). Under åren 1946–1955 behöll Rydberg sin ställning (27 läsningar av sammanlagt 2707, vilket dock inte räckte till en placering bland de 25 mest lästa författarna) medan Runeberg föll tillbaka från 22 till 8 läsningar (och Tegnér från 16 till 0). Bland de diktare som avled före år 1900 var alltså Viktor Rydberg den som längst dröjde sig kvar i radions lyrikuppläsningar.[213]

Filmatiseringar av Viktor Rydbergs verk

Medan verk av jämförbara författare som Emilie Flygare-Carlén och Selma Lagerlöf blev föremål för flera projekt under den svenska filmens guldålder på 1910- och 1920-talen dröjde det till 1949 innan Rydbergs mest kända berättelse, *Singoalla*, filmatiserades. Filmen spelades in i tre olika versioner – en på svenska, en på engelska (*Gypsy Fury* alt. *The Wind is My Lover*) och en på franska – och kom att bli producenten Lorens Marmstedts och hans bolag Terrafilms största och dyraste projekt.[214] I huvudrollerna sågs de etablerade skådespelarna Alf Kjellin och Viveca Lindfors. Den svenska dialogen skrevs av poeten Bertil Malmberg. Filmmusiken komponerades av Hugo Alfvén.[215]

Intresset för projektet var stort. Inspelningen, som bland annat genomfördes i Sälen, blev föremål för flera artiklar i dagspressen.[216] När Lindqvists förlag 1949 lät publicera en egen utgåva av *Singoalla* användes det pågående filmarbetet som ett försäljningsargument – boken, menade förläggaren, hade ”fått ny aktualitet genom den stora filminspelning som gjorts med Viveca Lindfors

som Singoalla och Alf Kjellin som Erland".[217] Filmatiseringen blev en stor publikframgång i Sverige[218] men dagspressens recensenter var i allmänhet mycket kritiska. *Morgon-Tidningen*s Nils Beyer beskrev Terrafilms storsatsning som "ett gruvligt ädelpekoral".[219] Marmstedts långfilm är den hittills enda som baserats på ett verk av Viktor Rydberg.[220]

Slutsatser

Viktor Rydberg var en centralfigur i Sveriges litterära kanon, men under en begränsad tidsperiod. Utgivningen av hans verk var som störst under 1920-talet. Det var också då som han (i absoluta tal) fick störst uppmärksamhet i de litteraturhistoriska översiktsverken samt mest utrymme i skolundervisningen. Sex av de hittills åtta akademiska avhandlingarna om Rydbergs författarskap tillkom under de två decennierna mellan 1918 och 1938.

Ännu under 1950- och 1960-talen var Rydbergs verk relativt väl representerat i den litterära utgivningen, exempelvis i läseböckerna för grundskolans högstadium. Hans dikter återkom ofta i radions lyrikuppläsningar och utgavs i Bonniers serie "Den svenska lyriken" (1952, 1956, 1962). *Singoalla* och *Vapensmeden* fanns ännu tillgängliga i bokhandeln. Men efter 1965 sjönk utgivningstakten kraftigt. Samtidigt föll Rydberg tillbaka från plats 11 till 77 på listan över de mest representerade författarna i högstadieskolans läseböcker. Den åttonde och senaste akademiska avhandlingen om Rydbergs författarskap kom 1960. Endast utrymmet i översiktsverken förblev konstant, främst tack vare Rydbergs ställning i litteraturhistorien, mitt emellan romantiker och 1830-talsrealister respektive åtti- och nittitalister.

Sedan 1990 består Rydberg-utgivningen främst av olika utgåvor av *Singoalla* och nya tryckningar av Rabén och Sjögrens "Tomten", illustrerad av Harald Wiberg. I sångböcker förekommer dikten "Betlehems stjärna" ("Gläns över sjö och strand"), som (i reviderad form) tonsatts av Alice Tegnér. Den sjungs också regelbundet vid julgudstjänster och är Rydbergs enda bidrag i *Den svenska psalmboken* (N:r 134). Inom arbetarrörelsen citeras fortfarande "Den nya Grottesången". Någon gång, främst i dödsannonser, återges fyra versrader ur Jubelfestkantatens recitativ:

> Hvar rätt du tänkt, hvad du i kärlek vill,
> Hvad skönt du drömt, kan ej af tiden härjas
> Det är en skörd, som undan honom bärgas
> Ty den hör evighetens rike till. (D1, s. 7)

Rydbergs samlade verk har inte – som Strindbergs, Almqvists och Lagerlöfs – blivit föremål för vetenskapliga utgivningsprojekt. Karl Warburgs biografi från år 1900 är den hittills enda. Allt detta är förstås viktiga orsaker till att Rydbergs verk har fallit i glömska. Dessutom har det väldiga bokbeståndet från mellankrigstiden aldrig förnyats och många verk – eller, i de flesta fall, samtliga – saknas därför i bokhandeln. Rydberg kan säkert också uppfattas som en otidsenlig författare – idealistisk deklamationspoesi och följetongsromaner med uttalad författarmoral är främmande fenomen för många moderna läsare.

Marknadens kanon sammanfaller sällan helt med översiktsverkens. Också i fråga om Rydbergs författarskap finns vissa diskrepanser. Mest intressant för denna avhandlings vidkommande är behandlingen av *Vapensmeden*. Detta verk hade redan från början en speciell plats i författarskapet – den enda roman som tillkommit efter Rydbergs sociala och litterära upphöjelse. Den utkom för första gången när han stod på höjden av sin berömmelse och kom efter hans död att betraktas som ett exempel på hans mogna verk. Upplagorna var från början stora. I den sammanlagda utgivningen är *Vapensmeden* den näst mest tryckta av Rydbergs romaner, med bred marginal överträffad av *Fribytaren på Östersjön* och *Den siste athenaren*. Men i detta fall överensstämmer inte marknadens kanon med översiktsverkens. I dessa ägnas *Den siste athenaren* betydligt större utrymme (se Tabell 2, s. 65). Detta förhållande kan vara en bidragande orsak till att Rydbergs moderniseringskritiska tänkande hittills har fått begränsat utrymme i forskningen. *Vapensmeden*s Viktor Rydberg har helt enkelt inte fått samma uppmärksamhet som *Den siste athenaren*s.[221] Detta gäller också om skolans handböcker och antologier.

Även litteratursynens förändringar har spelat en avgörande roll. Under 1920-talet, som var storhetstiden för Rydbergs författarskap på den svenska bokmarknaden, präglades det offentliga samtalet om litteratur av en idealistisk och i viss mån nationalistisk syn på litteraturen. Detta innebar att hans verk – när det var som vanligast i bokhandlar och skolor – presenterades som uppbyggligt och etiskt högtstående med didaktiska kvaliteter, snarare än som samhällskritiskt och ifrågasättande. Detta är ett exempel på hur det litterära etablissemangets litteratursyn väger tyngre än förhållanden på bokmarknaden. Under mellan- och efterkrigstiden ersattes det idealistiska förhållningssättet till litteraturen av ett historisk-empiriskt och, framför allt, psykologisk-symboliskt, vilket innebar att den ”personliga” berättelsen *Singoalla* uppvärderades på *Vapensmeden*s bekostnad. Att ”Den hvita rasens framtid” aldrig ens nämnts i översiktsverken – till skillnad från andra akademiska texter av Rydberg – har naturligtvis också haft sin betydelse.[222]

Ett annat skäl till att *Vapensmeden*s samtidskritiska udd inte uppmärksammats är att den beskrivits som lugn och harmonisk, ett uttryck för ålderdomens konservatism. Det är egentligen inte särskilt märkligt. Vilket verk som helst som betraktas vid sidan av den samtida ”Den nya Grottesången” kan framstå som harmoniskt. Samtidigt kan den ”Den nya Grottesången” tolkas som enbart en kritik av industrikapitalismen medan *Vapensmeden*s moderniseringskritik är betydligt bredare, och därför svårare att begränsa till en reaktion på konkreta historiska fenomen. Diktsvitens tonläge skiljer sig på flera sätt från den samtida romanens – den förra är aktivistisk (propagandistisk om man så vill), den senare konstnärlig och resonerande. Men samtidigt utgår de från samma ideologiska position.[223] Det är denna position som jag i det följande vill beskriva och analysera.

	Geijer	Almqvist	Blanche	Rydberg	Snoilsky	Strindberg	Lagerlöf	Heidenstam
Ill. svensk litteratur -historia (1911–16)	68 (18,3)	117 (31,5)	9,5 (2,6)	39 (10,5)	25,5 (6,9)	106 (28,5)	3 (0,8)	4 (1,0)
Svenska historia (1919–21)	37 (16,6)	46 (20,6)	7 (3,1)	18 (8,1)	19 (8,5)	57,5 (25,7)	11 (4,9)	28 (12,5)
Ill. svensk litteratur-historia (1926–49)	81 (19,2)	143 (33,9)	11,5 (2,7)	45 (10,7)	28 (6,6)	61 (14,5)	18 (4,3)	34 (8,1)
Svensk litteratur-historia (1948)	9 (14,1)	9 (14,1)	3,5 (5,5)	8,5 (13,3)	6,5 (10,2)	13,5 (21,1)	6 (9,4)	8 (12,5)
Ny ill. svensk litt-historia (1955–57)	60 (17,3)	63 (18,2)	5,5 (1,6)	30 (8,7)	8,5 (2,5)	120 (34,7)	29 (8,4)	30 (8,7)
Epoker och diktare (1972)	2,5 (7,8)	5,5 (17,2)	0,5 (1,6)	4 (12,5)	1,5 (4,7)	10 (31,3)	4 (12,5)	4 (12,5)
Litteraturens historia i Sverige (1987)	7 (12,0)	11,5 (19,7)	1 (1,7)	6 (10,3)	3 (5,1)	20 (34,2)	6 (10,3)	4 (6,8)
Den svenska litteraturen (1987–90)	13,5 (8,9)	28,5 (18,7)	4,5 (3,0)	18 (11,8)	2,5 (1,6)	70,25 (46,1)	7,75 (5,1)	7,25 (4,8)

Tabell 1: Antal sidor om Rydbergs författarskap i löpande framställning och dessa sidors andel i procent av det totala antal sidor som behandlar Geijer, Almqvist, Blanche, Rydberg, Snoilsky, Strindberg, Lagerlöf och Heidenstam. Siffrorna för Strindberg, Lagerlöf och Heidenstam har hämtats från Anna Nordlunds avhandling *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996* (diss. Uppsala 2005).

	Fribytaren på Östersjön	*Singoalla*	*Den siste Athenaren*	*Vapensmeden*
Ill. svensk litteratur -historia (1911–16)	1,5 (20)	1,5 (20)	3 (40)	1,25 (20)
Ill. svensk litteratur-historia (1926–49)	2 (17,8)	2,5 (22,2)	4,5 (40)	2,25 (20)
Ny ill. svensk litt-historia (1955–57)	1 (16)	1,75 (28)	2,5 (40)	1 (16)
Den svenska litteraturen (1987–90)	0,25 (9,1)	0,75 (27,3)	1,5 (45,5)	0,5 (18,2)

Tabell 2: *Vapensmeden*s utrymme i några av de mest omfattande översiktsverken jämfört med *Fribytaren på Östersjön*, *Singoalla* och *Den siste Athenaren*, i antal sidor och i procent av det totala antal sidor som ägnas de fyra romanerna.

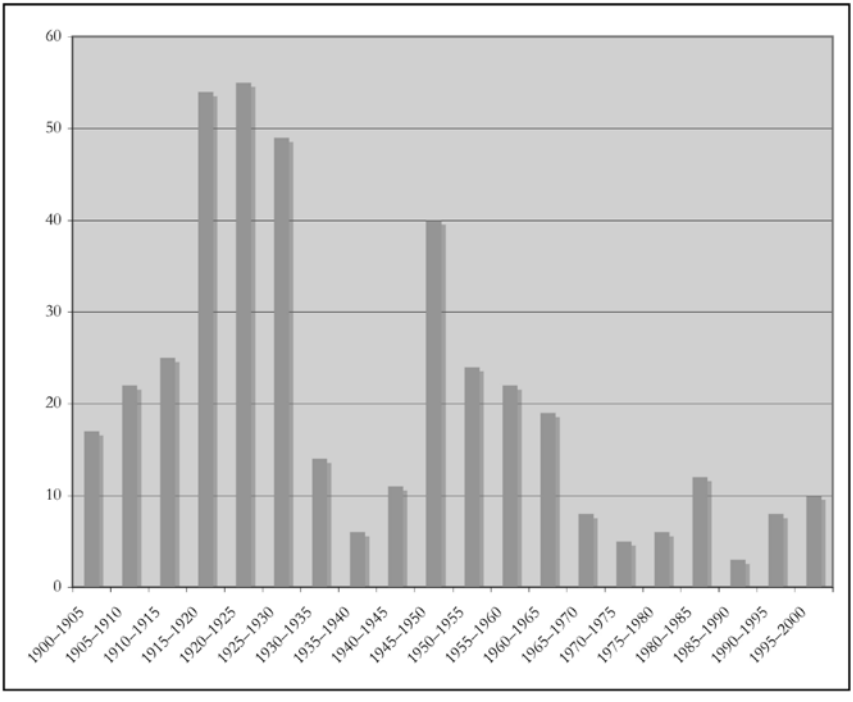

Diagram 1: Antal utgåvor av Viktor Rydbergs verk per 5-årsperiod 1900–2000

DIKTENS ÅSKÅDLIGA FORM

Vapensmeden

Tillkomst

Vapensmeden är Viktor Rydbergs sista roman. Den utkom på Albert Bonniers förlag sent i november 1891.[224] Rydberg, som snart skulle fylla 63 år, hade etablerat sig som en centralfigur i det svenska kulturlivet. Han var ledamot av Svenska Akademien, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Kungl. Vetenskapsakademien och Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Han var riddare av Nordstjärneorden och hedersdoktor vid Uppsala universitet. Han var sedan 1889 professor i ”konsternas teori och historia” vid Stockholms högskola.[225] Han fick vördnadsfulla brev från yngre diktare, bland dem Gustaf af Geijerstam (1858–1909), Verner von Heidenstam (1859–1940) och Ola Hansson (1860–1925).[226]

Samtidigt var han hårt pressad, överansträngd av arbetet med en serie konsthistoriska föreläsningar (”två föreläsningar, jag kunde gärna säga broschyrer, i veckan” under högskoleterminerna, skriver han i ett brev till författaren Birger Schöldström).[227] Han hade nyligen avslutat ett mångårigt forskningsprojekt, ägnat den nordiska mytologin. Resultatet: två volymer *Undersökningar i germanisk mythologi* (1886–1889) på sammanlagt närmare 1400 sidor. Hans position som en av landets ledande kulturpersonligheter medförde att han ofta fick mottaga diktmanuskript och filosofiska arbeten som han ombads granska och värdera, göromål som utmynnade i tidskrävande brevskrivning (”Kreti och pleti skicka mig manuskriptluntor på vers och prosa att genomläsa och bedöma”, skriver han i brevet till Schöldström).[228]

Den rastlösa verksamheten resulterade i anfall av yrsel, huvudvärk och svår

ångest, mot vilka läkaren Per Johan Wising ordinerade vila.[229] På nyåret 1891 var Rydberg allvarligt sjuk. Först i mars började han åter tillfriskna. Eftersom hans hälsotillstånd inte tillät strängare arbete, ägnade han sig under konvalescensperioden åt skönlitterär verksamhet.[230] Meningen var att denna ”poetiska alstring” skulle resultera i en volym med omväxlande dikter och prosastycken under titeln *Sånger, berättelser och hugskott*.[231] Men Rydbergs kreativa skov blev kraftigare än väntat. På hösten förelåg två manuskript, dels en andra samling dikter – innehållande bland andra ”Den nya Grottesången”, ”Barndomspoesien” och ”Lukanus marterad” – dels författarens första roman sedan *Den siste athenaren* (1859): *Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden*.

Vapensmeden är präglad av sin tillkomstsituation, och av de ursprungliga planerna på ett genreöverskridande samlingsverk. Rydberg har återanvänt mönstret från 1840- och 1850-talets följetonger i *Jönköpingsbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, med komplicerade intriger, förbrytarromantik och ”lugubra miljöskildringar”[232] – trots, skriver Victor Svanberg, att ”inget yttre tvång ursäktar dem”[233] – men de berättande avsnitten varvas med prosalyriska inskott (t.ex. V, s. 298) och dikter i strofform, varav fyra återfinns i den tre veckor senare utgivna diktsamlingen.[234] Romanen sönderfaller stundtals i av varandra oberoende segment. Scenerna liknar *tableaux vivants* eller dramatiserade målningar, med inledande scenografiska anmärkningar och därpå följande replikskiften.[235] Dessa scener, liksom flera av miljöbeskrivningarna, är exempel på ett vanligt fenomen i romanen, en textuell struktur som litteraturvetaren Hans Lund kallar ikonisk projicering – händelseförloppet stannar upp och berättarens synfält upplevs som inskrivet i en ram.[236] Stoffet är till betydande del sprunget ur Rydbergs mytologiska och konsthistoriska arbeten. Vid sidan av dessa ämnen blir också religiösa och politiska frågor föremål för omfattande teoretiska resonemang, lagda i romanpersonernas munnar.

Gösta Löwendahl påpekar att *Vapensmeden*s ”ur kompositionens synpunkt lösa, litet godtyckliga karaktär [...] placerar den i närheten av den romantyp som omhuldades av romantikerna”. Den romantiska romanen – Löwendahl nämner Johann Wolfgang von Goethes *Wilhelm Meisters lehrjahre* (1794–96), men det finns också anledning att hänvisa till Almqvists *Amorina* (1822, 1839) och *Drottningens Juvelsmycke* (1834) – skulle ”spegla hela det andliga livet i den tidsålder då den utspelades” och borde därför omfatta flera olika genrer, samtidigt som den nyckfulla intrigföringen – med infall, utvikningar och stämningsfulla miljöbeskrivningar – blev ett uttalat ideal.[237] Det finns emellertid ingenting som tyder på att Rydberg medvetet använt sig av den romantiska romanens struktur under arbetet med *Vapensmeden*. Genreblandningen, lik-

som handlingens vindlande rörelser, är snarare resultatet av ett improviserat redigeringsarbete, under vilket mer eller mindre färdiga poem och prosastycken skulle omvandlas till en diktsamling och en roman.[238]

Romanens handling

Gudmund Gudmundsson är vapensmed i reformationens Jönköping. Tillsammans med vännerna Svante harpolekare, kyrkoherde Sven och franciskanermunken Matthias har han skapat samfundet Fritt ur hjärtat, som med oregelbundna mellanrum samlas för att samtala om politiska, vetenskapliga, religiösa och konstnärliga frågor. Gudmunds dotter Margit uppskattar sin fars erfarenhet och livsåskådning, medan den äldre sonen Lars, som läser till präst och hävdar dogmen om Martin Luthers (1483–1546) ofelbarhet, tycker att Gudmund är nostalgisk och framstegsfientlig. Modern Margareta föredrar Lars andliga auktoritet framför makens.

Efter studier i Wittenberg återvänder Lars till Jönköping, med sin nyvunna magistergrad myndig att ta itu med faderns nostalgiska inställning. Han fäller gårdens vårdträd, river det gamla uthuset, säljer det snidade järnstaketet och bränner Gudmunds religiösa målningar. Han låter också vitmena klosterkapellets dekorerade väggar, trots den döende Matthias invändningar.

Vapensmeden lämnar Jönköping i sällskap med sin dotter och gesällen Fabbe. Tillsammans beger de sig till den mystiske folkledaren Joulf Slatte, kallad stigmans-Oden, som med kungens goda minne styr över ett halvt självständigt rike i Smålandsskogarna.

Under vapensmedens frånvaro utbryter i Jönköping ett uppror mot kungen, anstiftat av Västgötaadeln, med dess starke man Ture Jönsson Roos. Upprorsmännen får också stöd av borgmästaren Nils Arvidsson och dennes son Arvid, Lars forne studiekamrat och Gudmunds lärjunge i teckningskonst, samt en liten grupp anabaptister (”vederdöpare”) som är kritiska till den pågående reformationen. Resningen hejdas dock av kungatrogna, bland vilka utmärker sig såväl Slatte som den vandrande harpolekaren Svante, som med sina sånger uppmanar allmogen att hålla sig lugn, trots skattehöjningar och indraget kyrksilver.

Magister Lars lämnar Jönköping för att söka övertala sin far att återvända till hemmet, men besegras av Slatte i en förödmjukande kraftmätning och flyr därefter landet tillsammans med sin mor. I Rom konverterar han till katolicismen och utnämns till ärkebiskop. Han återvänder senare till Sverige för att

ansluta sig till Nils Dackes uppror mot Gustav Vasa, då han också hämnas sin förödmjukelse genom att döda Joulf Slatte i den strid som innebär undergång för dennes småländska bondestat. I slaget dödas också Slattes dotter Dagny och dennas nyblivne make Gunnar, son till Svante harpolekare, som också har fallit offer för kungens fiender.

Gudmund återvänder till Jönköpingstrakten. Han återupptar sitt måleri och de lärda samtalen i samfundet Fritt ur hjärtat. Margit, som gift sig med borgmästarens son Arvid, adopterar Gunnars och Dagnys son Sten.

Vapensmeden som motståndshandling och tankeexperiment

Syftet med min analys av *Vapensmeden* är att noggrant beskriva romanens struktur och hur denna kan förmodas påverka mottagaren. En övergripande tes för kapitlet är att Rydbergs syfte varit att skapa opposition mot den pågående moderniseringsprocessen. Romanen kan alltså för det första beskrivas som en motståndshandling. Rydberg ser på samhället och finner det ovärdigt. Det utvecklas dessutom åt fel håll. Starka krafter verkar för en skadlig modernisering. Han väljer att uttrycka sin kritik i den historiska romanens form. På så sätt hoppas han nå så många läsare som möjligt; genren är populär och den potentiella publiken därför stor.[239] Budskapet präglar romanens form. Det framgår tydligt vad som är gott och vad som är ont. Egenskaperna förkroppsligas av romanens huvudpersoner. Också det tematiska stoffet präglas av Rydbergs personliga upplevelse av en förment skadlig förändring; scener hopas där det gamla och vördnadsbjudande förstörs. Det finns en orolig stämning i romanen; allt är i rörelse, en äldre generations trygghet skakas i sina grunder. Det är rollen som motståndshandling mot moderniseringen som ger *Vapensmeden* dess tendens. Samma typ av moderniseringskritik återfinns i ”Den nya Grottesången” (D2, s. 51–107) och ”Den hvita rasens framtid”.

Om romanen liknas vid en rättsprocess, med moderniseringens påskyndare inför skranket, så är författaren åklagare och berättaren vittne. Berättaren har fått som uppdrag att ”omsorgsfullt urskilja och inpränta de lärdomar fabeln, rätt uppfattad, [ger]”.[240] Denna typ av hållning kan, som Staffan Björck uttrycker det, ”hårdna till det som kallas tendens”.[241] Just *Vapensmeden*, menar han, uppfyller det främsta kriteriet för en tendensroman, då ”författaren har ett agitatoriskt syfte […], dvs. önskar driva läsarens eget tänkande och handlande i en viss riktning”. Björck hävdar vidare att *Vapensmeden*s ”motiviska tendens” endast tillgodoser utomlitterära intressen och därmed är konstnär-

ligt ofruktbar; ”[d]en väsentliga historiska problematiken går [...] förlorad till förfång också för verkets konstnärliga balans” när ”det för Rydberg förhatliga auktoritetstänkandet enbart gestaltas i Magister Lars’ person, som är ett rent patologiskt fall”.[242]

Vapensmeden kan även beskrivas som ett tankeexperiment. Rydberg tycks inte ha någon färdig ideologi som skulle kunna ersätta den moderna framstegspolitik som dominerar samhället. Han har idéer som han tror på – tankar av äldre datum kombinerade med samtida föreställningar som vunnit hans sympatier – men inget övergripande system som kan förena dem till en sammanhängande ideologi. Skrivprocessen blir ett sätt att tänka – nya och gamla visioner diskuteras mot bakgrund av romanpersonernas karaktär och förtäckta hänvisningar till den pågående moderniseringen. Vissa idéer ägnas mer utrymme än andra; i romanens skyddade miljö får de tillfälle att utveckla sig. Resultatet blir en rörelse från tes till tes, en rörelse som aldrig avstannar i den tänkta syntes som skulle kunna upphäva den ideologiska spänningen. Denna roll – fiktionen som tänkande – har en avgörande inverkan på verkets struktur. Romanen fylls av långa resonemang som resulterar i programförklaringar, men också i oförlöst tvivel. Därmed präglas *Vapensmeden* av obestämbarhet. Experimentets slutprodukt kan inte beskrivas med någon entydig formel. Martin Kylhammar har beskrivit detta sekelslutets prövande av ideologier, liksom upprättandet av pastorala ideal, som ”ett av de typiska uttrycken för den humanistiska kulturens reaktioner på samhällsutveckling och modernisering”.[243]

Eftersom jag i huvudsak betraktar romanen som medium för ett budskap tar jag också hänsyn till läsarnas reaktioner. Textanalysen föregås av en redogörelse för hur *Vapensmeden* har betraktats och värderats, såväl av samtidens recensenter som av den litteraturvetenskapliga forskningen.[244] I detta sammanhang diskuterar jag också Rydbergs egna uttalanden om romanen. Analysen av romanen utgår från dess centrala konflikt, den mellan förnyelse och tradition. Därefter granskar jag olika berättartekniska förhållanden: berättarens roll, speglingseffekter och intertexter samt förhållandet mellan berättartid och berättad tid.[245] Dessa avsnitt behandlar romanen som motståndshandling. I återstoden av analysen utgår jag från mitt andra perspektiv: romanen som tankeexperiment. Här granskar jag särskilt pastorala kompositionsmönster och utopiska visioner.

Stig Håkanson skriver om *Vapensmeden* att det är en roman utan huvudhandling, men med två olika motiv: ”Gudmund-Larsmotivet” och ”Slatte-Larsmotivet”. Det förra dominerar romanens inledning och är beroende av Jönköping som skådeplats. Det senare, ”inramat av och i svag förbindelse med

historiska händelser", hör samman med Slattebygden och därmed med romanens avslutande kapitel. Håkanson menar att de båda motiven förenas, dels genom magister Lars, dels genom "att Gudmund och Slatte i mycket ha samma uppfattning".[246] Min läsning av *Vapensmeden* stämmer i viss mån överens med Håkansons. Romanens funktion som motståndshandling är tydligast i de Jönköpingsscener där "Gudmund-Larsmotivet" dominerar. På samma sätt kan tankeexperimentet kopplas till romanens slutscener och "Slatte-Larsmotivet".

Viktor Rydbergs uttalanden om Vapensmeden

Rydbergs egna uttalanden om *Vapensmeden* är fåtaliga och knapphändiga. Ett par år före sin död besöktes han i hemmet av Thore Blanche, författare och tidningsman knuten till *Aftonbladet*. I intervjutexten, som publicerades först i samband med Rydbergs begravning, uttalar han sig om arbetet med vad som skulle bli hans sista roman:

> Min stil, som ni antager vara frukten av ett omsorgsfullt arbete, är endast mitt sätt att tala med pennan och kostar mig ingen ansträngning. Hela sidor i manuskriptet till 'Vapensmeden' äro skrifna utan några som hälst ändringar. Den tid, jag skref den boken, var en bland de lyckligaste i mitt liv. Jag var verkligen lycklig. Ty den högsta lyckan synes mig ligga däri, att en menniska glömmer sig sjelf under sysselsättning med ett arbete, som hon älskar.[247]

Ett uttalande av annan art återfinns i ett brev till den tyska översättaren Mathilde Mann (1859–1925), daterat i mars 1892:

> Härmed gifver jag eder, högtärade fru Mann, rättighet att till tyska språket öfverflytta min berättelse 'Vapensmeden'. Titeln önskar jag förändrad till *'Vapensmeden, Fantasier på bakgrund af reformationstiden*.' Jag har icke åsyftat att skrifva en 'historisk roman' i vanlig mening, utan något annat och behöfligare.[248]

Rydbergs kommentarer är diffusa och öppna för olika tolkningar. Intervjutexten säger ingenting om verket som sådant, bara om tillkomstsituationen. Brevet till Mann förklarar inte på vilket sätt som romantexten är "behövlig". Men det är fullt rimligt att läsa dessa uttalanden som yttringar av två olika (men inte varandra uteslutande) sätt att se på det skönlitterära arbetet och dess resultat: dikten som intuitivt konstverk och dikten som samhällspolitisk handling. Brevet till Mann visar också att Rydberg ansåg sig missförstådd i fråga om romanens syfte, att han inte strävat efter att åstadkomma en korrekt historisk

skildring. Det intrycket styrks av ett brev från Susen Rydberg till Karl Warburg, daterat i mars 1896:

> I brefvet till fru Mann skrifver Viktor: - - - - Titeln önskar jag förändrad till '*Vapensmeden, Fantasier på bakgrund av reformationstiden*.' Jag har icke åsyftat att skrifva en "historisk roman" i vanlig mening, utan något annat och behöfligare. - - - - - - - - - - - - - - Detta med anledning af några anmärkningar mot den historiska troheten, som förekom, om du mins, i ett par anmälningar.[249]

Invändningar förekom också mot romanens idébaserade (stiliserade) snarare än realistiska (individuella) karaktärsteckning. Rydberg tycks ha uppfattat detta som ett angrepp mot hans estetik.[250] Uppsatsen "I halfslummern", publicerad i *Ord och bild* 1893, är ett försök att bemöta denna kritik.[251] Endast den gestalt som är *både* individuell och typisk, menar han där, kan vara åskådlig och levande. Det rent individuella kan inte existera utan det typiska som grund.[252]

I samma uppsats diskuterar Rydberg det skönlitterära verkets roll som motståndshandling. Det framgår att han hade särskilda förhoppningar om diktens förmåga att förändra världen till det bättre, varför han också valde att stöpa sitt missnöje i romanens form. "I halfslummern" avslutas med en uppmaning till samtidens författare:

> Må skalder och romanförfattare öfvervägande skildra, huru i striden det, som ger vårt lif värde, oftast dukar under. Så är det ju i verkligheten och skildringen kan varda välgörande, om öfver densamma lägges färgtonen som tillkommer den: humorns eller sorgens eller harmens.[253]

Denna uppmaning rymmer ett litterärt program som *Vapensmeden* förverkligar: dess goda huvudpersoner är typiskt-ideala personer tänkta som ledstjärnor för läsaren, men som förlorar kampen mot ett övermäktigt motstånd.[254] Över denna skildring har Rydberg valt att lägga sorgens och harmens färgton. För att åstadkomma denna känslomässiga laddning har han arbetat med flera olika berättartekniker, av vilka flera kommer att diskuteras i den följande analysen.

"I halfslummern" uttrycker en tragisk-heroisk syn på tillvaron och litteraturen. Å ena sidan skall författaren sträva efter att åstadkomma "välgörande" diktverk; å andra sidan har han mycket begränsade utsikter att lyckas, eftersom "det, som ger vårt lif värde oftast dukar under". Resonemanget visar att Rydbergs samhällskritik hade nått en punkt där den blivit svårförenlig med den politiska och litterära idealismen. För honom framstod förändringskrafterna som så starka att det knappast längre var lönt att göra motstånd. Författaren kan i bästa fall skildra den negativa utvecklingen. Genom att visa hur det goda

förlorar kan han sprida den tragisk-heroiska livssynen till sina läsare. Samtidigt bör han lämna plats för en kämpande idealism, representerad av en ”ädlare och kraftigare” karaktär, en siare vars ord ”dallra af ett *sursum corda* [upplyften edra hjärtan] så starkt, att det griper våra ynglingars hjärtan”, påminnande dem om ”det löfte de i den bästa stunden af sitt lif gåfvo sig själfve inför idéernas altar att varda trofaste och orädde stridsmän åt det rätta och det goda”.[255] Skönlitteraturen skall alltså, enligt Rydbergs litterära program, kombinera en pessimistisk grundinställning med en oförtrutet (och kanske fåfängt) kämpande idealism.[256] Den moderna verklighetens diktverk måste vara en tragedi.[257]

Mottagande

När *Vapensmeden* nått bokhandlarna den 25 november 1891[258] talades i *Post och Inrikes Tidningar* om ”[en] märklig boknyhet […] af ’Den siste Athenarens’ författare”. I en kortfattad notis beskrivs romanen som ”en rad snillrikt tänkta och i ett varmt och kraftfullt språk utförda ’hägringar från reformationstiden’, såsom författaren karakteriserar det hela”.[259] I liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* presenterades boken samma dag som ”en prosaroman med inströdda dikter”.[260] Redan dagen därpå, torsdagen den 26 november, recenserades *Vapensmeden* av Georg Nordensvan i liberala *Aftonbladet*. I recensionen, som är föga mer än ett handlingsreferat, beskrivs boken som uppbyggd av ”den ena lilla genretaflan efter den andra, utan stark sammanhållning, omväxlande, lifliga, täcka små naturbilder, interiörer, [och] diskussioner i tidens frågor”. Rydberg har, menar Nordensvan, ”skänkt sina landsmän en lika ädel som poetiskt känslig dikt”.[261]

Den 28 november trycktes i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* en mycket positiv recension (”[u]pphöjda tankar, rena känslor i fager språkform, prosa så väl som vers”) av Karl Warburg, Rydbergs vän och sedermera biograf, vars namn finns med i romanens tryckta tillägnan. Warburg jämför *Vapensmeden* med *Den siste athenaren* – de är båda berättelser om ”brytningstider, i hvilka nya idéer kämpa sig fram, i hvilka olika världsåskådningar brottas och i hvilka likartad ofördragsamhet, hätskhet och hänsynslöshet göra sig gällande”. Rydberg antas också vända sig mot fiender i sin samtid, mot ”det låga jordkryperiet och råheten å ena sidan samt tvångstanken i andliga ting å den andra”.[262] Konservativa *Göteborgs-Posten*s anonyme recensent utnämner samma dag *Vapensmeden* till ”årets märkligaste litterära nyhet” och Rydberg till ”vårt lands främste prosaist”. Romanen beskrivs som ”en trolsk diktväf […] med lärda, skö-

na och religionsspekulativa inslag, hvilka hvardera för sig kommer läsaren att dervid dröja med njutning, beundran eller högstämdhet". *Vapensmeden*, varnar recensenten, är knappast till för den "som söker en läsning af *blott* förströende art" utan för den som önskar "verklig andlig vederqvickelse och sann njutning af längre varaktighet än blott stundens".[263]

I konservativa *Stockholms Dagblad*s recension den 29 november återkommer Nordensvans försiktiga kritik av romanens struktur. Den anonyme anmälaren menar att *Vapensmeden* "icke [är] en strängt genomförd berättelse, ehuruväl en gemensam tråd sammanhåller de vexlande bilderna". De "skizzerade bilderna af åtskilliga tidehvarfvets typer äro ibland liffulla, ibland åter förefalla de fantastiska nog". Rydbergs stil beskrivs som klar och mönstergill, men ibland "genom de arkaistiska orden en smula svårfattlig". Recensionen är dock i huvudsak positiv – *Vapensmeden* "intager […] ett högt rum inom vår litteratur" och hör till "de böcker åt hvilka ynglingen såväl som gubben kunna glädjas".[264]

Signaturen Sn:s recension i liberala *Östergötlands Dagblad* den 30 november inleds med en panegyrisk beskrivning av Rydbergs gärning som författare och vetenskapsman; han "har länge nog erkänts och hyllats som den främste bland lefvande svenska prosadiktare" och efter *Vapensmeden* skall "ingen bland de döda häller […] göra honom den rangen stridig". Själva romanen beskrivs som "ett konstverk och ett folk-verk, som skall länge lefva och gifva generationer af svensk ungdom sund näring och god ledning på vägen till dådrik mandom och ädel ålderdom". Liksom i Warburgs recension, men här i än högre grad, uppmärksammas romantextens förhållande till problem i författarens samtid. *Vapensmeden* sägs innehålla en "skarp […] kritik […] öfver den moderna samhällsordningen", en kritik av "vår tids Darwinism och den derpå byggda materialismen" samt "ett försvar för rösträttens utvidgning, så modernt och vältaligt man kan begära".[265]

Konservativa *Smålands Allehanda*s recensent talar liksom Warburg om *Vapensmeden* som en skildring av en brytningstid. Den yttre iscensättningen uppges vara lånad från medeltiden, men idéerna är "en ädel och upphöjd nutidsmänniskas". Rydberg beskrivs som "den svenska prosans mästare", med "ett så formfulländadt språk, att vårt modersmål kanske aldrig klungit skönare", med "nobless ända in i minsta detaljer, hvilken bildar en bjärt kontrast till det moderna jäktandet efter upprörande och oädla motiv". *Vapensmeden*, avslutar den anonyme anmälaren, skall "alltid […] bevara sin framstående plats inom Sveriges litteratur och bringa glädje, ljus och ädla tankar in i många svenska hem".[266] Liberala *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*s recension sträcker sig över dryga fem spalter. Signaturen –pt– menar att Rydberg i varje nytt verk "för

oss upp på höjder, der ren, frisk och stärkande luft strömmar in i våra andliga lungor". *Vapensmeden*s huvudpersoner är "om än individualiserade [...] snarare typer för lifsmakter, gällande för alla tider, ständigt verkande i vårt slägte, befrämjande eller hindrande dess utveckling". Recensenten ger också en tämligen sträng kritik av romanens disposition. Som helhet betraktat "tillfredsställer arbetet ej fullt så mycket". Att romanen "spelar på gränsen mellan sagans och verklighetens verld gör konturerna i personligheter och händelser mindre fasta och klara och en och annan af dess episoder [...] förefalla något löst knutna till det hela".[267] Ännu strängare är liberala *Karlstads-Tidningen*s anonyme anmälare: "Om boken i dess helhet kan sägas att den är konstnärlig, själfull och tankerik men den altbehärskande idealism, som genomgår skildringen, tycks ha i viss mån invärkat förlamande, när det gällt att teckna *människor* – man tror icke riktigt på dem".[268]

Liberala *Dagens Nyheter*s recensent beskriver *Vapensmeden* som en teckning av "en skönhetsverld, som går under, hvilken är föremål för diktarens medkänsla och beundran". Rydberg sägs åter visa "samma lust att säga sitt vägande ord i dagens frågor", denna gång mot bakgrund av "en poetisk vy [...] öfver en förgången tid".[269] Jämförelsevis njugg är Carl David af Wirséns anonyma anmälan i konservativa *Vårt land*.[270] Rydberg kritiseras för sin ohistoriska skildring av 1500-talets samhälle och för att ha försummat att använda modeller, varför huvudpersonerna liknar stereotypa figurer snarare än verklighetens människor. Hans beskrivning av den "allt starkare storm" som hotar idyllen kring Gudmund vapensmed avfärdas som föga trovärdig.[271]

En av de recensenter som gjorde invändningar mot *Vapensmeden*s "tidsfärg" var Oscar Levertin (1862–1906) som i *Ord och bild* slår fast att en kritiker lätt skulle kunna visa "att åtskilliga saker, på hvilka Rydberg häntyder, ej [...] kronologiskt passa i den gifna ramen".[272] Men mest av allt präglas recensionen av respekt, närmast underdånighet. Levertin uppger att utgivningen av Rydbergs två nya arbeten – *Vapensmeden* och den andra diktsamlingen – inneburit "en bland de märkligaste poetiska händelser, som på länge timat i vårt land". Rydbergs ord sägs äga "en större bärvidd och en viktigare innebörd än de flesta andras". Unikt för *Vapensmeden*s författare, skriver Levertin vidare, är "det moraliska mentorskap, han utöfvar öfver sinnena, den egendomliga stämning af helg och högtid, i hvilken man lyssnar till hans ord".[273] Ernst Beckman instämmer i hyllningarna när han i *Nordisk tidskrift* beskriver Rydbergs roman som ett arbete "genomandadt af ädel konst", en berättelse "hvilkens rang af mästerverk väl ingen kritik dristat bestrida".[274]

Både hos Levertin och Beckman återfinns de två perspektiv på dikt som

Rydberg pekar mot i sina uttalanden om *Vapensmeden*. Beckman berör dessa redan i sin rubrik – ”Tendens och skönhet” – och beskriver romanen som ”[h]ägringar, till på köpet historiska och afgjordt tendentiösa”.[275] Levertin talar om Rydberg som å den ena sidan ”grubblaren, som vill väcka och lära”, å den andra ”drömmaren, som vill dela med sig af sin egen frid och sin egen andakt”.[276] Medan Levertin framför vissa invändningar mot Rydbergs polemik (”ganska orättvis och halftänkt”) formar sig Beckmans recension – trots att han påstår motsatsen – till en apologi för *Vapensmeden*s tendens, tydligt präglad av platonsk idealism:[277]

> ”L’art pour l’art”, konsten för konstens egen skull, låter bra. Rätt fattadt är det en ästetisk regel som innebär en i viss mån riktig tanke. Men när man förskansar sig bakom den för att därifrån lossa skott mot hvad man smått föraktligt kallar *tendens*, då visar man att man ej förstått förhållandet mellan skönhet och sanning. Eller skulle det verkligen vara en konstnärlig skröplighet om genom skönhetens klär-obskyr framstrålar en ljuskärna af den sanning, som talar till vilja och samvete?
>
> Nej, detta är tvärtom konstens triumf.[278]

Beckman gör inget försök att närmare definiera Rydbergs budskap. Levertin däremot, karaktäriserar romanen som ”en uppgörelse med mycket i den moderna tiden”. I de samtidigt utgivna dikterna spårar han en ny känslostämning i Rydbergs författarskap:

> Den moderna tillvaron, som förut varit honom mera likgiltig, har mer och mer blifvit honom en styggelse, som fyller honom med moralisk harm och straffdomarens bitterhet. […] Han hatar vår tid, för hvad han kallar dess egoism, dess själfviska lust att njuta ögonblicket, [och] dess hejdlösa mammonsdyrkan […].[279]

Både Beckman och Levertin gör invändningar mot romanens form. Levertin anmärker på ”kompositionen, som mot slutet blir alltför lös”.[280] Beckman talar om ”den med visst fog gjorda erinran att skildringens senare del verkar alltför fristående”.[281] Om romanpersonerna skriver han att de skildrats ”på ett helt annat sätt än i den modernt realistiska skolans minutiöst målande och minutiöst analyserande vitterhetsalster”. *Vapensmeden*s huvudpersoner är, skriver han, ”allmänna typer, här och där målade med en pensel så bred, att färgen likasom flyter öfver konturerna ut på duken” men ”ändock långt mer sanna och verkliga än de mest naturtrogna fotografier, äfven om dessa till på köpet vore med ängsligaste omsorg färglagda”.[282]

Den samtida kritikens syn på *Vapensmeden* återkommer i eftervärldens omdömen och analyser. Särskilt invändningarna mot romanens form har sedan dess traderats i översiktsverk och levnadsteckningar. I sin stora tvåbandsbiografi, utgiven fem år efter författarens död, skriver Karl Warburg att ”händelseutvecklingen, på hvilken Rydberg i sina äldre romaner nedlade så stor omsorg och så mycken skicklighet” i *Vapensmeden* har behandlats ”mycket lättvindigt; i förra afdelningen tilldrager sig föga, under det att däremot mot slutet händelserna hopträngas”.[283] Romanens polemiska udd beskrivs som riktad mot den kyrkliga ortodoxin i Rydbergs samtid (eller ungdom) samt mot ”den uppväxande ungdomens brist på pietet för äldre tiders verk och hänsynslöshet mot det släkte, som skapat dem”.[284]

Ett knappt halvsekel senare beskriver Fredrik Böök *Vapensmeden* som ”en irenisk [ung. fredsstiftande, medlande] dikt, som gav åt den splittrade och vacklande tidsåldern en harmonisk vilopunkt”. Både vad gäller stil och form sägs Rydberg ha ”slagit sig till ro i sin gammalmodighet”, varför handling, miljöskildring och karaktärsteckning präglas av ”en värdig, stiliserad idealism”. Icke desto mindre, menar Böök, blev *Vapensmeden* en ”andaktsbok” för flera generationer, ”den enda av Rydbergs romaner, som visat sig äga något av samma livskraft som hans lyriska dikter”.[285] Betydligt strängare är Sven Stolpe, när han ett knappt decennium senare beskriver *Vapensmeden* som ”en aning senil i kompositionen […], underligt tafatt och schematisk i sin psykologi, nyckfull i sin intrigföring men ändå obeskrivligt levande, full av ädel besinning – också ädel vrede – melankoli och vishet”. Men det främsta hindret för 1900-talets läsare tycks enligt Stolpe vara författarens polemiska och uppfostrande syften; ”[e]n sådan i förväg fixerad moralisk tendens”, skriver han, ”anses numera vara i hög grad skadlig och komprometterande för ett diktverk”.[286]

Både hos Böök och Stolpe framstår *Vapensmeden* som ett sökande arbete, vars författare längtar efter trygghet och en hållfast ideologisk ståndpunkt. Böök föreslår att Rydberg skrivit sin roman ”liksom för att reda ut motsägelserna och komma till klarhet” – en formulering som stämmer överens med min egen tes om romanen som tankeexperiment.[287] Stolpe förvånas över ”hur många problemkomplex som behandlas i boken”, men avfärdar de religiösa och ideologiska funderingarna som ”numera rätt likgiltiga”, lösningsförslagen som ”inte så sällan orimliga”.[288] Sammanfattningsvis har kritikerna – såväl samtida som efterlevande – uppfattat Rydbergs sista roman som harmonisk och värdig men också valhänt och ofärdig, som en moralisk och existentialistisk handbok, men samtidigt som resultatet av ett fruktlöst sökande efter svar.

Försäljningsmässigt blev *Vapensmeden* en omedelbar succé. Bonniers satsade på en stor upplaga – 6150 exemplar – varav 5000 såldes redan före nyåret.[289] Samtidigt trycktes den andra diktsamlingen i lika många exemplar, varav 5700 bands och häftades före årsskiftet, vilket innebär att 11850 nytryckta Rydbergvolymer nådde bokmarknaden i december 1891.[290] Som jämförelse kan nämnas att Selma Lagerlöf erbjöds en upplaga om 1500 exemplar av den prisbelönta *Gösta Berlings saga*.[291] Hennes debutbok på Bonniers förlag, novellsamlingen *Osynliga länkar* (1894), trycktes två gånger i sammanlagt 3500 exemplar, vilket betraktade som ”en verklig framgång”.[292] Verner von Heidenstams debutsamling *Vallfart och vandringsår* (1888) tycktes i 1500 exemplar, vilka räckte i tolv år.[293] När första samlingen av samme författares *Karolinerna* (1897) trycktes i 8000 exemplar var det fråga om ”en upplaga fabelaktigt stor den tiden”.[294]

Också i skolorna blev *Vapensmeden* vida läst. Rydbergs skrifter kom tidigt in i gymnasiets litteraturkurs och spelade länge en betydelsefull roll. Under hela första halvan av 1900-talet återfanns hans romaner högt på listorna över de mest lästa fristående verken.[295] Skolans stora intresse för Rydbergs sista roman sammanfaller historiskt med den akademiska världens. Under mellankrigstiden publicerades tre småskrifter om *Vapensmeden*, varav två med uttalat didaktiskt perspektiv: Gustaf Widbecks förteckning över ”svårare ord och uttryck”, *Förklaringar till Viktor Rydbergs Vapensmeden* (1919), Josua Mjöbergs föredrag för modersmålslärare *Viktor Rydbergs Vapensmeden* (1920) och Knut Wichmans komparativa uppsats *Två övermänniskor* (1932). Den mest omfattande undersökningen av *Vapensmeden* – och av Rydbergs senare författarskap över huvud taget – kom emellertid först efter romanens egentliga storhetstid; Gösta Löwendahl disputerade 1954 på avhandlingen *Vapensmedens Viktor Rydberg*.

Vapensmeden har med tiden blivit allt mindre läst.[296] Den senaste tryckta utgåvan kom 1984, i en samlingsvolym med *Singoalla*, de mest kända dikterna samt ett urval av uppsatserna i *Romerska kejsare i marmor*.[297] Litteraturvetenskapen har visat romanen ett allt mindre intresse. Sven Delblanc beskriver den som ”ett fossil, tekniskt och stilistiskt”.[298] Den roman som för ett knappt sekel sedan var en av Sveriges mest spridda måste idag betraktas som relativt okänd. Detta är knappast ägnat att förvåna. Mer anmärkningsvärt är att *Vapensmeden* fanns kvar i tryck så sent som vid mitten av 1980-talet. Romanen var ålderdomlig redan när den publicerades. Strukturellt har den fler beröringspunkter med Almqvists *Amorina* (1839) än med Strindbergs *Röda rummet* (1879). De akademiskt präglade utvikningar som samtiden uppskattade är idag främmande för romangenren. Detsamma gäller den på förhand bestämda moraliska tendensen. Stilen är omständlig, tyngd av ålderdomliga uttryck som redan av

samtida läsare betraktades som arkaismer.[299] Meningsbyggnaden kompliceras av det stora antalet inskjutna bisatser. För 2000-talets läsare är Rydbergs sista roman – en produkt av akademisk lärdom, politisk indignation, eskapism och glädje – mycket svår att tycka om.

Försvar är bästa anfall. Motståndshandlingens mönster

Vapensmeden är, som jag påpekat ovan, en motståndshandling i romanens form. Men dess hjältar angriper inte en rådande ordning, vilket är fallet i flera av Rydbergs äldre följetongsberättelser, till exempel *De vandrande djäknarne* (1856) och *Fribytaren på Östersjön* (1857). Där skildras starka individer (i båda fallen unga män) som försöker åstadkomma en förändring till det bättre. *Vapensmeden* däremot, är formad som ett försvar snarare än ett anfall. Berättelsen inleds med ett tillstånd som är gott. Därefter introduceras en huvudperson (en ung man) som vill åstadkomma en förändring av detta tillstånd. Därmed uppstår en konflikt mellan den goda ordningens män och representanterna för utvecklingen, moderniseringen – det fenomen som ”startar” handlingen. Det är på detta sätt som romanen fungerar som motståndshandling.[300] Det finns därför anledning att betrakta *Vapensmeden* som en defensiv beskrivning av en ideologi under belägring. Samtidigt är romanen en varningsskrift och en tragedi, där, i enlighet med Rydbergs estetiska program, ”det, som ger vårt lif värde oftast dukar under”.[301]

Aktanter

Relationerna mellan romanpersonerna kan beskrivas med hjälp av den franske semiotikern och narratologen A. J. Greimas aktantmodell.[302] En aktant är en funktionstyp som representeras av en eller flera av de fiktiva aktörerna. Att fylla en sådan funktion är detsamma som att ha ett bestämt förhållningssätt till romanens skeenden. Aktören, dvs. romanpersonen, konkretiserar aktanten. Samma aktör kan fylla flera funktioner. Greimas ordnar aktanterna i motsatspar på olika axlar. Den viktigaste av dessa är projektaxeln, på vilken en strävande aktör står i relation till målet för sin strävan. Objektet är målet för subjektets projekt. Både subjektet och objektet ingår i aktantmodellen, även om objektet inte behöver vara en aktör. Gudmund kan alltså beskrivas som *Vapensmeden*s subjekt.[303] Han vill upprätthålla och respektera. Han framhåller tvivlet, mystiken

och det obestämbara framför dogm- och auktoritetstro. Målet för Gudmunds projekt (romanens objekt) är att rädda traditionen genom att hindra sin sons förändringsplaner. *Vapensmeden*s projekt fullföljs aldrig. Berättelsen slutar med en idyllisk scen, men Gudmund har förgäves sökt rädda traditionens yttringar.

På kommunikationsaxeln i Greimas aktantmodell står sändaren i relation till mottagaren. Sändaren kan beskrivas som den kraft som avgör utgången av subjektets strävan.[304] Mottagaren är ofta identisk med subjektet. Det är svårt att identifiera en enskild kraft som orsakar Gudmunds nederlag. Lars maktsträvanden och faderns passivitet är inte förklaring nog. De upproriska stämningar som utgör bakgrunden till konflikten mellan far och son har betydligt större proportioner. Romanens sändare kan identifieras som ödet eller historien. Mottagaren, den på vilken kraften verkar, kan vara Gudmund själv, men också – ur ett mer principiellt perspektiv – traditionen.

Greimas aktantmodell fullbordas av konfliktaxeln, där hjälparen står i relation till motståndaren. Hjälparen bistår subjektet, medan motståndaren uppställer hinder. Hjälparen och motståndaren är nödvändiga aktörer, utan vilka historien snart skulle nå sin slutpunkt. Dessutom har deras karaktär och inställning stor betydelse för läsarens upplevelser och sympatier. En tveksam hjälpare kan ifrågasätta subjektets ambitioner medan en tveksam motståndare kan ha motsatt effekt. De flesta av *Vapensmeden*s namngivna aktörer kan beskrivas som antingen hjälpare eller motståndare. Majoriteten är hjälpare; bland dem finns Svante, Fabbe, Margit och Sven. Nils och Arvid fungerar både som hjälpare och motståndare, men åtminstone den senare tar successivt tydlig ställning för subjektet. I berättelsens senare skede inträder Slatte och Dagny som betydelsefulla hjälpare. Den vuxne Gunnar, Svantes son, spelar en liknande roll. Mot romanens hjälpare står motståndarna. Främst bland dessa är Lars, men Jonas Drysius och Ture Jönsson Roos spelar liknande roller.[305]

Motståndarna representerar förändring, vilket innebär att de tematiskt kan betraktas som en tämligen homogen grupp. I min analys av *Vapensmeden* betraktar jag även den motsatta sidan i konflikten som en sådan homogen grupp. Gudmund-subjektet och hjälparna delar inställning till romanens objekt, varför jag talar om dem som traditionens aktörer. Dessa har ett kvantitativt övertag, men också ett kvalitativt. Deras inbördes relationer är av ett annat slag än de som finns på motståndarsidan. Gudmund, Margit, Fabbe och Svante stödjer varandra på ett stabilt och konsekvent sätt. Medan moderniseringens aktörer kopplas samman genom vagt definierade (och ibland tillfälliga) allianser och tematiska överensstämmelser, förenas traditionens aktörer av stabila relationer som är både personligt och tematiskt bestämda.

Den oftast framträdande motståndaren är magister Lars Gudmundsson. Han vill vara utvecklingens man, den som utför vad ingen tidigare vågat. ”*Jag* kan det”, säger han till sin mor, i en replik som sammanfattar hans funktion i romanen, ”[h]vad som behöfver ändras *skall* ändras” (V, s 62).[306] Det är med denna strävan som han *startar* handlingen. Hans ambitioner bestämmer romanens konflikter – deras struktur och tematiska material – och producerar därmed övriga romanpersoners handlingar. Hans modernisering innebär i praktiken en förstörelse av det som Gudmund älskar. Genom sitt förakt för naturen, idealismen och den humanistiska bildningen representerar han samma brister som Rydberg såg hos sin samtids förändringsivrare. Lars allierade är få. Studiekamraten från Tyskland, Jonas Drysius, instämmer i de flesta av magisterns ståndpunkter, och delar många av hans egenskaper. Han får dock aldrig tillfälle att i handling bekräfta sin ställning. Margareta är en ambivalent aktör, men också hon står i huvudsak på Lars sida, då hon delar dennes auktoritetstro. Också indirekt stödjer hon sin son genom att vara en ”synnerligt” god vän till Drysius (V, s. 250).

Motståndarna Lars, Margareta och Drysius är personligt allierade. Deras samhörighet baseras på privatrelationer. Men bland motståndarna finns också andra aktörer som strävar efter en förändring, även om den inte ideologiskt sammanfaller med magisterns. Till dessa hör adelsmännen Ture Jönsson Roos, Nils Olsson Vinge och Ture Eriksson Bjelke. Tillsammans planlägger de upproret mot Gustav Vasa, till vilket Lars förhåller sig passiv (V, s. 280 f). Trots detta kan de räknas till samma aktörsgrupp. Det finns för det första en tematisk överensstämmelse mellan deras ambitioner. För det andra delar de en viktig narrativ funktion, då de tillsammans driver huvudpersonerna bort från deras hemmiljö. Denna tolkning får också stöd av en formulering i ett av Rydbergs utkast till romanen, där han uppger att Gudmund ”flyr undan sonen (o resningen)”.[307]

Lars, Jonas Drysius, Margareta och adelsmännen tillhör den grupp som jag vill kalla för moderniseringens aktörer. De får ibland stöd från andra håll. Jönköpings borgmästare Nils Arvidsson är Gudmunds vän, men ställer sig samtidigt i spetsen för upproret mot kungen. Han säger senare att han låtit lura sig till detta (V, s. 290). Arvid Nilsson, borgmästarens son, är också en gränsöverskridande aktör. Han beskrivs till en början som ”en världslig och sprättig glop” och jämförs med den snillrike men ärelystne grekiske politikern Alkibiades (V, s. 23 och 44).[308] För sin faders räkning överlägger han med upprorsmannen Ture Jönsson Roos, han förtalar Svante harpolekare och ställer sig i spetsen för kungafientliga styrkor. Samtidigt är han Gudmunds vän, en svuren fiende till både Lars och Jonas Drysius.

Ytterligare en gränsöverskridande aktör är folket, en tyst massa vars sympatier är oartikulerade och formbara. Deras aversion mot kungens skattepolitik innebär ett potentiellt stöd för moderniseringens aktörer, som därför söker utnyttja dessa känslor. Folkets sympatier blir en avgörande faktor för historiens utveckling.

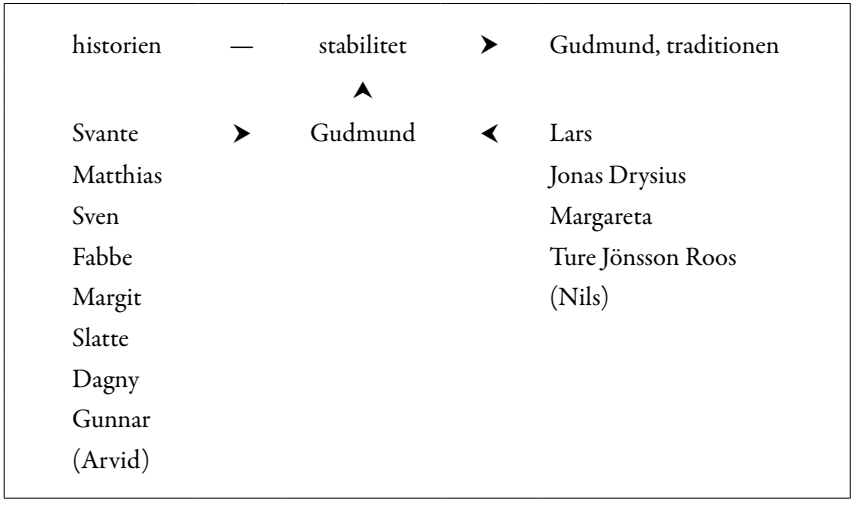

Tradition och förnyelse. Romanens centrala konflikt

Konflikten mellan moderniseringens och traditionens aktörer gäller symboliskt pregnanta företeelser. En runsten får symbolisera förfädernas bildning (V, s. 62–65). Den gudmundssonska gårdens vårdträd blir ett konkret tecken för gångna släktleds samhörighet med kommande (V, s. 178). När magister Lars inför sin far föreslår en delning av familjens tomt, med därpå följande avverkning av vårdträdet, en gammal lind, uppstår därmed en symbolisk konflikt:

> – Om tomten delas på längden, huru går det då med vårt gamla vårdträd midt på gårdplanen?
>
> – Vårdträd, hvad menar du med det namnet?
>
> – Vårt familjeträd.
>
> – Familjeträd! Äro vi närmare släkt med det trädet, än med hvilket annat, som växer här i världen? Käre fader, det är tid på att du tvår dig ren från hednisk vidskepelse. Intet orent får inkomma i himmelriket. Den gamla linden har stått länge nog och åtnjutit en vördnad, som icke tillkommer jordiska och osjäliga ting. Den skall naturligtvis fällas.

– Aldrig, så länge jag lefver.

– Jag hoppas till Gud, min fader, att du skall lefva längre än det trädet, sade magister Lars småleende, klappade sin far på axeln och gick.

Mäster Gudmund stod och stirrade framför sig. Hans ögon voro icke riktade på ett bestämdt föremål, men de skådade in i en otreflig framtid. (V, s. 177 f)

I replikerna speglas romanens centrala motsättning: en äldre man med en pietetsfull respekt för traditioner möter en yngre som saknar denna respekt – en saktmodig konstnär och tänkare möter en otålig pragmatiker. Konflikten är djupt rotad och tycks aldrig nära en lösning. I samtalen mellan far och son möts två världsåskådningar.[309] Något samtal i ordets egentliga mening är det dock aldrig tal om. Lars och Gudmund är oförmögna att kompromissa och talar därför förbi varandra. Deras respektive tankesystem är och måste förbli absolut oberoende av varandra. En förening dem emellan skulle rasera romanens berättarstruktur, som i hög grad bygger på denna kategoriska motsättning. När Lars får sin vilja igenom, vilket är det vanligaste resultatet av dessa ofullbordade möten mellan far och son, beror det inte på att någon av parterna har accepterat en överenskommelse, utan på envishet och maktpolitik. Replikskiftet om vårdträdet visar konfliktens proportioner. Lars ovilja sträcker sig bortom faderns argument till själva hans språkbruk. Lars känner till begreppet vårdträd – det framgår i den efterföljande, längre repliken där han talar om ”hednisk vidskepelse”, syftande på förledet ”vård” i betydelsen ande[310] – men han vill inte acceptera det.

*Vapensmeden*s huvudmotiv är striden mellan två makter, representerade av Lars och Gudmund. Den centrala konflikten betonas på ett avgörande sätt genom romanens bruk av intern fokalisation. Begreppet fokalisation underlättar analysen av förhållandet mellan det fiktiva skeendet och den instans ur vars synvinkel detta skeende presenteras i texten.[311] Fokalisation kan, enligt den holländska narratologen Mieke Bal, definieras som förhållandet mellan seendet och det sedda.[312] I följande mening är det berättaren som talar, men en av aktörerna, Gudmund, som ser – beskrivningen *fokaliseras* genom Gudmund: ”Då mäster Gudmund en dag kom från nielleringsverkstaden ut på sin vackra gårdplan, som nu låg i vinterdräkt, såg han sin son och drängen, som höll en liten stege, betrakta något på den inre gafveln af träboningshuset” (V, s. 186). Fokalisationen kan ha en starkt manipulativ effekt; den tillåter författaren att placera värderingar i texten, även om berättarens position antyder objektivitet.[313] I den citerade meningen tvingas läsaren uppleva händelseförloppet ur aktören Gudmunds perspektiv, s.k. intern fokalisation. Hans und-

ran blir också läsarens, som därigenom manas att sympatisera när denna känsla övergår i ifrågasättande och motstånd. Den interna fokalisationen skiljer sig från den externa, där fokalisatorn är en anonym aktör utanför den fiktiva världen.[314]

De scener i *Vapensmeden* som i fri indirekt anföring (*erlebte Rede*) formuleras med Gudmund som intern fokalisator är till antalet ungefär lika många som de där Lars spelar samma roll. Kvantitativt är de alltså i denna mening likvärdiga aktörer. Men merparten av romanens fokalisationer får också en kvalitativ innebörd, eftersom de förmedlar en värdering. Flertalet av de värderingar som uttrycks av fokalisatorn Lars är negativa. Gudmund däremot, skapar nästan uteslutande positiva värderingar. I sitt betraktande av miljöer och händelser uttrycker Lars negativa värderingar av exempelvis målarkonsten (V, s. 66 f), Gustav Vasa (V, s. 281) och djurvänner (V, s. 82 och 224) – fenomen som värderas positivt (och ofta med emfas) av Gudmund (V, s. 176 och 82 f). I det fåtal fall där något värderas negativt av Gudmund rör det sig oftast om Lars eller till honom direkt kopplade företeelser; ett exempel finns i samtalet om vårdträdet, där Gudmund tycker sig se in i en ”otreflig framtid”. I de betydligt fler fall där fokalisatorn Gudmund är positivt inställd rör det sig ofta om hyllningar till naturen (V, s. 79) eller konsten (V, s. 176). Lars förnyelse blir på detta sätt en negativ kraft, ett *raserande* av Gudmunds positiva program, ett omkullkastande av uttalade ideal.

Konflikterna mellan vapensmeden och hans son är många och trots att flertalet skildras i korthet bidrar de till att beskriva förhållandet mellan två av romanens centrala aktörer. Det finns därför anledning att närmare studera dessa motsättningar. Flera av konflikterna berör ekonomiska frågor. Far och son är oense om arbetsordningen i smedjor och nielleringskammare. Gudmund blir snabbt led vid sitt arbete, och tillbringar hellre tiden vid sitt målarbord. Lars anser att målarkonsten är ett hedniskt och onyttigt tidsfördriv, som inte ger några inkomster till gården (V, s. 66 f). Lars vill också kasta bort sin fars samling av äldre tiders vapen, med motiveringen att de inte är ”säljbara” (V, s. 61). Till den ekonomiska frågan hör också konflikten om tomtdelningen. Lars vill stycka sin faders mark och sälja den västra hälften; Gudmund invänder att hela gården är ett fädernearv och därför bör bevaras som den är (V, s. 175 ff). Den moderna människotyp som Lars får representera prioriterar nytta och ekonomisk vinning framför skönhet och moral. Gudmund och Fabbe har ett tvetydigt förhållande till arbetet – de längtar bägge bort från det, vapensmeden till konsten och den humanistiska bildningen, gesällen till fri rörelse och självständighet. Inte heller Svante kan förlika sig med

tanken på att ”drifvas af en embetsman på gifven timme till arbete och på gifven till hvila” (V, s. 153). Lars däremot, mäter sin fars arbetstid med timglas (V, s. 80 ff).

Konflikten om tomtdelningen är också förbunden med traditionsfrågan, där vapensmeden och hans son ofta har olika åsikter. Lars vill avlägsna en stock i den mossbevuxna sjöbryggan; Gudmund önskar bevara den som ett kärt minne från barndomen (V, s. 60). Lars vill riva gårdens eldstuga, som härstammar från hednisk tid, för ”[j]u äldre ett hus är, dess mer skäl är det ju att rifva det”; Gudmund vill bevara den av samma skäl (V, s. 61). Lars vill sätta stopp för faderns kvällspatrull (den dagligen upprepade översynen av gården och dess byggnader), för vapensmeden en fäderneärvd tradition och ett barndomsminne, för sonen opraktisk och barnslig (V, s. 235). Fler exempel på denna typ av konflikt kunde anföras. Sammanfattningsvis får Lars representera nyttan (verklig, eller – som i fallet med den gamla men ännu dugliga stocken i sjöbryggan – inbillad) och förnyelsen, Gudmund nostalgin och den historiska kontinuiteten.[315]

Också andliga och filosofiska spörsmål blir föremål för ett flertal konfliktsituationer. Gudmund uttalar sitt stöd för den nytestamentliga läran om mellantillståndet, det vill säga det dödsrike där de avlidnas själar, rättfärdiga som orättfärdiga, samlas för att invänta domens dag. Lars avfärdar sin faders tro, som är oförenlig med hans egen lära om de eviga helvetesstraffen (V, s. 96).[316] Till den andliga sfären hör också konflikten om djurens position i skapelsen. Gudmund tillmäter djuren ”betydande mått af vett och känsla” och talar till sin häst som till en människa (V, s. 82 f). Lars hade som pojke ”sitt yttersta nöje i att slå ryggen af kattor, bränna råttor lefvande och sticka ut ögonen på sångfåglar” (V, s. 88). Som vuxen predikant tillrättavisar han den som ”kränker det gudomliga företräde menniskan eger framför djuren” (V, s. 82) och anser att ”den förmåga af njutning, som de icke bortklemade barnen ha, när de åse djur, som plågas, [...] varder hos de salige så utbildad och fullkomnad, att de med jublande fröjd bevittna de förtappades pinor” (V, s. 224). Lars avlivar sin faders häst (V, s. 232), trots dennes uttryckliga protester (V, s. 210).[317] I andliga och filosofiska frågor får alltså Lars representera helvetesstraffens grymhet och den moderna människans arroganta förhållande till naturen. Gudmund däremot, står för den gudomliga nåden och en holistisk natursyn.

Far och son har olika åsikter också om familjelivets ordning. Lars tillrättavisar en grupp pojkar som badar nakna på vapensmedens strandtomt och befaller dem att ge sig av. Gudmund tar tillbaka sonens order och tillåter pojkarna att fortsätta sin lek, emedan han ”unnar [dem] det uppfriskande nöjet” (V, s.

68 f). Till Margit har Gudmund givit en sagobok, ur vilken hon läser högt för Svantes son Gunnar. Lars uppger att sagorna är fördärvliga för barnens själar, och agar både Margit och Gunnar då boken ligger framme (V, s. 212). Just husagan är ett annat ämne för konflikter. Lars anser att trotsiga kvinnor skall botas med stryk, och misshandlar sin syster med rottingen. För detta kallar den upprörde Gudmund sin son för ”skurk” (V, s. 222 f). Lars brukar också våld mot faderns gesäller (V, s. 226).[318] Även om kvinnans ställning i allmänhet är Lars och Gudmund oense. När Lars utser en blivande make åt Margit säger Gudmund att han först vill tala med sin dotter om saken. Lars avfärdar förslaget och slår fast att systern inte har någonting i den saken att säga (V, s. 242). Sammanfattningsvis får Lars på familjelivets område representera det auktoritära patriarkatet, medan Gudmund står för frihet och tolerans. Den moderna människotyp som Lars representerar – dvs. den moderna människan såsom hon framstod för *Vapensmeden*s författare – grundar sin maktposition på en exkluderande världsbild. Förnyelsen kräver ett förskjutande av det andliga och gåtfulla, av djur, natur och kvinna.[319] På samma sätt framstår det industriella samhället, såsom det skildras i ”Den nya Grottesången”, som en värld där endast den starke överlever, ofta på barnets och kvinnans bekostnad (D2, s. 61–64).

Utöver dessa konflikter, som rör ekonomi, andlighet och familjeliv, förekommer motsättningar av tillfällig och isolerad art. Gudmund vill resa en minnessten över sin döde vän Matthias. Lars förbjuder det, och ämnar dessutom avlägsna alla stenar från klosterkyrkogården (V, s. 204). Lars monterar en ringklocka med vilken han ämnar kalla familjen till ”andaktstunder”. Gudmund motsätter sig reformen och slår ner ringklockan med en hammare – ett sällsynt tecken på handlingskraft från vapensmedens sida (V, s. 186 och 226). Ringklockan har en viktig symbolisk innebörd: under Gudmunds välde får man komma och gå som man vill (han arbetar själv så länge han har lust till det, och låter gesällen Fabbe göra långa sommarvandringar) medan man under Lars skall komma när man blir tillsagd.[320] Episoden med ringklockan kan (liksom den med timglaset) möjligen läsas som en kommentar till det industriella samhällets arbetsordning, där en högre instans kallar arbetaren till och från arbetet, i motsats till bondesamhällets ordning, där individen i högre grad har kontroll över sin egen arbetsdag.[321]

Traditionens aktörer	Moderniseringens aktörer
Idealism	Materialism
Humanistisk bildning	Praktisk kunskap
Konst	Propaganda
Mystik	Dogmatik
Nostalgi	Förstörelse
Respekt för naturen	Djurplågeri
Frihet	Tvång
Respekt för kvinnor och barn	Husaga
Demokrati	Diktatur

Det är genom dessa konflikter och meningsutbyten som aktörerna Gudmund och Lars definierar sig själva och varandra. När motsättningarna mångfaldigats på detta vis framstår de båda aktörerna som ledare för varsin av romanens aktörsgrupper – moderniseringens och traditionens – vars medlemmar delar förhållningssätt till ett centralt tema i romanen, förändringen och dess konsekvenser. Romanens narrativa energi är förbunden med detta tema; det främsta spänningsmomentet, det som driver läsaren framåt, är frågan om huruvida Gudmund kommer att lyckas rädda något av sin tillvaro och sina ideal.[322] Läsaren lär sig tämligen snart att hans möjligheter därvidlag är begränsade. Lars står som segrare efter flertalet av de många konflikterna mellan far och son. Till detta bidrar att Gudmund är en fridsälskande grubblare och därmed en ovillig stridsman. Dessutom är han en påfallande orörlig centralfigur.

Romanförfattarens val av hjälte och av de egenskaper som tillskrivs honom eller henne förråder ofta en ideologisk position.[323] Hjälten Gudmunds personlighet speglar romanens stämning. I motsats till Svante, men även till Lars och Fabbe – vilka också, genom sin rörlighet, fyller viktiga roller för handlingens utveckling – representerar han det fundamentala kvarblivandet, oviljan till rörelse och snabb förändring. Det är genom sin intima samhörighet med sina förfäders gård – såväl mentalt som fysiskt – som Gudmund blir en kongenial hjälte för den roman, vilken Rydberg betraktade som ett välbehövligt debattinlägg i en tid när han tyckte sig se hur ”förändringen till det sämre” gick allt snabbare.[324] Men det är också genom sitt kvarblivande och sin fridskärlek som vapensmeden blir den ständige förloraren i striderna med sonen. Lars övertag uppvägs dock av de många hjälparna. Merparten av romanens namngivna aktörer – viktigast bland dem är Svante, Slatte och Margit – delar Gudmunds syn på förändringen. Sammantaget står traditionens aktörer för en stor majoritet av romanens interna fo-

kalisation, vilket starkt bidrar till att styra läsarens identifikation och sympatier. Sven känner inför Lars ”en ständigt växande vedervilja” (V, s. 92). Matthias ”förskräckes” när han föreställer sig den religionsstrid som kommer att bli resultatet av det kopernikanska systemets förändringskraft (V, s. 144), och protesterar mot magister Lars planer på att vitkalka klosterkapellets innertak (V, s. 187 ff).

Vad som möter läsaren är en romankonstruktion där flertalet aktörer genom intern fokalisation uttrycker gemensamma ståndpunkter, tankar och känslor. Mot traditionens aktörer står moderniseringens, som är underlägsna i antal. Kampen mellan aktörsgrupperna är avgjord på förhand. Romanens åttonde kapitel avslutas med ett samtal om kyrkofäderna, som tydligt visar detta. Svante talar med Sven och Gudmund om den holländske humanisten ”Erasmus af Rotterdam [c:a 1469–1536], med hvilken han [är] personligt bekant”:[325]

> Lars inblandade sig i samtalet och kallade Erasmus en feg öfverlöpare och förrädare, och han anförde några ord, som skulle vara att läsa i dennes *Enchiridion militis christiani*. Doktor Svante upplyste, att citatet var oriktigt. Lars påstod att det var riktigt.
>
> – Har ni läst *Enchiridion?* frågade Svante.
>
> – Nej, och jag kommer aldrig att läsa något af den mannen, men citatet är riktigt, ty jag har det ur en tillförlitlig källa – af samme lärde författare, som framhåller, att samtlige kyrkofäderna förkunnat de eviga helvetesstraffen.
>
> – Det måste då vara en otillförlitlig källa, eftersom flere kyrkofäder uttalat sig emot dem.
>
> – Ja, Origines och slike, men de äro icke kyrkofäder, utan kättare.
>
> […]
>
> – Är Hieronymus också kättare? Han säger, att då man förkunnar de eviga helvetesstraffen, sker det i pedagogiskt, märk väl: i pedagogiskt syfte och för sådana, som behöfva afskräckas från synd.
>
> – Det har han aldrig sagt.
>
> – Har ni läst Hieronymus?
>
> – Nej, men jag vet det ändå.
>
> […]
>
> Nu inföll mäster Gudmund: viktigast är dock läran om mellantillståndet, vill det synas mig. Hon räddar åt oss Guds barmhärtighet och väl äfven de flesta själars salighet.
>
> Lars vände sig kärft mot fadern och anmärkte, att detta är saker, hvarom blott de lärde ha rätt att tala, och han tillade, att Augustinus förkastat läran om mellantillståndet.
>
> – Hvad säger ni? utbrast doktor Svante, förvånad öfver det oförsynta påståendet; ni skall få låna af mig hans *De civitate Dei*, där han på grund af nytestamentliga vittnesbörd uttalar som sin öfvertygelse, att äfven efter döden finnes en syndernas förlåtelse.

– Det stället är förfalskadt, vågade Lars svara.
– Augustinus uttalar den på flere ställen.
– Samtliga de ställena äro då förfalskade.
Doktor Svante vände sig från honom, led vid det korta samtalet. Kyrkoherden reste sig upp och mumlade inom tänderna: den okunnige oförskämde slyngeln! Men Lars stod med triumferande uppsyn. (V, s. 94–97)

Det är svårt att tro att någon läsare av detta avsnitt, och av romanen i dess helhet, skulle välja att placera sina sympatier hos Lars. Oscar Levertin skriver redan i sin samtida recension att romanens huvudmotiv är striden mellan två makter, representerade av Lars och Gudmund, men att Rydberg ”allt från början afgjort denna kamp till mäster Gudmunds fördel, och det är icke tal om något jämnt spel, där ensamt andliga riktningar råkat i konflikt”. Anledningen, förklarar Levertin, är att Rydberg kring vapensmedens gestalt har ”gjutit sin konsts och sin visdoms hela trollkraft”, medan han gjort Lars till ”sammanslagningen af allt [han] afskyr och föraktar”.[326] Förklaringen bygger på tanken att läsaren kan och vill anamma Rydbergs åsikter, som direkt och indirekt uttrycks i romantexten. Det gäller också samtalet om kyrkofäderna. Rydberg har personligen förkastat läran om helvetesstraffen, och när han tillskriver Lars denna lära utnämner han honom samtidigt till förlorare i striden om läsarens gunst. Levertins förklaring är rimlig, såväl psykologiskt som berättartekniskt – Rydbergs starka åsikter präglar romanens struktur och gör det svårt för läsaren att inta någon annan ståndpunkt än författarens – men kan preciseras ytterligare.

Vilka konkreta egenskaper hos texten är det som gör att kampen är avgjord ”allt från början”? Till att börja med finns det anledning att peka på det hyperboliska vis på vilket Lars ståndpunkter förmedlas till läsaren. Det tycks inte räcka med att Lars predikar läran om de eviga helvetesstraffen (vilket egentligen skulle vara nog för att göra honom till Rydbergs fiende), han måste dessutom finna glädje i den (V, s. 224) och – som i samtalet om kyrkofäderna – hålla fast vid den trots ett överväldigande antal motargument som han inte vill eller förmår bemöta. Men även utan dessa tendenser till karikatyr vore kampen ojämn. Det beror på att själva texten saboterar Lars bevisföring. Det står inte att han deltar i samtalet, han ”inblandar” sig i det. Påståendet att Augustinus förkastat läran om mellantillståndet beskrivs som ”oförsynt”. När Lars gör invändningar mot Svantes resonemang står det inte att han svarar utan att han ”vågar svara”. Det är inte Svante (eller någon annan av de närvarande aktörerna) som är ansvarig för dessa sabotage, det är den röst som förmedlar hans och Lars repliker till läsaren. Det är alltså inte bara så att kampen i sig är ojämn, den skildras dessutom av ett partiskt medium – berättaren.

Berättaren

*Vapensmeden*s berättare kan med en term hämtad från den franske narratologen Gérard Genette beskrivas som heterodiegetisk (utanför fiktionsvärlden),[327] men placerar sig ändå påfallande nära handlingens skeenden. Han är ett osynligt och partiskt vittne som kan läsa aktörernas tankar. Romanen är ett återberättande av skeenden, observerade med hjälp av dessa berättarens speciella gåvor.[328] Berättarpositionen är ett arv från Rydbergs äldre följetongsromaner, där vittnesmålsstrukturen är ännu tydligare. När berättaren i *Fribytaren på Östersjön* hänvisar till sig själv ("Vi vilja i få ord redogöra för efterspelet till det ofvan skildrade uppträdet.") blottläggs den berättartekniska konstruktionen.[329] *Vapensmeden*s berättare är dessutom påfallande partisk i förhållande till aktörer och händelser i den fiktiva världen. Denna hållning blir särskilt tydlig i de första raderna av kapitel 14:

> Huru svalkande för sinnen, som lida af dagens buller och stingas af dess tilldragelser som af dolkar, att ega en vrå, till hvilken bullret icke når, bakom en dörr, genom hvilken dolkarne icke tränga! Broder Matthias kände sig sjuk och borde hafva intagit sängen; men han kunde icke motstå utsikten till en tankerik irenisk stund i samfundet 'Fritt ur hjärtat'. Kyrkoherde Sven trotsade obehaget af att möjligen träffa Lars, innan han hunnit in i samfundshamnen, och han kom och hade under armen sin store Virgilius med noter af Servius och Donatus. Mäster Gudmund hade, för att trygga samfundet mot den fara, som stod närmast, med grannlaga ord bedt sin kära hustru låta Lars förstå, att samfundet utgjordes af invalde och kallade ledamöter. (V, s. 190 f)

Det är visserligen berättaren som talar om "sinnen, som lida af dagens buller". Men det skulle också kunna vara Matthias, den sjuklige munken, som på vägen till samfundsmötet vill stärka sig i sitt intresse för det lärda samtalet, eller Sven, kyrkoherden, som trots en överhängande risk att träffa Lars, den forne eleven, bestämmer sig för att närvara vid mötet hos Gudmund. Vapensmeden själv är också en möjlig avsändare – det är han som i första hand har drabbats av Lars reformer. Gudmund, Sven och Matthias, som också i andra sammanhang delar egenskaper och intressen, skulle tillsammans kunna förenas i en kollektiv stämma som uttalar kapitlets inledningsord. En sådan stämma skulle verbalisera den inställning till romanens skeenden som delas av traditionens representanter. Berättarens röst kan knappast skiljas från Matthias', Svens och Gudmunds.

Det finns flera skäl till att berättaren dominerar kapitlets inledning. Genom att uttala sig i allmänna termer – och därmed uttrycka en värdering – motive-

rar berättaren romanpersonernas beteende: för den som lider av dagens buller (moderniseringsprojektet) är tillgången till en skyddad vrå av största betydelse. Därför glömmer Matthias för en stund sin sjukdom, liksom Sven glömmer sin rädsla för Lars. Berättarens yttrande innebär också att moderniseringens effekter än en gång placeras i förgrunden. Lars har genom sina reformer introducerat en känsla av hot och fruktan som ytterligare konsoliderar traditionens aktörsgrupp, tvingar dess representanter att anamma ett gemensamt förhållningssätt och en gemensam röst. Bildspråket förstärker intrycket, tillsammans med den första meningens avslutande utropstecken. Händelser tidigare i romanen liknas vid buller och dolkar, mot vilka romanpersonerna fredar sig i undanskymda vrår, bakom stängda dörrar, i en skyddad hamn. Traditionens representanter beskrivs som hotade till livet; dolken är ett mordvapen och Matthias sjukdom förvärras av ”dagens tilldragelser” – hans död inträffar i samma kapitel. Utropstecknet är också en signal till läsaren, som uppmanas instämma i berättarens påstående. Flertalet läsare torde hålla med om att den som plågas behöver en fristad. Men samtidigt som denna tämligen banala sats accepteras sker också en värdering av romanens aktörer. Berättaren övertalar läsaren att fördöma förändringens tillskyndare, som givit upphov till bullret och dolkstötarna.

Det nära förhållandet mellan berättare och huvudpersoner förstärks när berättaren talar i fri indirekt anföring, liksom i senare delen av citatet ovan.[330] I vissa fall tycks berättaren erfara exakt samma sak som aktörerna – han träder in i deras medvetande och ser med deras ögon. I de flesta av dessa fall rör det sig om aktörer som står på traditionens sida. Fabbes blick används för detta ändamål i romanens tredje kapitel:

> Fabbe var en undersätsig karl med spelande ögon. Han bar kring halsen ned på bröstet en ståltråd, i hvilken hängde kistlås och skrinlås som perlor å ett snöre; på ryggen en gesällränsel; å ena sidan en matpåse och en tennflaska, å andra en väska och i handen en påk. Medan han lyssnade till mästers ord, voro hans ögon riktade mot den midt å gården stående jättelindens krona, i hvilken morgonsolens glitter lekte och hvari starar och andra sångfåglar väsnades och sjöngo i kapp med de nyss började hammarslagen från smedjorna. (V, s. 18)

Efter de två första meningarna, där berättaren beskriver Fabbes utseende, följer den tredje, i vilken synvinkeln blir mindre entydig. Meningens första hälft, fram till ”jättelindens krona”, ingår i beskrivningen av Fabbes yttre, men efter uttrycket ”i hvilken” blir fokalisationen dubbel. Morgonsolens glitter och stararnas lek beskrivs från berättarens perspektiv och med berättarens röst, men synfältet är samtidigt identiskt med Fabbes. Däremot finns det ingenting

i texten som visar att Fabbe verkligen uppmärksammar stararna i trädet. Det är på detta sätt, menar Bal, som den dubbla fokalisationen skiljer sig från den interna.[331]

Men *Vapensmeden*s berättare har större makt än så; han kan placera sig själv i gesällens medvetande, och se ut ur hans ögon. På liknande sätt introduceras romanens huvudsakliga spelplats med Svante som fokalisator:

> Barrträden stego i denna skog ur en bördigare jordmån än på de sträckor Svante harpolekare senast tillryggalagt, där de öppna, torra gladen mellan trädens stammar voro höljda med knappt annat än ljung och ris, och de träskartade hulten med det sorgsna askgrå videt; ja, där han å långa sträckor sett marken klädd med lafvar allena, gröngula, hvita eller grå, och med krustådans borstiga blad.
>
> Men här var en liten äng med tätt gräs och med sippor, som på sina ställen stodo så rikt, att de på afstånd liknade snödrifvor. Vackrare ängsbit hade harpolekaren på denna färd icke sett invid kungsvägen genom Lagadalen. (V, s. 4 f)

Fokalisationen i dessa *Vapensmeden*s första prosarader skiftar.[332] Den inledande anmärkningen om jordens bördighet är berättarens, men redan den komparativa satsen ”än på de sträckor Svante harpolekare senast tillryggalagt” antyder att berättarens perspektiv ligger mycket nära aktörens. Det är där Svante passerat som videt var sorgset och askgrått. Perspektivet är både berättarens och Svantes, även om det är berättaren som oberoende av aktören formulerar det värderande påståendet. Också här kan man alltså tala om dubbel fokalisation. Mot slutet av stycket blir Svante intern fokalisator, då han ”sett marken klädd med lafvar allena”. I nästa mening har perspektivet återigen skiftat – formuleringen ”Men *här* var en liten äng med tätt gräs och med sippor” (min kursiv) antyder att berättaren placerat sig i samma position som aktören, dock utan att Svante helt tagit över rollen som fokalisator. Berättaren ser ängen med Svantes ögon, och intrycket av gemensam observation förstärks när han delar aktörens värdering (”Vackrare ängsbit hade harpolekaren på denna färd icke sett”). Ett par sidor längre fram inleds beskrivningen av Jönköpings stad, också den med berättaren placerad i samma position som Svante (”Och *där* nere är Jönköping…” – V, s 7, min kursiv).

Den dubbla fokalisationen är betydelsefull för romanen i dess roll som motståndshandling. Romanläsaren kan i normalfallet räkna med berättarröstens pålitlighet.[333] Berättaren är läsarens ombud, och den för vilken läsaren uppmanas känna förtroende. När *Vapensmeden*s berättare återger romanens skeenden ur de fiktiva aktörernas synvinkel innebär det att hans auktoritet överförs till dessa aktörer. Läsarens förtroende för berättarrösten kommer att gälla också

Svantes röst, liksom Fabbes. Särskilt betydelsefullt blir greppet i *Vapensmeden*s inledningskapitel. Resultatet av de scener där berättarens erfarenheter helt sammanfaller med Svantes blir att läsaren omedelbart binds till den fiktiva världen och dess utveckling. I normalfallet ser läsaren ett fiktivt skeende genom berättarens ögon, men när Svantes och berättarens ögon tillsammans och samtidigt visar händelser och miljöer, då blir också Svante ett slags läsarombud, ett slags vandrande blickpunkt. Att läsaren måste följa berättaren (som befinner sig *utanför* fiktionsvärlden) är närmast en självklarhet, men nu uppmanas läsaren att på samma sätt följa aktören Svante (som befinner sig *i* fiktionsvärlden).

Berättarens förbindelse med traditionens representanter sträcker sig längre än till delade sinnesintryck. Också deras värderingsmönster sammanfaller, vilket innebär att de värderingar som kommer till uttryck i aktörernas tal delas av berättaren. Därmed förmedlas de med stor emfas till läsaren. Men berättarrösten har också ett eget värderingsmönster. Vid åtskilliga tillfällen i romanen uttalar sig berättaren i värderande ordalag. Exempelvis beskrivs Svantes harpa som ”en vackert arbetad tingest, lätt att bära och med förunderlig klangbotten” (V, s. 8). Av dessa berättarvärderingar är det stora flertalet positiva, och många kollektivt vedertagna uppfattningar. Bland de ting och företeelser som mer än en gång värderas positivt finns bland annat naturen, Gudmund och hans färdigheter, Svante och med honom förknippade företeelser, Gudmunds gård med dess inredning, sällskapet Fritt ur hjärtat och dess sammankomster samt Slatte och med honom förknippade företeelser. På Gudmunds tomt står ”två hus med prydliga gaflar” (V, s. 15). Den stora salen i vapensmedens tegelhus är ”treflig” (V, s. 123). Utslagen i Slattes domstol, där han själv är ensam ledamot, beskrivs som ”skarpsinniga och väl afvägda” (V, s. 353). Bland de ting och företeelser som mer än en gång värderas negativt finns Lars och till honom direkt kopplade företeelser, Jonas Drysius och upproret mot Gustav Vasa. Lars är ”trånghufvad” och ”fantasilös” (V, s. 91 f). Drysius utmärks av ”en hård, men med välljudande principer bepansrad snålhet” (V, s. 248). Hans kamrat beskrivs som ”en sluskig karl” (V, s. 256). Traditionens aktörer värderas alltså positivt och moderniseringens negativt. Berättarens värderingar förstärker ytterligare den tendens som åstadkommits genom bruket av intern fokalisation.

Diktarens samhällsansvar. Svante som berättarideal

Jag har sökt visa hur berättaren delar sin auktoritet med romanens aktörer. Främst bland dessa är Svante, som har ett särskilt förhållande till berättaren, och som med sin betydande retoriska medvetenhet framstår som en förebild för eller positiv avbild av denne. Harpolekaren har tillgång till romanberättarens instrument och använder dem med samma agitatoriska syften. För att förstå berättarens ställning och makt måste man också förstå Svante.

Kapitlet ”Harpolekarens aftonbön” innehåller några av *Vapensmeden*s centrala (och av berättaren sanktionerade) programförklaringar, såväl filosofiska som politiska och estetiska. Därför har det ägnats relativt stort utrymme i den tidigare forskningen. Karl Warburg skriver om aftonbönen att den är ”äkta Rydbergsk i tanke och stämning”, och citerar ett långt stycke ur kapitlet.[334] Gösta Löwendahl diskuterar avsnittet under rubriken ”Rydbergs personliga religiositet”.[335] Men kapitlet innehåller också ett litterärt program, vilket flera forskare helt eller delvis har avstått från att kommentera.[336] Diskussionen av diktens roll i samhällslivet är i själva verket ett av romanens centrala problemkomplex. Rydberg inte bara delar Svantes uppfattning – aftonbönens litterära program formar romanen.

I romanens första scener återvänder harpolekaren till Jönköping efter en resa med sin son Gunnar. På värdshuset Talavid, beläget i sluttningen strax väster om staden, stannar Svante över natten. Medan Gunnar sover ber han i svalgångens ensamhet sin aftonbön. Inför Gud önskar han sin son en krigares död:

> Helst önskade jag, att han finge falla, tapper, glad och förtröstande på dig, å ett slagfält för det rättfärdiga och evangeliska i fattigmans sak. Men hvad äro en dåres önskningar inför dina rådslag, o Herre!
>
> Jag önskade detsamma för mig, men du har hittintills icke tillstadt det. Så låt mig då, tills det sker, få nyttja sångens gåfva för samma mål! Jag känner, att hon är af dig och ämnad till mer än jubel vid fröjdebägaren och vallmodoft för lidandet, ehuru hon äfven som sådan är en skänk ur din nåds rikedom. Lägg på mina läppar de ord, som främja mandom, heder, godhet hos mitt folk och låta evighetsbilder hägra på dess väg mot målet bakom årtusendena! Hvarför, om ej för det, gaf du syndiga menniskor en gåfva, som endast skogens skuldlöse sångare vore värdige?
>
> Gif mig någon kraft att verka hos folket för kung Göstas sak, såvidt som den är rättfärdig och för mitt land gagnelig! (V, s. 11 f)[337]

Dikten tilldelas ett dubbelt syfte. Den skall trösta och förströ – ”jubel vid fröjdebägaren och vallmodoft för lidandet” – men också, och det i första hand, mana till moralisk bättring och främja en sund samhällsutveckling. Samma

poetik uttrycks i den något år äldre dikten ”Lukanus marterad”, där diktaren uppmanas att sjunga ”ljuft, för hjärtan som behöfva hvila ut”, men också att ge sin sång ”ett brännjärn […] i dess hand att sveda i det uslas kött dess märke in” (D2, s. 49) samt i Rydbergs egna uttalanden om *Vapensmeden*, där skönlitteraturen tilldelas den dubbla rollen av intuitivt konstverk och samhällspolitiskt instrument.[338]

Efterhand som *Vapensmeden*s handling framskrider blir det tydligt att det är just med sin sång som Svante kan verka för Vasa-regimens bästa, främst under de uppror som följer på kungens beslut att beslagta kyrkans silver. Böndernas missnöje underblåses av kungafientliga adelsmän, som vill ställa sig i spetsen för en folklig resning. Men överallt där svärden slipas visar sig harpolekaren Svante, som med sina sånger om gudsfruktan, patriotism och förtröstan lugnar den uppretade allmogen, och, skriver Rydberg, ”såsom konung Hjarrande med sin [harpa] mäktade besvärja oväder och böljor, [lägger] sig äfven för denne harpolekares toner tillsvidare den storm, som hotat med plötsligt utbrott” (V, s. 171).[339] I sällskapet Fritt ur hjärtat skålas det också för harpan som har ”endast uppbyggliga, stärkande och ljufliga toner för bygdernas folk” (V, s. 160). Svante/Hjarrande blir hos Rydberg en nordisk motsvarighet till den grekiska mytologins Orfeus, sångaren som fick hela naturen, liksom dödsrikets härskare, att lyssna. Både Svante och Orfeus mördas, men deras sånger överlever.[340]

Redan Karl Warburg vill i Svante se drag av författaren själv: ”Hur lik är icke Svante – den som skapade honom! I bunden och obunden form uttalar han hvad humanisten och harpolekaren Viktor Rydberg hade på hjärtat i sin lefnads höst.”[341] Andra åter ser likheterna mellan Svantes och Rydbergs visioner, men betraktar harpolekaren mer som en idealgestalt, och den mindre handlingskraftige Gudmund vapensmed som författarens alter ego.[342] Samtliga delar dock uppfattningen av Svante som en av romanens centralfigurer. Också ur narratologisk synvinkel har han en särskild position: med harpolekaren talar berättaren – romanens överordnade berättarinstans – som genom den dubbla fokalisationen delar sin auktoritet med honom.

Svantes verksamhet som politisk sångare är också en yttring av Rydbergs platonska uppfattning att det sköna är ”oskiljaktigt från det goda och det sanna”.[343] Den sköna konsten visar på det rätta, och den rätta konsten verkar för samhällets bästa. Liknande uppfattningar uttryckte Rydberg i eget namn, och dessutom i direkt relation till *Vapensmeden*.[344] Gatorna i 1500-talets Jönköping, där stora delar av romanen utspelar sig, skulle kunna liknas vid teaterkulisser på en scen där författarens gestalter uppför ett dramatiskt skådespel, som mer än något annat skrivits för att samhället behöver det. Som diktare ansåg sig Ryd-

berg skyldig att vidarebefordra ett samhällsnyttigt ideal.[345] Den inställningen delar han med Svante, som vill ”nyttja sångens gåva” för ”det rättfärdiga och evangeliska i fattigmans sak” (V, s. 11 f).

Över huvud taget tillskrivs sången ett mycket stort inflytande i *Vapensmeden*; den är inte bara ett mäktigt politiskt instrument utan också ett lockmedel som i orätta händer kan förföra oskyldiga mottagare. Lars ber den vandrande gesällen Fabbe framföra ett anti-protestantiskt budskap med sång och ”sjunga så, att det går genom märg och ben” (V, s. 25). Stigmanshövdingen Slatte ägnar i styret av sin utopiska statsbildning stort intresse åt folkets förhållande till dikten. Han älskar och gynnar forntidssångerna, men hänger dem som sjunger oanständiga visor, för, som hans dotter Dagny uttrycker det, ”att umgås med en menniska, som har sin lust i slikt, är som att spisa af ett pestlik”. Ungdomen måste till varje pris skyddas från ”beröring med smuts” (V, s. 339).[346]

Dikten tillskrivs sådan makt att dess karaktär kan bli avgörande för ett samhälles utveckling. Slattes hårda dom över den samhällsfarliga dikten kan jämföras med Rydbergs egen, såsom han uttrycker den under arbetet med *Vapensmeden*, i ett brev till Teodor Torbjörnson, som bett om ett bidrag till en antologi för svensk beväringsungdom. Rydberg avböjer medverkan, men uttalar sitt stöd för projektet, vilket han tror skulle kunna verka för samhällets bästa:

> Ett folk, hvars ungdom samlar sig vid liderliga visors ljud under fosterlandets fanor, skrifver med egen hand sin dödsattest, och det går till mötes en undergång som ej varder Termopylekämparnes utan en ärelös och skändlig. Att förbättra och föröka våra materiella försvarsmedel är en plikt, äfven då vi inse att det tjenar till föga mot ofantligt öfverlägsna fiender. Men det tjenar till absolut intet, om vi icke förbättra och förädla de personliga försvarskrafterna. Om bakom våra batterier och bajonettrader står en nedrig pöbel, som lifsåskådning och lefnadssätt gjort ovärdig att lefva, skall historiens Gud och folkens Nemesis nog sörja för att den dör och dör ärelös. Gud bevare mitt fosterland! Skall Sverige falla, må det falla med ära![347]

Det här sättet att jämställa litteraturen, eller rentav språket, med makt, präglade den grekiska antikens estetiska programskrifter (som i sista hand utgör ursprungskällan till Rydbergs idealistiska konstsyn), vilket förklarar varför dess författare ägnade sådan energi åt studiet av retorik. Till skillnad från många moderna närläsare betraktade grekerna språket som en kraft som påverkar världen, snarare än som en serie tecken att dechiffrera, varför litteraturstudiet i första hand ägnades poesins teknik och moral.[348] Det var denna fasta tro på poesins makt som låg bakom Platons (427–347 f. Kr.) beslut att från sin tänkta idealstat bannlysa lyriska och episka poeter. Endast den som tillskriver det po-

etiska språket en avgörande makt över människans handlingar och beteende kan betrakta poeten som tillräckligt farlig att driva i landsflykt.[349]

Om Rydbergs förhållande till Platon har Albert Nilsson skrivit utförligt i *Svensk romantik* (1916).[350] Emellertid nämner han bara i förbigående författarens platonska estetik, för att istället koncentrera sig på metafysik och moral. Däremot framgår det att Rydberg talade om ”såväl ett intellektuellt och estetiskt som ett etiskt samvete”. Samvetet framstår som det kunskapsorgan genom vilket vi förnimmer idéernas makt. Det är idealen som ger människan hennes särställning i naturen. Dessa bör i sin tur inte härledas ur fenomenens värld, det vill säga ur den yttre verkligheten, som bara visar oss vad som är, inte vad som borde vara, utan ur det gudomliga förnuftet.[351] Den goda konsten kan hjälpa människan att nå dessa ideal eftersom det sköna och det rätta är oskiljaktiga begrepp, och ”[k]änslan för det sköna är i grunden samma känsla av vad som bör vara som inspirerar vetenskapsmannen, då han söker sanningen, och medborgaren då han verkar för allmänt väl”.[352] Liksom för Platon är lyssnaren eller läsaren först och främst medborgare i staten, och poeten den som formar medborgarens moral. Därför har texten som föremål för studium eller kontemplation alls ingen roll i detta kritiska perspektiv, eftersom litteraturen i första hand bedöms enligt vilka resultat den åstadkommer, och inte som ett mål i sig. Ett litterärt verk är alltså inte så mycket ett objekt, som en kraft, påverkande världen i en viss riktning.[353]

Det är på detta sätt som *Vapensmeden* inte är en historisk roman i vanlig mening, utan, som Rydberg såg det, ”något annat och behöfligare”.[354] Han hade, som Löwendahl konstaterar, ”bud till samtiden[s läsare], ville räcka fram ideal åt [dem]”.[355] När harpolekaren Svante – den ideale berättaren, romanberättarens förebild – gör sin vandring bland de upprorslystna bönderna anpassar han repertoar och berättarteknik för sitt politiska ändamål. Publikens känslor skall bringas i harmoni med hans egna:

> Han sökte ej försvaga intrycket på allmogens känslor af de nödtvungna kyrkorofven; han tvärtom fördjupade med tal och sång detta intryck, men omgestaltade det på samma gång till likhet med hvad han själf kände. Sedan han från kyrkobacken följt någon af de förnämligare sockenmännen till dennes hem, vanligen ledsagad af många bygdens män och kvinnor, sjöng han där först psalmer och hymner, som voro dem bekanta och kära, så Engelbrektsvisan eller någon liknande, som uppkallade fosterländska minnen, därefter en sång, som han diktade under stundens ingifvelse. (V, s. 169)

På liknande sätt arbetade Rydberg, som menade att han offrat troheten till historien för att istället uppfylla det politiska syftet med vad som skulle bli hans sista romanprojekt. Resultatet är en berättarröst som lätt känns igen från det tidiga författarskapets följetonger; den är pedagogisk och spelar på bekanta känslor. Som läsarens ställföreträdare och författarens mellanhand visar berättaren vad som skall upptäckas. Hans uttryck av förvåning (Slatte är ”underlig”, hans åsikter ”egendomliga” – V, s. 350) är signaler till läsaren att känna samma sak, och att noga lyssna till vad som kommer att sägas.[356] Samma sak skulle kunna uttryckas som att berättaren går läsaren till mötes, stiger ner till dennes medvetandenivå.[357]

Också Svante förkroppsligar detta ideal. Han går sina åhörare till mötes när han försöker vinna dem för den goda saken. För att de bättre skall förstå, och därigenom manas till ett visst ställningstagande, visar eller låtsas han, liksom romanberättaren, att han är en av dem. Liksom Rydberg själv brukar Svante fiktionen för att med politiska syften spela på åhörarnas känslor. Medan Rydberg åstadkommer ett känslomässigt band mellan läsare och berättare samt mellan läsare och traditionens aktörer, fördjupar harpolekaren med sin *pathos*-retorik (dvs. resonemang som talar till läsarens känslor)[358] ”intrycket på allmogens känslor af de nödtvungna kyrkorofven”. Båda verkar i tron – och åtminstone i Svantes fall är det en tro som visar sig rimlig – att fiktionens, diktens och sångens kraft i politiska sammanhang är mäktigare än den sakligt argumenterande prosan. Också i detalj kan Rydbergs tillvägagångssätt som diktare liknas vid Svantes. Liksom Svante inleder med att sjunga sånger som publiken redan känner till inleder Rydberg *Vapensmeden* med att reproducera och förstärka allmänna värderingar. Först därefter, när läsaren invaggats i de bekanta idealens trygghet, diktar han ”under stundens ingifvelse”, exempelvis i det kapitel där Slatte förklarar principerna för sin fria bondestat. På så sätt omgestaltar han läsarnas känslor till likhet med vad han själv känner.

Redogörelsen för innehållet i Svantes sånger, på kyrkbacken och inför de förnäma sockenmännen, inleds i fri indirekt anföring, men avståndet mellan berättaren och sångaren blir sedan allt mindre. Till sist (från och med ”Snart skola de kanske tystna…”) återstår bara en stämma, med obestämd avsändare. Också här kan det vara fråga om Svantes tal till ”bygdens män”, men det kan samtidigt vara den heterodiegetiske berättarens tal till läsaren som explicit tilltalas med epitetet ”svenske man”:

> Skuld är en kämpe, som skall döda din själsadel, om icke du dödar honom. Medvetandet af vanära skulle tynga ditt arbete på åkern och i skogen, svenske man.

> Det skulle rycka vingarne af de böner du uppsänder för dina tegars gröda och ditt hems trefnad. Medvetandet av bevarad ära skall fördjupa plogfåran och öka groddkraften i de frön du i henne sår. Det skall gifva dina böners vingar spännkraft. Det skall hålla dig rak inför dem, som vilja vara dina herrar, och det skall gifva mångfaldigad kraft åt de slag du slår för frihet, lag och rätt.

Här blir Svantes tal identiskt med berättarens. Svantes goda egenskaper, hans *ethos*,[359] färgar berättarens röst, och berättarens auktoritet överförs samtidigt till Svante. Harpolekarens sånger (liksom hans aftonbön) är ett exempel på hur romanen bärs upp av fiktiva aktörers berättelser. Romanen uppstår i mötet mellan olika stämmor, diskurser och program. Gudmund konstruerar miljöer i sitt måleri, vilka ekfrastiskt återges av berättaren.[360] Slatte bidrar med sitt politiska tal. Men Svante har en särskilt viktig ställning. Han är i egenskap av berättare och talarideal ett slags sammanhållande kraft. Han konstruerar den fiktiva världen genom att skapa olika typer av relationer och samband – personliga, geografiska och ideologiska. När Svante försvinner ur fiktionsvärlden, mördad av upprorsmännen, inleds ett romanens sönderfall. Fiktionsvärldens samband – samfundet Fritt ur hjärtats band till Europa, Jönköpings till Slattebygdens, Gudmunds till Gustav Vasa – försvagas eller försvinner helt. I romanens återstående sju kapitel sönderfaller också själva den berättartekniska formen. Det är som om berättaren, när han inte längre följer Svante, tappar kontrollen över berättandets struktur. Handlingen tar märkliga omvägar; kapitlet ”Ung kärlek” utvecklas till ett samtal om kärlekens väsen, ”Trollängen” till en humoristisk scen med häxkonst och fega banditer. Och i romanens sista kapitel, ”Ärkebiskop Laurentius Gudmundi”, sammanförs berättelsens lösa trådar på ett fåtal sidor.

Inre korrespondenser. Speglingseffekter och profetiska miljöbeskrivningar

Vapensmeden börjar med ett stabilt tillstånd. Som en gäst ledsagas läsaren till den gudmundssonska gården, romanens viktigaste spelplats (V, s. 15). En fiktiv värld konstrueras, vars byggstenar ägnas utförliga beskrivningar. Flera av dessa delar en berättarteknisk funktion: de skall väcka läsarens gillande för att därefter avlägsnas eller förstöras. Beskrivningen av den gudmundssonska gårdens järnstaket (V, s. 15 f) svarar mot beskrivningen av dess avlägsnande (V, s. 230), beskrivningen av vårdträdet (V, s. 18) mot beskrivningen av dess fall (V, s. 308

f), etc. Gemensamt för många av dessa ting och företeelser är deras dekorativa funktion och/eller mystiska karaktär. På staketet – ”ett konstverk med spetsbågar, rosetter, sporrstjärnor, sköldar och hästskor” – finns ”svårtydda krumelurer”. På tegelhusets gavel finns ”kalkstensprydnader af symbolisk art, hvilka mäster Gudmund utgrubblat och själf bäst mäktade tyda. Han väntade på att någon skarpsinnig gåtlösare också skulle göra det; men ingen försökte, och han behöll tydningen i sitt hjärta.” Trähusets ”förnämsta prydnad” är en bild av den gåtfulle Vidrik Valandsson, Jönköpings smeders skyddspatron, om vilken en hörsägen berättar att han var en mönstergill kristen (V, s. 15 ff). Det höga lindträdet lever i mystisk förening med gårdens invånare. Dessa föremål liknar varandra på så sätt att de har egenskaper som inte kan fastställas eller beskrivas. De är öppna för tolkning men inte för uttömmande definitioner.

Denna parallellisering av beskrivningar, där föremål först introduceras och sedan förstörs, är ett exempel på hur romanen struktureras av speglingseffekter. Dessa förstärker det spänningsmoment som driver läsaren framåt – frågan om Gudmund skall lyckas rädda något av sin omgivning undan moderniseringsprocessen. Speglingsstrukturen blir särskilt tydlig i romanens mitt, där flera scener konstruerats som direkta pendanger till episoder i berättelsens början.

Den första utförliga beskrivningen av den gudmundssonska gården motiveras av Gudmunds och dottern Margits dagligt återkommande kvällspatrull, som beskrivs i kapitel 9, ”Mäster Gudmunds kvällpatrull”.[361] Denna idylliska scen återkommer i kapitel 16 – ”Sista kvällpatrullen” – men där uppträder den med motsatt stämning. Medan patrullen, en sedvänja som gått i arv från tidigare generationer, i kapitel 9 (i en tillbakablick, med barnet Gudmund som fokalisator) beskrivs som ”ett jordiskt tecken af en himmelsk faders vaksamhet öfver sin värld och sina barn” har den nu blivit en ”mekanisk” rörelse, smittad av Lars materialistiska världsteori (V, s. 99 och 235). Istället för samtalande går Gudmund och Margit ”tigande genom den långa räckan af byggnader” (V, s. 235). Medan färden i kapitel 9 upplyses av ”skymningsdagrarne” och ”stjärnehimmelen” är kamrar, vindar och loft nu ”halfdunkla eller kolmörka” (V, s. 104 och 235 f). I kapitel 9 är patrullen ”lockande” för Margit även när det stormar på sjön, nu känns luftdraget från Vättern ”hjärtkylande”, och ledsagas av ”djupt nedstämmande suckar och kvidanden” (V, s. 105 och 236).[362] På sjöbodsvinden stannar Gudmund, sätter sig ned och lutar pannan i händerna, som i gråt. I sitt tal uttrycker han hur den nuvarande situationen kontrasterar mot de tidigare beskrivna, samtidigt som han hävdar att den förändring som inträtt har fått inte bara fysiska utan också metafysiska konsekvenser:

> Margit […], det är uppenbart, att det vänliga, trefligt hemlighetsfulla, som förr ledsagade oss på dessa kvällvandringar, har öfvergifvit min tomt. Jag har nu hört dess vemodiga farväl. Jag föreställer mig, att jag har rätt att sörja dess bortgång, om jag blott icke lägger knot och otacksamhet i sorgen. […] Vårt trefna hemlif i denna mina fäders gård kan icke räddas; det är redan tillintetgjordt. Minnena af dem [sic] och af min barndom skola härjas. […] Hvad jag har kärt och fäst mitt hjärta vid, vare sig människa, djur eller sak, mot det riktar sig angreppet främst och helst." (V, s. 237 ff).

Speglingseffekten understryker moderniseringsprocessens effekter och ger ytterligare kraft åt romanens spänningsmoment.

Samma strukturella förhållande råder mellan kapitel 11 – "Samfundet 'Fritt ur hjärtat'" – och kapitel 14, "Samfundets 'Fritt ur hjärtat' sista sammankomst". Redan kapitelrubrikerna indikerar detta, på samma sätt som i fallet med kvällspatrullen i kapitlen 9 och 16. Kapitel 14 inleds på samma sätt som kapitel 11, med beskrivningen av ett möte i Gudmunds privata akademi, men denna gång avslutas umgänget hastigt när Lars inträder och avbryter kyrkoherdens föredrag om Sibyllan och Aeneas. Sven slår klubban i bordet, förklarar mötet avslutat och tackar "å broder Matthias och egna vägnar för den korta, men angenäma stund de fått vara ostörde tillsammans" (V, s. 199). Den moderna människans intrång har gjort idyllen omöjlig. Kapitlen belyser varandra ömsesidigt; det idylliska kapitel 11 blir mer idylliskt i jämförelse med kapitel 14 och den ödesmättade stämningen i kapitel 16 förstärks mot bakgrund av det stabila lugnet i kapitel 9.

En annan speglingseffekt framträder i jämförelsen mellan romanens två beskrivningar av staden Jönköping. Den första sker med Svante som fokalisator. Han betraktar staden i skymningsljuset från höjderna i väster:

> Efter sin beräkning hann Svante ut ur skogen efter solnedgången. Då låg framför honom Vetterdalen, en ljus, ofantligt lång djupsträcka, norr ut förenad med synranden och fylld, tyckte han, med förtätad, kornblå, vattrad vårluft, hvarur i öster reste sig en förtonande strandremsa i skiftande, händöende kvällskimmer. Och där nere är Jönköping med den smärta kyrkspiran, det halfförfallna borgtornet, den trappformiga gafveln af fransiscanklostret och med kapelltakkorsen, som fångat och kvarhålla litet af vesterns guldsken öfver en hopträngd skara af mossgröna, här och där tegelröda tak. Klosterklockan ringer med mild åldrig klang, och de sista slagen af ett försenadt klappträd vid någon af stadens tvättbryggor nå upp till vandraren. (V, s. 6 f)

Denna beskrivning – ett av flera exempel i romanen på ikonisk projicering – är positivt laddad; Jönköping är beläget i den ljusa Vätterdalen, med dess kornblå

vårluft, kyrkans spira är smärt, solskenet är ett ”guldsken”, etc. Staden framstår som trygg, vacker och befolkad av arbetsamma och ödmjuka borgare (som inte är fåfänga nog att rensa sina takpannor från mossa, men som arbetar till sent på dagen om så krävs). Men det som mer än något annat präglar beskrivningen är de många hänvisningarna till den kristna tron. Jönköping bebos av gudfruktiga människor, och de religiösa byggnaderna ger staden dess skönhet; det är korsen på klosterkapellets tak som kvarhåller himlens ljus.

Denna beskrivning speglas i romanens sextonde kapitel, där Gudmund ser staden på hemväg från ett möte med Fabbe i Talavids härbärge. Förutsättningarna är nästan exakt desamma: det är en vårkväll och fokalisatorn Gudmund ser Jönköping i skymningsljuset från höjderna i väster:

> Mot kvällen återvände Gudmund och hans dotter till staden. De vandrade tystlåtna ned för Vestra Hallar. Himlen rufvade tung och mulen öfver Vetterdalen, och ljusbrytningarna på den stora insjöns yta, hvars is nyss sönderkrossats af vårstormen, gingo i grått och svart, voro immiga och kalla. Skogen på andra sidan dalen förekom mäster som ett enda bredt penseldrag af en lefnadstrött målare, ledsen vid annan färggifning än mörkt i mörkt. Staden, vid hvars åsyn han fordom plägat påskynda sina steg till ett lyckligt hem, låg tigande och utan lockelse; det smärta kyrktornet skymtade spöklikt i den disiga, skymnande luften. När de kommit ned till Junebäck, stannade Gudmund och såg bortåt sankt Peders kapell och kyrkogård. Han hade där sin släktgraf. En hvitblå dimma steg ur den träskartade dälden, höljde griftfältet och hängde sig flikvis i lönnarnas och almarnas grenar. (V, s. 230 f)[363]

Mellan dessa två, i de flesta avseenden motsatta, beskrivningar av samma stad har förändringen drabbat Svantes och Gudmunds hemmiljö. Vid en jämförelse framgår att allt det som var positivt i den första beskrivningen har försvunnit i den andra. Den ljusa himlen har blivit mörk. Isen har varken smält eller lossat utan *sönderkrossats* av vårstormen. Från staden hörs inte längre några tecken på liv, varken från klostret eller tvättbryggan. Jönköping har blivit en tigande spökstad. Stämningen förstärks av att kyrkans spira (trons tecken, ljuskällan i den första beskrivningen) skymtar som en vålnad i den disiga luften. Träskluft stiger ur kyrkogårdsjorden, och dimman är så fuktig att den hänger som i flikar över trädens grenar. Beskrivningen av gravfältet stärker intrycket av förfall och förgänglighet; Gudmund vänder ominöst blicken mot sin egen framtida grav. Berättaren, med vapensmeden som fokalisator, liknar själv den levnadströtte målare som ”ledsen vid annan färggifning än mörkt i mörkt” tecknat den dystra bakgrunden till romanens personliga lidanden, en miljö som speglar huvudpersonernas sinnesstämning och förebådar handlingens fortsatta oro. Hänvis-

ningen till målarkonsten innebär att det rör sig om ett uttalat fall av ikonisk projicering; genom fokalisatorn Gudmund – också konstnär – liknas landskapet vid en målad duk. Projiceringen är här – för att tala med Hans Lund – ett sätt att med särskild emfas synliggöra Gudmunds inre landskap.[364] Detsamma kan sägas om den tidigare landskapsbeskrivningen, där Svante är fokalisator.

Exempel på inre korrespondenser i *Vapensmeden*:

Beskrivn. av vårdträdet (s. 15 f)	< >	vårdträdets fall (s. 178, s. 308 f)
Beskrivn. av järnstaketet (s. 18)	< >	järnstaketets avlägsnande (s. 230, s. 309)
Beskrivn. av Mariabilden (s. 16)	< >	förstörandet av Mariabilden (s. 309)
Beskrivn. av Vidrik Valandsson-bilden (s. 17)	< >	förstörandet av Vidrik Valandsson-bilden (s. 309)
Beskrivn. av Gudmunds målningar (s. 139 f)	< >	förstörandet av Gudmunds målningar (s. 185)
Beskrivn. av Gudmunds häst (s. 82)	< >	avlivandet av Gudmunds häst (s. 232)
Gudmunds kvällspatrull (s. 98–111)	< >	Gudmunds sista kvällspatrull (s. 235–239)
Fritt ur hjärtats sammankomst (s. 129–160)	< >	Fritt ur hjärtats sista sammankomst (s. 192–199)
Ljus beskrivning av Jönköping (s. 6 f)	< >	Mörk beskrivning av Jönköping (s. 230 f)

De profetiska miljöbeskrivningarna – varav den mörka skildringen av Jönköping är ett exempel – är en annan form av inre korrespondenser som präglar *Vapensmeden*. Olycksbådande landskapsskildringar står i relation till berättelsens katastrofer. Svantes död är ett tydligt exempel. Harpolekaren är på vandring med sin son Gunnar, när de hör ryttare som närmar sig. Redan kapitelrubriken – ”Harpolekarens sista vandring” – upplyser läsaren om att Svantes död är nära förestående. Överraskningseffekten minskas ytterligare av de många ledtrådar som uppträder i texten. I solnedgången sitter Svante och Gunnar på ett klippblock vid vägkanten. Då hörs från himlen ”som klangen af en silfverklocka ur någon dôm i andevärlden. […] Harpolekaren hör det; Gunnar hör det äfven, ty den enes förnimmelser ha en klangbotten i den andres själ.” (V, s. 298) Far

och son fortsätter vandringen. Strax därefter hörs hästtrav bakom dem. Samtidigt har aftonens färger ”mörknat eller öfvergått i silfverskiftningar” (V, s. 302). Silverskiftningen är en ny hänvisning till andevärlden som återigen påvisar sin existens. Varningen blir ännu tydligare då den direkt föregås av de första uttryckliga tecknen på farans existens (hästtravet). I dessa scener är det Gunnar som är fokalisator. Detta kan tolkas på två sätt: å ena sidan är barnet tryggt omedvetet om världens faror, vilket innebär att de annalkande knektarna blir än mer gåtfulla, å andra sidan är den tolvårige Gunnar orolig, kanske mörkrädd, och frågar sin far vad som skall hända, vilket innebär att ljuden och landskapet för läsaren (som tvingas anta pojkens perspektiv) framstår som alltmer oroväckande: ”Hästtrafvet kom närmare, och när Gunnar vände sig om och såg månen öfver det taggiga skogsdunklet, tycktes det honom, som om denne med en plötslig rörelse smög närmare och hade något att säga, som han ej kunde göra hörbart” (V, s. 302).

Rydberg var, som också Staffan Björck har påpekat, inte främmande för att ta emot budskap från naturen, eller att låta sina romanpersoner göra detsamma.[365] Därför är det logiskt att Gunnar tycker att månen vill säga honom något – månen, hos Rydberg liksom på många andra håll förbunden med silverfärgen, kan också uppfattas som ännu en manifestation av andevärlden.[366] Men varningarna blir ännu tydligare: ”Ur töcknet, som hvälfde öfver en sank mad [äng], lyfte sig, tyckte gossen, liksvepningar, som med tomma ärmar vinkade varnande eller hotande [liksom dimman på kyrkogården i den mörka beskrivningen av Jönköping]. Nu visade sig de första ryttarne i vägsvängen närmast dem” (V, s. 303). Det är den flyende Ture Jönsson och hans knektar, som mördar Svante. På liknande sätt förutspår Svante i sin aftonbön sonen Gunnars död (V, s. 11), Dagny i en profetisk dröm Slatterikets undergång (V, s. 361 f) och Gudmund i ännu en dröm vårdträdets fall (V, s. 265).

Intertexter

*Vapensmeden*s handling belyses och fördjupas av allusioner till litterära och konstnärliga verk, som bör uppfattas som intertexter. En sådan hänvisning förekommer redan i romanens andra kapitel, ”Harpolekarens aftonbön”. Svante har kommit till Jönköping och värdshuset Talavid, där han plockar fram en pergamentbunden bok, innehållande Lucanus (39–65 e. Kr.) ofullbordade dikt *Pharsalia*, om konflikten mellan Caesar och Pompejus – eller, med Rydbergs ord, ”om den romerska frihetens undergång”. Under läsningen återvänder harpolekaren

till rader ”som tryckt sig in i hans själ och i svåra val bestämt hans beslut” (V, s. 10). Lucanus episka dikt behandlar det inbördeskrig som blev slutet för den romerska republiken och början på en flerhundraårig period av kejserlig diktatur.[367] När Rydberg låter Svante läsa ur *Pharsalia* får den romerske poeten rollen som siande medium – han skriver om en förstörelse liknande den som skall drabba harpolekaren själv och hans vänner i Jönköping, vars frihet begränsas av den diktatoriske Lars. I den något år äldre dikten ”Lukanus marterad” (D2, s. 47–50) avrättas titelgestalten med förhoppningen att ”dö för det, som ger ett värde åt vårt lif” (D2, s. 47). Under dödskampen formulerar han sin poetik i form av en uppmaning till sina efterföljare: ”Sjung ljuft för hjärtan, som behöfva hvila ut, men gif din sång ett brännjärn äfven i dess hand att sveda i det uslas kött dess märke in!” (D2, s. 49). Stämningen och bildspråket i denna uppmaning överflyttas till kapitlet ”Harpolekarens aftonbön” – en av de rader ”som tryckt sig in i [Svantes] själ” uppges vara den ”som lägger brännjärnet på den, hvilken, för att rädda lifvet, offrar det, som ger lifvet värde” (V, s. 10). Den romerske poetens öde är alltså ett exempel på hur ”det, som ger vårt lif värde, oftast dukar under”.[368]

Ett annat tematiskt samband förekommer i kapitel 11, som beskriver ett möte i samfundet Fritt ur hjärtat. Svante håller ett föredrag om ”grunderna för det kopernikanska systemet, hvilka ännu voro för ganska lärde män oklara, emedan ingen bok fanns därom, utan endast hörsägner, spridda genom polemiska föreläsningar vid universiteten” (V, s 143). Detta avsnitt är det tydligaste exemplet på hur Rydberg valt att bortse från de krav som samtidens kritiker ställde på en historisk roman. Den polske astronomen Nikolaus Kopernikus (1473–1543) teori om universums byggnad och himlakropparnas rörelser publicerades först 1543, i skriften *De revolutionibus orbium coelestium libri VI* (”Sex böcker om de himmelska kretsloppen”), och trots Svantes lärdom förefaller samtalet i Jönköping två decennier tidigare som historiskt tvivelaktigt. Men Rydberg hade goda skäl att introducera denna anakronism. Svantes hantering av det kopernikanska systemet speglar Rydbergs hantering av samhällets modernisering. Föredraget skrämmer gardianen Matthias och ger kyrkoherde Sven svindel. Gudmund sörjer den gamla världsuppfattningen, som han jämför med ”en smyckad barnkammare” (V, s. 145). Men Svantes lösning är inte ett förskjutande av det nya systemet. Han är inte rädd för ”den kopernikanska hypotesen. De, som vilja tro, skola icke af henne hindras att göra det” (V, s. 147).[369] Inte heller Rydbergs roman är ett försök att förskjuta ett nytt system, utan ett sätt att möta det. Och liksom Svante menar han att detta fruktbara möte endast blir möjligt genom bestående tillit till den kristna religionen och löftet om en kommande harmoni ”mellan Gud och alla dödliga släkten” (V, s. 147).

I samma kapitel ägnas stort utrymme åt Albrecht Dürers (1471–1528) kopparstick *Melancholia*, som Gudmund utförligt analyserar som ett nätverk av symboler: ”Regnbågen tyder på den första världsförstörelsen genom vatten, kometen på den andra och fullständiga förstörelsen genom eld. Det är denna hemlighet, hvaröfver Melancholia grubblar; det är på den, som timglaset och klockan syfta” (V, s. 134–138, 137 f). Rydberg har i sin ekfras koncentrerat sig på element i Dürers kopparstick som han haft särskild användning för, medan

han bortsett från eller valt bort andra – i hans tolkning blir konstverket en anteciperande parabel.[370] Också *Vapensmeden* innehåller två världsförstörelser, men i metaforisk bemärkelse: först förstörs Gudmunds hemmiljö, med dess provisoriska tillflyktsorter, som översvämmas av historiens flodvatten; därefter förstörs en varaktigare fristad, Slattebygden, som efter en fåfäng kamp mot övermakten förgörs genom eld: ”Mot aftonen flammade himlahvalfvet i rödt, orange och guld. Slatteborg brann, Skyttetorpet brann, ängdens alla byar och enstaka gårdar brunno” (V, s. 381). Beskrivningen av Dürers verk kan därför betraktas som ännu ett försök att inskärpa romanens undergångsstämning. I en av sina föreläsningar vid Stockholms högskola säger Rydberg om *Melancholia* att ”det ligger något af tysthet och grubbel och af vallmodoft öfver denna scens förgrund, något af en i grubblet motsedd världsförstörelse[s] hot öfver dess bakgrund”. Han påpekar också att hans egen tolkning av *Melancholia* överensstämmer med mäster Gudmunds: ”Själfva hufvudidén är, tror jag, lätt att finna. I en berättelse, kallad ’Vapensmeden’, har jag låtit en af de där skildrade personerna framställa denna grundtanke”.[371]

Den viktigaste intertexten i kapitlet ”Samfundet ’Fritt ur hjärtat’” är Thomas Mores (1477 eller 1478–1535) *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia* (1516), vars titel Rydberg översätter till *Om det bästa samhällsskicket eller om den nya ön Ingenstädes (Utopia)*.[372] *Vapensmeden* och *Utopia* har gemensamma drag. Båda bör läsas som samhällskritiska verk, vilka ifrågasätter en samtida verklighet genom att visa upp alternativa samhällsmodeller.[373] More är därför en viktig föregångare för Rydberg, tillika en samtida till de fiktiva huvudpersonerna i *Vapensmeden*. Men *Utopia* är ett motsägelsefullt verk. Thomas More är huvudperson i sin egen berättelse, och utopernas samhälle skildras för honom av den portugisiske sjömannen Rafael Hythlodaueus (ung. ”expert på struntprat”), som säger sig ha seglat med Amerigo Vespucci.[374] Berättaren More har invändningar mot vissa av utopernas seder och bruk, och det har påpekats att ön Ingenstans knappast bör uppfattas som en entydigt positiv miljö.[375] I *Vapensmeden* är det Svante som får redogöra för innehållet i Mores bok. Han uppehåller sig främst vid de goda ideal som stämmer överens med Rydbergs egna. Prästerna i Utopia uppges vara skyldiga att ”undervisa ungdomen, bistå de äldre med råd och förelysa folket såväl i husliga dygder som i offentliga”. I familjer såväl som i samhället i stort sätts barnens rätt i främsta rummet. Den religiösa friheten beskrivs som en grundläggande princip. Omvändelseförsök bestraffas. Samhällsordningen uppges vara ”demokratisk med lärdomsaristokratisk öfverbyggnad”. De flesta medborgare i Utopia är bönder som också lärt sig ett hantverk, vilket möjlig-

gör självförsörjning. Ämbetsmän ser till att ”enhvar fullgör sin andel och får utnjuta sin hvila” (V, s. 151 f).[376] Svante gör under sin redogörelse invändningar, på samma sätt som berättaren More. Han säger att han ”för egen del” inte skulle vilja ”drifvas af en ämbetsman på gifven timme till arbete och på gifven till hvila”. Han betvivlar också att ”en man med frihetskänsla” eller ”svenske män” skulle ”foga sig däri” (V, s. 153).

Svantes redogörelse har formats av *Vapensmeden*s händelseförlopp och värderingsmönster. Den religiösa friheten i Utopia står i kontrast till magister Lars samvetstvång och lutherska dogmatik. Svante (och Rydberg i egenskap av romanförfattare) är själv en av de lärdomsaristokrater som liksom i Utopia leder folket på rätt väg. Slattebygden bebos av självförsörjande bönder som påminner om utoperna. De ämbetsmän som ansvarar för arbetsordningen påminner i sin tur om Lars, som mäter sin fars arbetsdag med timglas. Svantes föredrag ger alltså möjlighet för Rydberg att ytterligare betona sina ideal. Och när han senare skall presentera sin egen utopiska stat – Slattes rike – lånar han ett berättartekniskt grepp från More: han låter en av sina fiktiva aktörer (Slatte) redogöra för samhällsordningen. Detta kan betraktas som ett utslag av försiktighet; Rydberg behöver på detta sätt inte själv stå för de åsikter som framförs. Samtidigt får han möjlighet att inskjuta nyanseringar och försiktig kritik; Gudmund, som lyssnar till Slattes redogörelse, har här samma funktion som berättaren More i *Utopia*.

En återkommande intertext till *Vapensmeden* är Vergilius (70–19 f. Kr.) författarskap. Den romerske diktarens namn förekommer tolv gånger i romanen. Vergilius betydelse för Rydberg framgår av ett antal omnämnanden i tidigare verk. I följetongsromanen *De vandrande djäknarne* (1856) tecknas stämningen på den småländska landsbygden med hjälp av en hänvisning till eklogerna i *Bucolica*.[377] I *Romerska sägner om Petrus och Paulus* (1874) handlar kapitlet ”Paulus i Neapel” om apostelns besök vid Vergilius grav.[378] Där berättas hur Vergilius betraktats som ”kristlig profet”, tack vare den fjärde eklogen i *Bucolica*, ”der han till ett barns vagga knyter förutsägelsen om en ny tidernas ordning, en guldålder, då rättfärdigheten skall återvända till jorden”.[379] Också i *Vapensmeden* betonas Vergilius roll som *naturaliter christianus*. Han hör till de diktare vars verk kyrkoherde Sven vill medföra till sin idealstat (V, s. 150), samt uppges ha ”siat om det gudomliga barnets ankomst” (V, s. 193). I *Vapensmeden* finns också en förutsägelse om frälsarens ankomst. Anabaptisten Knipperdolling drömmer att ”den store frälsaren skall komma från Norden […] ur Sveriges skogar skall den man utgå, som tillintetgör Antikrist och grundlägger det messianska riket” (V, s. 113). Även senare i romanen knyts stora förhoppningar till pånyttfödelse

genom ett idealiserat barn. Svantes son Gunnar får en exemplarisk uppfostran i Slattebygden, skyddad från omvärldens ondska, och förbereds därigenom för stora handlingar. Han dör senare i strid för en god sak, precis som hans far önskat (V, s. 11). Ensam att överleva striden är Gunnars och Dagnys nyfödde son Sten, som överlämnas till Margit, vapensmedens dotter. Hänvisningarna till Vergilius stärker förhoppningen om ett framtida lyckorike, förverkligat av en yngre generation som fostrats av visa och dygdiga lärare. Liksom i dikterna ”Dexippos” (D1, s. 25–40) och ”Lifslust och lifsleda” (D2, s. 125–144) knyter Rydberg sitt hopp till en oförstörd ungdom.

Vid sidan av dessa speciella fall finns det anledning att tala om intertexternas generella funktioner. I *Vapensmeden*s elfte kapitel föreslår gardianen Matthias att Gudmund skall skapa en ”*biblia pauperum*, en bildbibel för dem, som icke lärt sig läsa” (V, s. 140). Rydbergs roman är ett liknande bildningsprojekt. Genom att introducera stoff från sina konst- och kulturhistoriska föreläsningar vid Stockholms högskola i en skönlitterär text visar han en önskan att sprida sin lärdom till en större krets än det vanliga auditoriet. Också Stig Håkanson diskuterar Rydbergs pedagogiska syften:

> När han skev sin bok axlade han ej romanförfattarens mantel med de brokiga, överraskande broderierna utan pedagogens mindre fantasifulla rock. Idédiskussionens logik, samtalens linjer, striden om en världsåskådning har tjusat honom mer än händelsernas arabesk. Men det är, som om han ibland blivit den varse och tecknat några av dess linjer för att få ram till tavlor, för att hjälpa svaga själar, som ha svårt för det abstrakta. Snart tappas linjen bort igen för att plötsligt med energi tagas upp, när pedagogen upptäcker, att han ej föreläser utan skriver roman.[380]

Bland de många konstnärer som nämns i *Vapensmeden* kan nämnas Giotto, Hugo van der Goes, Rafael och bröderna Jan och Hubert van Eyck, vilka alla förekommer i Rydbergs föreläsningar. Det är symptomatiskt att Lars inte har någon förståelse för dessa konstnärers värde. Det är till traditionens aktant som den humanistiska bildningen knyts. Det ideal som visas upp för läsaren, på vilket en lyckligare samhällsutveckling bör baseras, kräver respekt för traditionen och den humanistiska bildningen. Den moderna människan antas gå i motsatt riktning – mot förstörelse av traditionens skönhetsvärden och skapandet av en ny värld på den gamlas ruiner.

Många av hänvisningarna till konstnärliga, litterära och teologiska verk visar också på en strävan att skapa en kanon för Rydbergs egen filosofi och estetik. Den vid flera tillfällen omtalade läran om mellantillståndet knyts till exempel till Augustinus (V, s. 96) och Vergilius (V, s. 198). De tematiska kor-

respondenserna mellan *Vapensmeden* och dess intertexter har också en stämningsbekräftande funktion. Genom att peka på äldre verk, konstnärliga och litterära, som ägnats liknande ämnen och begåvats med jämförbara känslomässiga laddningar, styrker de romanen i dess roll som varningsord och missnöjesyttring. Hänvisningarna till kulturhistoriska auktoriteter bidrar till att öka romanens trovärdighet och därigenom allvaret i författarens anklagelser mot den moderna människans girighet, egoism och kronocentrism.

Berättelsens rytm

*Vapensmeden*s kraft som motståndshandling beror till stor del på berättandets rytm – tempot höjs och sänks och vissa handlingsmönster accentueras genom upprepning. Det finns också anledning misstänka att det är berättelsens rytm som bär på förklaringen till varför *Vapensmeden* inte fått spela den roll som den ursprungligen tycks ha varit ämnad för. Rydberg har antytt att romanen varit tänkt mer som ett debattinlägg i samtiden än en historisk roman i traditionell mening. Ändå har Knut Hagberg beskrivit *Vapensmeden* som ”den roman, som mer än någon annan på svenskt språk bär lugnets och harmoniens prägel”, en beskrivning som är svår att jämka samman med Rydbergs krav på författarens sociala och politiska ansvar, såsom det uttrycks i uppsatsen ”I halfslummern”.[381] Gunnar Castrén talar i liknande ordalag om ”en lugn harmoni, som återspeglar [författarens] egen stämning under slutet av hans liv efter det att den sista krisens sociala misströstan övervunnits”.[382] Jag menar att det finns ytterst få bevis för att Rydberg under sina sista levnadsår skulle ha kommit över sin ”sociala misströstan”. Visst finns det en dröm om harmoni i flera av *Vapensmeden*s kapitel – ofta förmedlad med ett påtagligt lyriskt språk – men det handlar om just en dröm, en vision för framtiden som ständigt hotas av starka krafter. Det skulle också ha varit omöjligt för Rydberg att sommaren 1895 skriva en text som ”Den hvita rasens framtid” om han övervunnit sin misströstan i politiska och sociala frågor. Här finns med andra ord en diskrepans mellan mer eller mindre uttalade intentioner och eftervärldens uppfattning om *Vapensmeden*, ett förhållande som den litteraturvetenskapliga forskningen i stort sett lämnat obehandlat.[383]

Redan Warburg anmärker emellertid på romanens rytm. Han anser att Rydberg behandlat händelseutvecklingen mycket lättvindigt, med resultatet att handlingen ibland står helt stilla, medan den på andra ställen nästan skenar.[384] Stig Håkanson menar att romanen är ”uppdelad i två avdelningar”, varav

den första (kapitel 1–12) uteslutande ägnas ”miljö- och personskildring samt idédebatt” och helt saknar ”’yttre’ händelseförlopp”.[385] Det återstår dock att beskriva de berättartekniska effekterna av denna struktur, det vill säga det skiftande förhållandet mellan berättad tid (den tidsperiod som behandlas i ett visst avsnitt) och berättartid (den tid det tar för berättaren att redogöra för denna tidsperiod).[386] En sådan beskrivning kan förklara två saker: dels på vilket sätt romanen har konstruerats som motståndshandling, dels varför den inte alltid har uppfattats som en sådan.

När Lars Gudmundsson, som återvänt från universitetet i Wittenberg med nyvunnen magistergrad, sätter merparten av sina förändringsplaner i verket får *Vapensmeden* en delvis ny prägel. Antalet temporalomkastningar blir färre, och i den mån de förekommer gäller de inte längre expositivt material (dvs. händelser som utspelar sig innan romanens sceniska handling tar sin början).[387] Det finns två skäl till detta. I inledningskapitlen tjänade tidsomkastningarna och tillbakablickarna i första hand personbeskrivande syften. Sedan majoriteten av personerna presenterats för läsaren finns inte längre samma behov av temporalomkastningar. Samtidigt ger avsaknaden av pauser (dvs. tillfällen då handlingen stannar upp, exempelvis i samband med en landskapsbeskrivning)[388] intryck av ett högre tempo. Effekten är särskilt lämplig för detta skede i romanen, som gestaltar vådan av en snabb modernisering. Lars presenterar merparten av sina förändringsförslag i ett enda kapitel, romanens trettonde (”Magister Lars”). Han avlägsnar den gamla stocken från den gudmundssonska bryggan (V, s. 176 f). Han förklarar att porträtten av jungfru Maria och Vidrik Valandsson, Jönköpings smeders skyddspatron, skall tas bort från boningshusets gavlar. Han vill riva eldstugan, ”som är ett hedningabygge” (V, s. 177) och bränner de målningar som Gudmund arbetat med i trettio år (V, s. 185). Trots Matthias protester ger han också order om att klosterkapellets målningar skall vitkalkas (V, s. 187 ff).[389] Alla dessa reformer, vilka innebär ett raserande av den värld som beskrivits i romanens utförliga inledningsscener, sker eller presenteras på 15 sidor (av romanens sammanlagda 384); berättartiden är alltså anmärkningsvärt kort. Upprepningen av handlingsmönstret accentuerar hur drastisk och snabb förändringen är. Den relativa frånvaron av pauser stärker intrycket ytterligare.

Fördelen med detta höga tempo har redan beskrivits. Men det finns också en nackdel, och här finns, menar jag, förklaringen till varför *Vapensmeden* inte fått spela varningsskriftens roll. Rydbergs val av accentueringsmetod – ett handlingsmönster som återupprepas på ett fåtal sidor med mycket begränsad pausering – innebär också att hans berättelse skiljer sig från den typiska roma-

nen, åtminstone som den har beskrivits av Mieke Bal. Hon menar att romanens dramatiska höjdpunkter, det vill säga de händelser som har stor betydelse för handlingen, oftast beskrivs utförligt, medan mindre betydelsefulla händelser återberättas i korthet. Viktiga händelser blir med andra ord viktiga för att de ägnas omfattande berättartid.[390] Bal tar Charles Dickens (1812–1870) *Oliver Twist* (1837–1839) som exempel. Dickens roman inleds med en utförlig beskrivning av huvudpersonens födelse, varefter läsaren får veta att Oliver redan som spädbarn placeras på ett barnhem. Förhållandena där sammanfattas på en sida. Sedan är Oliver plötsligt nio år gammal och tas därifrån. En närmast motsatt struktur återfinns i Gustave Flauberts (1821–1880) *Madame Bovary* (1857), där många händelser som läsaren kunde föreställt sig som dramatiska höjdpunkter, återberättas i korthet, medan alldagliga vardagshändelser presenteras med stor utförlighet. Denna struktur är, enligt Bal, väl anpassad för en berättelse som skall förmedla tristess och känslor av existentiell tomhet.[391] *Vapensmeden* kan i detta särskilda sammanhang – det vill säga vad gäller förhållandet mellan berättartid och berättad tid – liknas vid Flauberts roman.

Denna egenartade rytm blir särskilt tydlig i jämförelsen mellan två kapitel, ”Samfundet ’Fritt ur hjärtat’” (11) och ”Upproret i Jönköping” (19). I det senare finns en stor del av romanens politiska förvecklingar medan det förra innebär en paus i händelseförloppet, i vilken handlingen står nästan helt stilla.[392] I det senare redogör Rydberg för en stor del av de händelser som binder romanen till 1500-talet,[393] medan det förra skulle kunna (och kanske borde, enligt de samtida recensenterna, som fann Svantes omfattande kunskaper om de kontinentala idéströmningarna ohistoriska) utspela sig betydligt senare.[394] Trots detta är kapitel 11 drygt dubbelt så långt som kapitel 19. Läsaren ägnar alltså betydligt längre tid åt samvaron i Gudmunds privata akademi än åt de politiska förvecklingar som ger romanen dess tidsfärg. Våldshandlingarna vid Jönköpings slott upptar dessutom en mycket liten del av kapitlet ”Upproret i Jönköping”. Slottsporten faller redan på dess tredje sida (V, s. 277), och när upprorsmännen rusar in på borggården väljer Rydberg att avsluta scenen, för att istället återge borgmästaren Nils Arvidssons tal till de upproriska, jämte Lars tankar om den pågående striden i förhållande till hans egen politiska och kyrkliga vision. Det är också anmärkningsvärt att upproret inleds och nedslås i *samma* kapitel, vilket innebär att faran tycks vara över innan eller omedelbart efter att den har uppstått; Rydberg gör därmed inte bruk av greppet att avsluta kapitlet innan kampen avgjorts, för att därigenom skapa ett ytterligare spänningsmoment och locka läsaren med hjälp av berättarteknisk fördröjning.[395] Kapitel 19 avslutas med att de skyldiga straffas och att borgmästaren Nils

Arvidsson, trots sin delaktighet i upprorshandlingarna, får löfte om kungens ”huldhet och skydd” (V, s. 292). Kapitlets struktur är typisk för *Vapensmeden*, där det i allmänhet talas och grubblas hellre än handlas.[396]

Det finns flera exempel på utförliga tal och tankegångar för vilka berättaren noga redogör, medan de dramatiska händelserna är få och snabbt förbigångna. Läsaren blir exempelvis sällan vittne till de konkreta moderniseringshändelserna. Flera av dem återberättas istället i en kort sammanfattning, på betryggande avstånd i tiden.[397] Dramatiken mattas också av att fokalisationsförhållandena har förändrats. Det är inte längre Gudmunds förtvivlade blick som präglar berättelsen om Lars moderniseringsprojekt, det är den distanserade (och distanserande) gesällen Fabbe som med sin humoristiska inställning tar udden av förändringens känslomässiga laddning:

> – Ack, hvad ni gjort det vackert här, sade Fabbe och såg sig omkring med beundrande ögon. Den gamla linden är borta, som skräpade så mycket och minskade sommarens upplifvande stekvärme. Det gamla eldhuset är borta, som stod och skröt med det väldigaste timmer jag någonsin sett. Det var nog hednisk trolldom, som kom sådant timmer att växa fordomdags. Det högfärdiga järnstaketet borta och ersatt med ett enkelt, smakfullt träplank. Låt för all del icke måla det, magister Lars! Hundarne trifvas lika bra invid ett omåladt, och folk får inte färg på kläderna. Jungfru Maria, Vidrik Valandsson, förmodligen äfven hustomtarne äro borta. Behöfde ni besvärja dem, eller flyttade de frivilligt? Jaså, utan besvärjelse. Och smedjorna tomma numera. Det var tid på det, sedan släggorna bullrat här i ett par hundra år… (V, s. 308 f)

Romanförfattaren bör, heter det i Rydbergs essä ”I halfslummern”, ”öfvervägande skildra, huru i striden det, som ger vårt lif värde, oftast dukar under. Så är det ju i verkligheten och skildringen kan varda välgörande, om öfver densamma lägges färgtonen som tillkommer den: humorns eller sorgens eller harmens”. Rydberg har i *Vapensmeden* sökt följa denna regel; han har med harmens och sorgens färgtoner visat hur ”ädla och kraftiga karaktärer”, representerande vad som enligt honom själv ger livet dess bestående värden, lider upprepade nederlag i striden mot en starkare kraft.[398] Men om *Vapensmeden* är en varningsskrift som vill visa på moderniseringens faror och på hur det goda i världen dukar under i striden mot det onda – och det menar jag att den är – då skulle den enligt Bal bättre tjäna sitt syfte genom att låta läsaren ägna mer tid åt förändringen än åt utförliga tal och tankegångar, eller med andra ord: ägna mer berättartid åt själva nederlaget, än åt beskrivningen av ”ädla och kraftiga karaktärer”.[399] Resultatet av den okonventionella rytmen blir att *Vapensmeden* framstår mindre som en uppskakande straffpredikan liknande den som Rydberg åstadkommit i

(den med romanen ideologiskt besläktade) diktsviten ”Den nya Grottesången” och mer som en samling stillastående tablåer, där lärda och konstnärliga huvudpersoner delar med sig av sin kunskap och erfarenhet.

Eskapism

*Vapensmeden*s begränsade effektivitet som motståndshandling beror till viss del på berättelsens struktur och rytm, men också på författarens pessimistiska inställning till huvudproblemet, moderniseringen, som han vid upprepade tillfällen beskriver som en hotande degenerationsprocess.[400] Rydberg vill påverka verkligheten, men samtidigt präglas hans texter av en stor uppgivenhet och en fascination för idyller och undanskymda vrår.[401] Han skapar skönlitterära gestalter som också söker efter tillflykter. Dessa eskapistiska drag kan förklaras som en ofrånkomlig effekt av svårigheten att kombinera en politisk motståndshandling med en tragisk världssyn. Rydberg vill åstadkomma en förändring till det bättre, men tvivlar samtidigt på det godas seger.[402] Eskapismen blir därmed en naturlig reaktion, kanske en psykologisk nödvändighet.

Harpolekaren Svante är en av *Vapensmeden*s centrala aktörer. Han är av stor betydelse för romanens diskussion av konstnärens och berättarens roll i samhällslivet. Men han är också den som tydligast förbinder Gudmund vapensmed med den serie tillflyktsorter av vilka samfundet Fritt ur hjärtat är den första.[403] När Löwendahl beskriver Svante som ”[d]en figur som är lösast knuten till bestämd ort och tid”, syftar han i första hand på att harpolekarens person är en fri fantasis skapelse, knappast typisk för 1520-talets Jönköping.[404] Men Svantes hemlöshet och vidlyftiga vandringar är betydelsefulla också ur ett berättartekniskt perspektiv. Tack vare sin rörlighet kan han frambära nyheter och binda samman handlingens olika rum. Till Jönköping för han med sig den italienska konsten, vännen Erasmus av Rotterdams skrifter och en detaljerad kännedom om den politiska och vetenskapliga debatten vid de kontinentala universiteten. Harpolekarens bidrag är direkt avgörande för diskussionerna i ”samfundshamnen” Fritt ur hjärtat (V, s. 190), som i sin tur spelar en stor roll för karaktäriseringen av romanens viktigaste aktörer. Därmed utgör Svante också en tydlig kontrast till Gudmund vapensmed, som är oupplösligt knuten till sin småländska hemmiljö.

Om moderniseringen är ett av *Vapensmeden*s mest framträdande motiv, så är flykten, och till slut den ordnade reträtten, undan denna modernisering ett annat och lika framträdande. Som en fristad för stillhet och samförstånd – ett

klosterutopiskt ideal[405] – fungerar Gudmunds akademi, vars främsta regel är att ledamöterna ägnar sig åt ”obesvärade tankelekar, men icke åt dispyter”. På ett möte med Fritt ur hjärtat skall man, enligt Sven, ”om ej annanstädes i den vida världen, […] kunna yttra sig oförbehållsamt, utan att råka i gräl och klammeri”. Därför, säger han till Margareta, ”upphör [samfundet] att vara till, om Lars behagar välja sig själf till dess ledamot” (V, s. 120 f). Rydberg själv tycks ha haft en lika hög uppfattning om denna typ av diskussioner, en umgängesform som han förespråkar i ett brev till Verner von Heidenstam:

> I umgänget med menniskor är det pretentionslösa *pratet* för mig en källa med lefvande vatten, som jag ogerna utbyter mot diskussionens is. Ett prat, hvari ej ingår det ringaste af förtal, utan städse har för ögat, att om talet faller på menniskor, man skall tala om dem i deras frånvaro som om de vore närvarande, men som i öfrigt går från ämne till ämne och icke afser annat än en förströelse för stunden, det är en sann vederqvickelse, och om vi sammanträffa, är det den som jag är egoistisk nog att eftersträfva.[406]

Rydberg tyckte sig leva i en tid vars ständigt upprepade lösen var ”striden om tillvaron”, ett tema som, skriver han 1888, ”nu länge varit speladt af full orkester” med ”stormande ljudböljor och skärande disharmonier”.[407] Detta innebar att samförståndet och det dispytlösa pratet framstod som hotade företeelser. Förhållandet tecknas metaforiskt i de första meningarna av *Vapensmeden*s fjortonde kapitel, där berättaren talar om det ”svalkande” umgänget och omgivningens ”buller” och ”dolkar”. Lars är ”den fara, som står närmast” (V, s. 190 f). I hans närvaro blir ”det pretentionslösa *pratet*” omöjligt, och när han överraskande stormar in i lokalen tystnar ledamöterna omedelbart (V, s. 199). Lars får alltså representera inte bara det sena 1800-talets fascination för tanken om tillvaron som en strid, utan också det förakt mot själsodling och andefrihet för vilket Rydberg beskyllde sin samtid.[408] Rydbergs reaktion i mötet med dessa – som han uppfattade det – tidstypiska tankar, blev dubbel. Å ena sidan drog han sig tillbaka, led vid samhällsdebatten; å andra sidan pekade han i sin sista roman anklagelsens finger åt fienden. *Vapensmeden* är därför en märklig blandning av stridsskrift och världsfrånvänd dröm om harmoni.

Konsten som tillflyktsort

I sin studie av den svenska diktningen kring sekelskiftet 1900 skriver Johan Lundberg att vissa författare i Rydbergs samtid sökte hantera den upplösning av regler och normer som präglade samhället genom att ”försöka *stanna* världen och fly från det nya samhälle som [var] på väg att växa fram”.[409] Gemensam för dessa författare var en strävan att återskapa ett äldre samhälles stadga genom att vända samtiden ryggen. Det är på sådana tendenser som Löwendahl pekar när han talar om Rydbergs historieintresse.[410] Gudmunds flykt undan förändringen kan betraktas som en metafor för samma strävan.

En av de fasta punkter från vilken han tycker sig kunna rubba världen – eller kanske hejda dess pågående rörelse – är konsten, i första hand måleriet. Gudmunds flykt undan omgivningens förändringar och in i fiktionen sker i flera steg; målarkonstens betydelse blir allt mer påtaglig efterhand som takten i Lars förändringsarbete ökar. I sin mest extrema form innebär vapensmedens eskapism att konsten fungerar som verklighetssubstitut. När Lars återvänder från Wittenberg och gör slut på samtalen i Fritt ur hjärtat, är det till sin målarstuga som vapensmeden retirerar (V, s. 210). Men också där känner Gudmund ”en hetsig sveda kring hjärtat” när hans tankar rör sig kring sonens planer för gården (V, s. 214). Arvid, borgmästarens son, försöker trösta sin teckningslärare genom att visa honom ritningen av ett boningshus:

> [Det är det hus] som jag vill bygga på min fars obebyggda hemman vid Kortebo. Hemmanet blir mitt, har far sagt. I dendär flygeln skall en målarestuga inrättas, så lik denna som möjligt, men med utsikt åt Vettern.
>
> Margit ställde sig bredvid Arvids stol, lade sin ena arm öfver hans axel och följde hans fingervisning på bladet.
>
> – Där vid målarestugans dörr, alldeles midt för dörren, lägger jag en matta åt Gorm [Gudmunds hund], när han vill helsa på mig, och jag lofvar dig, frände, att varsamt klifva öfver honom, när jag går in. Bredvid målarestugan en gästkammare åt Margit, där hon skall finna biskop Peders [av Lars] bannlysta bok och äfven, om du vill utlåna den till mig, din samling af doktor Svantes visor, som du så vackert illuminerat. (V, s. 214)

Arvid kan inte erbjuda någon varaktig hjälp, men han kan peka på konsten som en möjlig tillflyktsort, där en äldre ordning kan återställas (”så lik denna som möjligt”). ”Detta är inbillning”, kommenterar Gudmund sin lärjunges beskrivning, ”men hvad det kännes godt att få dväljas en stund i det inbillade” (V, s. 215).

Gudmund är inte stark nog att sätta stopp för sonens förändringsplaner. Istället får han förverkliga sina ideal i bildkonsten eller i det lärda sällskapet. I måleriet blir det också möjligt för honom att återskapa den harmoniska verklighet som omgivningens förändringar har gjort omöjlig. I romanens tjugofemte kapitel arbetar Gudmund med en målning som helt ägnas återskapandet av det förflutna:

> Den målning, hvarmed Gudmund nu, på ingifvelse av Margit, sysslade, föreställde [...] den gamle gården, sedd från gatan, med vårdträdet utbredande sin krona i vårlig grönska. Framom staketet ämnade han gruppera de tre ledamöterna af 'Fritt ur hjärtat': doktor Svante, herr Sven och gardianen Matthias. Vid gallerporten skulle Gorm stå och vifta välkomst. Ur det öppna gafvelfönstret under Mariabilden skulle Margit nicka farväl till den resklädde Henrik Fabbe. Mäster gladde sig som ett barn åt denna komposition, och hans ifver vid målarebordet var stor. (V, s. 349 f)

I Gudmunds målning har allt det som förändrats återställts till sin ursprungliga form. Vårdträdet som Lars har fällt breder återigen ut sina grenar över gårdsplanen. Mariabilden och järnstaketet har återbördats till sina ursprungliga platser. Den avlidne klostergardianen Matthias har återuppstått. Margit tar farväl av Fabbe precis som i romanens andra kapitel, som utspelar sig fyra år tidigare. Samma karaktär har den målning föreställande ”förklaringen å Tabor” som beskrivs i inledningen till romanens nionde kapitel. Där låter Gudmund sin sedan länge döda mor uppträda bland adoranterna, tillsammans med en idealiserad och förskönad Lars (V, s. 99 f). Målningarna skiljer sig åt på en viktig punkt: de visar båda den gudmundssonska gården i ett slags idealtillstånd, men medan den första versionen, i romanens nionde kapitel, inkluderar Lars, som ett utslag av ”faderlig rättvisa” (V, s. 99), utesluts sonen helt i den andra. Den störande kraften, den som startar romanens olyckliga handling, har neutraliserats sedan konstnären lämnat Jönköping och erhållit en relativ trygghet under stigmanshövdingen Slattes beskydd. I konstverket har romanens handling aldrig ägt rum, och *kan* heller aldrig äga rum. Berättelsens värld har slutligen stannat. Arvids ritning och Gudmunds målning har alltså samma funktion. Vapensmeden finner sin största njutning inte genom att betrakta verkligheten – den har rentav blivit frånstötande – utan konsten. Tryggheten grundas i föreställningen om verkligheten som en bild. Den ikoniska projiceringen – i vilken världen stannar – blir ett utslag för eskapism i en otrygg värld.

Om Gudmunds sökande efter stabilitet också i fortsättningen läses som en metafor för författarens blir detta förhållningssätt till det förflutna tidstypiskt.

”[D]e moderna erfarenheterna”, skriver Johan Lundberg, skapar en längtan tillbaka ”till det förflutnas förmenta trygghet och stabilitet”.[411] Genom sin romanfigur uttrycker Rydberg samma typ av längtan, en strävan som kan stillas i konstens artificiella men harmoniska världar. Och under arbetet med *Vapensmeden* låter han vid upprepade tillfällen handlingen stanna i statiska tablåer. Stabilitet är det objekt mot vilket Gudmund strävar, men också ett tillstånd som själva romanen ofta efterliknar.

Regression

Mäster Gudmunds fria utrymmen blir allt mer kringskurna ju längre handlingen framskrider. När konflikten trappas upp övertar Lars sin fars målarstuga och inrättar den till arbetsrum. Han fördriver därmed vapensmedens förtrogna, Arvid och Margit, vilka inte tål magisterns närvaro. Målarbordet flyttas från sin plats vid rummets ljusaste fönster (V, s. 240) och även om Gudmund fortfarande har tillåtelse att syssla med sina målningar är han ”icke i den sinnesförfattning” som lämpar sig för detta arbete. I sonens närvaro darrar hans händer och hans ”inslagna häftighet” förorsakar på nytt ”sveda kring hjärtat” (V, s. 241). Återigen är det Lars som omöjliggör djupsinne och kreativitet. Gudmund gör ytterligare försök att återuppta måleriet men märker ”att tankar och känslor icke [följer] den med osäker hand förde penseln” (V, s. 243). Konstens tillflyktsort är tills vidare utom räckhåll.

Vapensmeden fortsätter sin reträtt. Han installerar sig med sina målarsaker i det stora rum som han kallar ”fädernas sal”. Här finns ”möbler från fars och farfars tid” och ”märkliga väggmålningar” med motiv ur den nordiska mytologin – trygghetssymboler i den rydbergska texten (V, s. 102).[412] Men trots goda förutsättningar lyckas Gudmund inte glömma sina bekymmer. Först när han flyttar sitt målarbord till gårdens gamla barnkammare lyckas han tillfälligt återfå sin sinnesfrid, trots att konstens tillflyktsort förblir stängd:

> I öfre våningen var den förre barnkammaren, hvilken såg ut nästan som i mästers späda barndom, dock med det undantag, att där nu fanns en altarlik möbel, vid hvilken mäster söndagligen bad en bön för de bortgångna föräldrarnas och deras förfäders själar. Där fanns också en samling böcker. Mäster egde sådana på svenska, danska och tyska språken af historiskt, ekonomiskt, poetiskt eller uppbyggligt innehåll, och han hade läst dem han egde. I en väl präntad handskrift hade han samlat de visor, som doktor Svante hitintills sjungit för Margit. Denna handskrift var honom dyrbar. Han ämnade pryda den med miniatyrer. (V, s. 102 f)

När barnkammaren blir Gudmunds sista fristad i fädernas gård är det helt i enlighet med den rydbergska textens logik. Barndomen och dess miljöer är ett ofta återkommande tema, exempelvis i dikterna ”Barndomspoesien”, ”De badande barnen” och ”Det döda barnet till det levande” (D2, s. 11–17, D1, s. 101–104 samt 149–161). I dessa texter sker en idealisering av barnets auktoritetstro, den obekymrade leken och barndomens könlösa kärlekshandlingar. I *Vapensmeden* utvecklas temat ytterligare och antar metafysiska proportioner när Svante tillskriver barnet visionära egenskaper:

> Barnet födes hit till jordelifvet, som icke är ett Eden. Men det händer, att medan det andas och växer här, det ser paradiset skimra tvärs igenom de jordiska synerna och känner sig vara i Eden, ehuru det icke tänker däröfver. Det finnes barn, som fått den företrädesrätten. Mäster Gudmund var säkerligen ett sådant barn. Han är det till och med ännu. […] Hvad där är vackert!
>
> Det är en värld af idel sköna under
> med spegelvatten och med dunkla lunder,
> i hvilkas skymning gyllne äpplen glöda
> och där inunder smultron lysa röda. (V, s. 126)

Kvardröjandet (som präglar honom också i geografisk mening) skiljer Gudmund från andra visionärer, som enligt Svante får vänja sig av med paradishägringens trygghet. Istället leds de ut på ”den vida stormbestrukna heden”, bland vuxenlivets prövningar – dock med löftet att ett nytt paradis väntar bortom döden (V, s. 126 f).

Gudmund däremot, har blivit kvar i sin paradishägring, och barnkammaren är den miljö i vilken den tydligast kommer till uttryck. Från detta rum kunde han som barn beskåda skenet från sin fars lykta, som blev ”ett tillbehör till hans aftonbön och ett jordiskt tecken af en himmelsk faders vaksamhet öfver sin värld och sina barn” (V, s. 99). Också denna senare figur är vanlig i Rydbergs författarskap; Gud är den himmelska fadern och människorna hans barn. Världen är vår barnkammare, full av glädjeämnen. Det handlar inte bara om en lättfattlig metafor; liknelsen är också en sträng uppmaning. Människan skall vara som ett barn inför sin Gud; ödmjuk, tillitsfull, tacksam.[413] Lars är trots sina religiösa bevekelsegrunder fjärran från en sådan världsåskådning. Han fäster inte heller någon vikt vid minnen från barndomen (V, s. 68). Även på detta sätt är han sin fars motsats. Spänningen dem emellan blir alltmer påtaglig när Gudmund retirerar till och regredierar i barnkammaren. Till detta rum har Gudmund dessutom medfört föremål som representerar andra trygghetssfärer: förfädersaltaret (tron och historien) och böckerna (lärdomen, Fritt ur

hjärtat). Sammantaget innebär detta att barnkammaren utgör ett romanens värdemässiga centrum; här förenas de abstrakta makterna till ett magnetfält som, åtminstone för en kortare tid, förmår utestänga den moderna människan.

Vägen till en fristad

Jag har sökt visa hur Svante genom sin geografiska och intellektuella rörlighet fungerar som garant för och vägvisare till mäster Gudmunds tillflyktsorter. Utöver det faktum att han till Jönköping medför den kontinentala bildningens nyheter (och därmed förutsättningen för det klosterutopiska samfundet Fritt ur hjärtat), spelar han den främsta rollen i sammanförandet av Gudmund och stigmanshövdingen Slatte, vars rike blir vapensmedens mest varaktiga tillflyktsort.[414] Men i denna senare process, som innebär en avgörande vidgning av spelplatsen, som tidigare i huvudsak har varit begränsad till Jönköping, assisteras han av en annan av romanens hjälpare, den vandrande gesällen Fabbe.[415]

Det är Fabbe som blir Gudmunds guide på vägen till Slatte, Svantes vän och Gustav Vasas gynnare. Men resan hålls hemlig, både för Jönköpings borgare och för romanläsaren. *Vapensmeden*s artonde kapitel, ”Mäster Gudmunds färd till Slatteborg”, inleds med ett avsnitt som omsluter händelseutvecklingen med gåtor: ”Det låg något underligt öfver staden. Man kände med sig eller visste, att något skulle inträffa, men hvad? […] Borgmästaren Nils Arvidsson sågs mycket ute på gatorna och gjorde täta påhelsningar i ansedde borgares hem. Visste han något? Hans son Arvid däremot sågs af ingen” (V, s. 260). Berättaren identifierar sig här med Jönköpings borgerskap och ställer frågor till sig själv, ett spänningsalstrande tilltal som driver läsaren framåt. En liknande mekanism blottlägges i kapitel 15, där Fabbe berättar att han har kommit ridande till Jönköping, ”hvilket innebär en hemlighetsfull omständighet, som i sinom tid [såväl för romanpersonerna som för läsaren] skall uppenbaras” (V, s. 216 f).[416] Här riktas läsarens intresse bakåt i tiden, mot det redan skedda, men effekten torde bli densamma: läsningen påskyndas.[417] Samtidigt som politiska förvecklingar tycks drabba Jönköping sprider sig ryktet om att Gudmund vapensmed och hans dotter Margit har lämnat staden. Lars söker dem förgäves.

Det visar sig att Gudmund har valt en ny väg i sitt sökande efter tillflyktsorter; i nästa scen befinner han sig som gäst hos en bonde i Byarum, på resa mot en sådan skyddad plats. Själv säger han sig vara på väg till sin vän biskop Ingemar i Växjö, men läsaren vet, dels på grund av att ”den förut omtalade Slattehästen”, på vilken Fabbe kommit ridande till Jönköping, står i ett skjul utan-

för stugan, dels på grund av kapitelrubriken, att färden kommer att sluta vid Slatteborg (V, s. 262). Att Gudmund kommer till Slatte ”överensstämmer inte med hans egen avsikt”, skriver Löwendahl, ”men som det småningom skall visa sig, är det likväl fyllt av mening och konsekvens”.[418]

I skymningen ser Fabbe hur Arvid Nilsson rider genom Byarum, i täten för en skara beväpnade bönder. En av frågorna i kapitlets inledning får därmed sitt svar, samtidigt som ytterligare ledtrådar pekar mot att en väpnad aktion kommer att äga rum i Jönköping.[419] Fabbe berättar inte för Gudmund och Margit att han känt igen Arvid, varför denna kunskap stannar mellan honom och läsaren, som därmed blir förtrogna. Bonden i Byarum beskrivs som vänlig men förbehållsam; han har väntat Gudmund, men vill inte förklara varför. Trots att han är kunnig, och trots att han rekommenderar en omväg genom Slattebygden (vars stigar är ”för hederligt folk tryggare än Jönköpings gator” – V, s. 263), känner han inte vägen dit; istället ber han sina gäster förlita sig på Slattehästen som ensam ”känner vägen ända fram” (V, s. 264). Bondens huvudsakliga roll blir här ännu tydligare; i hans repliker tätnar den mystiska atmosfären kring resans slutmål, vars karaktär hemlighålls både för Gudmund och läsaren.

Slatteborg introduceras långsamt. Resan är ansträngande: ”[u]pp och ned för sandåsar eller klippor, ofta kantade med stenblock, vräkta så som om jättar roat sig med att stapla dem till grottor och irrgångar” (V, s. 266). Detta svårforcerade landskap utgör en tydlig gräns mellan den trygga Slattebygden och det otrygga Jönköping, en barriär mot de oroligheter som präglar det omgivande samhället. Det sista hindret är ett förrädiskt träsklandskap, med djupa dalsänkor insvepta i tjock dimma.[420] Samtidigt beskrivs det landskap som Gudmund, Margit och Fabbe färdas genom i positiva ordalag. De fågelläten som ofta ledsagar traditionens aktörer hörs från tallmoar och dunkla tjärnar.[421] Vindens sus i barrträden ”[stämmer] Gudmunds sinne högtidligt” och sällskapet möter beväpnade men artiga och gudfruktiga bönder. Slutligen når man fram till en hög ås, från vars topp skymtar ”just i solnedgången, ett vidsträckt, leende landskap […] begränsadt mot vester af en milslång sjö med näs och holmar förtonande i ljusblått och solrök” (V, s. 265 ff). Gudmunds sinnestillstånd betonas på nytt genom ikonisk projicering, men nu är det lättnad, inte oro, som präglar landskapet. Beskrivningen kan jämföras med presentationen av Vätterdalen i öppningskapitlet, där Svante från backarna väster om Jönköping ser ”en ljus, ofantligt lång djupsträcka, norr ut förenad med synranden och fylld […] med förtätad, kornblå, vattrad vårluft, hvarur i öster [reser] sig en förtonande strandremsa i skiftande, händöende kvällsskimmer” (V, s. 6). Dessa positivt värderade landskap skall båda visa sig rymma idylliska fristäder. Den första pre-

senteras i kapitlen 1–12 och tillintetgörs i kapitlen 13–17. Men redan i kapitel 18 presenteras ett substitut.

Samtidigt rubbas maktförhållandena mellan moderniseringens och traditionens aktörer. I Jönköping är Gudmunds tillflyktsorter aldrig annat än tillfälliga fristäder. Samfundet Fritt ur hjärtat är en klosterutopi omgiven av en föränderlig verklighet. Tryggheten i Gudmunds barnkammare bygger på en i längden ofruktsam regression. Slattes statsbildning däremot, är ett utvecklat pastoralt ideal och, skall det visa sig, skapad med utgångspunkt i flera av de värderingar som präglar Gudmund och hans hjälpare.

*Vapensmeden*s handling, liksom den tragiska världssyn som Rydberg skisserar i essän ”I halfslummern”, tyder på en pessimistisk inställning till moderniseringsprocessen, liksom till skönlitteraturens möjligheter att påverka samhällets utveckling i önskad riktning. Romanens dröjande vid tillflyktsorter av olika slag är en konsekvens av denna pessimistiska inställning. Rydberg har ingen färdig ideologi som skulle kunna ersätta det framstegsideal som dominerar samhället. Men det innebär inte att *Vapensmeden* är ideologiskt steril. Skrivprocessen utvecklas efterhand till ett sätt att tänka och romanen blir en plats där nya och gamla visioner kan diskuteras mot bakgrund av de fiktiva aktörernas karaktär. Det här är ett viktigt skäl till varför Rydberg inte kan räknas till de konservativa utan att något betydelsefullt i hans idémässiga egenart går förlorat. Obestämbarheten i verk som *Vapensmeden* och ”Den hvita rasens framtid”, det ständiga prövandet av nya idéer, visar att han inte såg lösningen i det förflutna.[422] Romanen blir ett förbehållslöst tankeexperiment som ”går från ämne till ämne” liksom ”det pretentionslösa *pratet*” som Rydberg förordar i sitt brev till Verner von Heidenstam.[423] Resultatet blir ett slags dialektisk process utan syntes, som tydligast framträder mot berättelsens slut, när Gudmund, Margit och Fabbe vistas hos stigmanshövdingen Slatte. Att dennes rike är en positivt laddad plats framgår redan av en första landskapsbeskrivning, där Gudmund uppträder som fokalisator:

> Gårdar i små löfdungar lågo strödda öfver slätten, på två ställen förenade till byar. Rök uppsteg från eldstäderna. Ängar omväxlade med åkergärden, å hvilka vårarbetet redan var i gång. Flockar af kor stodo sammandrifna i hyddornas närhet, och midt ibland dem lyste på långt håll bjärta kvinnodräkter. Pinglet av hundratals skällor, boskapens läten, hundarnes skall, flickornas locktoner till djuren och rop till hvarandra, vallpojkarnes hvisslingar och trallar stego upp mot åsen och sammanljödo, tyckte mäster Gudmund, till en däjlig aftonsång. (V, s. 267 f)

Beskrivningen präglas av kvällsljuset och ljudet av arbetande människor. På detta sätt styrks ett spegelförhållande till romanens öppningsscen, där Jönköping

beskrivs med Svante som fokalisator. Klosterklockans klang blandas där med ”slagen af ett försenadt klappträd vid någon af stadens tvättbryggor”. I Slattes rike är det ”[p]inglet av hundratals skällor” som tillsammans med lockrop och visslingar möter den annalkande vandraren. Sådana ljud kan här betraktas som goda förebud. På dem följer inledningens ljusa beskrivning av Jönköping, liksom av Slattestaten som idyll.[424]

Redan tidigt i Rydbergs roman förekommer antydningar om att Gudmunds klosterutopiska fristad i Jönköping inte är den enda plats – i andlig eller materiell bemärkelse – som mer eller mindre beständigt har säkrats från moderniseringsprocessen. Det finns en stark kraft som motverkar tidens rörelser, såväl Lars Gudmundssons reformer som den hotande folkresningen. Denna kraft hämtar näring ur traditionen. Bland dem som förkroppsligar kraften på den politiska nivån utmärker sig Svante som en betydelsefull aktör. Men ännu mäktigare, kanske den främste representanten för denna kraft, är folkledaren Joulf Slatte, som självsvåldigt gjort sig till härskare över en isolerad jordbruksbygd i Smålandsskogarna, men efterhand vunnit kungens gillande och i praktiken börjat tjäna honom som hövitsman (V, s. 269 f).

Slattes namn nämns redan på romanens åttonde sida, vilket innebär att han introduceras tidigare än vapensmeden själv.[425] Det framgår att han kallas stigmans-Oden och att han äger en harpa byggd i fornnordisk stil, liknande Svantes – men större och enligt folktron besatt av djävulen (V, s. 8). Nästa gång Slatte nämns är det när vaktmästaren på Jönköpings slott avråder Gudmunds vandrande gesäll Fabbe från att färdas genom Östbo härad obeväpnad – ”[a]nnars tar dig stigmans-Oden” som just hängt ”herr Ture Jönssons fogde därnere” (V, s. 33). Men redan i nästa scen tas varningen tillbaka av borgmästarsonen Arvid Nilsson, som påstår att Slatte är bättre än sitt rykte, att han bara hänger den som förtjänar det och att ”det bästa man kunde göra för ordningens återställande vore att gifva Slatte lejd, döma honom mildt och sedan göra honom till kung Göstas höfvidsman i den oroligaste delen av Småland” (V, s. 51 f).

Redan efter dessa inledningsscener har stora förväntningar knutits till Slatte, vars väntade uppdykande styrker både ett framåtriktat och ett bakåtriktat läsarintresse (spänning och nyfikenhet). Samtidigt skuggas hans personlighet av romanens informationsförmedling. Upplysningar om Slatte lämnas vid tre tillfällen i *Vapensmeden*s sex första kapitel. I samtliga fall kommer informationen från andrahandskällor, varav åtminstone två är tvivelaktiga. Uppgiften om den magiska harpan kommer från folket som utgör en vacklande och gäckande aktör, romanens mörka materia. Slottsvaktmästaren som varnar Fabbe för att resa genom Slattebygden är en perifer gestalt om vars karaktär berättaren

lämnar mycket knapphändiga uppgifter. Arvid slutligen, är en gränsöverskridande personlighet; särskilt i romanens inledning är det oklart till vilken av aktörsgrupperna han bör räknas. Hans sympatier för stigmans-Oden kombineras dessutom med ett uttalat förakt för hjälparen Svante. Resultatet av denna distanserade informationsförmedling blir en Slattegestalt höljd i dunkel. Stigmans-Oden är en mäktig hövding som väcker folkets (och läsarens) undran, men beskedet om hans förhållande till romanens huvudproblem – moderniseringen – dröjer.[426]

Så småningom lämnar berättaren fler och fler ledtrådar om Slattes karaktär. Till hans rykte kopplas fornnordiska attribut – harpan, Odensnamnet – och föreställningar om stränghet och fast karaktär. Dessa egenskaper återkommer hos romanens hjälte, Gudmund, vars tankevärld präglas av en stor respekt för de hedniska förfäderna. Genom sin magiska harpa sammanförs Slatte också med Svante, en av romanens mest framträdande hjälpare. I avsnitten om Svantes politiska verksamhet blir harpan en betydelsefull symbol för det goda maktutövandet (V, s. 160 och 169). I harpolekarens hand blir instrumentet ett politiskt verktyg, med vilket han kan leda folket på rätt väg. Att också Slatte förmår bruka denna makt framgår när han ingriper mot ännu ett uppror som hotar kungens ställning:

> Slatte och hans underbefälhafvare hade visat sig i häraderna, följde af välbeväpnade skogslöparskaror, och han hade låtit uttryckligen veta, att han skulle kväfva resningen, om den icke slocknade af sig själf. Vidskeplig vördnad eller förskräckelse för Slatte och orimliga föreställningar om hans makt voro hos Smålandsallmogen allmänna och rotfasta. (V, s. 287)

Ännu på detta stadium är uppgifterna om Slattes karaktär knapphändiga, hämtade från andrahandskällor. Läsarens föreställningar om stigmans-Odens position i romanens centrala konflikt är helt beroende av hans förhållande till romanens övriga aktörer. Med Gudmund och Svante delar Slatte dock egenskaper som berättaren värderar positivt: respekt för det hedniska arvet, musikalitet, politiskt ansvar och vördnad för den rättmätige kungen.

När Gudmunds gesäll Fabbe, som Lars fördrivit från smedjan, återvänder efter en av sina vandringar, har han blivit Slattes budbärare. Till sin förre husbonde har han med sig en häst som varit i stigmans-Odens ägo, och som därför känner vägen till sin gamle herre. Inför Fabbe är berättaren överseende och sympatiskt inställd, varför hans goda förhållande till Slatte är av särskild betydelse. Ännu viktigare är Slattes förhållande till Svante; de är grannar och sägs ”fördraga hvarandra godt” (V, s. 269). Tillsammans skapar dessa andrahands-

uppgifter ett positivt betydelsenät kring Slattes person. Intrycket stärks när den mystiske hövdingen vid sitt första uppdykande i handlingen visar sig vara en motståndare till Lars planer. Under sitt besök i Slattebygden, där han söker sin far och syster, straffas magistern med ”tjugofyra par spö” för ”faderplågeri, som strukit intill gränsen för fadermord”, för ”skändligt djurplågeri” och för att ha ”förstört minnesmärken, som fäderna öfverlemnat åt sina efterkommande till vård och till lärdom” (V, s. 323 f). Under sitt möte med Lars framstår Slatte som Rydbergs drömhjälte, en mäktig naturens och historiens hämnare som kan vrida tiden rätt.

Gudmunds fristäder	**Fristädernas beståndsdelar**
Samfundet Fritt ur hjärtat	samtalet, lärdomen
Målarstugan	konsten
Fädernas sal	förfäderna
Barnkammaren	barndomen, förfäderna, lärdomen
Slattebygden	samtalet, lärdomen, konsten, förfäderna

Idyllens och naturens kronotoper

Presentationen av Slattes rike innebär en rörelse från slutna till öppna rum. Samtidigt ändras handlingens grundstämning, från klaustrofobisk begränsning till dynamisk frihet. Romanen rör sig från vad Håkanson kallar ”Gudmund-Larsmotivet” till ”Slatte-Larsmotivet” och från motståndshandling till tankeexperiment. Denna förändring blir tydligare om den analyseras med utgångspunkt i den ryske litteraturteoretikern Michail Bachtins kronotopbegrepp. Enligt Bachtin är varje form av fiktiv rörelse beroende av specifika tidsliga och rumsliga förhållanden för att kunna fullbordas.[427] I *Vapensmeden*s fall är det tydligt hur låsningen i konflikten mellan traditionens och moderniseringens aktanter är beroende av det konkreta och slutna rum som utgörs av Jönköpings stad.

I romanens Jönköping, tecknad efter historiskt korrekta stadskartor och därmed begränsad av realistisk avbildning, kan Lars inte besegras.[428] Gudmund trängs tillbaka mot det slutna stadsrummets väggar. Därför blir regressionen den sista möjliga lösningen. Förhållandet är typiskt för vad Bachtin kallar idyllens kronotop. Det idylliska livet är intimt sammankopplat med en konkret och begränsad plats i rummet, utan väsentliga samband med den övriga värl-

den. Platsens enhet innebär att också tiden koncentreras och blir cyklisk. Födelse, ungdom, åldrande och död sker på samma plats.[429] Banden mellan släktens generationer accentueras. Liksom i den idylliska genre som Bachtin kallar ”regional roman” skiljs utvecklingen i Gudmunds Jönköping från ”den eviga livsförnyelsens princip”. Motsättningarna mellan traditionens och moderniseringens aktanter beror bland annat på att de har olika uppfattningar om tiden. Lars lever i en linjär tid, Gudmund i en cyklisk. Resultatet för traditionens aktant blir ”ett liv som meningslöst står och stampar utan att komma ur stället på en och samma historiska punkt, på en och samma nivå av den historiska utvecklingen”.[430]

Om Rydbergs roman aldrig utvecklades bortom idyllens begränsade lokaliteter skulle den kunna avfärdas som ett hopplöst försök att bevara ”de döende resterna av patriarkaliska (provinsiella) småvärldar”.[431] Men romanen bryter sig loss från idyllens kronotop. Utvecklingen föregås i Svante sång om Edens lustgård: ”[F]ramåt, ej tillbaka gäller färden: fram skall du, dödlige, och fram skall världen” (V, s. 128). Liksom de första människorna tvingades lämna det bibliska paradiset och liksom individen tvingas lämna barndomens paradishägring för att träda ut på vuxenlivets ”stormbestrukna hed” (V, s. 127) måste traditionens aktörer och romanens handling lämna stadens konkreta rum för att träda ut i abstraktionen. Därmed överges också den cykliska tiden till förmån för en kronologisk linearitet. Traditionens aktörer förstår att regressionen måste brytas och en utveckling ske – dock ej densamma som Lars tänker sig. Samtidigt sker ett avståndstagande från realismen. Skildringen av Jönköping baserades på Rydbergs barndomsminnen och historiska studier medan Slattestaten karaktäriseras av sin fiktiva karaktär. Dess exakta läge är okänt. Slatteborg omges av naturen, som i *Vapensmeden* är en möjligheternas miljö.

Rörelsen bort från idyllens kronotop präglar hela romanen, framför allt i dess lustfylla beskrivningar av resan. *Vapensmeden* innehåller flera skildringar av resor genom skogslandskap. De tydligaste är den inledande beskrivningen av Svantes färd till Jönköping samt Gudmunds och Svantes respektive resor mot Slattebygden. Dessa avsnitt präglas av ett lyriskt språk och ett naturmystiskt förhållningssätt. Här är det särskilt tydligt att berättarens tankevärld stämmer överens med Gudmunds, i föreställningen om att ”alla föremål i denna värld stå i korrespondens och utöfva inflytande på hvarandra” (V, s. 106). I vandringskapitlen öppnar sig texten mot världsalltet och evigheten. Denna rörelse mot öppenhet och obegränsade möjligheter kombineras i texten med intresse för naturens artrikedom. Löwendahl menar att ”mängden av ornitologiska iakttagelser” i *Vapensmeden* är anmärkningsvärd.[432] Romanen innehåller

benämningar på ett drygt tjugotal fågelarter – till exempel ljungpipare, gulärla, morkulla och taltrast.[433] Men lika iögonfallande är mängden växtbenämningar, som uppgår till ett drygt trettiotal – till exempel kruståda, hagtorn, ärenpris och vårfrulilja. Löwendahl noterar att de ornitologiska observationerna ”används för att suggerera eller förstärka stämningar”.[434] Detta sker framför allt i vandringsavsnitten. Romanens första kapitel, som beskriver Svantes vandring mot Jönköping, innehåller tolv namn på växtarter. Det tjugonde kapitlet, ”Harpolekarens sista vandring”, nämner tio fågelarter. Artrikedomen är ett typiskt element i vad som skulle kunna beskrivas som naturens kronotop.

Också själva resan är typisk för dessa skeden i berättelsen. Rörelsen bort från idyllens cykliska tid är nödvändig för formulerandet av romanens ideal. Anmärkningsvärt är också att det är traditionens aktörer som känner närheten till världsalltet och naturen i vandringsavsnitten. Lars är den ende som ägnar sig åt fågeljakt. I naturens kronotop blir de stora rörelserna möjliga, såväl i tanken som i rummet. Svantes resor i Europa är förvånansvärt omfattande, och tack vare dem för han med sig nya tankar till Jönköping. Det är också i första hand under sina vandringar som han ger uttryck för höga tankar om människans roll i förhållande till Gud och naturen. Aftonbönen i romanens andra kapitel formuleras i direkt anslutning till en resa. Detsamma gäller om de metafysiska tankarna i kapitlet ”Harpolekarens sista vandring”, där Svante ”förnimmer sig försänkt i världssjälen” (V, s. 297). Sådana tankar är knappast möjliga i stadens – och den moderna människans – slutna rum, med dess begränsning i den cykliska tiden. Också skildringen av Slattestaten sker i naturens kronotop. Det är först i denna öppna och abstrakta miljö som Lars och moderniseringskrafternas makt kan brytas. Här kan magistern inte längre ta spjärn mot stadsrummets väggar, och avväpnas därmed enkelt av Slatte.

Pastoral komposition och utopi

Även efter mötet med Lars förblir Slatte en gåtfull aktör. Berättaren fäster stor vikt vid hans fornnordiska attribut, höga ålder och väldiga kroppskrafter, vilket får honom att framstå som en halvt mytisk gestalt (V, s 317–320). Att denne drömhjälte, den negativa utvecklingens mäktigaste motståndare, försetts med så många mystiska och mytologiska attribut, kan möjligen tolkas som ännu ett utslag av Rydbergs pessimism. Den gåtfulla atmosfären skingras abrupt vid Slattes andra uppdykande i handlingen (kapitel 25). Då har ”stigmans-Oden” utvecklats till en originell men välvillig gubbe, som under kvällstimmarna vid

brasan informerar Gudmund (och läsaren) om den politiska, moraliska och juridiska ordningen i sin småländska fristat. Det är i detta avsnitt som romanens roll som tankeexperiment blir särskilt tydlig. Slattes främsta funktion är att tillhandahålla en miljö i vilken tänkbara samhällsprogram kan prövas och bedömas.

Berättaren gör flera iakttagelser som visar att Slattebygden utgör en välvillig omgivning, den plats som Gudmund – medvetet eller omedvetet – har sökt efter. Den inledande landskapsbeskrivningen är ett första tecken på detta. I stigmans-Odens rike råder dessutom en odalordning som Rydberg värderar högt.[435] Med detta idylliska landskap introduceras ett pastoralt kompositionsmönster i romanen. Martin Kylhammar beskriver denna berättartekniska struktur som att ”[d]en önskvärda idyllen, det förverkligade goda livet framställs […] som en oas omgiven av hot”.[436] Slattebygden ansätts av moderniseringens krafter. I kontrast till omgivningens oro framstår Slattes fristat som en möjligheternas miljö. Peter Marinelli menar att det som mer än något annat präglar pastoralen är att den tillkommer när ett ideal tycks gå förlorat, men ändå kvarstannar i minnet. Den oskyldiga världen, gårdagens perfektion, kan i fantasins värld återkallas som kontrast till dagens realitet.[437]

Kylhammar instämmer med Marinelli när han, i ett stycke som citerats tidigare, beskriver de pastorala idealen som ”ett av de typiska uttrycken för den humanistiska kulturens reaktioner på samhällsutveckling och modernisering”.[438] Som exempel anför han Verner von Heidenstams roman *Endymion*, publicerad två år före *Vapensmeden*.[439] I denna berättelse förespråkas en lekfull, anti-materialistisk tillvaro efter mönster från ett idealiserat Orienten. Men Heidenstam har, i likhet med Rydberg, en pessimistisk syn på idealets framtida förverkligande. I romanens slutscen utandas den tragiske hjälten Emin ibn el-Arabi sin sista suck, ”medan Österlandet sofvande [inväntar] sin undergångs fullbordan”.[440] Heidenstam, menar Kylhammar, ”uppfattade tekniken, vetenskapen, kapitalet och industrin som autonoma krafter, som med ofrånkomlig dynamik undanröjde möjligheten att förverkliga det pastorala idealet”.[441] Rydberg, som tidigare berömt Heidenstam för hans lyriska och naiva stil, tycks alltså ha haft vissa upplevelser gemensamma med sin yngre kollega, vilket han antyder i *Vapensmeden*.[442]

Slattebygden är en idyll, men en dynamisk sådan, och därmed skiljer den sig från Gudmunds provisoriska fristad i Jönköping. Förändringen kan liknas vid vad Bachtin kallar för en sublimering av idyllen, under vilken det främsta elementet i ”det forna komplexet” utvecklas på ett filosofiskt plan. I den sublimerade idyllen blir människan återigen delaktig i ett idealstillstånd, men på

en ny och högre nivå.[443] I *Vapensmeden* sker förverkligandet av denna sublimerade idyll genom aktörernas vandringar, dvs. genom inträdet i naturens kronotop. Såväl Gudmund som Fabbe och Svante passerar genom den rumsligt och tidsligt flexibla naturen på sin väg mot den nya fristaden. Slatte upprätthåller samma värderingar som traditionens aktörer i Jönköping, men han gör det på ett annat plan, med omfattande mytologiska och filosofiska argument. Gudmunds respekt för sina förfäder bleknar i skuggan av Slattes, som grundas på en mystisk visdom (V, s. 352). Genom en sublimering av ”den uråldriga totaliteten” skapas enligt Bachtin ”ett ideal av denna för framtiden” och ”en grundval och en norm för kritiken av det rådande tillståndet i samhället”.[444] Genom ett bejakande av en viss typ av linearitet, samt en viss omvärdering av bekanta ideal, har traditionens aktörer uppnått en högre form av den ursprungliga idyllen. För Rydberg innebär detta en möjlighet att kritisera sin samtid genom att pröva nya ideal. Den sublimerade idyllen är under konstant omförhandling. Den befriande rörelsen förblir intakt.

Slattebygdens idylliska karaktär förstärks efterhand som handlingen framskrider. Relationen mellan Slatte och Svante framstår som särskilt betydelsefull. Slatte är Svantes vän, ett förhållande som starkt bidrar till att placera honom bland romanens hjälpare. Men harpolekaren och den småländske hövdingen har också andra saker gemensamma. När Svante dör är det Slatte som övertar romanens sanktionerade samhällspolitiska stämma. Därmed sker inga större förändringar vad gäller romanens politiska ideal. När Slatte redogör för sina ståndpunkter står de hela tiden i relation till Svantes, såsom de uttrycks i dennes samhällsdebatterande föreläsning inför sällskapet Fritt ur hjärtat. Det finns därför anledning att se närmare på den.

Förutsättningen för harpolekarens utläggning är ett samtal om de amerikanska kolonierna. Ledamöterna beklagar samfällt att den nyupptäckta världsdelen ”icke vardt afspärrad från den gamlas fördärf och gjord till en uppfostringsanstalt, hvari ädlare släkten bildades, fjärran från de onda efterdömen, som allestädes och dagligen storma in på våra barn” (V, s. 148). Redan här har samtalet antagit en utopisk karaktär, i bemärkelsen att det rör samhälleliga ideal som människan ännu inte har fått tillfälle att pröva. Slattebygden skall senare i romanen överta den roll som den amerikanska kontinenten enligt akademins ledamöter hade kunnat spela. Sällskapets ideologiska diskussion utvecklas sedan ytterligare då den leds in på Thomas Mores *Utopia*. I samtalet om Amerika föreslår Svante först en alternativ metod för kolonisation:

> – Jag skulle önskat, sade doktor Svante, att man till nybyggare hade utvalt de friskaste, starkaste och mest välartade barnen i Europa, utsedda ur familjer, om hvilkas fäder och mödrar man icke visste något lågt, lastbart eller brottsligt, och ställt dem under ledning af våra bäste lärare och frommaste och förståndigaste kvinnor.
>
> – Det skulle visserligen icke hindrat, sade gardianen [Matthias], att de förde arfsynden med sig till det fridlysta landet. Det onda skulle äfven då framspirat ur osynliga frön; men genom noggrann tillsyn borde ogräset kunna göras glesare och det goda utsädet härligt växa. (V, s. 148 f)

Därefter uttrycker harpolekaren sin egen vision som en positiv motbild till den nedslående utvecklingen i de transatlantiska kolonierna:

> Jag önskar, att hvarje man hade sin egen torfva och vore självständig på den och där besörjde sin hushållning efter egen insikt; jag önskar, att förståndsodlingen vore tillräckligt utbredd, för att de frie männen skulle inse vikten i så många fall af gemensamt ordnade ansträngningar såväl i fred som i krig; jag önskar, att hvarje man hade vapen att värja sig med, ty vapenlös rätt varder städse förtrampad. (V, s. 154)

Genom Svantes synpunkter förbereder berättaren romanens kommande prövning av detta goda samhällsskick. Det rör sig ännu inte om något uttalat löfte, men efterhand som handlingen framskrider knyts allt större förhoppningar till Slatte och till hans förmåga att stödja det godas representanter. När Slattebygden sedan introduceras visar sig dess politiska ordning ha mycket gemensamt med Svantes ideal. Var man har där ”sin egen torfva” på vilken han själv ”besörjer sin hushållning”. Bygdens ”frie män” har insett vikten av gemensamma ansträngningar för att säkra sitt försvar och trakten är därför säker från de faror som harpolekaren syftar på när han varnar för att ”vapenlös rätt varder städse förtrampad”.[445] Skildringen av Slattes småländska enklav blir en positiv motbild som ger romanen dess pastorala kompositionsmönster och jämnar ut maktpositionerna i striden mellan traditionens och moderniseringens aktörer. I Slattes rike, skriver Löwendahl träffande, ”har harpolekarens sociala program blivit verklighet”.[446] Slattebygdens invånare är ju nybyggare (V, s. 267), precis som de Amerika-emigranter Svante talar om under mötet med Fritt ur hjärtat (V, s. 148 f). Följaktligen står detta rike i direkt motsats till det turbulenta Jönköping, där Lars Gudmundssons utbreder sitt välde (V, s. 205).

Löwendahl menar att Rydberg, i och med beskrivningen av Slattebygden – detta ”utkast till en utopi” – sluter sig till ”raden av utopiska författare”.[447] Beteckningen utkast är adekvat; det är i *Vapensmeden* aldrig fråga om något övergripande samhällsprogram, varken i Svantes föreläsning eller i berät-

tarens skildring av Slattes rike. Rydberg är missnöjd med utvecklingen i det moderna Sverige. Tidens unga handlar inte som han hade önskat att de skulle handla.[448] Han känner till grunderna – främst de religiösa och filosofiska – på vilka framtidens samhällsskick bör byggas, men kan inte presentera något tydligt alternativ till moderniseringens grundpelare: kapitalism, materialism och individualism. För det krävs nya idéer. Därför använder han romanen för att pröva olika teorier. Det fanns talrika tankar och system att välja bland – det sena 1800-talets intellektuella miljö har beskrivits som en försöksanläggning för samhällsideologier.[449] Rydberg var filosofiskt och samhällsvetenskapligt bevandrad. Han läste nyutkomna arbeten och förde teoretiska samtal med vänner och kollegor.[450]

Löwendahl har därför rätt när han menar att Rydberg sluter sig till de utopiska författarna. Liksom dem prövar han ideal som ännu inte har kunnat realiseras. Däremot kan hans beskrivning av Slattebygden som en utopi ytterligare preciseras. Slattes stat är inte bara en utopi – en sådan kan te sig nästan hur som helst – utan en utopi präglad av pastorala ideal. Martin Kylhammar relaterar dessa ideal till ”[a]vståndstagandet från den moderna civilisationen”. Pastorala ideal ”förknippar det goda livet med ett liv ’närmare naturen’ ”. De är ”alltid civilisationskritiska, [...] ett uttryck för ett missnöje med en i överkultur urartad civilisation [...] här förstådd som ett samhälle byggt på den industriella storstadens grund och ett liv präglat av teknik och vetenskap”.[451] Berättelsen om Slattestaten kan läsas som ett sådant pastoralt ideal. Liknande föreställningar återkommer i texter där Rydberg oskylt diskuterar sin samtid. Också i sådana sammanhang förespråkar han ett liv nära naturen, med jordbruk som huvudnäring, i skarp kontrast till samtidens industrialism och urbanisering.[452]

En granskning av rasbiologin

*Vapensmeden*s sanktionerade samhällspolitiska stämma utgår från tanken på att den ideala statsordningen förutsätter en ny människotyp. Gudmund beklagar, som vi har sett, att Amerika inte gjorts till en uppfostringsanstalt för ädlare släkten (V, s. 148). Matthias invänder endast att arvsynden är omöjlig att utplåna, ”men genom noggrann tillsyn borde ogräset kunnat göras glesare och det goda utsädet härligt växa” (V, s. 149).[453] Dessa tankar återkommer och utvecklas i Slattes tal inför Gudmund i romanens tjugofemte kapitel. Han förklarar där att ”[f]ördärfvat blod” inte får blanda sig i ”ett nybygdt samhälles ådror”, att ”[f]örbrytarefrön äro ogräs” samt hur man bör gå tillväga för att

utplåna brottslighet (V, s. 350 f). I detta tal framstår romantexten mer än någon annanstans som ett tankeexperiment, varför det här kommer att anföras som exempel. Jag kommer att redogöra för hur Rydberg kommit i kontakt med dessa tankar, samt hur han sedan behandlar dem i romanens form.

Löwendahl talar i sin diskussion av Slattes utläggning om ”Rydbergs rashygieniska åsikter”, som han härleder till debattskriften *Om fattigdoms-eländet*, anonymt utgiven i maj 1891 av en bekant till Rydberg, provinsialläkaren i Strängnäs Mortimer Hærén (1835–1899).[454] Broschyren fick en positiv recension i *Aftonbladet* den 11 juni.[455] Dagen därpå, den 12 juni, skrev Hærén ett brev till Rydberg, till vilket han bifogade ett exemplar av sin skrift:

> Min ärade, gode Broder!
> Tag icke illa upp att jag vågar göra mig påmind med att uppvakta med inneliggande tankefoster. Hvem skulle jag helldre än Dig, underställa den lilla broschyrens innehåll? Af hvilkens gillande mening skulle jag mer kunna tillfredsställas? Det innersta syftet kan icke undgå Dig. Amputationen är svår, men kan hon rädda kroppen, så måste hon ju ske. I dessa vacklandets tider, der allt gäser som i en deg, måste hvar och en som gör sig besvär att tänka, söka känna till några allmängiltiga grunder, och helst till punctum faciens.[456]

Hærén hade träffat Rydberg sommaren 1887, när de båda vistades i Stockholms södra skärgård.[457] Som 25-åring hade han publicerat två skönlitterära verk, en diktsamling och en berättelse på prosa, och av hans brev att döma hade han ännu i femtioårsåldern betydande vittra intressen.[458] År 1880 hade han inlett ett vetenskapligt författarskap med broschyren *Grunddragen till fysionomiläran ställd på fysiologisk grund*, i vilken han behandlar frågan om hur en människas karaktär kan utläsas ur hennes anletsdrag.[459] I Rydberg tyckte sig Hærén finna en lärd och värdig vän som kunde fylla en otillfredsställande tillvaro med djup och mening (”Min spis är stenar och min dryck malörtsbitter. Du, herre, kan göra stenarne till bröd och drycken till vin med den lefvande anden.”).[460]

Rydberg tycks inte ha svarat på brevet med den bifogade broschyren, men sex månader senare skickade han ett dedicerat exemplar av sin andra diktsamling till Hærén, som tackade utförligt på 12 tättskrivna sidor.[461] Först sommaren därpå, den 8 augusti 1892, efter att ha fått ytterligare två långa brev från Hærén, skrev Rydberg tillbaka.[462] Han befann sig då på sin svärfars lantställe vid Bångsbo söder om Göteborg. I brevet – ovanligt långt för att vara av Rydbergs hand – tackade han för Hæréns ”utmärkta inlägg i den sociala frågan”:[463]

> En tacksägelse på afstånd har du nog redan läst mellan raderna i 'Vapensmeden'. Där är det du, som talar från Slattes läppar till en allmänhet, inom hvilken väl endast få ha lust att köpa och förmåga att läsa grundliga afhandlingar i sociologi.[464]

Denna passus berättar åtskilligt om *Vapensmeden*. Den ger för det första Löwendahl rätt i misstanken att Slattegestalten påverkats av tankarna i Hæréns broschyr. Samtidigt ger den en viktig ledtråd till dateringen av Rydbergs manuskript. Ännu i mitten av juni 1891 var romanen ett ofärdigt arbete, i vilken nytt idématerial kunde införas. För det tredje säger denna passus något om Rydbergs litteratursyn och ger en viktig förklaring till varför han valt att skriva sin roman. Liksom Hærén har han ett budskap som är samhällspolitiskt relevant. Han vill uttrycka sitt missnöje med den pågående utvecklingen, och varna för moderniseringens faror. Men om varningen skall ha någon effekt måste han nå en mycket stor mängd läsare. Då duger det inte att skriva i avhandlingens eller debattskriftens form, genrer som dömer författaren till en begränsad läsekrets. Om varningen skall nå den stora allmänheten måste den skrivas in i en skönlitterär text. Rydberg tycks ha ansett idéerna i *Om fattigdoms-eländet* värda en sådan behandling.[465]

Hærén själv uppfattade den beundrade vännens brev som ett uttryck för en ideologisk valfrändskap:

> Du må tro att det kändes som en hjertklappning när jag fick se den der fina, nästan prentade, stilen på brefvet, som min rara [...] hustru mysande kom och räckte mig. Och att du funnit något af 'Slatte' hos mig, gläder och smickrar mig. Gifve Gud att vår tid hade en 'Slatte' här och der i bygderna! Många behöfde hängas och många understödas, och framför allt behöfde vi karaktärer i landet, behöfde män, som icke sälja förstfödslorätten för grynvälling eller för glitter och gunst.[466]

Hærén tycks inte ha förstått riktigt hur betydelsefull hans broschyr varit för Rydbergs roman. Det vore rimligare att säga att det finns något av Hærén i Slatte än något av Slatte i Hærén. Däremot visar brevet – genom jämförelsen av Slattes samhälle med 1890-talets Sverige – att Hærén uppfattat den samtidskritiska ambitionen bakom Rydbergs pastorala komposition. Rydbergs förhållande till idéerna i *Om fattigdoms-eländet* är emellertid något mer nyanserat än vad Hærén tycks tro. *Vapensmeden*s författare prövar snarare än anammar.

Utgångspunkten för resonemangen i *Om fattigdoms-eländet* är en socialdarwinistisk parallellisering av biologi och sociologi. Det mänskliga samhällslivet måste enligt Hærén betraktas i ljuset av de "gudomliga" naturlagarna om evolution genom självuppehållelsedrift, kamp och utgallring.[467] Mänsklighe-

tens ”blödiga medlidsamhetsfantasier”, förkroppsligade i sjuk- och fattigvård, felar därför mot logiken.[468] Empatin med ”orättrådiga, sorglösa, slöa, svaga och odugliga” innebär ett hindrande av evolutionen, ”död- och förderfbringande i framtiden för tio tusenden, under det man endast förmått gifva lindring och ett litet uppskof med döden åt några hundraden”.[469] Medkänslan, menar Hærén, måste utsträckas till att gälla i första hand kommande släkten. Samhället bör därför ”vårda sig om utvecklingen af de kraftigare närande elementen och utrotning af de svaga tyngande”.[470] Härvidlag måste ”hjerta och förstånd” verka i harmonisk förening:

> När menniskan beskär sin vinstock, när hon rensar sin åker från ogräs, eller då hon korsar de bättre raserna bland sina kreatur och låter de sämre utdö, så ingår deri alls icke något känslomoment, utan hon följer naturen på ett klokt sätt för att hastigare nå ett mål, som hon annars skulle nödgas öfverlåta åt den blinda naturkampens osäkra resultat på obegränsad tid och under förhållanden som icke kunna förutses eller beherskas.[471]

I *Vapensmeden* återges Hæréns tankar i stort sett oförändrade – också metaforerna förblir ibland desamma. Slatte säger att ”man skall bläda kålstocken [jfr ”menniskan beskär sin vinstock”] så, att den växer igen” och att ”[j]u förr en människa, som fått lust för brott, når lefnadens slut, dess bättre för henne själf” (V, s. 350 f). Samtidigt filtreras Slattes tal hela tiden genom berättarens medvetande. Stigmans-Oden beskrivs som ”underlig”, hans åsikter ”egendomliga” (V, s. 350). Dessa adjektiv är samtidigt en signal till läsaren. När Slattes tal beskrivs som underligt är det ett sätt att möta läsarens förväntade skepsis och kritik inför de av Hæréns åsikter som Rydberg betraktar som kontroversiella.[472] Berättaren delar alltså de känslor som läsaren förväntas känna men lyssnar ändå på talet – läsaren uppmanas samtidigt att göra detsamma.

Fiktionsmarkörerna i Slattes tal är få. Avsnittet överger romanens form och utvecklas till ett slags personlig reflektion över programmet i *Om fattigdomseländet*:

> Fördärfvadt blod borde ej få blanda sig i ett nybygdt samhälles ådror. Förbrytarefrön äro ogräs. Det varder dålig gärdesgård af dålig stafver. Dock bör man här gå varsamt tillväga och akta på vissa tecken hos barnet, ty det händer någon gång, att till en fördärfvad släkt kommer en barnasjäl, som är bestämd till släktens återupprättelse. (V, s. 351)

De tre första meningarna präglas av Hæréns retorik och idéer, den efterföljande är ett tillägg och innebär en modifikation av källan. Romanen blir ett tänkande

i skrift, en inre monolog som öppnats för offentligheten. När det blir tal om de konkreta åtgärder som kan skydda samhället mot fortplantning av ärftliga sjukdomar blir Slatte förtegen. Han säger sig ”känna skyddsmedlen och använda dem”, men nämner inte vilka de är. Hærén däremot, förespråkar ”förintandet af fortplantningsförmågan” hos dem ”hvilkas afkomma på naturvetenskapliga grunder måste antagas komma samhället till skada såsom odugliga och brottsliga individer”.[473]

Slattes förtegenhet är ett tecken på att resonemanget har utmynnat i en slutsats som romanen inte kan omfatta utan modifikation. Skepsisen förmedlas också av ett skifte från yttre till inre fokalisation. Det tal som hittills filtrerats genom berättarens medvetande passerar istället Gudmunds: Slatte talar ”i så lugn och kall ton, att mäster Gudmund ryste och tyckte sig höra ett oblidkeligt öde” (V, s. 351 f). Vapensmeden blir misstänksam och utbrister: ”Joulf Slatte, ni vill väl icke, att barn, som kommit till världen med dålig börd eller med lyten, skola utsättas att dö, såsom det var bruk hos våra hedniske förfäder?” (V, s. 352). Eftersom Gudmunds invändning tar formen av ett angrepp mot de hedniska förfäderna blir den främmande för romanen – som konsekvent uppvärderar tidigare släkten, oavsett deras religiösa uppfattningar – och avfärdas därför som lögnaktig av den uppretade Slatte. Han fortsätter därefter sin utläggning, som ännu tydligare än tidigare ägnas ett moraliskt prövande av Hæréns program:

> I våra frälsegårdar, bondstugor och nunnekloster mördas flere barn, som kommit friska och välskapade till världen, än våra förfäder utsatte lytta och sjuka. Emedan fadersmakten var obegränsad, betraktade de utsättningen som laglig, men ock som skamlig, äfven när den föranleddes af högsta nöd. Och för de utsatta fanns ju hopp om räddning. Jag har läst om en krigarestat, där man af omtanke för folkstockens helsa och stridsduglighet utsatte svaga och lytta barn. En halt pojke undgick ödet, och han vardt sitt folks ypperste härförare. De skönaste själar kunna genom omedvetna krafters spel eller genom en pröfvande högre vilja få bostad i vanföra kroppar. Och det samhälle kallar jag ovärdigt att lefva, där icke barmhärtigheten mot de svaga ligger till grund för allt. Men den, som bränner bort bölder och afskär ruttnande lemmar, ledes också af barmhärtigheten. (V, s. 352 f)

Först avslutas försvaret av de hedniska förfäderna. Därefter följer en exempelberättelse som visar hur Hæréns idéer kan vara förfelade. Det går inte att förutse ett barns utveckling – också den halte kan bli en samhällsnyttig individ. Dessutom, fortsätter Slatte, har människan en moralisk plikt att vårda den svage. Men därefter vänder resonemanget igen, och talet blir ambivalent. Människan kan visserligen inte förutse en individs utveckling och är förbunden att ta hand om svaga och lytta, men hon skall ändå bränna bort bölder och avlägsna

ruttnande lemmar. Rydbergs uppfattning om medkänslan ingår här i en konfliktfylld samexistens med Hæréns. I Slattes tal gillas tanken på en medkänsla som omfattar kommande släkten. Det är denna hærénska barmhärtighet som driver den som ”afskär ruttnande lemmar” (”amputationen” i Hæréns brev till Rydberg). Men denna empati måste i romantexten korrigeras av en mer traditionell solidaritet, ”barmhärtigheten mot de svaga”. Konstruktionen kortsluter Hæréns program, som till stor del bygger på ett avskaffande av denna traditionella solidaritet. Trots detta får han sista ordet i detta snåriga resonemang, där antites följer på tes men den förlösande syntesen saknas.

Slatteproblemet

Hæréns idéer och Rydbergs sätt att pröva dem har givit upphov till ett problem för forskningen. Berättaren tar inte entydigt ställning, varken för eller emot Slattes program, och motstridigheterna i resonemanget öppnar för flera möjliga tolkningar. Särskilt det senaste decenniets kommentarer vittnar om svårigheter att acceptera *Vapensmeden*s rasbiologiska diskurs. Tore Lund menar i ett föredrag inför Viktor Rydberg-sällskapet att Slattegestalten inte skall uppfattas som ett ideal utan som ”ett försök att symboliskt gestalta samvetet, nämligen det stränga och straffande samvete som talar med traditionens och fädernas och samhällets röst, […] det som Freud senare skulle komma att kalla för överjaget”.[474] Idéhistorikern Anna Lindén vänder sig också mot uppfattningen av Slattebygden som ett ideal, eftersom den är oförenlig med Rydbergs identitet som ”liberal humanist”. Långt mer sannolikt, skriver hon, ”är att Rydberg i Slattestaten avsett att avbilda ett fornnordiskt kosmos, som tagit historisk gestalt i Smålandsskogarna”.[475]

En inventering av den äldre forskningen ger vid handen att Lunds och Lindéns skepsis mot de hærénska idéerna är en relativt ny företeelse i litteraturhistorieskrivningen. För Rydbergs samtida innebar avsnittet inte heller något problem. *Karlstads-Tidningen*s recensent menar att Slatte ”bestraffar det onda och belönar det goda i enlighet med den Rydbergska etikens lagar, ehuru icke med den mildhet som är den andra sidan af samma etik”.[476] Levertin betraktar Slatte som genomfluten av ”Rydbergs egen varma idéström”.[477] Beckman beskriver honom som personifikationen av den hårda men storslagna hedendomen.[478] Knut Hagberg läser *Vapensmeden* som en berättelse där Rydberg ”talat om och givit liv åt allt som under livet varit honom kärast”. Slattes gestalt har danats av författarens ”kunskap om forngermanerna och […] kärlek till dem”.[479] Fredrik

Böök menar att Slattes rike skildrats ”med oförställd sympati: ett vilt, hedniskt storslaget samhälle, där alla veka känslor är bannlysta […]. Våld besegras med våld, det onda slås ned med makt.”[480] Josua Mjöberg skriver att Rydbergs diskussion av ”rashygien och rasvård” var ”före sin tid”.[481] Sven Stolpe beskriver stigmans-Odens rike som ”Rydbergs sociala utopi”.[482] Löwendahl konstaterar att Rydberg, liksom Platon, i skildringen av sin ideala stat uppmärksammat ”den viktiga betingelse för bildandet och bestående av ett fullkomligt samhälle, som en planmässig rasvård utgör”.[483] I frågan om kastrering av samhällsfarliga element är, menar Löwendahl, Rydbergs åsikt identisk med Hæréns.[484] Hans Granlid slutligen, betraktar ”Slattes bondestat” som ”en utopi”.[485]

Det finns anledning att ifrågasätta såväl Löwendahls uppfattning som Lunds och Lindéns. Slattes tal innebär inte att Rydberg okritiskt anammar rasvårdens principer – det finns punkter på Hæréns dagordning som skaver mot *Vapensmeden*s program. Hærén och Rydberg tycks ha haft olika uppfattningar om några av de centrala idéerna i *Om fattigdoms-eländet*. Hærén vill göra naturlagen, striden om tillvaron, till det mänskliga samhällslivets grundprincip.[486] Därmed ansluter han sig till den i samtiden populära socialdarwinismen. Rydberg däremot, varnar vid upprepade tillfällen för en alltför programmatisk parallellisering av biologi och sociologi. I sitt förord till Edwin Arnolds *Asiens ljus* förkastar han bruket av naturlagen som morallag.[487] Och i efterskriften till ”Den nya Grottesången” finns ytterligare prov på hans svårigheter att acceptera idéerna i *Om fattigdoms-eländet*. Rydbergs språkrör Ahasverus ger Hærén delvis rätt i fråga om ”oförståndig allmosegifning” – den som enligt den anonyma broschyren ”uppehåller en mängd urartade, förderfbringande element […] för hvilka undergången ju endast är en tidsfråga” – men parodierar samtidigt provinsialläkarens ideal, att naturens lagar skall vara ”menniskans sedekodex” (D2, s. 94 och 98). [488]

Löwendahls ståndpunkt är alltså på vissa sätt problematisk. Men det är också en onödig förenkling att påstå att Slattes ståndpunkter, och därmed Hæréns, skulle vara oförenliga med Rydbergs politiska och vetenskapliga identitet. Hans intresse för Charles Darwin (1809–1882), ärftlighetsläran och en rasbiologi under utveckling visar att han var en initierad deltagare i samtidens vetenskapliga samtal, där inflytelserika forskare – bland dem Benedict-Augustin Morel (1809–1873) och Max Nordau (1849–1923) – beskrev en pågående degenerationsprocess som motsatsen till den biologiska utvecklingen, ”en nedåtgående spiralrörelse som fick till följd att varje ny generation var bärare av allt sämre egenskaper”. Denna ”degenerationslära” påverkade samhällsdebatten, varvid tankar spreds om att hela kulturen var stadd i hastig försämring.[489] I vissa kretsar låg rasbiologiska slutsatser därmed nära till hands.[490] Den tyske

antropologen Hermann Klaatsch (1836–1916) hävdade att samhällslivet utgör ett hot mot de högt stående kulturfolken, eftersom det erbjuder möjligheten att undandra sig evolutionens gallringsprocess. I det naturliga urvalets ställe måste människan själv träda in.[491] Vetenskapsmän och läkare spelade en viktig roll genom att (liksom Hærén) omvandla sociala problem – prostitution, fattigdom, sinnessjukdom etc – till biologiska fenomen som samhället med praktiska medel kunde motverka.[492] Degenerationstanken förblev aktuell långt in på 1900-talet. Det är för folkets urartning som professor Herman Lundborg (1868–1943), nytillträdd chef för Statens institut för rasbiologi, varnar när han i broschyren *Degenerationsfaran* (1922) efterfrågar ”[s]tora, väl utrustade rasbiologiska forskningsinstitut [...] i *alla* kulturländer”.[493]

Mot bakgrund av Hermann Klaatschs teorier finns det också anledning att sammanföra Slattes rashygieniska ambitioner med Rydbergs moderniseringskritiska diskurs. I en anteckning från början av 1880-talet skriver han om naturtillståndet att det där är ”de starkaste, modigaste, som öfverlefva, de svagare och fegare, som gå under”. I det moderna samhället däremot, gäller motsatsen: det är ”de listigare, de förslagnare, de oförskämdare och mer sjelfviske, som få segerpalmen och tillika med dem, synnerligen under krigstider, de kroppsligt sämre, som lemnas hemma, för att fortplanta slägtet, medan de friske och kraftige invigas till döden på slagfältet och i fältlasaretten. Att vara modig är i våra dagar en lifsfarlig sak [...] den moraliskt tappre har att motse lejonets öde, som sönderslitas av hundar”.[494] Anteckningen skall dock inte förstås som ett utslag av förakt mot den svage. Rydbergs jämförelse mellan naturtillståndet och det moderna samhället är i första hand deskriptiv. Däremot konstaterar han, liksom Klaatsch, att det moderna samhället underblåser en försämring av den mänskliga naturen. Men lösningen, som den framställs av Ahasverus i efterskriften till ”Den nya Grottesången”, är inte att likvidera den svage, utan att förädla hans tankevärld; endast i kristendomen kan arbetarmassorna ”hemta styrka till kamp och seger” (D2, s. 100). I sitt ”Tal vid vårterminens afslutning i Djursholms samskola 1894” säger Rydberg i samma anda om nybyggarna på den polynesiska ön Pitcairn att de genom att omskapa ”sig själfva till nya människor i religiös mening, [...] omskapade [...] äfven sitt samhälle”.[495] Tanken påminner snarast om Heidenstams krav på ”alla människors aristokratisering”.[496]

Trots de invändningar som kan riktas mot Löwendahls resonemang vill jag instämma i hans beskrivning av Slattebygden som ett ”utkast till en utopi”. Slatte är romanens mäktigaste hjälpare, och som sådan tecknas han för att vinna läsarens sympatier. Han motsätter sig Lars, den moderna människans, modernisering. Han är en diktator, men en vars beslut beskrivs som ”skarpsinniga och

väl afvägda" (V, s. 353). Han är förbunden med ett idealiserat förflutet. Han är intelligent och humanistiskt bildad, med sinne för det mystiska och obestämbara, egenskaper som värderas högt av traditionens representanter. Inför Gudmund talar han om "de högsta ting och de mörkaste gåtor" så att vapensmeden sitter "häpen, förtrollad, kringhvärfd af gigantiska bilder, af landskap och uppträden, sådana som de, hvilka Dante uppbesvor ur longobardernas förbleknade sagovärld, då han skildrade sin vandring genom helvete och skärseld" (V, s. 354). Romanens berättartekniska struktur erbjuder begränsade möjligheter att ifrågasätta Slattes position i aktantschemat. Trots detta har hans ståndpunkter inneburit ett problem för litteraturhistorieskrivningen. Rydbergs förbehållslösa prövande av ideal medför att hans roman blir mer komplicerad och mångfacetterad än vanligt. De teoretiska resonemangen, sorterandet av ståndpunkter bland romanens aktörer, saboterar följetongsromanens struktur. Men det är också det som ger *Vapensmeden* dess egenart, det som gör den speciell i förhållande till det övriga författarskapet: formen av tänkande i skrift.

Tragisk pastoral

Vapensmeden slutar med Slatterikets undergång. Löwendahl betraktar detta som ett framhävande av dess utopiska karaktär: "ett samhälle sådant som Slattes hör inte verkligheten till".[497] Dagny har i en profetisk dröm förutspått slutstriden och dess utgång (V, s. 361 f). Slatteriket är dömt att förstöras. Tidigare händelser i romanen har visat att starka krafter står bakom moderniseringens aktörer. Det stämmer att Slattes samhälle inte hör verkligheten till, men det *Vapensmeden* visar är att inte ens den fiktiva världen kan tillåta detta "utkast till utopi". Skildringen av den förlorade slutstriden kan läsas som en kommentar till den samtida verkligheten – där enligt Rydberg starka krafter verkar för en skadlig förändring – men också till själva romanen; skildringen av Slattes rike har varit ett fritt experiment, ett prövande av ideal, som gått utöver romanens ursprungliga bestämmelse. I romanens sista scener finns inte längre några minnen av äventyret hos Slatte. Gudmunds vardag har rekonstruerats som den en gång var, innan Lars for till Wittenberg och innan Slatte inträdde i handlingen.

Skildringen av Slatterikets slutstrid och undergång är präglad av Rydbergs politiska pessimism. De bästa kan styra bara i den bästa av världar, och denna värld tycks inte kunna förverkligas annat än i dikten, och till och med där bara högst tillfälligt. Enligt Löwendahl påminner *Vapensmeden*s slutscener om "de bibliska och de fornnordiska myterna om en världsförintelse genom eld"

(”Mot aftonen flammade himlahvalfvet i rödt, orange och guld. Slatteborg brann, Skyttetorpet brann, ängdens alla byar och enstaka gårdar brunno och då stormen saktades, var det för att gifva väg mot höjden åt skri af jämmer och förtviflan.”, V, s. 381 f). Också i dessa myter föregås katastrofen av ”en väldig kamp mellan det ondas och det godas härar”. Rydbergs tal vid vårterminens avslutning i Djursholms samskola 1894 visar hur föreställningen om det ondas seger och det godas nederlag fängslat honom så till den grad att han tycks ha ändrat uppfattning om den bibliska läran:

> Våra hedniska förfäder trodde på ett Ragnarök, som en följd af det godas nederlag och det ondas seger. Nya testamentet predikar samma lära. […] [F]ilosofien säger oss i annan form detsamma […] .
>
> Skolans uppgift är att i den strid, af hvilken människosläktets tillvaro beror, förskaffa stridsmän i det godas leder. Välsignelse öfver de bemödanden, som göras för detta ändamål! Af dem beror räddning eller undergång.[498]

Rydberg vänder sig vid upprepade tillfällen mot uppfattningen om tillvaron som en strid.[499] Samtidigt tycks han ha varit smärtsamt medveten om att kampen mellan olika parter verkligen präglar det mänskliga samhället (”den strid, af hvilken människosläktets tillvaro beror”). Skoltalet antyder att Rydberg inte helt givit upp tron på det godas seger – det är rimligt att anta att han i detta fall anpassat sin retorik efter publiken, och därför betonar sin framtidstro och entusiasm. I andra sammanhang låter han mer pessimistisk. Ahasverus talar i ”Den nya Grottesången” om ”tecknen till vårt släktes undergång” (D2, s. 53), och Slatterikets samhällsexperiment får ett våldsamt slut (V, s. 381 f).

Skildringen av stigmans-Odens rike kan därför liknas vid vad Martin Kylhammar kallar en tragisk pastoral:

> *Den tragiska pastoralen* är antingen nostalgisk eller framtidsinriktad, ser idealet som en orealiserbar önskedröm och betraktar den tekniska utvecklingen som den autonoma kraft som för evigt förhindrar det pastorala idealet att bli verklighet. […] Den tragiska pastoralen är civilisationskritisk, fylld av bedömningar av moderniseringsprocessens, den tekniska, vetenskapliga och industriella utvecklingens, förödande konsekvenser men utan hopp om kritikens positiva effekter.[500]

Vapensmeden är en civilisationskritisk roman, men det vore orätt att säga att Rydberg helt har förlorat hoppet om kritikens effekter. Med sin berättelse vill han sprida ett varningens ord, just som han i essän ”I halfslummern” menar att en modern diktare måste göra.[501] Det pågår en strid mellan ont och gott, och de goda krafterna befinner sig i underläge. Samtiden tillåter inte den värld av

skönhet, bildning och andlighet som Gudmund, Svante och Slatte representerar. Därför är det nödvändigt att läsaren fjärmar sig från det ondas lockelser, dess enkla lösningar, dess oreflekterade vilja till förändring, och stiger in i den oförtrutet kämpande idealismens led. *Vapensmeden*s slutscener är inte, som Anna Lindén skriver, ett exempel på en historisk apokalyps, som sker ”i förfluten tid, inte vid historiens slut utan *mitt i* det historiska flödet”, utan en uppmaning till läsaren att vända sig mot omvärlden och se att vi befinner oss i apokalypsen, mitt i striden mellan det onda och det goda.[502] Endast då finns ett hopp, om än svagt, som Rydberg återkommer till i den två år yngre betraktelsen ”Fantasmer ur verkligheten”, där han talar om ”vår från olika sidor hotade själsodling och andefrihet”:

> Deras [själsodlingens och andefrihetens] kämpars leder glesna, deras stridsmän åldras, vapnen varda dem så tunga. De sträcka armarna mot morgonrodnaden och kalla på ungdomen. Kommer den? Fläktar i purpurskyarna dess fana?[503]

Slutet

Det finns mycket som förenar *Vapensmeden* med Rydbergs tidigare romaner. De bär samtliga följetongsromanens prägel, och karaktäriseras av en aktiv berättare samt en tydlig uppdelning av handlingens aktörer i två aktörsgrupper, varav den ena tilldelats berättarens sympatier. Det som gör *Vapensmeden* unik – förutom dess säregna form och okonventionella rytm – är dels det osäkra, tentativa förhållandet till romanens idéstoff, dels det utopiska motivet – den tragiska pastoralen – som ingen annanstans förekommer i det skönlitterära författarskapet.

Den nedåtgående rörelsen inför romanens allra sista scener – i *Vapensmeden*s fall Slatterikets undergång – är däremot ett mycket vanligt grepp i Rydbergs prosa. Denna figur kan sägas uppträda redan i följetongen *De vandrande djäknarne* (1856). Reformatorn Adolf Sparrfält, ett slags positiv motsvarighet till Lars Gudmundsson, tvingas mött av ett massivt motstånd uppge sin kamp för samhällsnyttiga och rättvisa förändringar. Istället återvänder han till sin ungdomsvän Göran, som lever i anspråkslös lycka på en enkel bondgård. Adolf köper en intilliggande tomt och blir själv lantbrukare. I det kroppsliga arbetet återfinner han hälsa och sinnesro, medan Göran övertygar honom om Guds godhet.[504] Samma figur återfinns i den andra versionen av *Singoalla* (1865). Den ursprungliga versionens slutgiltiga katastrof har försetts med ett tillägg. De Måneköldska markerna drabbas fortfarande hårt av pestsmittan, men rid-

dar Erland klarar sig undan katastrofen, och lever vidare som eremit tillsammans med klosterbrodern Johannes. Han har förlorat alla sina ägodelar, gett upp tanken på den jordiska kärleken och beslutat tillbringa återstoden av sitt liv som enkel fiskare, trädgårdsmästare och Gudsman.[505]

Samma karaktär av tillägg har *Vapensmeden*s slutscen. Efter Slatterikets undergång har mäster Gudmund bosatt sig på sitt lantställe i Kortebo, där han kan vara fri från förändringskrafternas påverkan. Han ägnar sig åt sitt måleri, och åt lärda samtal i det återupplivade sällskapet Fritt ur hjärtat, omgiven av vänner samt av barn och barnbarn. ”Om det finns ett utopiskt idealsamhälle i *Vapensmeden*”, skriver Anna Lindén i uppsatsen ”*Singoalla* som historisk apokalyps”, ”är det nog snarare här i denna otvungna samvaro än i Slattes besegrade rike”.[506] Att denna ljusa slutbild innehåller ett ideal framgår med all önskvärd tydlighet; däremot är det långt ifrån självklart att detta ideal skulle vara utopiskt, eller att det ens skulle handla om ett *samhälls*ideal. Så mycket rimligare är det då att anta att det främsta samhällsidealet finns i Slatteriket, eftersom det uttryckligen beskrivs som ett samhälle. Scenerna från Gudmunds ålderdom är i första hand ett ideal för privatlivet; en tillbakadragen tillvaro för den som gett upp kampen mot starkare makter. Men idyllen förblir lika ofruktbar som tidigare. Den tål inget motstånd. För att möta förändringen krävs allianser med starkare krafter, nya idéer och en större spelplan.

Slutsatser

Vapensmeden är en samhällskritisk roman. Viktor Rydberg varnar för en pågående förändring av det svenska samhället, en irreversibel process som har sin grund i den moderna människans arrogans och brist på respekt för traditionen, bildningen och naturen. Men romanen rymmer också ansatser till ett eget samhällsprogram. Rydberg presenterar tankar och värderingar som bör ligga till grund för ett framtida samhälle. Den självägande bonden är den viktigaste enheten i denna pastorala vision. Medborgare bör tilldelas egen jord, genom uppodling av vildmark och åkrar som legat i träda. Industristatens skadliga arbetsfördelning skall ersättas av ett självhushåll som befriar individen från det moderna livets alienation. Medborgarna skall dock samarbeta, och skapa sin värld med ”gemensamt ordnade ansträngningar” (V, s. 154). Den nya samhällsordningen skall skyddas genom folkbeväpning och allmän värnplikt, ett system som de kristna liberalerna Rydberg och S. A. Hedlund hoppades skulle främja medborgaranda och patriotism.[507] En lika viktig förutsättning för ett fungeran-

de samhälle är den allmänna rösträttens utvidgande. Också kvinnan skall vara delaktig i det privata och politiska livet, liksom Margit och Dagny i *Vapensmeden*. Barnens rättigheter och uppfostran bör vara centrala. Ett barn skall som Svantes son Gunnar få tid att utvecklas på egen hand, men också ledas på rätt väg av god litteratur och förståndiga lärare. Rydbergs ideala världssyn är holistiskt inkluderande. Det moderna samhället, menar han, tar bara hänsyn till den fullvuxne mannen och hans rätt. Rydberg vill inkludera kvinnan och barnet, men också djuren och växterna i sin moraliska världsbild.[508] *Vapensmeden* är samtidigt en kritik av samtidens kronocentrism. Endast om vi beaktar och respekterar våra förfäder och efterlevande kan vi framgångsrikt hantera moderniseringens problem. Detta är romanens vision för en god samhällsutveckling, ett positivt alternativ till den pågående moderniseringsprocessen. Tankarna återkommer och vidareutvecklas i uppsatsen ”Den hvita rasens framtid” (1895).

Viktor Rydberg valde att presentera sina idéer i romanens form. På så sätt hoppades han nå en så stor läsekrets som möjligt. Budskapet presenteras med stor emfas. Romanens persongalleri delas in i två grupper, varav den ena representerar traditionen och den andra moderniseringen. Den förra gruppen är överlägsen den senare, såväl kvantitativt som kvalitativt, och har dessutom berättaren på sin sida. Med huvudpersoner som Gudmund vapensmed och Svante harpolekare delar berättaren både intryck och värderingar. Tendensen stärks ytterligare av intertextuella förhållanden och inre korrespondenser. En mörk samtid ställs mot ett ljust förflutet. Scener med förstörelsetematik accentueras genom upprepning.

Trots denna pedagogiska tydlighet finns det mycket som tyder på att mottagandet inte blev som Rydberg hade tänkt sig. Han hade alltmer kommit att uppfattas som en samhällsbärare och högtidstalare. Det var svårt för honom att återgå till ungdomsrollen, författaren av äventyrsromaner med politisk syftning. Tillsammans med svagheten för utförligt tecknade idyller innebar denna svårighet att omfattningen av *Vapensmeden*s moderniseringskritik underskattades av flertalet recensenter och forskare. Även eftervärlden har bortsett från de nära sambanden mellan *Vapensmeden* och den betydligt mer slagkraftiga diktsviten ”Den nya Grottesången”. Romanen har istället betraktats som lugn och harmonisk. Förklaringen står till viss del att finna i berättelsens rytm – samtalen om konstnärliga och politiska frågor tillåts breda ut sig medan de dramatiska händelserna ackumuleras på ett fåtal sidor – samt i svårigheterna att kombinera motståndet med idyller och tankeexperiment. Rydbergs roll som högtidstalare och retoriker står många gånger i vägen för berättelsen. *Vapensmeden* är inte tillräckligt spännande för att engagera läsaren.

DET ABSTRAKTA RESONEMANGET

”Den hvita rasens framtid”

Tillkomst

När Viktor Rydberg lördagen den 17 augusti 1895 uppmanades att granska manuskriptet till den svenska översättningen av Benjamin Kidds verk *Social Evolution* (1894)[509] och, ”om han ansåg det värdigt”, förse det med en inledning, hade han fem veckor kvar att leva. Enligt en tillägnan – tryckt på ett i efterhand infogat sorgblad med svart ram – skall Rydberg redan på söndagen den 18 augusti ha lovat ”taga kännedom” om boken.[510] Måndagen den 2 september uttryckte förläggaren Hugo Geber i ett nytt brev sin ”djupa och vördnadsfulla tacksägelse för den i alla afseenden utmärkta ’Inledande öfversikten’ ”.[511] Han hade då mottagit manuskriptet till uppsatsen ”Den hvita rasens framtid. Inledande afhandling”, som i trycket utgör ett 36 sidor (drygt 8000 ord) långt förord till översättningen av Kidds verk.[512] Det som skulle komma att bli Gebers sista brev till Rydberg avsändes lördagen den 14 september, tillsammans med korrektur och returnerat manuskript. I sitt korta meddelande uppgav förläggaren att boken skulle vara färdigtryckt i mitten av oktober.[513] Rydberg fick aldrig se den. En vecka efter att Geber skrivit sitt brev var författaren död. *Den sociala utvecklingen* utkom först den 11 november.[514] Den 19 november skrev Geber till ”professorskan, högädla fru Susen Rydberg” att han låtit trycka tio ”extra afdrag” av Rydbergs förord, av vilka han till brevet bifogar sex exemplar.[515]

I Kungl. bibliotekets Rydbergsamling finns sammanlagt tio brev från Geber till Rydberg, skrivna mellan åren 1888 och 1895.[516] Under 1890-talets första år försökte Geber få till stånd ett verk om de sköna konsterna, baserat på Rydbergs föreläsningar från Stockholms högskola. Men boken blev aldrig färdig.

Den 24 augusti 1892 skrev Rydberg till Geber:

> Gång efter annan ha hinder ställt sig i vägen, då jag velat gripa mig an med mitt älsklingsarbete, det som skulle grunda sig på mina estetiska och konsthistoriska föreläsningar. Några af konstens allra vigtigaste frågor för dagen ville jag der, på en gång grundligare och elegantare, behandla än som i mina föreläsningar varit möjligt. [...] Tro mig: jag har den bästa vilja; men hindren ha visat sig oöfvervinneliga.[517]

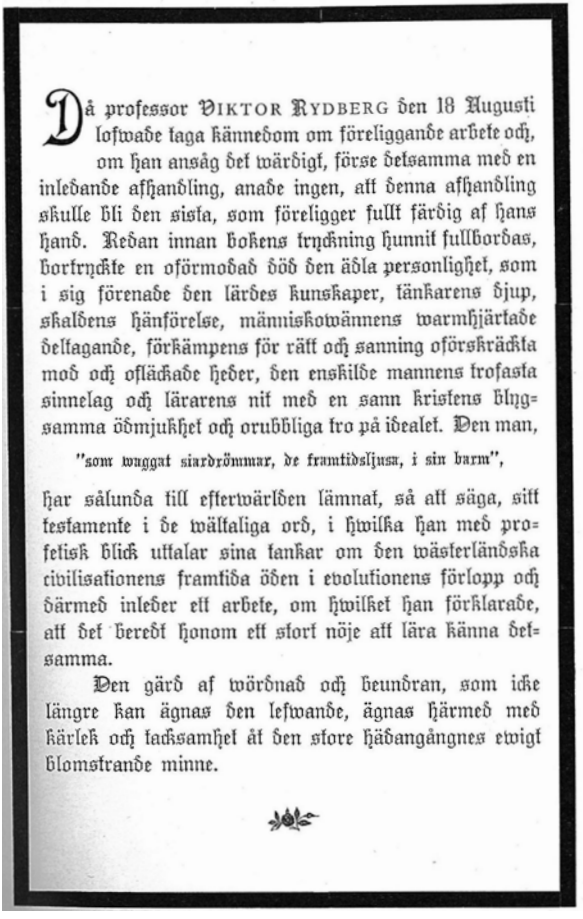

Då professor VIKTOR RYDBERG den 18 Augusti
lofwade taga kännedom om föreliggande arbete och,
om han ansåg det wärdigt, förse detsamma med en
inledande afhandling, anade ingen, att denna afhandling
skulle bli den sista, som föreligger fullt färdig af hans
hand. Redan innan bokens tryckning hunnit fullbordas,
bortryckte en oförmodad död den ädla personlighet, som
i sig förenade den lärdes kunskaper, tänkarens djup,
skaldens hänförelse, människowännens warmhjärtade
deltagande, förkämpens för rätt och sanning oförskräckta
mod och ofläckade heder, den enskilde mannens trofasta
sinnelag och lärarens nit med en sann kristens blyg-
samma ödmjukhet och orubbliga tro på idealet. Den man,

"som waggat siardrömmar, de framtidsljusa, i sin barm",

har sålunda till efterwärlden lämnat, så att säga, sitt
testamente i de wältaliga ord, i hwilka han med pro-
fetisk blick uttalar sina tankar om den wästerländska
civilisationens framtida öden i evolutionens förlopp och
därmed inleder ett arbete, om hwilket han förklarade,
att det beredt honom ett stort nöje att lära känna det-
samma.

Den gärd af wördnad och beundran, som icke
längre kan ägnas den lefwande, ägnas härmed med
kärlek och tacksamhet åt den store hädangångnes ewigt
blomstrande minne.

Den sociala utvecklingens titelblad följs av ett sorgblad. Grafiskt påminner denna sida om tidens dödsannonser, ofta omslutna av en bred, svart ram. Typsnittet är arkaiserande, med drag av fraktur. Texten är närmast panegyrisk.

Trots detta misslyckande var det till Rydberg som Geber vände sig när han under sensommaren 1895 förberedde sin svenska utgåva av *Social Evolution*. Förfrågan kom relativt sent eftersom manuskriptet redan var ”under tryckning”. Därför bad Geber i sitt brev av den 17 augusti om ”ett förord – om äfven endast på några rader”.[518] Rydberg fick under sina sista levnadsår flera liknande förfrågningar, vid sidan av rena tiggarbrev från studenter och poeter. Hans namn var en kvalitetsstämpel som eftertraktades av många förläggare. Flera gånger tvingades han tacka nej, hänvisande till tidsbrist och sjuklighet. Den främsta anledningen till att han genast ställde sig positiv till Gebers förslag var troligen att hans ”inledande afhandling” redan låg mer eller mindre färdig (HRF, s. IV).[519] En kort introduktion till densamma skrevs under de sista veckorna av augusti. Redan i månadsskiftet var manuskriptet klart.

Några huvudlinjer i ”Den hvita rasens framtid”

”Den hvita rasens framtid” är en pessimistisk lägesbeskrivning. Rydberg söker med statistik och skriftliga källor visa att Europas befolkning är stadd i fysisk och moralisk försämring. Orsaken, menar han, är – ”otvifvelaktigt” – industrialiseringen och den osunda miljön i de moderna storstäderna. Nya produktions- och levnadsförhållanden medför en ”urartningspest”, förvärrad av alkoholism, tuberkulos och storkapitalisternas krav på ohejdad konkurrens (HRF, s. VIII). Städerna beskrivs som ”förbränningshärdar för mänsklig lifskraft” (HRF, s. V); de ”hvarken så eller skörda” (HRF, s. XI), och kan endast växa genom att locka till sig ny arbetskraft från den omkringliggande landsbygden, där människor ännu lever under hälsosamma förhållanden.

Men också landsbygdens befolkning minskar, hävdar Rydberg. Det så kallade ”tvåbarnssystemet” – de yngre familjernas ovilja att skaffa fler än två barn, för att därigenom garantera sin avkomma försörjning – ”omöjliggör nationens tillväxt ur egna safter: det lämnar år för år allt färre händer åt plog och vapen, eftersom icke alla tvåbarnsfamiljers ättlingar lefva, tills de i sin ordning bilda tvåbarnsfamiljer” (HRF, s. IX). Snart måste Västeuropas industrikluster hämta sin arbetskraft från annat håll, från länder med stora människomassor. Rydberg förutspår att Europas fabriker, i takt med att de inhemska arbetarna blir färre samtidigt som de internationella kommunikationerna förbättras, kommer att fyllas med kinesiska gästarbetare. Kineserna beskrivs som flitiga och anpassningsbara, fysiskt och moraliskt överlägsna européerna, som vansläktats i det industriella samhället. Förhållandet mellan ”hvite” och ”gule” kompliceras

dock av att kineserna sägs utveckla en egen industri. Rydberg förutspår ”ett ekonomiskt krig på lif och död mellan det östra Asien och Europa, mellan den gula rasen och den hvita” (HRF, s. XII). Europa kommer att förlora striden mot de fruktsammare och fysiskt starkare kineserna.

Men Rydberg ”lyckönskar Europa” till det oundvikliga nederlaget i den kommande konflikten, samtidigt som han beklagar segraren, Kina (HRF, s. XXXII). När den europeiska industrin detroniserats av kinesiska konkurrenter kan Europas folk återinträda i ett ”folkbevarande” produktionssystem, medförande en ”sedlig och fysisk pånyttfödelse” – ett slags positiv modernisering. Framtidens samhälle måste hedra ”nationernas lifskälla: den fria sjelfegande jordarbetareklassen”. Rydberg finner ett sådant samhälle – en förebild – i sin egen samtid, genom att återigen vända blicken mot Kina. De kinesiska bönderna, menar han, lever under sunda förhållanden. De är religiöst enade och värnar om sina förfäder och ättlingar på ett sätt som de vinningslystna européerna har upphört att göra. Dessutom går de ännu fria från industrialismens plågor. Ett avgörande villkor för Europas pånyttfödelse är ”återuppvaknandet af samhörighetskänslan, känslan af enhet mellan de släkten som är och de släkten, som komma” (HRF, s. XXV). Denna känsla främjas bäst av Nya testamentet, vars ”sublima” lära är ”en skrinlagd skatt, som ej gjorts fruktbärande” (HRF, s. XXXVI).

Rydbergs pessimistiska vidräkning med det västeuropeiska samhället aktualiserar frågor om ras och kultur. Det kinesiska samhället fungerar i uppsatsen både som hot och ideal. Budskapet förstärks av retoriska figurer och bildkluster hämtade från en tidstypisk degenerationsdiskurs. I detta avsnitt granskar jag hur beskrivningen av en främmande kultur används som debattverktyg. Syftet med studien är att beskriva och analysera uppsatsens argumentationsmönster, men också att analysera dess alternativa framtidsvisioner. Med hjälp av retoriska termer beskriver jag hur Rydberg talar för sina två teser: 1) de europeiska folken hotas av modernitetsfenomen som industrialisering och urbanisering och 2) Europa kan räddas endast om den pågående moderniseringsprocessen stoppas till förmån för en andlig och materiell pånyttfödelse av samhället.

Detta avsnitt inleds med en presentation av det verk till vilket Rydbergs uppsats utgör förord, Benjamin Kidds *Social Evolution*. Därefter redogörs för mottagandet av ”Den hvita rasens framtid”, såväl samtidens som den senare forskningens. Därmed studerar jag textens verkan som retorisk handling. Särskilt de samtida läsarnas reaktioner är av stor betydelse för en korrekt förståelse av ”Den hvita rasens framtid” – det var ju de som skulle påverkas av ”afhandlingens” teser. Slutligen genomförs en detaljerad analys av Rydbergs framställning.

Den sociala utvecklingen

Benjamin Kidds (1858–1916) *Social Evolution* (1894) var ett av flera populära verk om Europas och mänsklighetens framtid som publicerades under 1800-talets sista år.[520] På baksidan av den svenska utgåvan av *Social Evolution* anges de stora framgångarna i Storbritannien och USA som skäl för att Kidds bok är ”värd den största uppmärksamhet”. Vidare sägs att ”det är icke heller för mycket sagdt, att sedan Darwins arbete om ’Arternas uppkomst’ ingen bok intagit en så hög plats genom inre värde, stor och omfattande lärdom, originella och nya åsikter, skarpsinniga och öfverraskande slutsatser och glänsande framställningssätt”.[521]

Rydberg är också entusiastisk när han uttalar sig om *Den sociala utvecklingen*. Kidds analys är, menar han, ”skarpsinnigare än någon annan ur Darwiniansk synpunkt företagen”. Analysens utslag är ”nytt och öfverraskande” samt ”af ingripande betydelse för kulturhistoria, etnologi och folkpsykologi” (HRF, s. V). *Den sociala utvecklingen* hör till ”bokvärldens aristokrati” (HRF, s. III).[522] Eftersom teserna i *Social Evolution* står i ett intressant och i vissa fall spänningsfullt förhållande till Rydbergs följer här en sammanfattning av Kidds resonemang.[523]

Det övergripande intryck som drabbar läsaren av *Den sociala utvecklingen* är att författaren är en övertygad teleolog, en som inte kan förlika sig med tanken på en utveckling utan mål. Boken börjar med en lägesbeskrivning – ”Utsikten” i Dumraths svenska översättning:

> Hos de framskridna nationerna är den industriella utvecklingens stora våg, som följer i dess kölvatten, på väg att långsamt men oundvikligt dränka samhällets gamla landmärken och åt oss förbereda en värld, ur hvilken de gamla förhållandena, så väl de materiella och sociala som de politiska, försvunnit och där det förflutnas erfarenhet icke längre är en tillförlitlig vägledare.[524]

I en samtid som präglas av förändring söker Kidd konstruera en prognos för framtiden. Han vill beskriva utvecklingens lagar och därmed ersätta gamla landmärken med nya. Med hjälp av en ny vetenskap skall den moderna människan utan oro kunna invänta sin framtid. Kidds främsta utgångspunkt är att Charles Darwins (1809–1882) teser om arternas evolution också kan användas vid analysen av mänskliga samhällssystem som ”äro organiska bildningar, som tydligen äga bestämda lagar för hälsa och utveckling”. ”För individen”, menar Kidd, ”har vetenskapen redan fastställt dylika lagar; det borde äfven vara hans skyldighet att söka bestämma dem för samhället”.[525] Men ”[d]et samhällssys-

tem, som bildar en organisk växt" är varken "den politiska organisation, af hvilken vi bilda en del" eller "den ras, vi tillhöra" utan "den civilisationstyp, som grundar sig på en form af religiös tro".[526]

Detta är en central tanke hos Kidd. Ett av skälen till att hans bok blev en sådan framgång var att den erbjöd en evolutionsvetenskaplig apologi för den kristna tron. Eftersom religionen i allmänhet, och kristendomen i synnerhet, uppmuntrar den troende att se till såväl det samtida som det kommande kollektivets intressen istället för sitt eget, har den en samhällsbevarande effekt. Den civilisationstyp som bäst utvecklat sin religiösa etik och därmed medborgarnas sociala förmåga kommer att bli mest framgångsrik i konkurrensen med andra samhällssystem. Kidd betonar att den religiösa insikten överträffar förnuftet, som alltid ser till individens bästa. Religionen kan därför definieras som "*en trosform, som förlänar suprarationell giltighet åt den stora rad förhållanden i individens lif, i hvilka hans intressen strida mot samhällsorganismens intressen och genom hvilka den förra underordnas den senare i den evolutions allmänna intressen, som rasen undergår*".[527]

Kidds levnadstecknare D. P. Crook har påpekat att hans förnuftskritik och skepsis mot intelligentsian speglar en anti-rationalistisk tidsanda som tidigare kommit till uttryck hos Friedrich Nietzsche (1844–1900). Men den tyske filosofens kritik av kristendomens solidaritetsideal går tvärt emot slutsatserna i *Social Evolution*.[528] Kristendomens, och framför allt protestantismens, förtjänst bestod enligt Kidd i att den tack vare sitt krav på medkänsla legat till grund för en demokratisering av samhället som i sin tur inneburit att allt fler individer på lika villkor kunnat träda in i kampen för tillvaron. Redan de samtida kritikerna menade att detta resonemang var paradoxalt; Kidds syn på kristendomen som en förutsättning för en fullt utvecklad kamp mellan individer motsäger hans syn på religionen som den främsta källan till humanistisk altruism.[529]

Evolutionen av det mänskliga samhället syftar alltså enligt Kidd till att demokratisera kampen för tillvaron. Den franska revolutionen och slaveriets avskaffande var steg på vägen mot ett system där samtliga medborgare på lika villkor kan ta del i denna kamp. Endast i ett sådant samhälle kan mänskligheten förverkliga sin fulla potential. I framtiden kommer världen att styras av de folk som längst förmått utveckla sin religiösa världsåskådning, eftersom "[e]ndast den ras, som i högsta mått är i besittning af de egenskaper, som bidraga till samhällig verksamhetskraft, kan erkännas ha anspråk på öfverlägsenhet".[530] Eftersom denna förmåga enligt Kidd främst gynnas av kristendomen som etiskt system är det européerna som kommer att tilldelas denna ledande roll. Detta beskrivs som en del av "den kosmiska ordningen".[531]

Bland de europeiska folken – som enligt en vanligen spridd föreställning tillsammans utgjorde ”den hvita rasen” – sägs britterna stå allra främst. Kidds slutsats är att den mänskliga evolutionen bäst gynnas av att européerna befolkar de tempererade zonerna och med en kolonial administration styr de tropiska områdena med deras rika naturtillgångar.[532] Det är anmärkningsvärt att Kidd här inte längre talar om religiösa system utan om ”folk” eller ”raser”, vilket tillåter honom att ställa européer mot urinvånarna i Afrika och Sydamerika. Hans resonemang påminner om den franske författaren och filosofen Montesquieus (1689–1755) klimatlära.[533] Troligen skall man förstå honom så att de afrikanska folkens förmenta underlägsenhet beror på att det tropiska klimatet, enligt Kidd, tillåter förhållandevis okomplicerade levnadsförhållanden, vilket i sin tur inneburit ett minskat incitament för utvecklandet av solidariska moralsystem som liknar kristendomen. Ett bristfälligt åtskiljande av begrepp som folk, ras och språkfamilj förekommer i flera vetenskapliga discipliner under det sena 1800-talet, exempelvis i den jämförande språkforskningen, vilket resulterat i stor otydlighet om vad som ansågs förena eller skilja olika grupper av människor.[534]

Ett viktigt skäl till Kidds framgångar var att han lyckades tala till många olika grupper i det turbulenta samhällslivet strax före sekelskiftet 1900. Förespråkare för *laissez-faire*-liberalismen såg i hans framtidsvision ett försvar för läran om konkurrens som samhällslivets grundprincip (vilket direkt motsäger Rydbergs ideal). Reformliberaler betonade istället Kidds idéer om socialt medvetande och demokratisering. De konservativa kunde instämma i hans kritik av socialismen – som i *Social Evolution* beskrivs som en rörelse utan framtid, eftersom den vill avskaffa den nödvändiga ”kampen för tillvaron”.[535] Vänstern kunde i sin tur uppskatta Kidds krav och tro på lika förutsättningar för alla samhällsmedborgare. Brittiska kolonialister, slutligen, fann i *Social Evolution* en vetenskapligt formulerad apologi för sin verksamhet i Afrika och Indien.[536] Samtidigt mötte Kidd hård kritik, både från kyrkan och akademin. Ett försvar av kristendomen som utgick från religionens samhälleliga förtjänster var problematiskt för många troende, medan upphöjandet av intuitionen på förnuftets bekostnad upprörde vetenskapsmännen.

Benjamin Kidd har, enligt Crook, i första hand blivit ihågkommen som en konservativ socialdarwinist. Därmed har man bortsett från hans teori om rasen som socialt bestämd liksom hans krav på utbildningsreformer, demokratiska rättigheter och progressiv inkomstbeskattning.[537] Särskilt intressant i förhållande till Rydbergs uppsats om ”den hvita rasens framtid” är uppfattningen om konkurrensen mellan raser eller samhällstyper. Kidd kritiserade såväl la-

marckisternas uppfattning om förvärvade egenskapers ärftlighet – vilket i sin tur innebar att han uppfattade överklassen och underklassen som i grunden likställda – som de antropologer som menade att mänskligheten utgjordes av permanenta rastyper.[538] Enligt Kidd finns, i fråga om intellektuell förmåga, ingen skillnad mellan engelsmän och aboriginer.[539]

Europa och Kina

Föreställningen att mänskligheten kan indelas i olika raser med särskilda egenskaper, samt att varje ras utgörs av ett flertal folk – återfinns i många verk som tillkommit strax före sekelskiftet 1900. En tidig företrädare för detta synsätt var Carl von Linné (1707–1778), som delade upp arten *homo sapiens* i flera olika former med bestämda egenskaper.[540] Linné förutsatte existensen av en specifik europeisk människotyp eller ras, en teori som utvecklades av den tyske antropologen Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840), kraniologins ”fader”.[541] Vid slutet av 1800-talet hörde det till vanligheterna att som Kidd tillämpa Darwins läror på historiens och geografins områden. Debattörer och vetenskapsmän talade om flera mänskliga raser som konkurrerade med varandra i kampen för tillvaron. En ras kunde betraktas som överlägsen en annan. Försök med skallmätningar genomfördes för att med vetenskaplig terminologi förklara att exempelvis Australiens urinnevånare i intellektuell mening stod lägre än medeltidens européer.[542]

Samtidigt spreds föreställningar (liknande Kidds) om att naturvetenskapens utvecklingslagar kunde tillämpas på nationernas liv. Den amerikanske fysiologen J. W. Draper menade i sin *History of the Intellectual Development of Europe* (1862, i svensk översättning 1882 med titeln *Den europeiska forskningens historia*) att ett samhälles historia följer samma mönster som en människas – bägge föds, blomstrar och dör. Europa – med dess industriella utveckling – var, menade han, fortfarande i sin förnuftsålder, medan det kinesiska samhället blivit sterilt och inåtvänt på grund av sin höga ålder.[543]

Intresset för Kina och Österlandet var stort i Västeuropa under 1800-talets sista decennier. Japan hade tack vare den pågående Meiji-restaurationen för första gången blivit en betydelsefull aktör i det politiska livet. Intresset för Kina växte ytterligare efter landets nederlag mot Japan i kriget 1894–1895. Historikern Åke Holmberg diskuterar 1880- och 1890-talens västeuropiska Kinabild under tre olika rubriker: ”Standardbilderna”, ”Ansatser till nytänkande” och ”Gula faran”. Till stereotyperna hör enligt Holmberg uppfattningen om

Kina som stort och folkrikt, men bebott av invånare som är fysiskt outvecklade, grymma, otacksamma, fega och obildade. Kinesiska uppfinningar – kompassen, krutet och boktryckarkonsten – kunde bortförklaras som verk av invandrare med överlägsen begåvning som sedan uppgått i landets folkmassa och neutraliserats av Kinas konservatism.[544] Under ”Ansatser till nytänkande” diskuterar Holmberg ett antal franska skriftställare, som uppvisar en mer nyanserad bild av Kina och Japan. Till dem hör den f. d. konsuln Eugène Simon (till vilken Rydberg hänvisar i ”Den hvita rasens framtid” – HRF, s. XX), som i *La Cité chinoise* (1885, i svensk översättning 1888, med titeln *Det kinesiska samhället*) berömmer det kinesiska folkets ”aktning för arbetet” och jorden, som omöjliggör ett anammande av den europeiska industrialismen ”med dess människoförstörande maskiner”.[545]

Ett nytt tillskott till 1890-talets debatt om Kinas förhållande till Europa var föreställningen om ”den gula faran”.[546] ”Medan standardbilden av Kina präglades av förakt och främlingsfientlighet”, skriver Holmberg, ”byggde temat gula faran på främlingsfientlighet och åtminstone ett kvantum respekt”. Rädslan för det kinesiska inflytandet var redan på 1870-talet betydande i vissa delar av världen, i synnerhet på den amerikanska västkusten, där kinesiska gästarbetare blivit en allt vanligare syn. Denna fruktan spreds till Europa, bland annat med den tyske geografen Friedrich Ratzels skrift *Die chinesische Auswanderung* (1876).[547] I Sverige kom ”den gula frågan” att diskuteras av bland andra August Strindberg, som i *Kulturhistoriska studier* (1881) ägnar ett avsnitt åt Kina och det kinesiska folket.[548] En återkommande föreställning i denna litteratur är att Kina i kraft av sin stora folkmängd och sina uthålliga och anspråkslösa arbetare kommer att besegra den europeiska industrin på dess eget område.

I synnerhet efter det östasiatiska kriget 1894–1895 spreds fruktan för Kina också som en framtida militärmakt. Sommaren 1895 skisserade kejsar Wilhelm II (1859–1941) en beryktad propagandabild, som i konstnären Hermann Knackfuß (1848–1915) utförande spreds över världen. På bilden syns ärkeängeln Mikael, omgiven av valkyrior (som representerar de europeiska folken), pekande mot öster, där en hotfull Buddhabild tornar, uppburen av en kinesisk drake som formats av röken från brinnande städer och byar. På detta och liknande sätt spreds bilden om ”den gula faran”. I Sverige publicerades Knackfuß teckning i *Svea* den 7 december 1895. Bildtexten löd (efter det tyska originalet): ”Europas folk, skydden edra heligaste egodelar. Efter en skizz af kejsar Wilhelm”. Men tidningens redaktör Jacobine Ring varnar i den tillhörande texten – med hänvisning till Rydbergs ”glänsande företal till Kidds nyligen till vårt språk öfversatta epokgörande arbete” – inte för ”stormlöpningen från de

Kejsar Wilhelm II:s propagandabild, utförd av konstnären Hermann Knackfuß, 1895.

mongoliska horderna" utan för "den sociala faran af en politiskt fredlig gul invasion" när "industrialismen ej längre hos den europeiska arbetaren finner tillräckligt billigt bränsle för sin molochsugn".[549] Påverkan från Rydbergs text är tydlig – såväl teser som metaforer har hämtats från "Den hvita rasens framtid".

Mottagande

Intresset för "Den hvita rasens framtid" var stort redan dagarna efter Rydbergs död lördagen den 21 september 1895. På måndagen utgick ett telegram från Stockholm med beskedet att författarens sista verk skulle publiceras som förord till den svenska utgåvan av Kidds "framstående arbete".[550] På onsdagen nämndes Rydbergs uppsats under rubriken "Väntade boknyheter".[551] På publiceringsdagen den 11 november trycktes i *Aftonbladet* ett utförligt referat av "Den hvita rasens framtid". Kidds bok nämns där endast i förbigående. Redan i detta referat omtalas uppsatsen som Rydbergs "testamente" – en benämning som skulle komma att få stort genomslag.[552] Två dagar senare, den 13 november, trycktes konservativa *Nya Dagligt Allehanda*s recension av *Den sociala utvecklingen*. Också här är det förordet som står i centrum; rubriken lyder "Viktor

Rydberg om vår stams framtid". "Den hvita rasens framtid" omtalas som "den sista [uppsats] den frejdade författaren hann göra fullt färdig före sitt plötsliga frånfälle". Recensenten betonar Kidds kritik mot socialismen, och betraktar den inledande "afhandlingen" som ett kongenialt komplement till *Den sociala utvecklingen*.[553] Rydberg, sägs det, "motser i dyster och ångestfull stämning" den kommande striden mellan Kina och Europa, vilken, jämte socialismen, nämns som det största hotet mot vår civilisation. Hos både Kidd och Rydberg, avslutar recensenten, kan "hvarje bildad lärare [sic] [...] finna snillrika uppslag och skarpsinniga belysningar samt en rik anledning till eftertanke och betraktelse".[554]

I liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (13.11.1895) förklaras tendensen i "Den hvita rasens framtid" (som återigen står i centrum) genom en jämförelse med Rydbergs tidigare verk:

> Den väldiga Grottesångens skald har mer än en gång i flammande ord varnat för de olycksdigra följderna för själ och kropp, där ett samhälle går upp i ett hetsande, jäktande industrielt [sic] förvärf med konkurrensens gissel på ryggen. Och han återkommer till samma ämne här samt motiverar sin varning med statistiska siffror, sammanförda från skilda håll.[555]

Här visas hur Rydberg återanvänder äldre idéer, men presenterar dem på ett nytt sätt, genom att söka stöd i samtidens vetenskapliga verk. I recensionen ges teserna i "Den hvita rasens framtid" extra auktoritet genom en liknelse med kejsar Wilhelms samtidiga varning för "den gula faran".[556] Samtidigt ifrågasätts Rydbergs pessimism – en försiktig kritik som snart skulle återkomma:

> Möjligen kan det invändas, att Rydberg fäst för litet afseende vid ljuspunkterna i samhällsutvecklingen under detta århundrade – den tilltagande medellifslängden, de bättre sundhetsförhållandena, de bättre arbetsvillkoren, den utvecklade arbetareskyddslagstiftningen. Icke desto mindre innehåller hans sista ord en allvarlig och djupt beaktansvärd varning och maning – slutande sig som en statistisk och social utläggning och bevisning till de djupa grundtankar, han gifvit härlig poetisk form i Grottesången och i 'Prometeus och Ahasverus'.[557]

Ett betydelsefullt inlägg mot Rydbergs pessimistiska framtidsvisioner var den progressive ekonomen Johan Lefflers föredrag vid Nationalekonomiska föreningens möte den 28 november 1895.[558] Också Leffler sammanför "Den hvita rasens framtid" med "Den nya Grottesången", och menar att om det förut kunnat råda visst tvivel om huruvida Rydberg låtit diktsvitens berättare Ahasverus tala i hans eget namn, innebär avhandlingen om "de hvite och de gule" att all sådan

ovisshet upphäves. ”Den tröstlösa pessimismen” är Rydbergs egen, konstaterar Leffler. Denna slutsats föranleder en kritisk granskning av den avlidne författarens ”sociologiska åsigter”. Inledningsvis menar Leffler – till skillnad från *Nya Dagligt Allehanda*s recensent – att Rydbergs mörka tankar om framtiden ”står i afgjord motsats till den grundinställning, som möter oss i Kidds arbete”, varför en kritik av Rydbergs åsikter skulle kunna ”hemta sina argument från detsamma”. I ”Den hvita rasens framtid” är den moderna ekonomins konkurrens ett mänsklighetens gissel, i *Den sociala utvecklingen* är den ett oundgängligt villkor för allt framåtskridande. Vidare hävdar han att Rydberg ”förbisett hela den moderna utvecklingen under de senaste 50 åren”. Dödligheten i Europas storstäder, vilken i uppsatsen lyfts fram som ett allvarligt hot mot de västerländska folken, har, enligt Leffler, i själva verket minskat kraftigt under senare hälften av 1800-talet – i Sverige från 32,2 till 18,3 promille.[559] Avslutningsvis konstaterar Leffler att Rydberg – samtidigt som han alltför ensidigt framhävt det negativa i de europeiska folkens situation – ”sett den gula rasens företräden i en alltför ljus dager”. Det råder inget tvivel om att en ekonomisk kamp mellan Europa och Kina förestår, men de västerländska folkens situation är betydligt ljusare än vad Rydberg låter påskina.[560]

Leffler, som var lärare vid Kungl. Tekniska Högskolan och författare till flera flitigt använda läroböcker, hade en förhållandevis stark ställning bland dåtidens ekonomer.[561] Hans kritik av Rydbergs uppsats refererades utförligt i såväl konservativa *Stockholms Dagblad* som i de liberala *Aftonbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.[562] Lefflers utsagor blev också föremål för ett utdraget meningsutbyte i *Nya Dagligt Allehanda*. Den 4 december tryckte tidningen signaturen Jacquelines uppsats ”Hvilken är vår civilisations karakter?”, i vilken Lefflers kritik upprepas. Rydbergs inledning beskrivs på nytt som ett testamente, och Kidds bok bedöms mycket positivt. Skribenten menar att ”Den hvita rasens framtid” visserligen avslutas med ”en förhoppningens suck”, men att författarens hopp inför framtiden ”synbarligen ej är stort”:

> Utan att direkt påstå, att han förtviflar om vår ariska civilisations vidare utveckling och den hvita rasens framtid, kan man ej undgå att anmärka, att han anser den hotas af svarta moln, som bära måhända förintande oväder i sitt sköte.

Liksom Leffler menar Jacqueline att Rydberg byggt sin profetia på dels ”en underskattning af den hvita civilisationen, dels på en öfverskattning af den gula rasens både fysiska och moraliska egenskaper”. Skribenten drar vidare den slutsatsen att Rydbergs ”blindhet för det goda i tiden” och orättvisa bitterhet mot samhällets ekonomiska makthavare, ”ehuru af de ädlaste och bästa bevekelse-

grunder […] [leder honom till att] närma sig socialisterne lika mycket, som Kidd tager afsteg ifrån dem. Socialism är det fullt logiska resultatet af Rydbergs ståndpunkt".[563] I stället för att smutskasta hans minne borde "de socialistiske skrikhalsarne" hylla den döde skalden som sin "missledde, kanske omedvetne anhängare".[564]

Jacquelines studie bemöttes den 7 december i en lika utförlig uppsats, signerad –st–, som, enligt *Nya Dagligt Allehanda*s redaktör "behandlar frågan från en ganska olika synpunkt". Detta utförliga inlägg – med den typiska titeln "Viktor Rydbergs testamente" – är mer eller mindre ett äreminne över "vår främste, nyare skald och tänkare", som förklaras vara "lika hemmastadd i den sociala statistikens dunkla labyrinter" som i "själslifvets fördoldaste schakt". Rydbergs varning för industrialismen ("det rena *ekonomiska kriget*") välkomnas, och hans påstående, att de stora städerna "äro förbränningshärdar för mänsklig lifskraft" beskrivs som "obestridligt" och "för öfrigt med statistiska siffror lätt bevisat". Inlägget är också en högst medveten kritik av nationalekonomin i allmänhet och Johan Leffler i synnerhet:

> Att vänta var, att i främsta rummet målsmännen för den vetenskap, som hitintills fört spiran och stiftat lagar inom ekonomiens verld, skulle taga sig saken an och desavouera skalden, derför att han ej tolkat statistikens torra siffror på samma sätt som de.
> […]
> Den kritik, som en nationalekonom af den *ännu moderna* skolan, egnar en skalds framtidssyn på tingen, kan […] ej heller tillmätas någon större betydenhet eller kräfva något utförligare bemötande, ty sjelfva grunden för den samma är ohållbar.

Signaturen –st– avslutar sitt inlägg med förhoppningen att det svenska folket framdeles "med försigtighet [skall] odla industrialismens träd med dess ovilkorlige följeslagare socialismen och att vi tager lärdom af kineserne i måttlighetens, arbetsamhetens och förnöjsamhetens svårlärda konst".[565]

Flera slutsatser kan dras med utgångspunkt i dessa recensioner. Det stora intresset – telegram, utförliga referat och utdragna diskussioner – pekar på Rydbergs betydelse som samhällsdebattör och kulturpersonlighet. Talet om "Den hvita rasens framtid" som skaldens litterära eller politiska testamente tycks avsett att ytterligare främja allmänhetens intresse – uppsatsens varnande ord uppgavs vara de sista som utgick från arbetsrummet på Villa Ekeliden. Påståendet är på sitt sätt egendomligt, eftersom uppsatsen berör en så liten del av Rydbergs verksamhet. Han hade varit högtidsskald, sagoberättare och samlare av nordiska myter. Men i "testamentet" var han i huvudsak vetenskapsman, och

en tämligen osjälvständig sådan – främst en kompilator och kommentator av andra forskares resultat. Benämningen testamente är också ett sätt att stärka författarens *ethos* (en retorisk term som syftar på avsändarens karaktär såsom den framstår i en språklig produkt, dvs. en text eller ett tal).[566]

Kritiken mot Rydbergs pessimism kom i första hand från den liberala pressen, medan de konservativa organen oftare instämde i uppsatsens beskrivning av samtidsproblemen. Trots viss kritik delar recensenterna Rydbergs oro för Europas framtid. Under andra halvan av 1800-talet spreds rädslan för en pågående ”degenerationsprocess”, som man trodde skulle drabba hela den västerländska kulturen.[567] Tanken att denna fara också gällde de europeiska folken – eller ”den vita rasen” – i biologisk mening fördes fram av den franske författaren Joseph Arthur de Gobineau (1816–1882) i ett stort verk om ”människorasernas ojämlikhet”, *L'Essai sur l'inégalité des races humaines* (1851–53). Enligt Gobineau kunde människosläktet indelas i tre raser: den vita, den gula och den svarta. Dessa kunde också ordnas hierarkiskt.[568] Den vita rasen utmärktes av idealism, ordningssinne och uthållighet och var därmed överlägsen den gula och den svarta, vilka präglades av medelmåtta respektive sinnlighet och bristande intellektuell förmåga. Européerna, hade därför möjlighet att underkuva sina motståndare. Men denna höga ställning var enligt Gobineau endast möjlig så länge den vita rasen inte beblandades med den gula och den svarta. Med blandat blod skulle européerna förlora sin maktställning. Och vid mitten av 1800-talet då världshandel och kolonisering gav upphov till ett allt rikare utbyte mellan kontinenterna var det just denna fara som Gobineau tyckte sig se förverkligad.[569]

Det är mot bakgrund av sådana teorier som man bör studera det offentliga samtalet kring Rydbergs uppsats. Om en sak tycks recensenterna mer eller mindre ense: den kommande konfrontationen mellan Asien och Europa är ett högst verkligt hot. *Stockholms Dagblads* referent uppger till exempel att ”[f]arans verklighet erkännes [...] alltmera, en förskräckelsefeber har börjat uppstå, för att 'den bäste mannen' [i konkurrensens namn] skall undanträngas af 'den billigaste (ty då har vårt slägte sin historiska vandrings höjdpunkt bakom sig), om icke en ras-protektionism, en antikinesisk mur till skydd för de hvita kan bildas”.[570] Den ekonomiska konflikten pågår redan, konstaterar signaturen –st–; ”här är det raskriget börjar, och den segaste, uthålligaste rasen vinner”.[571] Också en kritiker som Johan Leffler fann det nödvändigt att i en särskild insändare till *Aftonbladet* betona att han med sitt föredrag ”ingalunda velat förneka, att *många stora och svarta fläckar* skämma den dock *i vissa afseenden* ganska ljusa bilden av samhällslifvet i våra dagar”. Kritiken mot Rydberg

gäller i huvudsak graden av hans pessimism. Hans framtidsbild är *alltför* mörk, hans syn på det europeiska folken *alltför* kritisk. Den pessimistiska attityden tycks alltså ha utgjort ett hinder mellan Rydberg och hans publik. Ett annat sådant hinder var hans höga uppskattning av den kinesiska kulturen, vilken kritiseras av såväl Leffler som signaturen Jacqueline. Leffler menar att Rydberg okritiskt accepterat ”fransmannen Simons blomstermålningar, hvilka bevisligen i flera detaljer äro felaktiga” (jfr HRF, s. XX), och framhåller andra källor, där kineserna beskrivs som otacksamma, falska och lögnaktiga.[572] Signaturen –st–, som träder in till Rydbergs försvar, har däremot en positiv attityd till den kinesiska kulturen.[573]

Den akademiska forskningens intresse för ”Den hvita rasens framtid” har aldrig varit särskilt stort. Möjligen har uppsatsens redovisande och sammanfattande karaktär varit svår att jämka samman med bilden av Rydberg som poet och idealist. Karl Warburgs kommentar till den postuma uppsatsen är så pass kortfattad att den kan citeras i sin helhet:

> En [...] 'storpolitisk' artikel, som behandlade världsförhållandena, var den postumt offentliggjorda *Den hvita rasens framtid*, utgifven som förord till öfversättningen af Benjamin Kidds Social Evolutions [sic]. Den forne utrikesreferenten i Handelstidningen behandlade här för sista gången ett stort världsspörsmål: den stundande striden mellan gule och hvite, faran för de senare af folkstammens förminskning och förvekligande genom tvåbarnssystemet och inflyttningen till städerna samt genom alkoholism och andra sjukdomsföreteelser och den öfverlägsenhet i täflingskampen som man kunde vänta ifrån Kina.[574]

Warburg framhäver att Rydberg i ”Den hvita rasens framtid” talar i egenskap av f. d. utrikesreferent, dvs. att han i stor utsträckning återger samtida tankegångar med en begränsad mängd egna ställningstaganden.

En utförligare kommentar till uppsatsen förekommer först i Hans Granlids *Vår dröm är frihet* (1973), där ”Den hvita rasens framtid” beskrivs som ”ett ganska penibelt aktstycke”:

> Professorn hängav sig åt den rädsla för den gula rasens expansion som grep omkring sig i imperialismens Europa vid 1800-talets slut och som objektivt sett ingenting annat är än de vita kolonialherrarnas fruktan för konkurrens från Kinas och särskilt Japans sida. [...] Det bör framhållas att detta synsätt inte innebar något förakt för den gula rasen, som tvärtom i vissa hänseenden prisades. Men för Rydberg [...] utgjorde den ariska stammen 'människosläktets aristokrati', vars livskraft absolut måste bevaras. Detta rasistiska tänkande parades i Den vita ra-

> sens framtid med rasande angrepp på industrikapitalismens miljöförstörelse och bottenlösa moraliska dekadans [sic]; antikapitalismen framstod här tydligt som romantisk-reaktionär, bottnande i en agrar ideologi utan sinne för att också jordbrukssamhället byggde på den ena människans utsugning av den andra och genom sina äganderättsförhållanden måste alstra just kapitalismen.[575]

Hos Granlid talar Rydberg i egenskap av professor snarare än utrikesreferent, men även här antyds en okritiskt förmedlande inställning till samtidens stämningar. Här syns också ett första exempel på viljan hos efterkrigstidens Rydbergforskare att mildra effekten av författarens retorik. UNESCO har sedan 1950 strängt kritiserat antagandet att människan kan delas in i olika raser.[576] 1985 svarade en majoritet av Sveriges antropologer nekande på frågan om det finns biologiska raser inom arten *homo sapiens*.[577] Redan titeln på Rydbergs uppsats har därför varit ett problem, och troligen begränsat antalet nutida läsare.

”Den hvita rasens framtid” nämns också i ett antal sociologiska och historiska verk, som ett exempel på det sena 1800-talets tänkande kring raser och folkslag. Under rubriken ”Rashygienens väg till det svenska samhället” skriver Gunnar Broberg i *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige* (1991) att Rydbergs författarskap, i och med förordet till Kidds verk, ”slutar [...] i total pessimism och [att] hans budskap [...] inte [blir] roligare genom att undergången spås komma inom en mycket snar framtid”. Broberg betonar dock – vilket är betydelsefullt i sammanhanget – att Rydbergs ”recept” för en rekonstruktion av samhällslivet baseras på en moralisk upprustning, inte en eugenisk-biologisk.[578] Rydbergs förord ägnas ett avsnitt också i Bernt Skovdahls *Skeletten i garderoben. Om rasismens idéhistoriska rötter* (1996). Under rubriken ”Gula faran” refererar Skovdahl innehållet i ”Den hvita rasens framtid”, men avslutar med konstaterandet att ”[t]rots att hela resonemanget på ett ohållbart sätt utgår från rastanken, är Rydberg ännu mindre än Darwin ute efter att förkunna någon fientlighet mot det han såg som andra raser. Samtidigt som asiaterna är de vitas konkurrenter, uppträder Kina i uppsatsen som en förebild för Europa.”[579]

I sin uppsats ”De hvite och de gule” (1996) förklarar sociologen Svante Lundberg att ”Viktor Rydbergs hundra år gamla text [...] utan alltför stora förändringar [hade] kunna publiceras idag, som en reflektion i tiden kring västerländskt förfall och förskjutningen av världens ekonomiska centrum mot Östasien”.[580] Han framhäver därför Rydbergs resonemang om en framtida omlokalisering av den västeuropeiska industrin till låglöneländer som Indien och Kina.[581] Diskussionen ”i termer av ras” pekas ut som ett problem, men, menar

Lundberg, detta innebär inte att hela artikeln genomsyras av ”dåtidens grova rasism”; Rydbergs rasbegrepp ”tycks ha mer med kultur än biologi att göra”. Dessutom, fortsätter Lundberg, ger han en ”huvudsakligen positiv bild av ’de gule’ och deras utvecklingsmöjligheter”. Påståendet att ”de hvite” har ”en ’högre andlig begåvning’ är mer graverande, men å andra sidan verkar den begåvningen ha föga praktisk betydelse i industrisamhället”.[582] Lundberg avslutar sin uppsats med att beskriva Rydbergs framtidsvision som ”förvånansvärt hoppfull […], med tanke på att han först tycks förutspå västerlandets undergång”; efter nederlaget kan Europa rekonstrueras, och då med nya produktionsförhållanden.[583]

Den utan jämförelse mest utförliga studien av ”Den hvita rasens framtid” är idéhistorikern Anna Lindéns uppsats ”En europeisk apokalyps? Om Viktor Rydbergs ’Den hvita rasens framtid’” (2005).[584] Lindéns slutsatser kommer därför att diskuteras löpande i den kommande analysen. I korthet kan sägas att Lindén betraktar Rydbergs förord som ett tidstypiskt uttryck för civilisationskritik och apokalyptisk pessimism, att hans rasbegrepp – precis som Lundberg hävdat – är kulturellt snarare än biologiskt. Vidare menar hon att diskussionen om Kina egentligen säger mer om Europa, eftersom ”[k]inesen blir […] en positiv kontrastbild till den degenererade européen”.[585]

Paratexter

Viktor Rydbergs betydelse framgår av det stora antalet utförliga referat och recensioner av ”Den hvita rasens framtid” som trycktes i dagspressen, men också av *Den sociala utvecklingen*s paratexter, såväl epitexter (externt material, till exempel annonser) som peritexter (material i den tryckta volymen).[586] För den samtida publiken fungerade dessa utsagor som en förklarande ram också för Rydbergs uppsats, och påverkade läsakten och tolkningsprocessen. Samtidsläsaren hade alltså en annan tolkningsram än den större krets av sentida läsare som mött ”Den hvita rasens framtid” i dess mest spridda utgåva, dvs. i Rydbergs samlade skrifter, första gången utgivna 1896–1899.

I en annons från Hugo Gebers förlag, tryckt i *Nya Dagligt Allehanda* den 11 och 14 november, står Rydbergs namn i samma storlek som Kidds (men kursiverat istället för i fetstil).[587] På själva bokens baksida talas det först om Kidds stora framgångar i England. Därefter citeras zoologen August Weissmans recension av den tyska översättningen. Baksidestexten avslutas med en hänvisning till förordet: ”Hvad professor Viktor Rydberg tänkte om mr Kidds

bok, har han uttalat i den inledande afhandling, med hvilken han kort före sin hädangång försåg den nu föreliggande svenska öfversättningen".[588] Texten betonar Rydbergs akademiska auktoritet och söker intressera den nyfikne läsaren genom att väcka associationer till den allvarlige skalden på dödsbädden. Slutligen är baksidestexten naturligtvis ett försök till marknadsföring av Kidds bok; om Rydberg funnit den god nog att förse med ett förord – och därtill på sin dödsbädd – borde den vara värd att läsas.

"Den hvita rasens framtid" är i sin helhet en del av *Den sociala utvecklingen*s peritext. Men man kan också tala om en särskild peritext för Rydbergs uppsats. Bokens titelblad följs av ett sorgblad. Grafiskt påminner denna sida om tidens dödsannonser, ofta omslutna av en bred, svart ram. Typsnittet är arkaiserande, med drag av fraktur. Texten är närmast panegyrisk. Förordet beskrivs som ett vältaligt testamente, och den avlidne författaren – i ett slags dygdekatalog – som ädel, lärd, djupsinnig, varmhjärtad, modig, sanningskär, frihetsivrande, hedersam, trofast, nitisk, blygsam, ödmjuk och gudfruktig. I sin inledande avhandling uppges Rydberg "med profetisk blick" ha uttalat sina tankar om den västerländska civilisationens framtid. Dygdekatalogen får en särskild retorisk funktion eftersom den stärker Rydbergs trovärdighet som avsändare, hans *ethos*.

Den tydligaste peritexten till Rydbergs uppsats är titeln. Den har två led: ett tematiskt och ett rematiskt (genrebetecknande). Det tematiska ledet presenterar textens ämne, medan det rematiska förklarar i vilken form ämnet behandlas.[589] Rydbergs deltitlar bör uppmärksammas för sina illokuta (talhandlings-) kvaliteter. Det tematiska ledet – "Den hvita rasens framtid" – uppfyller titelns viktigaste funktion. Den talar om för läsaren vad texten handlar om. Men den gör det på ett speciellt vis, med en vokabulär som valts för sina konnotativa värden. Orden "ras" och "framtid" skall få läsaren att inse ämnets vikt, genom associationer till profetior med global räckvidd. Det rematiska ledet – "Inledande afhandling" – är en läsanvisning. Rydbergs uppsats genrebestäms som en objektiv och grundlig redogörelse, riktad till läsarens förnuft. Sanningsanspråket betonas.

Rydberg och retoriken

I analysen nedan använder jag mig av retoriska termer för att visa hur Rydberg går till väga när han framför sitt budskap – studien av "Den hvita rasens framtid" är på så sätt en parallell till min narratologiska analys av *Vapensmeden*, där

jag söker åstadkomma en beskrivning av romanen som ett verktyg i samhällsdebatten. Lika lite som att Rydberg medvetet skulle ha använt sig av narratologins teori vid författandet av *Vapensmeden* vill jag påstå att han medvetet brukat retorikens under arbetet med "Den hvita rasens framtid". Icke desto mindre finns det anledning att i korthet granska Rydbergs bekantskap med retoriken, särskilt för att därigenom klargöra hans uppfattning om talekonstens syften och moraliska art.

Rydberg var skolad i klassisk retorik. Warburg konstaterar att han redan som barn hade "särskilda anlag för latin", vilket han visade genom att översätta Ciceros tal till svenska.[590] 1800-talet var, enligt retorikhistorikern Kurt Johannesson, "en guldålder för den svenska vältaligheten". Antikens retorik var inte bara ett estetiskt ideal, utan också "en konst med makt att fostra människorna, ena nationen och skapa en ny och skönare värld".[591] Talekonsten tillskrevs alltså stor makt, och förväntades "lyfta människornas sinnen till de eviga idealen".[592] Johannesson anför Rydberg som ett exempel på en idealistisk 1800-talstalare.[593]

Att Rydberg kände till den klassiska retoriken och dess vokabulär framgår också av hans litterära produktion. I *Vapensmeden* beskrivs på flera ställen hur magister Lars uppför sig som retoriker. I samtliga fall är det exempel på talekonsten som destruktiv kraft. I beskrivningarna förekommer de retoriska begreppen *syllogismus cornutus* (s. k. "behornad slutledning", V, s. 91), *petitio principii* (ett slags bevisfel, ofta i form av ett cirkelbevis) och *argumentum ad hominem* (personangrepp eller genetiskt argument, V, s. 185). Men i romanen finns också exempel på en god retorik. Cicero nämns två gånger i positiva sammanhang (V, s. 150 och 219) och harpolekaren Svante utgör med sin nyttiga talekonst en positiv motbild till magister Lars.

Det finns ett flertal verk som betonar retorikens och de litterära greppens roll för 1800-talets vetenskapliga skrivande. I en uppsats om Charles Darwins *On the Origin of Species* beskriver den amerikanske retorikern John Angus Campbell retoriken som en brygga mellan vetenskapen och kulturen.[594] Darwin anpassar sig medvetet till en stor publik. Han etablerar ett *ethos* som bygger på ödmjukhet, vilket i sin tur väcker läsarens sympatier.[595] Hans beskrivning av den egna forskningsprocessen stämmer bättre överens med samtidens vetenskapliga paradigm än med det verkliga tillvägagångssättet.[596] Campbell betonar också den rent språkliga utformningen av *On the Origin of Species*. Darwin hade ett gott rykte som stilist, men framhävde i offentliga sammanhang den vetenskapliga induktionen på de litterära greppens bekostnad. Samtidigt använde han ofta suggestiva bilder för att betona sina vetenskapliga argument.[597] I vissa sammanhang kan termernas känslomässiga konnotationer (t.ex. "natu-

ral selection" och "struggle for existence") rentav vara viktigare än deras bokstavliga innebörd.[598] Rydbergs rykte som stilist, liksom hans bekantskap med Darwins skrifter, gör det särskilt fruktbart att i den följande analysen anlägga perspektiv liknande Campbells.[599]

Nyskrivna inledningsord. Ett exordium

Det finns mycket som tyder på att Rydbergs "afhandling" låg i stort sett klar när han den 17 september 1895 fick brev från Hugo Geber angående förordet till *Den sociala utvecklingen*.[600] Förläggarens uppdrag gav honom plötsligt möjlighet att publicera den drygt 7700 ord långa texten. Men erbjudandet innebar också vissa problem. Huvudtexten – som i trycket försetts med titeln "De hvite och de gule" – var på intet sätt anpassad till sin nya uppgift. Texten hade skrivits helt utan kännedom om Kidds verk, och kunde därför verka främmande på sin nya plats. Rydberg försökte lösa problemet genom att lägga till en nyskriven introduktion, som finns bevarad på ett lösblad i KB:s Rydbergsamling.[601] Denna text, om knappt 450 ord, skriven under de två sista veckorna i augusti 1895, är alltså det enda som har med Kidds bok att göra i mer direkt mening, men tjänar också som ett *exordium* – dvs. som talets inledning, där ämnets och talarens art skall antydas.[602] Samtidigt skall läsaren, enligt retorikens regler, manas till intresse, välvilja och förtroende. Rydberg fullföljer uppdraget genom att först förklara varför han yttrar sig – vilket också innebär etablerandet av ett starkt *ethos* – och därefter, genom en antydan om ämnets vikt, mana läsaren till uppmärksamhet. De första fjorton raderna utgör en förtäckt beskrivning av talaren själv, vilket visar hur Rydberg vill bli uppfattad. Det finns därför anledning att citera dem *in extenso*:

> Undertecknad hade blifvit enig med sig själf därom att aldrig vidare lemna företal eller efterskrifter till andras böcker. Jag skulle ej heller någonsin ha gjort det, emedan den, som gör det, därmed intager, synes mig, en ställning, som är något svår att förena med tillbörlig anspråksmåtta. Men då utgifvare och förläggare önskat det och jag funnit, att den bok, hvars spridning man anmodat mig främja, tillhör bokvärldens aristokrati, har jag känt mig tveksam och ej sett annan väg ur den alltid obehagliga villrådigheten än den att efterkomma deras begäran. Särskildt har jag därvid manats af den tanke, att enhvar, som i minsta mån är därtill egnad, bör göra hvad han kan för att hejda den sjunkande bildningsnivåen inom vårt lands ledande klasser. (HRF, s. III f)

Rydberg (liksom Darwin) baserar sitt *ethos* på ödmjukhet. Han framhåller att han egentligen inte vill yttra sig, och att initiativet inte är hans. Det som slutligen övertygat honom att göra ett undantag är ett framträdande samhällsproblem: den ledande klassens brist på bildning. I detta sammanhang fortsätter han etablerandet av sitt eget *ethos*. Den som har förmåga att hejda den skadliga utvecklingen bör göra det, förklarar han, och låter samtidigt förstå att just han är skickad för denna uppgift. Här breddas Rydbergs persona väsentligt; han är inte bara ödmjuk, utan också ansvarsfull – dessutom antyder han att han har makten att förändra samhället, om än bara dess övre skikt. Detta starka *ethos* kan liknas vid berättarens dominerande ställning i romanen *Vapensmeden*, vilket visar att Rydberg, oavsett genre, anammar berättarens modus. Hans retoriska styrka, på vetenskapens såväl som på skönlitteraturens område, är att skapa en sympatisk och trovärdig avsändare, en fast punkt som sedan blir budskapets källa.

Samtidigt som talaren karaktäriseras utpekas också publiken, dvs. de som skall övertygas. Den tänkte läsaren hör till ”vårt folks ledande klasser”. ”Den hvita rasens framtid” är inte ett tal till folket, utan till samhällets makthavare. Några rader längre ner beskrivs samma publik som ”en tämligen trångt begränsad läsekrets” (HRF, s. IV). Denna beskrivning av en tänkt läsare är också ett sätt att smickra den faktiske mottagaren, som uppges höra till en exklusiv skara. Samtidigt förutsätts en specifik syn på samhället, enligt vilken de bildade klasserna utgör en förebild för medborgarna. Elitens ställningstagande är av största vikt, eftersom det bestämmer folkets. För ”Den hvita rasens framtid” har alltså Rydberg tänkt sig en annan publik än för *Vapensmeden*, i vilken han vänder sig till folket i samma ärende.[603]

Efter dessa inledande rader ifrågasätter Rydberg påståendet att bildningsnivån är ”stadd i sjunkande”. Men han redovisar ingen alternativ uppfattning. Ifrågasättandet är snarast ett tillfälle att stärka påståendet genom att hänvisa till andra som skall ha sagt samma sak: ”Jag hör så många, som försäkra det och hänvisa på tecken, som de anse bestyrka det, att jag åtminstone i stunder af en något pessimistisk stämning frågar mig, om de ej ha rätt” (HRF, s. IV).[604] Samtidigt är det ett sätt att övertyga skeptiska optimister; Rydberg säger sig känna med dem, men tvingas ändå inse vikten av pessimisternas kritik. Därför känner han sig kallad att verka för spridningen av Kidds verk. Samtidigt berömmer han Hugo Geber, som – visserligen utan att nämnas vid namn – räknas till ”de förläggare, som ha en hög uppfattning af sitt kall och äfven utan utsikt till ekonomisk vinst vilja rikta den svenska öfversättningslitteraturen mot det bättre, som det europeiska tankearbetet alstrar” (HRF, s. IV). Här antyds också att

det inte är ekonomisk vinning som ligger bakom Gebers och Rydbergs initiativ – de drivs båda av sitt kall, manas av sitt ansvar för samhällets utveckling. Rydbergs uttalade vilja att hjälpa Geber uppfylla detta kall utvecklar ytterligare hans *ethos* – upphovsmannen till ”Den hvita rasens framtid” framstår som hjälpsam, medkännande och sympatisk.[605]

Rydberg avslutar sitt *exordium* med att försöka relatera sin avhandling till Kidds bok. Det är, vilket framgår av till exempel Gustaf Steffens kritiska recension, en synnerligen svår uppgift.[606] Rydberg skriver att den avhandling han sedan en tid haft färdig behandlar ”en viktig fråga, som Kidd *i förbigående* berört” (HRF, s. IV, min kursiv). Det är en riktig beskrivning. Kidd berör frågan om Europas förhållande till de asiatiska folken – men först på s. 292 av 328, och då i en not (i vilken han för övrigt drar slutsatser som är oförenliga med Rydbergs). Efter att ha etablerat kopplingen mellan ”Den hvita rasens framtid” och *Den sociala utvecklingen* manar Rydberg sina läsare till intresse och läraktighet. Den fråga som både han och Kidd behandlar, sägs ”sedan några år tillbaka” stå på dagordningen ”i den förnämligare europeiska och amerikanska tidskriftspressen. Den som har någon tanke på och känsla för de vesterländska folkens framtid skall finna frågan behjärtansvärd” (HRF, s. IV).[607] Här talar Rydberg till läsarnas självkänsla. De flesta av dem ville förmodligen bekanta sig med frågor som diskuterades i ”förnämligare” kretsar. Och ingen av dem ville förmodligen höra till den skara som *inte* hade ”någon tanke på de vesterländska folkens framtid”. Alltså bör de finna ämnet behjärtansvärt, och läsa den följande avhandlingen med stort intresse och uppmärksamhet. Det här är ett exempel på hur Rydberg använder sig av s.k. belastade teser, dvs. generella uttalanden som svårligen kan motsägas.

Förutom att främja läsarens intresse och läraktighet, samt beskriva talarens persona, bör ett *exordium* antyda talets grundstämning och i bästa fall skapa en känsla av gemenskap mellan talare och åhörare.[608] Redan här talar Rydberg till läsarens fruktan, även om hotet ännu är vagt definierat. Talet om ”de vesterländska folkens framtid” antyder att en fara närmar sig, särskilt när det kombineras med påståendet att bildningsnivån bland vårt samhälles ledare är ”stadd i sjunkande”. Samtidigt uppmanas läsaren att liksom Rydberg känna ansvar inför samhällets framtida utveckling. På så sätt skapas ett ”vi” kring den implicita slutsatsen: ”en fara hotar, men vi gör oss beredda att möta den”.

Epideiktisk retorik i "Den hvita rasens framtid"

All argumentation kan sägas syfta till att skapa eller stärka publikens uppslutning bakom de värden som talaren direkt eller indirekt uttrycker.[609] Argumentationen bör alltså studeras i förhållande till dess effekter – faktiska eller önskade. Talaren förutsätter en framtid, och uttrycker en vilja att forma den genom att påverka sin publik, som blir ett redskap i förverkligandet av den önskade utvecklingen. Talarens uppgift bestäms vidare av den genre han väljer. I ett rådgivande tal (*genus deliberativum*) förklaras vilka konkreta handlingar som bör utföras för samhällets bästa – det rör sig alltså om en politisk talekonst. Försvars- och anklagelsetal (*genus judiciale*) behandlar händelser i det förflutna och syftar till att bevisa den anklagades skuld eller oskuld. Den klassiska retorikens tredje genre är den epideiktiska (*genus demonstrativum*).[610] Denna talekonst var i antikens Grekland förbehållen ceremoniella sammanhang (t.ex. begravnings- och hyllningstal). Talaren vände sig till stora grupper av medborgare, och smyckade ofta sitt anförande med poetiska figurer. Den epideiktiska genren har betraktats som abstrakt och syfteslös, närmre besläktad med skönlitteratur än med argumentation.[611]

Men denna föreställning har också nyanserats. Chaïm Perelman och Lucie Olbrechts-Tyteca hävdar att retorikens *genus demonstrativum* är en central form för konsten att övertyga. Syftet med den epideiktiska retoriken, menar de, var att främja uppslutningen kring gemensamma värderingar, och stärka publikens vilja att handla enligt dessa.[612] Precis som i fallet med epiken och körlyriken kan man i den epideiktiska retoriken se en vilja att i offentliga sammanhang etablera och konsolidera gemensamma värderingsmönster, att upprätthålla etablissemangets språk och ordning. Följaktligen praktiseras denna typ av talekonst i första hand av de som vill försvara traditionella värden. Den epideiktiska retoriken är nära förknippad med en pedagogisk uppgift. Talaren blir lärare och auktoritet, ett medium för erkända värden som förhandlats fram i en gemensam offentlighet.[613] Det handlar om att ena nationen och att fostra medborgarna, att – som Johannesson skriver i sin presentation av 1800-talets idealistiska retorik – "lyfta människornas sinnen till de eviga idealen".[614] Positionen både förutsätter och medför stor prestige. Talaren måste redan från början försäkra sig om publikens medkänsla och stöd.

Den mediebild av Rydberg som återspeglas i det offentliga samtalet om "Den hvita rasens framtid" visar att han skrivits in i lärarens position. Hans resonemang sägs ge bildade läsare "snillrika uppslag och skarpsinniga belysningar samt en rik anledning till eftertanke och betraktelse".[615] Rydberg betraktas som

talesman för viktiga samhällsvärderingar, och det är denna roll han själv antar i sitt *exordium*, där han skapar och befäster ett gemensamt värderingsmönster för sig själv och sina läsare. Uppsatsens syfte är att stärka uppslutningen bakom dessa värderingar. ”Den hvita rasens framtid” tillhör alltså den epideiktiska genren, såsom den beskrivits av Perelman och Olbrechts-Tyteca.[616] Rydberg tycks dock inte helt bekväm i sin position som samhällets talesman. Hans bild av samtiden är alltför pessimistisk, varför han stundtals övergår i en juridisk diskurs och anklagar de som han anser skyldiga till samhällslivets försämring. Dessutom anser han faran så pass akut att han avslutar sin uppsats med ett handlingsprogram. Den text som i första hand framstår som epideiktisk är samtidigt både juridisk och politisk.

Argumentationens mönster

Huvudtexten, med rubriken ”De hvite och de gule”, präglas inledningsvis av *logos*-orienterade resonemang (den retoriska termen *logos* syftar på förnuftsbaserad argumentation).[617] Slutsatserna grundas på empiriska uppgifter, framför allt statistik hämtad från dags- och tidskriftspressen. Teserna baseras på ståndpunkter som var vanligt förekommande i tidens civilisationskritiska diskurs: industrialiseringen är skadlig, den moderna storstaden är en ohälsosam miljö. Läsaren invaggas därmed i säkerhet – talare och publik har en gemensam förståelsegrund, vilket är själva förutsättningen för den epideiktiska retoriken. På sidan VII–VIII ökas framställningens känslomässiga intensitet något genom bruk av särskilt kraftfulla metaforer, men på de därefter följande sidorna sänks den på nytt med hjälp av hänvisningar till historiska *exempla* (i detta fall händelser i det förflutna som används som grund för ett induktivt resonemang).[618] *Logos*-argumentationen dominerar uppsatsen fram till sidan XI, där Rydberg talar till läsarens rädsla. Framtiden beskrivs som osäker. Samtidigt blir metaforerna fler – ett mönster som återkommer flera gånger i uppsatsen.

Först på sidan XII inleds beskrivningen av det kinesiska samhället. Framställningen blir åter lugn och förnuftsbaserad, med åtskilliga sifferuppgifter. Men när Rydberg på sidan XIV–XV återkommer till tillståndet i Europa förändras stämningen. Kraftfulla metaforer talar till läsarens fruktan och indignation. Också detta mönster återkommer: i beskrivningarna av den kinesiska kulturen är språket återhållsamt, argumentationen lugn och förnuftsbaserad (t.ex. s. XVIII f), men när det gäller läget i Västeuropa stegras intensiteten, metaforerna blir fler och *pathos*-effekterna (dvs. resonemang som talar till lä-

sarens känslor) viktigare.[619] Det är här, i beskrivningen av det egna samhället, som läsaren manas till känslomässigt engagemang – ett förhållande som styrker tesen om ”Den hvita rasens framtid” som ett exempel på inomeuropeisk civilisationskritik. Läsarens indignation och fruktan riktas inte mot Kina och kineserna utan mot förhållanden i Europa. En sådan stegring inleds på sidan XX, efter en längre beskrivning av det kinesiska samhällslivet. När Rydberg anklagar sina landsmän för egoism och girighet blir framställningen sarkastisk, förstärkt med metaforer och hyperboliska uttryck. Anklagelserna kommer allt tätare och på sidan XXIV nås en första kulmen för uppsatsens *pathos*-argumentation. Meningarna blir kortare och följs i två fall av utropstecken. Här står indignationen i centrum, avsändarens såväl som läsarens. Efter denna kulmen mattas uppsatsens intensitet på nytt. På de följande fem sidorna dominerar *logos*-argumentationen.

Uppsatsens sista sidor präglas av hastigt växlande intensitet. På sidan XXX sker en stegring med hjälp av en anaforisk sammanfattning av tidigare resonemang. Därefter följer en paus i form av en saklig redogörelse för förhållanden i det kinesiska samhället. När framställningen därefter återvänder till situationen i Europa påbörjas en stämningsmässig stegring som leder fram till ett nytt indignerat utrop. Återigen förses två på varandra följande meningar med utropstecken. Efter en sista paus – i form av en återblick på den tid då industrialiseringen av näringslivet tog sin början – följer uppsatsens avslutande appell till publiken. Här vädjar Rydberg i första hand till läsarens solidaritet. Den vi-känsla som tillskrevs läsaren i *exordiet* återkommer alltså i uppsatsens sista stycken, men här som medborgerlig kardinaldygd. Det är den, menar Rydberg, som måste stå i centrum om Västeuropas framtid skall kunna säkras.

Sammanfattningsvis kan sägas att ”Den hvita rasens framtid” inleds som ett refererat av den samtida debatten om samhällets utveckling och förmenta degeneration. Välbekanta tankar och metaforer (*loci communes*) traderas, vilket innebär att en gemensam förståelsegrund etableras. Först mot slutet av uppsatsen presenterar Rydberg sitt eget bidrag till debatten – hoppet om den europeiska industrins undergång och tanken på alla ”mänsklighetens släktleder” som ”en andlig lekamen i Guds tankevärld” (HRF, s. XXXV). Detta mönster påminner om tillvägagångssättet hos Svante harpolekare, *Vapensmeden*s idealiske berättare. Inför de ”förnämligare sockenmän” som han vill omvända till trogna undersåtar åt kung Gustav Vasa sjunger han först ”bekanta och kära” sånger, som uppkallar ”fosterländska minnen”. Därefter, sedan en gemensam förståelsegrund etablerats, framför han en sång som diktats ”under stundens ingifvelse” (V, s. 169). I sin roll som romanförfattare gör Rydberg likadant. Först

etablerar han *Vapensmeden*s aktörer och spelplatser, vilka präglas av ideal som bör gillas av alla. Först mot slutet av romanen introduceras Slatte och hans ”underliga” tankar om en ny och bättre värld (V, s. 350). Samma metod förekommer alltså också i ”Den hvita rasens framtid”.

Bildkluster. Härden, blodet, farsoten

Rydbergs främsta redskap som retoriker är hans starka *ethos*. Dagspressens recensioner, såväl av *Vapensmeden* som av ”Den hvita rasens framtid”, visar att hans uttalanden togs på största allvar. Han betraktades som en folkledare. I *exordiet* kompletterar han denna offentliga persona med uttryck för ansvarskänsla och medmänsklighet. Men Rydberg hade en annan styrka, som också lyfts fram i recensionsmaterialet: hans erfarenhet som skönlitterär författare. Hans starka *ethos* kompletteras av en känsla för de politiska och moraliska resonemangens språkliga form, *elocutio*.[620] Framställningen präglas av skönlitterära figurer, i första hand metaforiska uttryck. Materialet till dessa liknelser är tidstypiskt. Det fanns i den samtida degenerationsdiskursen ett antal bildkluster som kan beskrivas som *loci communes*, dvs. källor till liknelser som delades av många författare.[621] Särskilt frekvent i ”Den hvita rasens framtid” är liknelser som kan räknas till ”härdens kluster”. En sådan metafor förekommer redan i huvudtextens första mening: ”De stora städerna äro förbränningshärdar för mänsklig lifskraft” (HRF, s. V).[622] Liknelsen följs av radfall, vilket ger den ytterligare emfas.[623] Denna öppningsrad ger associationer till tärande och slukande fenomen. Beskrivningen av den industrialiserade staden som något destruktivt, mekaniskt och förbrukande förekommer även i ”Den nya Grottesången”, där fabrikens kvarn – pådriven av konkurrensens och penningens överstepräst – ständigt kräver nya människoliv.[624] Människan är bränslet, såväl för Grottekvarnen som för industristadens förbränningshärd. Det finns därmed ett omänskligt eller övermänskligt drag i industrin, som i Rydbergs bildvärld förvandlats till något monstruöst och okontrollerbart. Industrin är produkten av mänskliga initiativ, men har slutligen förslavat sin skapare. ”Den nya Grottesångens” kung Frode ”offrar” till Grotte (D2, s. 62). Storstaden bränner människor som spisen bränner ved. Den industrialiserade människan tycks ha förlorat – eller snarare frivilligt avsagt sig – sin roll som utvecklingens subjekt.

Med öppningsraden, som liknar de stora städerna vid förbränningshärdar, introduceras också uppsatsens första tes: industrialismen och urbaniseringen försvagar människan. Rydberg söker belägga tesen med hjälp av flera samtida

exempla. Han anför befolkningsstatistik från Frankrike, där mortaliteten på landsbygden under år 1894 sägs ha uppgått till 20 promille, medan den i städerna var 27 promille. Samma tendens sägs kunna skönjas i England; mortaliteten i Londons fattigkvarter uppges vara dubbelt så hög som på landsbygden. Utifrån dessa *exempla* drar Rydberg slutsatsen att städer som London, Paris, Moskva och Berlin snart ”skulle […] stå människotomma, om ej friskt blod strömmade till dem utifrån” (HRF, s. V). Påstående är inte giltigt i logisk mening, eftersom ingenting sägs om mortalitetens förhållande till nativiteten. Här saknas alltså en viktig premiss. Samtidigt introduceras ännu ett tidstypiskt bildkluster, när landsbygdens befolkning liknas vid hälsosamt strömmande blod.[625] Ett genomgående mönster för framställningens metaforer är över huvud taget att det som idealiseras – landsbygden – förknippas med organiska, flödande och flexibla fenomen medan det som kritiseras – staden och industrin – liknas vid det mekaniska, tärande, brännande och sterila.

Samma mönster återkommer när Rydberg introducerar en andra, underordnad tes: bland de stora städernas invånare är det de som är födda på landsbygden som är starkast och friskast, i såväl kroppslig som andlig bemärkelse. De som nyligen flyttat till den stora staden tillhör ”grädden af dess befolkning”. Men i stadslivet vansläktas de. Återigen hämtar Rydberg sina *exempla* från England. Närmare 80 procent av Londons ”ståtliga poliskonstaplar” sägs ha ”vuxit upp i landtmannahyddor”. Den engelska huvudstaden ”förbrukar […] årligen 10,000 personer af landsbygdens kraftigaste befolkning”. Av dessa statistiska uppgifter drar Rydberg slutsatsen att storstadslivet ”lär […] utöfva [samma verkan] i alla europeiska länder”. Samtidigt påminns läsaren om liknelsen av staden vid en härd – London *förbrukar* människor.

Rydberg återkommer vid flera tillfällen till ”det friska blodets kluster”. Det franska folket sägs vara ”så utmattadt, att det ej kan lefva utan ingjutning af friskare blod från grannfolken”. Tvåbarnssystemet ”omöjliggör nationens tillväxt ur egna safter” och förhärjar landsbygden värre än urbaniseringen (HRF, s. IX). Det friska blodets kluster kombineras också med härdens. Rydberg tecknar bilden av något friskt och flytande som strömmar mot de stora förbränningshärdarna, där det tillintetgörs. Storstäderna beskrivs som sterila, och därmed beroende av landsbygden för produktion av livsmedel. Urbaniseringen innebär samtidigt att antalet bönder blir allt färre. Jordbruket förmår fortfarande – tack vare ”människobesparande åkerbruksredskap” – försörja industristäderna, men en avgörande kris är ofrånkomlig; härdarna ”afmattas och slockna” (HRF, s. XI f). Här uppstår en kedja av liknelser som börjar med ordet åderlåtning. Landsbygden *åderlåts* av storstäderna och det friska blodet strömmar mot här-

den. Därefter sker ett brott i kedjan, när blodet (bildledet) försvinner och ersätts av ”den friska och fruktsamma landtbefolkningen” (sakledet), vilken utgör härdens ”förbränningsmaterial”. När ”lågan å förbränningshärdarne” (HRF, s. XI) mattas och slocknar är det för att de friska och fruktsamma blir allt färre. Åderlåtningen tömmer patienten – landsbygden – fullständigt.

Det är värt att notera att Rydberg fäster särskild vikt vid påståendet att arbetarbefolkningens vapenduglighet försämras. Det främsta problemet med industristädernas vansläktade arbetare uppges vara att de ”allt mindre [förete] den åsyn, hvilken fröjdar deras hjärtan, som söka rekryter för här och polis” (HRF, s. VI). Rydberg värnade sedan lång tid tillbaka om Sveriges försvarskraft,[626] men eftersom han i ”Den hvita rasens framtid” hävdar att Europa har fått en gemensam fiende – de asiatiska folken – resonerar han här om möjligheterna till en kontinental mobilisering. I samband med denna diskussion blir det också tydligt att den moderna industrin utgör ett större hot än inflyttningen till städerna. ”Den kroppsliga urartningen”, skriver Rydberg, ”gäller [...] tyvärr icke endast storstäderna, utan äfven de landsbygder, öfver hvilka industrialismen utbredt sig” (HRF, s. VI f). Som bevis anför han statistik från mönstringen i den österrikiska armén, med uppgifter om antalet godkända och underkända rekryter i varje årskull. Enligt Rydberg visar statistiken hur den fysiska försämringen hos Europas urbaniserade och industrialiserade befolkning medfört att antalet friska soldater snabbt blivit allt färre. Siffrorna, säger han, ”slog den österrikiska regeringen med förskräckelse” och ”botade deras blindhet” för krisen i befolkningsfrågan (HRF, s. VII). Varifrån Rydberg hämtat uppgiften om regeringens reaktion framgår inte, eftersom ingen österrikisk minister citeras.[627] Idéhistorikern Anna Lindén anser att hans oro var obefogad: ”[b]etydligt mer sannolikt [än att rekryterna underkändes på grund av fysisk oduglighet] är att den österrikiska militärmakten inte hade behov av fler soldater än de som godkändes och därför valde att ställa osedvanligt höga krav”.[628] Inget av synsätten tycks kunna beläggas, även om det tycks osannolikt att 82 procent av 1878 års rekryter skulle ha varit fysiskt oförmögna att genomföra sin militärtjänst. När andelen underkända anges i procent – vilket varken Rydberg eller Lindén gör – framgår dock att ökningen knappast kan beskrivas som dramatisk. Redan 1874 underkändes 80 procent av rekryterna, och andelen godkända uppgår endast en gång (1871) till mer än 30 procent. Rydberg drar dock långtgående slutsatser med utgångspunkt i denna statistik. Samtidigt introducerar han ännu ett tidstypiskt bildkluster, farsotens:

> Tillväxten i antalet unge till vapentjenst oduglige män är så snabb, att man vore frestad att kalla den bakom liggande orsaken härtill en urartningspest, som just genom det snabba i sin härjande fart hänvisar på en jämförelsevis hastig försiggången försämring i de lifsvillkor, under hvilka dessa årsklasser uppvuxit. Att orsaken eller en hufvudsak är industrialismen, är otvifvelaktigt. […] Undersökningar ha ådagalagt, att odugligheten för vapentjenst i departementet Nord (Frankrike) stiger och faller i de olika distrikten noggrant och utan undantag med storindustriens större eller mindre utbredning. (HRF, s. VII f)

Exemplet Frankrike följs av exemplet Tyskland, där rekryter från industrialiserade regioner uppges tröttna snabbare än sina kamrater från jordbruksregionerna Pommern och Mark Brandenburg. Rydberg påstår också – utan givna belägg – att ”[l]iknande vittnesbörd kunna lemnas från andra delar af Europa”. Därefter återgår han till sjukdomsmetaforiken: ”Så långt industrialismen sträcker sig och i den mån befolkningarna öfvergå från åkerbrukarens lif till industriarbetarens, härjar urartningspest den hvita rasen” (HRF, s. VIII). Till farsotens bildsfär hör också det därpå följande resonemanget om alkoholismen som ”en samhällssjukdom” och påståendet att Europa – genom bristfälligt hushållande med ”sin mänskliga lifskraft” – ”själfäter sig som de gamle hundarne” (HRF, s XV). Bildmaterialet återkommer sedan gång på gång: Ryssland, ”Europas buffertstat mot Kina” liknas vid ”en jättestor och välbeväpnad gränsvaktare, som lider af tvinsot” (HRF, s. XVII). Emigrationen till Amerika beskrivs som en ”kolossal kraftförminskning”, och tillståndet i många svenska orter – med hjälp av ett citat ur *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* – som påminnande om ”det, som rådde efter Karl XII:s krig” (HRF, s. XIV).[629] Beskrivningen förstärks av associationerna till krigs- och pestårens folktomma byar, en tankekedja som återkommer i samband med redovisningen av sjunkande nativitet i Frankrike; i Garonnedalen sägs ”byar stå tomma, som ännu för tio år sedan voro väl bebodda” (HRF, s. IX). Europa framstår som en sjukdomens kontinent.

Anna Lindén påpekar att Rydbergs vokabulär i ”Den hvita rasens framtid” ofta är ”påfallande frånstötande, i skarp motsättning till hans vanliga, vårdade språkbruk”.[630] Det är riktigt att uppsatsen präglas av drastiska grepp, både vad gäller ordval och liknelser. Dock kan man se liknande tendenser tidigare i Rydbergs författarskap, exempelvis i ”Den nya Grottesången”.[631] Lindén hävdar övertygande att framställningssättet i ”Den hvita rasens framtid” hör hemma i den degenerationsdiskurs som funnit i ”utvecklingsoptimismens mörka skugga”.[632] ”Just kring sekelskiftet 1900”, skriver idéhistorikern Karin Johannisson, ”upplevde sig Europa som drabbat av en rad nya sjukdomar”. Skulden lades på

”industrialiseringens, urbaniseringens och teknifieringens inflytande på människan, sedan århundraden invaggad i traditionsbundna livsmönster”.[633] Den moderna människan hade förlorat sitt kulturella fäste, blivit sårbar och ”disponerad för en rad nya sjukdomar”.[634] Denna degenerationslära gav upphov till rashygieniska manifest,[635] men också till en rad nya sjukdomsbeteckningar som neurasteni, hysteri och bleksot.[636] Rydberg hänvisar i ”Den hvita rasens framtid” till den särskilt populära diagnosen neurasteni (nervtrötthet),[637] när han jämför det västeuropeiska samhällslivet med det kinesiska:

> [D]et kinesiska nervlifvet, om jag får begagna ett sådant uttryck, är ojämförligt helsosammare än det europeiska. Den ofvan omtalade läkaren [dr Ernest Martin] skrifver bland annat härom: ”De umgängesformer, det yttre lif, det täflande och äflande, det öfveransträngande och tröttkörande, som sätta en ödesdiger prägel på de europeiska samhällenas nu lefvande släktleder, äro för kinesen nästan okända. Ett afvaktande lugn är grunden för det kinesiska skaplynnet […].” (HRF, s. XVIII f)

”Farsotens bildkluster” bör alltså betraktas som en funktion av de degenerationsföreställningar som präglade den västeuropeiska samhällsdebatten strax före sekelskiftet 1900.[638] Brottslighet, självmord, alkoholism och prostitution betraktades som samhällssjukdomar, underblåsta av samhällets snabba förändring.[639] I sitt inflytelserika verk *Entartung* (1892) talade Max Nordau om en ”mental epidemi”, jämförbar med digerdöden, och liknade det moderna samhället vid en enorm sjukstuga.[640] Hos Rydberg ger dessa föreställningar upphov till bilden av en förgiftad kultur, där moral och solidaritet satts ur spel:

> Den nya aristokrati, som uppstått på affärsspekulationens grundval, består till stor del af råa uppkomlingar och räknar bland sig notoriska förbrytare. Att lyxen stiger, medan konsten svälter, torde ha en af sina orsaker däri, att en så betydlig del af det rörliga kapitalet fallit i händerna på slika uppkomlingar. Och man uppfinner godtköpsförklaringar för att, om ej rättfärdiga sedeförsämringen, så likväl trösta oss för den. Den vanligaste är, att det moraliska eländets tillväxt står i oundviklig förbindelse med civilisationens. Ju högre träd, dess längre skugga. Snygg civilisation! Ett upasträd! Hvad är civilisation? Hvad är kultur? Det förekommer mig som om man under det ständiga slitandet af dessa ord med tunga och penna skulle ha glömt deras egentliga betydelse. (HRF, s. XXIV)[641]

Det moderna samhället liknas i detta utbrott vid upasträdet, vars saft innehåller det dödliga ämnet antiarin. Här talar texten till läsarens känsla snarare än förnuft. I retoriska termer är det fråga om *pathos*-argumentation, vilket innebär

ett brott mot föregående resonemang, som varit tydligt *logos*-baserade. Formuleringen är också svår att sammanföra med den läsanvisning som ryms i uppsatsens rematiska undertitel. Den strider mot avhandlingens form.

Historiska exempla

Ett induktivt resonemang utgår ofta från historiska *exempla*. I ”Den hvita rasens framtid” finns två tydliga exempel på sådan argumentation. I bägge fallen gör Rydberg en jämförelse som kan betraktas som typisk för 1800-talets samhällskritiska dekadenstänkande: liknelsen av det samtida Europa vid antikens högkulturer under vad som betraktades som deras avgörande nedgångsperioder. Föreställningen om det dekadenta Rom är betydligt äldre än ”Den hvita rasens framtid” och befästes av bland andra Edward Gibbon, vars livsverk *The Decline and Fall of the Roman Empire* (1776–1788), sägs ha utövat visst inflytande på Rydbergs följetongsroman *Den siste athenaren* (1859).[642] Redan Gibbons verk kan uppfattas som en varning riktad till samtida läsare, men parallellen mellan nutidens Europa och senantikens Rom blev särskilt populär under 1800-talet, då bland andra J. W. Drapers arbete spred föreställningen om att ett samhälles historia följer samma mönster som en människas liv.[643] Konstnärer och författare kunde därför räcka fram sin skildring av Rom som en spegel för läsare och betraktare.[644] När Rydberg hänvisar till det romerska rikets nedgång är det emellertid inte för att peka på samtidens moraliska förfall. Istället betonar han den sjunkande nativitetens roll både för dåtidens och samtidens samhällsproblem. Fortgår minskningen av födelsetalen i Europa, skriver han, ”måste den tid komma, då den relativa minskningen blir hvad den vardt i det romerska kejsardömets Europa, absolut och vesterns länder ödeläggas eller tagas i besittning af främmande aflingsstarkare folk” (HRF, s. VIII). Här antyds att utvecklingen kan hejdas, men om den tillåts ha sin gång kommer resultatet oundvikligen (”måste den tid komma”) bli en kulturskymning liknande det romerska rikets.

Rydberg styrker sitt resonemang ytterligare genom att hänvisa inte bara till Rom utan också till Grekland. I detta fall talar han uttryckligen om en historiens lagbundenhet:

> Huru den hvita rasens framtid skall gestalta sig om de båda faktorerna tvåbarnssystemet och invandringen till storstäderna få ohejdadt samverka det ligger i öppen dag. Man behöver icke tillfråga historien därom ehuru frågan redan är af historien besvarad. (HRF, s. X)

Här talar Rydberg om ”[e]tt ryktbart folk, den hvita rasens mest beundrade och beundransvärda, det fornhellenska” och påstår att deras kultur gick under på grund av samma fenomen som sägs utöva en sådan negativ verkan på det samtida Europas befolkningsutveckling. Han finner stöd för denna tanke hos den grekiske krönikören Polybios (cirka 200–120 f. Kr), som i den trettiosjätte boken av sitt historiska arbete klagar över grekernas ovilja att skaffa fler än två barn per familj, vilket givit upphov till ett vikande befolkningsunderlag. Rydbergs referat av Polybios är emellertid missvisande; han modifierar dennes resonemang för att det bättre skall passa hans egna syften. Polybios säger i det aktuella avsnittet ingenting om att ”den fruktsammare delen af det helleniska folket, dess åkerbrukande, […] genom invandring till städerna länge minskats” (HRF, s. X). Talet om urbanisering är Rydbergs eget tillägg.[645]

Rydberg gör också en för samtiden smickrande jämförelse med antikens Grekland, men då är det Asien och inte Europa som står i centrum för liknelsen. De japanska soldaterna jämförs med de fornhellenska, eftersom de sägs uppvisa samma styrka och tålighet:

> Under fälttåget förliden vinter i Mandschuriet var det en förströelse för de japanske soldaterna, såsom fordom för Xenofons, att i bister köld afkläda sig nakna och täfla i brottning. Dessa egenskaper äro så mycket mer att beakta som ingenting antyder, att den gula rasen skulle vara stadd i kroppslig försämring, medan i Europa en städse utbredd industrialism och en fortsatt invandring af landtbefolkningen till storstäderna medföra en försämring af folkstocken i dess helhet. (HRF, s. XIV)

De asiatiska folkens förmågor liknas här vid grekernas under deras storhetstid (Xenofon levde cirka 430–355 f. Kr.). Européerna, å andra sidan, har på grund av urbanisering och industrialism hastigt förflyttats till sin kulturs dekadenta utvecklingsstadium. De asiatiska folken liknas vid vad Rydberg uppfattade som den europeiska kulturens främsta företrädare, nutidens européer vid dess beklagansvärda förlorare.

Rasbegreppet

Det är svårt att analysera ”Den hvita rasens framtid” utan att uppehålla sig vid Rydbergs sätt att använda ordet ”ras”. Termen förekommer 38 gånger på uppsatsens 36 sidor, alltså i genomsnitt minst en gång per sida.[646] Idéhistorikerna Svante Lundberg och Anna Lindén har som redan nämnts hävdat att Rydbergs

rasbegrepp ”snarare har kulturell än biologisk prägel”.[647] Lindén påpekar också att uttrycket ”den hvita rasen” inte är synonymt med européer utan har betydligt vidare syftning, då ”de hvite” enligt Rydberg ”äro delade i romerska katoliker, grekisk-ortodoxe och protestanter af olika arter, samt i buddister, bramadyrkare, muhamedaner och israeliter” (HRF, s. XIII).[648]

Trots detta uppfattar Lindén ”Den hvita rasens framtid” som ”inomeuropeisk civilisationskritik”.[649] Det är i själva verket svårt att tolka framställningen på något annat sätt. Rydberg uppehåller sig inte vid Mellanöstern eller Indien. Han talar om ”de vesterländska folken”, vilket uppges vara detsamma som ”den hvita rasen i Europa”.[650] Det är på detta som Lundberg och Lindén syftar när de beskriver Rydbergs rasbegrepp som kulturellt snarare än biologiskt – Rydberg talar inte i första hand om ”den hvita rasen” utan om en del av denna större enhet: de europeiska folken. Uppsatsens ämne tycks alltså vara en kulturell enhet, inte en biologisk. För detta talar också att Rydberg, i ett av sina utkast till *exordiet*, använder begreppet ”den hvita rasen” som synonymt med ”den europeiska anden och bildningen”.[651] Det finns dock anledning att nyansera detta synsätt.

I samband med redovisningen av rekryteringsstatistik från den österrikiska armén hävdar Rydberg att industrialiseringens negativa inverkan på den europeiska befolkningens fysik är ”så mycket farligare för den hvita rasens framtid som storslöjdernas [industrins] arbetareskaror ständigt ökas” (HRF, s. VII). På följande sida hävdar han att det är den vita rasen (inte européerna) som härjas av industrialismens ”urartningspest”. En annan fara som pekas ut är att nativiteten hos denna vita ras är ”stadd i sjunkande” (HRF, s. VIII). Språkbruket tycks förutsätta en biologisk definition av begreppet ras. Men vad Rydberg diskuterar är i första hand kulturella fenomen i Västeuropa: näringslivets industrialisering, tvåbarnssystemet och urbaniseringen (HRF, s. VIII ff). Begreppet ”urartningspest” är ett metaforiskt uttryck för dessa fenomens verkan. Rydberg tycker sig se hur européerna blir sjukligare och mindre benägna till fortplantning. Men han verkar inte uppfatta denna negativa tendens som ett resultat av fysiska egenskaper som skulle vara gemensamma för alla de folk som vid slutet av 1800-talet räknades till den vita rasen. Rydberg är alltså inkonsekvent i sitt användande av begreppet ”den hvita rasen”. Liknande begreppsglidningar förekommer på andra ställen i uppsatsen. I diskussionen av en framtida konflikt mellan Europa och Kina (”ett ekonomiskt krig på lif och död”) används ”den hvita rasen” och Europas befolkning som helt synonyma begrepp. Mellanösterns och Indiens folk räknas alltså *inte* till ”de hvite”. Detsamma gäller begreppet ”den gula rasen”, som blir synonymt med det kinesiska folket (HRF, s. XII).

I detta sammanhang presenteras också en katalog över de egenskaper som enligt Rydberg kan tillskrivas en ”människoras”:

> När […] franska trupper återvände från Kina med en lätt förvärfvad seger […] inbillade man sig i Europa, att ett folk, som så låter besegra sig […], vägde litet eller intet i historiens vågskål […], men de, som se något längre än näsan räcker, inse att slutsatsen är falsk, emedan den betydelse en människoras eger i förhållande till en annan ej endast beror af dess militära egenskaper och anordningar för kriget, utan än mer af dess massa, dess helsa, fruktsamhet, arbetsduglighet och praktiska klokhet. (HRF, s. XII)

En stor del av uppsatsen ägnas härefter åt antitetiska beskrivningar av ”den gula rasen och den hvita”, med utgångspunkt i de fem sistnämnda begreppen. ”De hvite” är få, sjuka, ofruktsamma och oförståndiga, ”de gule” många, friska, fruktsamma och praktiskt lagda. De förra uppges vara svaga på exakt de punkter där de senare sägs vara starka.

Rydbergs beskrivning av människorasernas karaktär tycks återigen förutsätta en biologistisk utgångspunkt. En människoras, säger han, kan präglas av arbetsduglighet och praktisk klokhet. Dessa egenskaper tycks ha föga med sociala och kulturella faktorer att göra. Den naturliga slutsatsen är att Rydberg liksom den franske biologen Jean-Baptiste de Lamarck (1744–1829) utgick från att förvärvade egenskaper kunde gå i arv. Och när han senare talar om ”rasens själfva lifsvillkor” (HRF, s. XXV) rör han sig ännu längre i biologistisk riktning:

> I Kina reder sig en arbetare med 8–12 öre om dagen jämte kost, en arbetarefamilj med mindre än 75 öre utan kost. […] För europeiska arbetare är det […] omöjligt att med bevarad lifskraft och själfaktning existera på sådana villkor. Äfven med betydligt högre dagsinkomst skulle de vansläktas i kroppsligt afseende och gå under. (HRF, s. XXV)

Självaktning kan vara produkten av sociala och kulturella konstruktioner, men livskraft måste i första hand tolkas som ett biologiskt begrepp. Här är det fråga om två grupper av människor, som har olika fysiska förmågor. Europeiska arbetare kan inte konkurrera med ”de gule” eftersom de kräver andra levnadsförhållanden, i första hand en rikare kost.

Ett annat exempel på hur ordet ras används i biologisk mening återfinns i en sammanfattande jämförelse mellan Kina och Europa. Rydberg hävdar att den vita rasen ”kan, i trots den högre andliga begåfvning, som gjort den till människosläktets aristokrati, icke uthärda i kampen med den kroppsligt härdigare,

måttligare, praktiskt förståndiga, outtröttligt arbetsamma och tålmodiga ras som befolkar det östra Asien" (HRF, s. XXX). Också här är det svårt att förstå rasbegreppet som syftande på något annat än en biologiskt bestämd enhet. Därmed skiljer sig Rydbergs rasbegrepp från Kidds, som uppstått i opposition mot föreställningen om permanenta rastyper.[652]

Kina som hot

"Den hvita rasens framtid" handlar i första hand om europeiska förhållanden. Kina, eller "de gule", nämns först (med undantag för rubriken "De hvite och de gule") på uppsatsens tolfte sida. Fram till dess gäller Rydbergs teser uteslutande det västeuropeiska samhället. Men diskussionen av det kinesiska samhället tjänar också retoriska syften. I samtidens Europa fördes, som Lindén påpekar, en "mycket het debatt om ett kommande raskrig mellan 'de gula' och 'de vita' om världsherravälde".[653] Genom att vid upprepade tillfällen i "afhandlingen" hänvisa till deltagare i denna pågående debatt stärker Rydberg sitt *ethos* som talare; hans bildning är inte bara historisk, utan också modern. Samtidigt utnyttjar han samtidens känslor för sina egna syften.

1700-talets upplysningstänkare betraktade "Mittens rike", med stor respekt, som "bärare av en urgammal och fredlig civilisation". Men när evolutionsläran spreds genom Europa förändrades denna inställning; det ålderdomliga Kina betraktades allt oftare som ett mindre livskraftigt samhälle än det progressiva Västeuropa.[654] Först mot slutet av 1800-talet återkom respekten för det kinesiska samhället, men nu kombinerades den med rädsla och ovilja, under den återkommande rubriken "gula faran".[655] Det är förstås denna rädsla som Rydberg utnyttjar när han hotar med "[e]tt världskrig mellan den hvita rasen och den gula" (HRF, s. XXI). De förbättrade transporterna och den globaliserade ekonomin hade givit upphov till kulturmöten som aldrig tidigare varit möjliga. Dessa förändringar, i kombination med industrialisering och urbanisering, skapade oro i det västeuropeiska samhället – en oro som kan avläsas i den samtida tidnings- och tidskriftspressen.[656]

Trots att Rydberg i första hand talar om ett *ekonomiskt* krig mellan Asien och Europa (HRF, s. XII) utesluter han inte risken för en militär konflikt. Med "skickliga härförare" liknande Japans skulle Kina bli "världens största militärmakt". Vi kan, menar Rydberg, bara "hoppas [...] att militära stormaktstankar skola finna en lika mager jordmån som hitintills i 'Midtens rike' ". "Den gula rasen" kommer ändå att bli "jordklotets beherrskare", men på fredlig väg. "Hvad

massan vidkommer" uppges "den gula rasen" endast vara marginellt starkare än "den hvita". Men européerna och deras "rasfränder" är religiöst splittrade; i Asien förekommer endast obetydliga bekännelsekonflikter (HRF, s. XIII). Asiens folk är dessutom fysiskt överlägsna Europas (och även här blir resonemanget biologistiskt): "Den gula rasen ger kraftiga soldater, uthålliga i marsch, nöjda med litet, i stånd att uthärda köld och hetta". Kineserna "lefva och trifvas" i alla klimat, medan européerna dör "som flugor" i tropisk miljö (HRF, s. XIV f). Denna förmenta tålighet innebär, menar Rydberg, att "den gule arbetaren kan sälja sin muskelenergi, sin hardt när outtröttliga, till lägre pris än den hvite arbetaren är i stånd att göra det", eftersom den senare kräver en betydligt större dagsinkomst för sin överlevnad (HRF, s. XXV). Eftersom "[o]mtanken om ras och nationalitet [...] aldrig ingått i industrialismens program" (HRF, s. XXVIII) kommer de europeiska "storkapitalisterna" att "ersätta den hvita arbetareklassen med en gul" (HRF, s. XXV), antingen genom arbetskraftsinvandring – som i samtidens Kalifornien – eller genom "fabriksutvandring [...] till de indiske städerna Bombay, Madras och Calcutta" (HRF, s. XXVIII). Framtidens Europa, menar Rydberg, kan på detta sätt få "en kinesisk folkstock i stället för en arisk" (HRF, s. XXV).

Det framtida kriget, antingen det blir ekonomiskt eller militärt, tycks alltså redan förlorat. Men Rydberg går längre än så. Talet om Asiens överlägsenhet och framtida triumf är framför allt ett sätt att inskärpa stundens allvar. Den europeiska kontinenten står inför ett allvarligt hot, en utmaning större än någon tidigare skådad. Vi – mottagarna – har därför anledning att rannsaka oss själva. Mot uppsatsens slut vänder sig Rydberg till läsaren, och överlämnar åt denne "att göra en sammanfattning af hvad jag nu yttrat". Detta direkta tilltal är på samma gång smickrande och uppfordrande. Läsaren tillskrivs förmågan att själv döma i denna allvarliga fråga, men tvingas också ta ställning. Rydberg fortsätter:

> Jag tror att han [läsaren] skall varda enig med mig om att de faror, som den hvita rasen går till mötes, äro fruktansvärda, samt att de moraliska och fysiska förhållanden, under hvilka detta sker och under hvilka den afgörande striden skall redan i det snart ingående 20:de århundradet utkämpas, göra utsikten för densamma hardt när förtviflad. (HRF, s. XXIX f)

Här tar författaren tillbaka en stor del av ansvaret, och formulerar själv sin slutsats. Påståendet blir därmed särskilt emfatiskt, eftersom det uttrycks två gånger – först hos läsaren, sedan i texten. Därefter återkommer farsotsbilderna: de europeiska folken, försvagade av ärftliga sjukdomar, själväter sig som döende hun-

dar (HRF, s. XXX). Desto viktigare blir ambitionen att verka för en förändring av det västeuropeiska samhällslivet.

”Den hvita rasens framtid” är, vilket tidigare nämnts, i stor utsträckning en sammanfattning av samtida debattinlägg.[657] I brödtexten finns hänvisningar till nio namngivna skribenter som alla var Rydbergs samtida. Bland dessa finns två skönlitterära författare, ryssen Leo Tolstoj (1828–1910) och österrikaren Peter Rosegger (1843–1918). Tre är fria debattörer: den franske f. d. konsuln Eugène Simon (1829–1896) som Strindberg räknade till agrarsocialisterna),[658] hans landsman Emile Barbé (levnadsår okända) och den brittiske författaren Walter Frewen Lord (1861–1927). De resterande fyra är vetenskapsmän. Antalet discipliner som finns representerade bland dessa kan å ena sidan sägas tyda på att de frågor som Rydberg behandlar intresserade forskare av vitt skilda fack, å den andra att han i sin strävan att finna stöd för sina resonemang tyckte sig finna valfrändskap varhelst han sökte den. Tysken Wilhelm Wundt (1832–1920) var psykolog, fysiolog och filosof, österrikaren Eduard Suess (1831–1914) geolog och paleontolog, fransmannen Pierre Paul Leroy-Beaulieu (1843–1916) ekonom och hans landsman Ernest Martin (levnadsår okända) läkare. Dessa auktoriteter kan också beskrivas på andra sätt. Exempelvis är samtliga män och medianåldern för de vars levnadsår kunnat fastställas är 63. Rydberg må vara ”helt i takt med sin tid”,[659] men hans framtidsvisioner baseras framför allt på uppgifter från äldre och besuttna män. Hans auktoriteter hör alltså – helt följdriktigt – till samma elit som han i första hand vänder sig till: samhällets ”ledande klasser” (HRF, s. IV). Att många skribenter som kan räknas till denna begränsade krets uttryckte en stark oro för framtiden – en oro som Rydberg kunde känna igen och utnyttja – kan möjligen ha att göra med att de såg sin egendom och sina ideal hotade av samhällets förändring.

För skildringen av Kina som ett hot har Rydberg använt sig av uppgifter hämtade från Barbé och Frewen Lord. Barbés namn nämns visserligen först på s. XXVII, men det är tydligt att hans inflytande på Rydbergs tänkande varit större än vad som anges i texten. Redan på s. XII förekommer direkta citat (i översättning) från Barbés uppsats ”La Lutte ethnographique et économique des Blancs et des Jaunes”, publicerad i *Revue Scientifique* i oktober 1893. Från Barbé kommer (delar av) formuleringarna om Kinas nederlag mot en fransk invasionsstyrka, samt om att ”den betydelse en människoras eger” snarare än dess militära egenskaper beror på ”dess massa, dess helsa, fruktsamhet, arbetsduglighet och praktiska klokhet” (HRF, s. XII).[660] Resonemanget om fabriksutvandring på s. XXVIII f har, liksom vissa formuleringar och uttryck, på liknande vis hämtats från uppsatsen i *Revue Scientifique*.[661] Men Rydberg har också anpassat Barbés

ståndpunkter efter sina egna syften. Vad gäller resonemanget om ”människoraserna” egenskaper har indignationen och den raljanta stilen – särskilt i påståendet om att de som bara tänker på Kinas militära organisation missar betydelsefulla fakta om exempelvis folkmassa och nativitet – hämtats direkt från Barbé.[662] Rydberg har dock, för att styrka sina kommande resonemang och teser, valt att lägga till ett antal egenskaper – utöver massa och arbetsduglighet *i industrin* (”aptitudes au travail industriel”) – som uppges bidra till ”rasens” styrka. Det är till att börja med symptomatiskt att Rydberg valt att bortse från talet om industrin. Barbés uppsats innehåller inte, som Rydbergs, några avgörande anklagelser mot industrialiseringen av det europeiska näringslivet. Hans utgångspunkt är snarare att den europeiska industrin hotas av en växande asiatisk, varför det finns anledning fundera på olika former av protektionism. Rydberg, vars uppsats, vid sidan av kritiken mot industrin, innehåller en delvis idealiserad bild av det kinesiska samhällslivet, kan inte i första hand tala om kinesernas duglighet i industriellt arbete, eftersom det delvis skulle motverka hans syften. Barbés ”aptitudes au travail industriel” har därför översatts med det mer generellt syftande ”arbetsduglighet”. Rydberg har därefter lagt till egenskaperna hälsa, fruktsamhet och praktisk klokhet. Också här är det fråga om att bereda marken inför en kommande positiv skildring av Kina. Samtidigt förstärks det antitetiska förhållandet mellan Europa och Asien. Genom bruket av farsotsbilder har det redan slagits fast att Europa är en sjukdomens kontinent. Nu beskrivs hälsan som en avgörande faktor för ”människorasens” styrka. Vikande fruktsamhet har på de föregående sidorna beskrivits som ett betydande problem för de västeuropeiska länderna, i synnerhet Frankrike. Också fruktsamheten nämns nu som något särskilt betydelsefullt. På de kommande sidorna är det just hälsa och hög nativitet som sägs kännetecknа det kinesiska folket. Europa beskrivs som svagt på just de punkter där Kina är starkt – ett resonemang som stärker känslan av hot genom att framмana en överlägsen motståndare.

Också till Barbés resonemang om fabriksutvandring har Rydberg gjort betydelsefulla tillägg. Här handlar det snarare om en förstärkning av ursprungstextens värderingsmönster med hjälp av indignerade inskott. Barbés förhållandevis neutrala redogörelse för en brittisk handelskammares oro över att europeiska affärsmän väljer att etablera sina fabriker i Indien, följs hos Rydberg av påståendet att dessa farhågor ”genombäfva det engelska folket”. Samtidigt hävdas att handelskammarens varning inte kommer att få önskad effekt: ”om man tror, att detta skall hejda fabriksutvandringen, bedrar man sig”. Förlusten tas alltså ut i förskott. Som orsak anges bristande omtanke hos affärsmännen om ”ras och nationalitet” (s. XXVIII). Rydberg hänvisar också till ”[d]et för

den industriella uppfattningen särdeles betecknande slagordet 'affär är affär'" (HRF, s. XXIII), som här återkommer för tredje gången (av fyra),[663] denna gång utan förklaring, liksom i ett plötsligt infall. Han genomför också en metaforisk förstärkning av resonemanget om fabriksutvandring. Industrialismens sakförare, skriver han "ha munnen full af ekonomiska 'naturlagar', och en af dessa lagar anses förflytta fabriksverksamheten till de för henne gynnsammaste platserna lika säkert som källornas vatten förflyttas till hafvet" (HRF, s. XXVIII). Två saker kan sägas om denna bild. För det första: att Rydbergs motståndare sägs ha "munnen full" av ekonomiska "naturlagar" antyder att det främst rör sig om tomma uttryck som kan framkastas när det bäst passar avsändaren. För det andra: liknelsen med källan och havet söker visa hur industrialismens retorik kan verka förledande genom sina hänvisningar till en förutbestämd utveckling. Rydberg är kritisk mot denna form av determinism.

När Rydberg öppet citerar Barbé är det för att vederlägga Walter Frewen Lords förslag om en "rasprotektionism" som kan skydda Europa mot de asiatiska folken (HRF, s. XXXI f). Själva ordet "rasprotektionism" förekommer emellertid inte i uppsatsen "Protection and the Empire", publicerad i *The Nineteenth Century* sommaren 1893. Walter Frewen Lords text handlar främst om handelspolitiska problem, och argumenterar för en "imperial policy": de brittiska kolonierna skall förse moderlandets industrier med råvaror. För att uppnå detta mål är det viktigt att först besegra de "slave-traders" som ständigt strävar efter att få allting så billigt som möjligt. En sådan strävan leder nämligen till utrotandet av "vår ras", eftersom den anglosaxiske arbetaren kräver mer mat och mer dryck, mer fritid och bättre levnadsförhållanden än någon annan. Får han tillgång till dessa ting är han oslagbar, men han försmäktar, menar Frewen Lord, om han tvingas arbeta lika många timmar som en tysk, för en italienares lön, under de polska judarnas levnadsförhållanden.[664] Ett liknande resonemang, om den europeiske arbetarens högre lönekrav, förekommer hos Rydberg (HRF, s. XXV). Dessa ståndpunkter förekommer alla i samma stycke, alldeles mot slutet av Walter Frewen Lords uppsats. Rydbergs referat är alltså knappast rättvist. Dessutom gör han en mycket speciell tolkning av källtexten.

I "Den hvita rasens framtid" framstår Frewen Lord som en apokalyptisk debattör. Han "uttalar domen öfver vår ras", han ser "ingen utsikt till räddning om ej ett nytt och högre slags protektionism, rasprotektionismen" blir verklighet, han anser "hvarje hopp om en verkligt högre utveckling af människosläktet tillintetgjordt i och med den sanningsletande idealistiskt anlagda hvita rasens och särskildt det germanskt-angelsaksiska folkslagets undergång", han menar, slutligen, att när "den bäste" undanträngts av "den billigaste" har "vårt släkte

sin historiska vandrings höjdpunkt bakom sig, och vägen går därefter nedåt" (HRF, s. XXXI). Det är svårt att se att Frewen Lord skulle uttala någon dom över de västeuropeiska folken. Han pekar på deras svagheter, men tycks samtidigt tro på en möjlig framtid så länge "the old slave-traders" besegras. Frewen Lord ger ingen andlig beskrivning av "den hvita rasen" på det sätt som Rydberg antyder; ingenstans talar han om idealism eller sanningskärlek. Detta är tillägg som ytterligare inskärper Rydbergs eget budskap, att materialism och falskhet måste motarbetas om Europa skall räddas. Vidare talar Frewen Lord enbart om den anglosaxiske arbetaren, aldrig om "det germanisk-angelsaksiska folkslaget". Rydberg har alltså tydligare inkluderat sina svenska läsare i källtextens resonemang, samtidigt som tyngdpunkten förskjutits från ekonomiska till etnografiska eller antropologiska förhållanden.[665]

Rydbergs bild av det kinesiska hotet stämmer väl överens med den artikel till vilken han hänvisar i sitt *exordium*, Emil Metzgers "Framtidskampen mellan den hvita och den gula rasen" (1895). Också hos Metzger förekommer tanken på kinesens fysiska överlägsenhet och stora förmåga till acklimatisering i olika klimatzoner.[666] Kinesen sägs, i kampen för tillvaron, vara "vida öfverlägsen den bäste bland hvita".[667] Också talet om fabriksutvandring och om den kinesiske arbetarens små löneanspråk återfinns hos Metzger.[668] Men även i detta fall anpassar Rydberg källtextens resonemang till sina egna ståndpunkter.

Eftersom det främsta syftet med "Den hvita rasens framtid" är att kritisera det europeiska samhället väljer Rydberg att etablera en tydlig kontrast mellan ett svaghetens Europa och ett styrkans Kina. Metzger talar till exempel om kinesernas osedlighet och opiemissbruk.[669] Rydberg menar tvärtom att ingen kunnat påstå "[a]tt sedligheten i Kina skulle vara stadd i sjunkande" (HRF, s. XXII) samt att missbruket av opium "ej [...] i vidsträckt mån" plågar det kinesiska samhället (HRF, s. XVII). Dessa laster tillskrivs istället européerna (HRF, s. XXII och XVII). De xenofoba tendenserna är hos Metzger betydligt mer utvecklade än hos Rydberg. "Framtidskampen mellan den hvita och den gula rasen" mynnar ut i en dramatisk varning för rasblandning – "kineseringens skräckbild".[670] Kinesen kan till mänsklighetens samlade karaktär endast bidra med det groteska, det oförnuftiga och det materialistiska. Det asiatiska inflytandet hotar "vår andliga egendom".[671] Hos Metzger projiceras den moderne européns sämsta egenskaper – materialism, dryckenskap, osedlighet – på den främmande kinesen, som därigenom framstår som ett begripligt och konkret hot. Hos Rydberg däremot, blir Kina en bärare av den västerländska kulturens högsta värden (idealism, hälsa, sedlighet) som i Europa sägs hotas av industrialiseringens "urartningspest".

Kina som förebild

Argumentationsmönstret i ”Den hvita rasens framtid” kompliceras av det faktum att Rydberg – i sina försök att övertyga läsaren – använder den kinesiska kulturen på två olika sätt. Kinesen beskrivs under större delen av uppsatsen som ett segt och farligt hot, men också – särskilt mot slutet av texten – som god och förnuftig, och därmed som en moralisk förebild för läsaren. Rydberg använder därmed kinesen på samma sätt som den romerske historikern Tacitus (ca 55–117) använde nordbon i sitt geografiska verk *Germania* (98 e. Kr.) – för att kritisera den egna kulturen.[672] Hos Tacitus, menar översättaren Alf Önnerfors, förhärligas ”de främmande stammarnas dygder […] mot bakgrund av det romerska folkets moraliska fel”.[673] En sådan positiv syn på den främmande – typisk för upplysningen och romantiken – var mindre vanlig vid 1800-talets slut, då många i ”den gula faran” endast såg något negativt, ett hot mot det goda men sårbara Europa.[674] Rydberg närmar sig de samtida ”nytänkare” som enligt historikern Åke Holmberg präglades av ett mer nyanserat förhållningssätt till den kinesiska kulturen.[675]

Det är Rydbergs försök att sammanföra svårförenliga källor som skapar hans delvis motsägelsefulla bild av den främmande. De författare vars verk han refererar delar visserligen hans moderniseringskritiska anslag, men deras perspektiv och visioner skiljer sig åt på avgörande punkter. Det verk som i första hand tycks ha påverkat den positiva Kina-bilden i ”Den hvita rasens framtid” är den franske författaren Eugène Simons skrift *La Cité chinoise*.[676] Simons verk presenterades av Gustaf Steffen i *Ny svensk tidskrift* 1888. Det kan inte med säkerhet sägas om Rydberg inhämtat kunskap om Simons verk i det franska originalet, i den svenska översättningen eller i Steffens referat. Däremot nämner han i sitt *exordium* Frans von Schéeles *Svensk Tidskrift* – en direkt fortsättning på *Ny svensk tidskrift* – som en utlöpare av Europas ”förnämligare” tidskriftspress. Det är alltså sannolikt att han känt till Steffens referat, en förmodan som får stöd av vissa resonemang och formuleringar i Rydbergs uppsats.

Såväl Rydberg som Steffen (i sitt referat av Simons verk) menar att Kina, enligt västeuropeiska normer, är överbefolkat. Bägge försäkrar dock att kineserna själva inte upplever befolkningstätheten som något problem. Simon (i Steffens tolkning) försäkrar att kinesen ”tror att en mycket (enligt våra begrepp öfverdrifvet) tät befolkning är första villkoret för allmänt välstånd”.[677] Rydberg hävdar att ”öfverbefolkningen förnekas av kineserna själva” och att det för dem är ”intet tvifvel underkastadt, att välmågan växer i mån af en flitig åkerbrukande folkmängds tillväxt” (HRF, s. XIX). Steffen försäkrar, en knapp sida senare, att

kineserna ”hafva riklig, god och omvexlande föda”.[678] Rydberg skriver att ”de kinesiske bönderna bestå sig en riklig och omväxlande kost” (HRF, s. XX). Av särskild betydelse för Simon är de kinesiska böndernas förhållande till jorden. Det finns knappast någon familj i Kina, skriver Steffen i sitt referat, ”som ej har sin patrimonialjord med familjegrafvarna och med böckerna om familjens historia sedan många århundraden”.[679] Jordegendomen uppges också vara en nödvändig förutsättning för ett fullvärdigt medborgarskap.[680] Rydberg hävdar att den kinesiska landsbygden ”är i sin helhet utskiftad i små självständiga jordbrukarehem, förenade genom det i Kina så helighållna släktbandet, samlade kring den gemensamt ägda släktlotten med dess åt förfäderna vigda släktarkiv” (HRF, s. XXXII). Han skriver också att det för kinesen är en plikt att ”med sitt arbete främja planetens beboelighet, fruktbarhet och behaglighet för de vardande släktena och att bygga sig en graf invid bortgångnes grafvar” (HRF, s. XX). Steffen talar om ”det intimaste och kärleksfullaste umgänge mellan människan och jordlappen”, Rydberg om ”kärleksband [mellan] jordbrukaren och hans torfva” (HRF, s. XXXII). Rydbergs höga tankar om ”nationernas lifskälla: den fria självegande jordarbetareklassen” har alltså en motsvarighet hos Simon.

Gemensamt för Simon och Rydberg är vad vi idag skulle beskriva som ekologiska föreställningar om en hållbar utveckling av jordbrukssektorn.[681] Steffen skriver i sitt referat att ”[v]i låta vårt affall – det dyrbaraste af alla gödningsämnen – gå ut i floderna och förloras i hafvet; för kinesen är det den heligaste pligt att, om möjligt, ända till sista atomen återgifva jorden, hvad den lånat henne”.[682] Rydberg återger samma tankar, men formulerar dem mer dramatiskt. Det europeiska jordbruket, skriver han, är ”ett röfvarejordbruk i jämförelse med det kinesiska. Jorden återfår icke hvad hon skänker oss. Storstädernas kloakledningar föra till hafvet mycket och alltmer af hvad som rätteligen tillkomme åkrarne” (HRF, s. XX). Rysslands jordbruk, bedrivet av ”en försupen hungrande okunnig försoffad och viljelös bondeklass […] suger den bördiga jordens must, så länge där finnes något att taga”. Rydberg försäkrar ”att följden häraf redan börjar visa sig: att på somliga ställen flygsandfält utbreda sig på åkerns och ängens bekostnad” (HRF, s. XVI).[683]

Eftersom det kinesiska samhället för Simon och Rydberg fungerar som positiv motbild till det industrialiserade Europa får kinesen representera positiva värden också på ett andligt plan. Medan Emil Metzger i sin uppsats om ”framtidskampen mellan den hvita och den gula rasen” tillskriver kinesen vad han uppfattar som västerlandets sämsta sidor – materialism och osedlighet – gör Simon och Rydberg främlingen till moralisk och filosofisk förebild, förvaltare

av de höga värden som hotas i Europa. För Simon är Kina ett utopiskt ideal; den kinesiska äganderätten är ”på en gång socialistisk och individuel”[684] och det kinesiska samhället är ”de engelska kooperatorernas ideal realiseradt”.[685] ”Det tyckes”, fortsätter han, ”som om kineserna på sitt lugna och stadiga sätt sträfvade mot ett samhällsideal, hvilket ej kan betecknas bättre än med termen 'anarkism', hvarmed menas det samhällstillstånd, då regering är öfverflödig och staten i stället sammanhålles genom individernas fria behof af kooperation”.[686] För Simon blir den positiva skildringen av Kina en apologi för radikala politiska program. Rydberg är mindre programmatisk. Utan att nämna några utopiska samhällsideal låter han kinesen representera förnuft och idealism:

> Allmänt kändt är det band af kärlek och vördnad, som i Kina förenar föräldrar och barn. Med fasa skulle desse österländingar höra, huru det i Sverige ej sällan står till med föräldrar lefvande på 'undantag'. Kinesens världsåskådning är en torrt och aningslöst förståndig, en praktisk och faktisk, som skulle sakna all innerlighet och idealitet, om den icke just i sin uppfattning af förhållandet mellan de på hvarandra följande släktlederna höjde och fördjupade sig till det sublima. (HRF, s. XX)

Här får den kinesiska kulturen representera en inställning som var särskilt viktig för Rydberg, och som han dessutom betraktade som hotad av det moderna samhällets utveckling. Girigheten och bristen på respekt för den historiska kontinuiteten kopplas också till ekologiska frågeställningar, som snarare talar till läsarens känsla än förnuft:

> Att bevara framtiden från att blottas på utvägar genom de nu lefvandes vinningslystnad varder en med hvarje dag mer påträngande uppgift. Kunde några enskilde förvärfva rikedom genom att exploatera luftkretsen, skulle de göra det äfven om medlen, som därvid användes, bevisligen vore sådana, att de inom ett århundrade måste ha tillintetgjort vårt klots lufthölje med allt, som i detta lefver och andas. (HRF, s. XXI)[687]

Kronocentrismens problem var inte nytt för Rydberg. I ”Den nya Grottesången” talar han – genom sitt språkrör Ahasverus – om en samtid där ”länkarne mellan det förflutna, närvarande och kommande” löses upp (D2, s. 55):

> För gångna släkten voro förfäderna heliga, och arfsägnerna om deras gärningar den dyrbaraste af alla skatter. I våra dagar skulle man vara en industriidkare af sällspord art, om man icke brände deras ben till, låt mig säga, blanksmörja, och samtliga intygen af deras gärningar till aska, om man vore i tillfälle därtill och därmed förtjente lite guld. (D2, s. 54)

Frågan om den historiska kontinuiteten är central också i romanen *Vapensmeden*, där vårdträdet symboliserar gångna släktleds samhörighet med de kommande (V, s. 178). I Kina har det underförstådda idealet i ”Den nya Grottesången” och *Vapensmeden* förverkligats genom en ”rasbevarande […] lifsåskådning, så olik vesterlandets, som utan tanke på framtida släkten hejdlöst förslösar de kraftkapital, som äro oss gifna i våra arbetares muskler och i våra markers bördighet” (HRF, s. XX). Européns är alltså inte bara hotad av kinesen genom dennes styrka och seghet, han överträffas dessutom i sedlig och andlig bemärkelse – det vill säga just där han enligt Rydberg, som representant för ”den sanningsletande idealistiskt anlagda hvita rasen”, borde triumfera (HRF, s. XXXI). I de förra fallet har beläggen hämtats från texter som Metzgers – präglade av samtidens invasionsfantasier – i det senare från Simon, som aldrig ser Kina som ett hot mot Europa.

”Förhoppningens suck”

På de fyra sista sidorna av ”Den hvita rasens framtid” presenterar Rydberg sin vision för en framtida samhällsutveckling – det som skribenten Jacqueline i sin recension kallade för en ”förhoppningens suck”.[688] Hoppet förutsätter den västeuropeiska industrins undergång:

> För egen del vågar jag hysa något hopp om den ras och det folk jag tillhör, men på ett skäl, hvarom jag för närvarande kanske är ensam. Att den europeiska industrialismen skall draga det kortare strået gent emot en uppkommande östasiatisk, därom föreligger väl knappt ett tvifvel; men jag lyckönskar Europa till detta nederlag och beklagar uppriktigt Japan och Kina för deras utsikt till seger. (HRF, s. XXXII)

Den negativa utvecklingen påstås alltså vara så långt framskriden att Europas rådande produktionsordning helt måste kullkastas.[689] Rydberg sammanfattar vari denna negativa utveckling består. Ett viktigt problem, menar han, är att industrialiseringen av näringslivet har gått alldeles för snabbt. Skälet uppges vara att Europas statsmän inte har besinnat vikten av ”en organisk öfvergång från det tillstånd, hvari man var, till det, hvars ankomst man kunde motse”. Enligt ”läran om *laissez-faire*” befriade man industrin från alla statliga restriktioner (HRF, s. XXXIV). Resultatet av denna ekonomiska liberalism blev enligt Rydberg ”ett nytt slags feodalism, hvilken lika ogärna som den gamla feodalismen velat erkänna statens öfverhöghetsrätt, och som i konkurrensens form

utöfvat en mer obegränsad fejderätt än den medeltida samt framkallat å ena sidan affärsringar, syndikater, trusts, lock-outföreningar, o. s. v., å andra sidan fackföreningar och arbetareförbund, såsom den förra framkallade borgherrefederationer och landsfredsförbund". Detta, menar Rydberg, är "den i system satta och utöfvade självviskheten", "krig i stället för arbetskamratskap" (HRF, s. XXXIV f).

Femtitalsliberalerna – till vilka både S. A. Hedlund och Rydberg kan räknas – hade verkat för s. k. arbetarassociationer, dvs. ett system där arbetarna var delägare i industrin.[690] De var alltså inte motståndare till organisering av arbetskraften som sådan. Men liberalernas segrar på det ekonomiska området hade skapat ett industrialiserat samhälle som baserades på helt andra principer än Hedlunds och Rydbergs. Istället för att göra arbetarna delaktiga i näringslivet hade storkapitalet fjärmat sig från sina anställda, för vilka socialismen framstod som den enda vägen till kontroll över produktionsmedlen. Industrins storskalighet medförde också allt värre konflikter i näringslivet. Det är denna ordning som Rydberg vänder sig mot, dvs. ett samhälle där industriarbetarna organiserar sig i fackföreningar för att kräva rättigheter från en liten grupp storkapitalister. Båda grupperna, menar han, drivs av självviska motiv istället för att se till världens och samhällets bästa. Kampen gör människan girig och kronocentrisk. Kvaliteten på livsmedel och bostäder minskar, och landsbygdens invånare tvingas in i storstädernas artificiella och hälsovådliga miljöer. Rydberg skyller en stor del av denna utveckling på statsmakten. Staten, menar han, borde ha slagit vakt om sin "öfverhöghetsrätt". Ett fungerande samhällssystem tycks förutsätta ett visst mått av statlig kontroll.

Det moderna Europas produktionssystem är alltså dömt till undergång. Västvärlden kommer att genomgå ett stålbad. Först därefter kan ett nytt samhälle skapas. Detta samhälle bör enligt Rydberg inspireras av förhållandena i Kina:

> [Det] finnes icke under vår sol ett land med så allmänt utbredd välmåga och ekonomisk trefnad som Kina. Dess många och betydande städer förtära icke mer af mänsklig lifskraft än hvad som är förenligt med samhällskroppens sundhet, hvilket [...] beror däraf, att dessa städer icke äro samlingsområden för storindustri och att landsbygden är i sin helhet utskiftad i små självständiga jordbrukarehem, förenade genom det i Kina så helighållna släktbandet [...]. [...] Storindustrien ersättes af hemslöjden och barnen, som ju tidigt i mån af sina krafter böra invänjas till kroppsarbete, ega i Kina ännu sitt naturliga arbetsområde i hemmen med föräldrarna till lärare och föresyn, medan de i Europa drifvits i skaror in i storindustriens Grottekvarn. (HRF, s. XXXIII)

Avsnittet bör läsas mer som en framtidsvision än som en korrekt beskrivning av det kinesiska näringslivet, om vilket Rydberg hade kunskap endast i andra hand. I framtidens ”folkbevarande” produktionssystem har den storskaliga industrin – med dess massorganiserade arbetare och hänsynslösa kapitalister – ersatts av självständiga jordbruk, drivna av bönder som äger sin egen mark och ansvarsfullt sköter sina plikter gentemot samhället och naturen. Mekanisk massproduktion i städernas fabriker har ersatts av hemslöjden. Industrins barnarbete – mot vilket Rydberg vänder sig i diktsviten ”Den nya Grottesången” – har ersatts av bondehemmets, under överinseende av kärleksfulla föräldrar. Till de tecken ”vid hvilka hoppet om en framtid för vår ras gärna vill fästa sig” räknar Rydberg ”den riktning i […] de tekniska uppfinningarnas gång, som tyckes lofva hemarbetet hjälp från samma håll, som förut stjälpte det” (HRF, s. XXXV). Kapitalismens ”naturlag”, att ”affär är affär”, skall, hoppas han, ersättas av ”de genom känslolifvet och moralen knutna banden mellan samarbetets faktorer” (HRF, s. XXXIII).

I ett utkast till de sista sidorna av ”Den hvita rasens framtid” utvecklar Rydberg ytterligare sina idéer om ett framtida idealsamhälle. Han anför fler exempel på företeelser som kan komma att gynna en positiv utveckling. Framför allt gäller det ansatser till ”kapitalutjämning” och initiativ till föreningsväsen bland svenska småbrukare. Han använder också fler litterära grepp än i den slutgiltiga texten. Industrialismen omtalas som en ”storindustriell demon”:

> [J]ag vågar hoppas, att Europa, när det mot sin vilja befriats från den storindustriella demon, som nu suger dess kroppsliga och moraliska krafter, och när det hunnit genomlefva den säkerligen mycket svåra kris, som måste föregå dess återinträdande i ett sundare och folkbevarande i stället för ett folkförstörande produktionssystem, skall finna sig ha alla skäl att gläda sig åt förändringen och kunna motse ett skede af både sedlig och fysisk pånyttfödelse. Högre krafter, sociala ’naturlagar’, som bättre än de nu för tiden åberopade förtjena dessa benämningar, äro redan på skönjbart sätt riktade mot detta mål. Till dem hör den tendens till kapitalutjämning, som verkligen existerar, ehuru för närvarande under ogynsamma motverkande förhållanden. Till dem hör vidare den tendens till föreningsväsen, hvilken kan bereda det lilla landtbruket, som är rasens helsa, det storas förmåner vid sidan af dess egna. Till dem hör slutligen den riktning i de naturvetenskapliga upptäckternas gång, som hos fysikens och kemiens målsmän [oläsligt] hoppet om ett helt annat och lyckligare gestaltadt industrielt tillstånd än det nuvarande. Det är ju möjligt, att naturvetenskapliga upptäckter och tekniska uppfinningar skola komma, som gynna och föra till återuppblomstring en hemslöjd, i främsta rummet afsedd för familjens egna behof, i andra rummet för hem i den närmare omgifningen och fördenskull skyddad mot ’utsvettare’. Det är ju möjligt, att den

> utveckling, som i Kina fört till jordens delning i smålotter mellan självständiga åkerbrukare, på samma gång som den bevarat åt hvarje släkt en gemensam jordlott, skall inträda äfven i Europa och aflägsna de faror, som hota den kroppsarbetande jordegareklassen med förminskning och försvinnande samt afvärja, att äfven landtbruket varder ett byte för storindustrien.[691]

Det är svårt att förstå varför Rydberg valt att stryka detta resonemang, särskilt som han på andra ställen i texten ändrar sina formuleringar i optimistisk riktning.[692] Ett utförligare resonemang om ett framtidens idealsamhälle hade kunnat stärka hans trovärdighet.[693]

Rydberg betonar att det västeuropeiska samhällslivet – om det skall kunna räddas ur krisen – måste decentraliseras. Det är själva storskaligheten som omöjliggör medborgarens självständighet, vilken i sin tur framstår som alldeles nödvändig om det moderna samhällets problem skall kunna lösas. Alldeles i enlighet med samtidens ideal om ett småbrukarland argumenterar Rydberg för att den självförsörjande bonden, med ansvar för sin egen mark, blir en bättre medborgare i det framtida samhället. I småbrukarhemmet kan människan finna såväl ekonomisk som andlig och kulturell trygghet.[694] Systemet måste dock säkras av en ansvarstagande statsmakt med ”öfverhöghetsrätt”. Liknande idéer förekommer i den tidningsartikel som Rydberg citerar i samband med diskussionen av emigrationen och den sjunkande nativiteten i Sverige (HRF, s. XV). Denna artikel, publicerad i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* är i sin tur ett referat av en uppsats i *Nordsvenska Dagbladet*, i vilken småbrukarsamhället lyfts fram som framtidslösning som kan frambringa ”en nationalanda af hänförande värme och ett nationalvälstånd af beundransvärd storhet”.[695]

Tron på småbrukarlandet som ett framtida alternativ till industrisamhället förekommer hos flera författare under 1800-talets sista decennier. I uppsatsen ”Om det allmänna missnöjet. Dess orsaker och botemedel” (1884) hoppas August Strindberg, liksom Rydberg, på det europeiska näringslivets undergång. Först ”när verlden gjort bankrutt, […] när det […] visat sig praktiskt, att penningen var en dikt”, kan samhället pånyttfödas.[696] Då, skriver Strindberg, skall de ”olyckliga arbetarna” få jord att odla, för ”sådan [finns] i riklighet”:

> Jag tror så visst, att det icke finnes en arbetare i fabrik, som om han är missnöjd med sin dåliga luft, sin dåliga mat, sina dåliga bostäder, icke skulle vilja byta den ohelsosamma verkstaden mot ett permanent sommarnöje; och jag tror att han hellre skulle stanna hemma och odla sitt land än resa till Amerika och börja om samma kamp han så illa kämpat hemma; och kan icke den gamle arbetaren, som är född i staden, bryta med ett lifs vanor, så skola hans barn göra det, och det är ju för slägtet som kommer vi tänka och skrifva.[697]

I denna pastorala utopi förknippas den goda tillvaron med ett liv närmare naturen – en frisk motpol till samtidens industrialiserade storstad.[698] På denna punkt påminner Strindbergs och Rydbergs samhällsideal om de program som skulle komma att utvecklas i Odlareförbundet under krigsåren på 1910-talet. Organisationens medlemmar fördömde sin samtid, och utarbetade pastorala ideal vari de tog avstånd från ”den anda av kamp och egoism som ansågs genomsyra samhället”.[699]

Civilisations- och kulturkritik

I sin studie av alternativmoderna rörelser i Sverige skiljer historikern Martin Stolare på två slag av moderniseringskritik: civilisations- och kulturkritik. Civilisationskritiken är ”naturorienterad, och relaterad till förändringar av de konkreta materiella förhållandena”. Kulturkritiken ”kopplas till ett missnöje med samhällets normer och värderingar”.[700] Definitionerna har inspirerats av idéhistorikern Sven-Eric Liedmans distinktion mellan en hård (som rör samhällets bas i marxistisk mening) och en mjuk (överbyggnad) upplysning.[701] Stolare betonar att ”dessa två typer av moderniseringskritik gärna flätas samman”[702] – liksom i ”Den hvita rasens framtid”. Rydberg har konkreta förslag som rör samhällets politiska ordning. Men i sista hand lyfter han fram ett mer abstrakt villkor för mänsklighetens räddning: ”återuppvaknandet af samhörighetskänslan, känslan af enhet mellan de släkten som gått, det släkte som är och de släkten, som komma”. Utan denna känsla ”skall den nuvarande befolkningen i Europa otvifvelaktigt gå under” (HRF, s. XXXV). I denna formulering tycks det inte längre vara fråga om någon villkorad undergång, utan om den slutgiltiga apokalypsen för ”den hvita rasen”. I uppsatsens sista stycken använder Rydberg ett slags predikotextens diskurs. Europas räddning ligger i den kristna församlingen, ”i hvilken jordemänskligheten, splittrad genom synden, skall under historiens lopp återsammanfogas till ett helt af lefvande stenar, till en fullkomlig man, en förnyad andlig lekamen, hvars hufvud är Kristus, hvars lemmar äro alla mänsklighetens släktleder”. Den stundande krisen får bibliska proportioner. Efter den moderna världens syndaflod – den asiatiska industrins svallvåg – kan ett lyckligare, postindustriellt samhälle skapas, men endast på grundval av det Nya testamentets lära – ”hon finnes där lik en skrinlagd skatt, som ej gjorts fruktbärande” (HRF, s. XXXV f).[703]

I ”Den hvita rasens framtid” finns alltså både civilisationskritiska och kulturkritiska resonemang. Detta innebär i sin tur att två retoriska genrer sam-

manflätas. Betraktad som civilisationskritik är Rydbergs ”afhandling” en politisk text dvs. en rådgivande framställning om konkreta förändringar som måste genomföras för att rädda samhället (*genus deliberativum*). Betraktad som kulturkritik är uppsatsen snarare ett exempel på *genus demonstrativum*, dvs. en framställning vars publik skall samlas kring bestämda moraliska värden som i framtiden kan mana dem till önskvärda handlingar. Till den politiska sfären hör *logos*-argumentationen och de resonemang som baseras på historiska *exempla*,[704] till den moraliska de resonemang som vädjar till läsarens känslor – utropen, metaforerna – och den avslutande appellen.

Som civilisationskritiker påminner Rydberg om förespråkarna för de reformrörelser som diskuterats av historikern Martin Stolare. Deras program kunde vara relativt optimistiska, trots att de inspirerats av ”missnöjet med de förändrade livsbetingelser som följde i kölvattnet av [moderniseringens samhällsomvandling]”.[705] Kritiken, menar Stolare, innebar inte nödvändigtvis ”ett reaktionärt bakåtsträvande, […] det var endast vissa aspekter hos det moderna som man vände sig emot […]. […] I de flesta fall handlade det snarare om att staka ut vägen för en möjlig alternativ modernisering”.[706] Inte heller Rydbergs civilisationskritik utgör något ”reaktionärt bakåtsträvande”. Han knyter stora förhoppningar till ”de vetenskapliga upptäckternas och de tekniska uppfinningarnas gång”. Han försäkrar att en pånyttfödelse av samhällslivet är möjlig; ”[t]egar, som kriget härjat, kunna odlas på nytt” (HRF, s. XXXV).

Som kulturkritiker däremot, blir Rydberg betydligt mer pessimistisk och hans slutsatser mer kategoriska. En förändring av materiella förhållanden – småbruk istället för urbanisering, hemslöjd istället för industri – kan visserligen få stor betydelse (Rydberg talar ju om folkförstörande och folkbevarande produktionssystem, vilket visar att han uppfattar förhållanden i samhällets bas som avgörande bestämmelser för människans mentala liv), men verkligt hopp finns först när samhällets normer och värderingar visar tecken till pånyttfödelse. Sådana visioner kallar Stolare för ”moraliska utopier”:

> Den moraliska utopins grundtanke var att etablera ett samhälleligt tillstånd av broderskap människor emellan. Samtidens anda av materialism och egoism fördömdes av dem som var bärare av den moraliska utopin. Ett bättre tillstånd, där individuell frigörelse och behovet av social integration var balanserade mot varandra, kunde inrättas om bara medborgarnas etiska och moraliska status förbättrades. Utgångspunkten för denna förändring var individen själv.[707]

En förändring av detta slag är enligt Rydberg absolut nödvändig, oavsett om hans civilisationskritik bär frukt eller ej. Kulturkrisen måste slutligen övervin-

nas i individens medvetande. Småbrukaren skall med kärleksband förenas med sin torva. Moralens och känslolivets band skall sammanfoga näringslivets aktörer (HRF, s. XXXII f).

När Rydberg skriver att han ”för närvarande kanske är ensam” med sin förhoppning om en pånyttfödd kultur efter det industriella näringslivets undergång förbiser han – medvetet eller omedvetet – att liknande föreställningar redan tidigare förekommit i den offentliga debatten. ”Den hvita rasens framtid” påminner i hög grad om Strindbergs ”Om det allmänna missnöjet”. Som civilisationskritiker har de båda författarna mycket gemensamt – de drömmer båda om en pastoral utopi. Som kulturkritiker däremot, skiljer sig Rydberg från sin yngre kollega. Strindberg ser människans räddning i naturens ordning, som måste tillåtas ha sin gång. Individen, menar han, måste återfå sin ”af naturen [...] gifna frihet”.[708] Strindbergs program tycks alltså rymmas helt i civilisationskritikens diskurs och stannar vid människans konkreta förutsättningar. Rydbergs utopi däremot, är moralisk. Den utgår visserligen från individens rätt, men förutsätter också ett metafysiskt värderingssystem. Det var denna tro på religionens kraft som Rydberg fann och uppskattade i Benjamin Kidds *Social Evolution*. Efter att motsagt varandra på flera punkter – till exempel vad gäller rasbegreppets användningsområden och konkurrensens funktion i samhällslivet – kan de båda författarna slutligen förenas i tron på religionens nytta.

Slutsatser

”Den hvita rasens framtid” är en civilisations- och kulturkritisk text. Viktor Rydberg manar sina samtida till självkritik och handling genom att varna för ett yttre hot, den kinesiska kulturen. Beskrivningen av Kina anpassas för att tjäna retoriska syften; ”den gula rasen” framstår som livskraftigare och uthålligare än de europeiska folken, och den förra sägs vara stark där de senare är svaga. Men i motsats till liknande texter – till exempel Emil Metzgers ”Framtidskampen mellan den hvita och den gula rasen” som Rydberg hänvisar till i sin inledning – får kinesen i ”Den hvita rasens framtid” inte representera det sämsta utan det bästa hos de västeuropeiska folken. Kinas invånare, betonar Rydberg, högaktar naturen och jordbruket och känner ansvar inför såväl sina förfäder som sina ofödda ättlingar. Därmed står den kinesiska kulturen för vad som idag skulle kallas för en hållbar ekologisk utveckling. Framför allt har Kinas näringsliv inte undergått samma storskaliga industrialisering som Europas. Enligt Rydberg lever de europeiska folken i ett samhälle vars ekonomiska och

sociala ordning förstör ”den hvita rasen”. Det kinesiska folket däremot, lever enligt ett system som gynnar deras ”ras”. De västeuropeiska folkens bästa drag finns nedlagda i deras biologiska identitet, medan kinesernas styrka i hög grad är beroende av kulturella förhållanden. Om Europas folk anammar kinesernas kultur och produktionssystem kan de alltså, enligt Rydberg, räddas för framtiden. Ansvarsfulla statsmän måste snarast nedmontera de stora industrierna, motarbeta urbaniseringen och förse folket med jord att odla. Den självägande bonden skall bli en mönstermedborgare i det framtida samhället. En förutsättning för att denna samhällsomvandling skall kunna lyckas är att Europas folk samlas kring Nya testamentets solidaritetsideal. Endast på så sätt kan striden om tillvaron ersättas med samarbete, rövarjordbruk och skadlig industri med småbruk och hemslöjd som garanterar framtida släktens försörjning.

Detta program är en upprepning och en försiktig vidareutveckling av *Vapensmeden*s utopiska samhällsmodeller. Målgruppen är dock en annan. I romanen vände sig Rydberg till folket.[709] I ”Den hvita rasens framtid” talar han till ”vårt folks ledande klasser” (HRF, s. IV). Den språkliga formen blir därför en annan. Liksom i romanen utgår han från en stabil avsändarposition – i den akademiska texten motsvaras den auktoritäre berättaren av ett starkt *ethos*, baserat på Rydbergs offentliga persona – men i en rematisk undertitel (”inledande afhandling”) visar han att uppsatsen skall läsas som en vetenskaplig eller politisk framställning. Inledningsvis baserar han också sitt resonemang på *logos*-argumentation med historiska *exempla*. Han anklagar industrikapitalismen och pekar på vad som måste göras för att rädda de europeiska folken. Uppsatsen är både en juridisk, anklagande text (*genus judiciale*) och en politisk, rådgivande (*genus deliberativum*). Men Rydberg begränsar sig inte till forskarens eller referentens roll. Han gör också bruk av sin förmåga som skönlitterär författare (*elocutio*). Han använder ett antal metaforer som kan betraktas som *loci communes* för degenerationsdiskursen vid 1800-talets slut. Den känslomässiga argumentationen (*pathos*) tar allt större plats, särskilt när resonemangen handlar om en moralisk snarare än politisk upprustning av det moderna samhället. ”Den hvita rasens framtid” är också en epideiktisk framställning (*genus demonstrativum*), som syftar till att främja uppslutningen kring gemensamma värderingar. De politiska resonemangen är civilisationskritiska och överensstämmer med många samtida debattörers, till exempel August Strindbergs. Anslaget är pessimistiskt, men med en underliggande förhoppning om att samhället kan reformeras. De moraliska resonemangen är kulturkritiska och mer kategoriska. Liksom i *Vapensmeden* härleds samhällets brister till den moderna människans bristande solidaritet och engagemang i andliga frågor. Uppsatsen avslutas som

en predikan. Samtidigt avlöses degenerationsdiskursens frånstötande och drastiska metaforik av en följsam och lyrisk. På så sätt erfar läsaren en lättnad när författarens viktigaste sensmoral skall förmedlas, dvs. när framställningen når sitt retoriska klimax.

EXKURS

Till dateringen av "Den hvita rasens framtid"

De problem som behandlas i "Den hvita rasens framtid" (1895) hade uppenbarligen sysselsatt Viktor Rydberg under lång tid. Ambitionen att skriva en "afhandling" omtalas redan i ett brev till Uppsala-professorn J. A. Lundell, daterat den 2 april 1893:

> [F]ör närvarande tänker jag på en afhandling, i hvilken jag ville säga något, som jag känner mig skyldig att uttala, såvida jag icke skall lida af samvetsagg och självförebråelse för rädsla. Varder afhandlingen färdig och sådan som jag önskar den, skall den tillsändas eder, herr professor. Dess titel skulle bli: 'Bevara folkstammen' eller något dylikt. Af denna titel torde innehållet eller åtminstone syftet kunna gissas.[710]

Formuleringarna i brevet visar att Rydberg ansåg frågan om "folkstammen" mycket betydelsefull. Han var dessutom missnöjd med hur ämnet dittills behandlats, och ansåg sig därför ha ett väsentligt budskap till sina samtida. Slutligen misstänkte han att budskapet var obekvämt, varför han i brevet talar om att besegra sin rädsla.

Det finns inget som tyder på att Rydberg arbetade aktivt med manuskriptet under år 1893. Däremot samlade han material. I den färdiga uppsatsen hänvisar han till tidningsartiklar och befolkningsstatistik från såväl 1893 som 1894.[711] Bland de äldsta referenserna finns en artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* från den 3 juli 1893,[712] bland de senare Nils Hanssons broschyr *Hemmansägarens ställning i samhället*, publicerad 1895. På ett centralt ställe i uppsatsen hänvisas till helårsstatistik för år 1894 (HRF, s. V). Det är alltså rimligt att anta att texten till sin huvuddel tillkommit under år 1895.

Detta Rydbergs sista levnadsår var tämligen produktivt. Vid Stockholms

högskola föreläste han på tisdagar och fredagar om ”Skulpturens och måleriets historia”. Terminen inleddes den 5 februari med en föreläsning om egyptiskt, babyloniskt och assyriskt måleri, och fortsatte fram till den 10 maj.[713] Torsdagen den 7 mars höll han dessutom en uppmärksammad föreläsning om prerafaeliterna i Vetenskapsakademiens hörsal.[714] Arbetsbördan blev slutligen övermäktig. I december 1894 hade Rydberg fyllt 66 år. Dessutom hade han tidigare varit tjänstledig på grund av överansträngning.[715] Den 15 april skriver han ett brev till Frans von Schéele, som bett om ett förord till en nyutgåva av den då nyligen avlidne Uppsala-filosofen Lawrence Heap Åbergs *Filosofisk sedelära* (1893–1894):

> För närvarande är jag, till följd af öfveransträngning, under läkarebehandling, och det torde vara mig svårt att före slutet af Maj månad få till stånd de begärda raderna, om de skola innehålla annat än en vanlig rekommendation, som ligger mig emot att skrifva. Jag har nu också en annan börda att aflyfta, nämligen ett mig moraliskt aftvunget löfte att skrifva något af principiel [sic] natur om eller med anledning af de beryktade väggmålningarna i Stockholms operakällare.[716]

Trots Rydbergs hälsoproblem tycks han ha hållit sina föreläsningar enligt högskolans program. Dessutom deltog han under april månad – vilket också framgår av brevet till von Schéele –i striden om Oscar Björcks målningar på Operakällaren. Resultatet blev det sista arbete som han själv befordrade till trycket, broschyren *Om nakenhet och klädselsätt*, publicerad i mitten av maj.[717]

Karl Warburg framhåller att Rydberg redan tidigare yttrat sig mot ”pryderiet”, samt att *Om nakenhet och klädselsätt* troligen baserats på ”någon föreläsning”, men engagemanget i affären kring Oscar Björck torde ändå ha inneburit extraarbete för den redan hårt ansträngde författaren.[718] Enligt Rydbergs egen beräkning upptogs under pågående högskoletermin fyra av veckans arbetsdagar av förberedelser inför föreläsningar. Därtill kom sammankomster och korrespondens.[719] Det är alltså troligt att Rydberg först sent på våren kunnat ägna sig helhjärtat åt arbetet med ”Den hvita rasens framtid”. Under sommaren tillkom också tre dikter – ”Himlens blå”, ”Längtan” och ”Fantasos och Sulamit” – av vilka de två sistnämnda publicerades i december 1895 under titeln ”Vandringsmän” i KFUM:s *God jul!*.[720]

Det är knappast troligt att ”Den hvita rasens framtid” skrivits efter den 18 augusti, då Rydberg uppges ha svarat på Gebers förfrågan – mot detta talar både tidsbristen och det faktum att uppsatsen sägs vara färdig sedan tidigare. Det är inte heller särskilt sannolikt att Rydberg med ”färdigliggande afhandling” (HRF, s. IV) syftar på lösa anteckningar och excerpter. Något mer sub-

stantiellt bör ha funnits klart. För detta talar också att den introduktion i vilket Kidds verk nämns och bedöms, i KB:s Rydbergssamling finns bevarat på ett lösblad (av samma papperskvalitet som huvudmanuskriptet), där texten slutar med rubriken för huvudtexten. Det är alltså troligt att ”Den hvita rasens framtid” i huvudsak tillkommit någon gång mellan den 10 maj och den 18 augusti 1895.

SLUTDISKUSSION

Under åren kring decennieskiftet 1890 genomgick Viktor Rydberg en personlig kris. Moderniseringen av det svenska samhället – pådriven av de liberala krafter som han själv kämpat för under 1850-talet – hade skapat ett politiskt och ekonomiskt system som han inte kunde acceptera. Den kristna läran, grunden för hans samhällsmoral och historiesyn, hotades av den moderna materialismen. Han såg framför sig hur industrialiseringen underblåste människans sämsta sidor – egoism, vinningslystnad och kronocentrism – samtidigt som den tvingade bönderna att flytta till osunda städer och därmed släppa sina band till naturen och fädernesarvet. Socialisterna hade lagt beslag på frågan om de fattigas rättigheter och konflikterna på den växande arbetsmarknaden hotade drömmen om samförstånd och nationell gemenskap.

Örjan Lindberger har beskrivit denna personliga kris som slutet för Rydbergs progressiva författarskap. Han menar att den ”den religiösa tillförsikten” var ett nödvändigt fundament för den politiska och filosofiska diskursen i verk som *Den siste athenaren* och ”Prometeus och Ahasverus”. Sedan denna tillförsikt skingrats under hoten från det moderna samhället ”kan det”, menar Lindberger, ”inte bli någon idéförkunnelse”.[721] Men den personliga krisen innebar inte att Rydberg tystnade som författare. Tvärtom återupptog han sitt skönlitterära skrivande. Året 1891 blev hans mest produktiva sedan slutet av 1850-talet. I denna avhandling har jag velat visa att Rydberg också i sina sena verk diskuterade sin samtid, samt analyserat hur han presenterade sina idéer i romanens och den vetenskapliga uppsatsens form. Jag har också visat hur uppfattningar liknande Lindbergers har inverkat negativt på den litteraturvetenskapliga forskningens intresse för Rydbergs 1890-talsverk, samtidigt som romanen *Vapensmeden* (1891) haft stora framgångar på bokmarknaden.

I kapitlet ”Rydbergbildens förvandlingar” har jag med hjälp av en bibliografi för åren 1896–2003 visat hur Rydbergs postuma berömmelse nådde sin kulmen under 1920-talet. Därefter har hans ställning försvagats, med undantag för en ny toppnotering vid 1940-talets mitt, i samband med att Bonniers förlag förlorade sin ensamrätt till författarskapet. Under andra halvan av 1900-talet skedde en kraftig minskning av antalet Rydbergverk i förlagens utgivning. Vid början av 2000-talet återstår en liten grupp allmänt spridda verk, i synnerhet *Singoalla* och dikten ”Tomten” som separatpublikation med illustrationer av Harald Wiberg. Rydbergs moderniseringskritiska idéer, såsom de kommer till uttryck i *Vapensmeden* och uppsatsen ”Den hvita rasens framtid”, har på så sätt fått betydligt mindre uppmärksamhet.

I analysen av *Vapensmeden* (1891) har jag visat hur Rydberg går till väga när han förkunnar idéer i berättelsens form. Romanen är i första hand en varning för de värderingar som Rydberg uppfattade som typiska för den moderna individen, förkroppsligade av den egoistiske dogmatikern Lars Gudmundsson, lutheransk präst i 1520-talets Jönköping. Hjälten, Gudmund vapensmed, liksom den starkt idealiserade Svante Harpolekare, representerar det goda i tillvaron: lärdom, barnatro, konstnärlighet och längtan efter lugn och fred. I magnetfältet mellan dessa två poler – mellan ont och gott, förstörelse och harmoni – arrangeras romanens övriga aktörer som hjälpare och motståndare till hjälten. Efter en tillfällig seger för det goda tecknas mot slutet av romanen ett utopiskt samhällsskick (präglat av samförstånd, bildning och respekt för naturen liksom för gångna och kommande släktled) som står i kontrast till den moderna världen, men experimentet slutar med ett nytt nederlag i kampen mot förstörelsens makter. Med *Vapensmeden* vände sig Rydberg till den läsande allmänheten. Samtidens populära följetonger – även Rydbergs egna (t.ex. *Fribytaren på Östersjön*) – utspelade sig ofta i historisk miljö, efter mönster från succéförfattare som Eugène Sue och Alexandre Dumas. *Vapensmeden*s handling avbryts dock på flera ställen av dikter i strofform, prosalyriska inskott och akademiska resonemang baserade på Rydbergs kulturhistoriska föreläsningar och inlägg i samtidens politiska debatt. Romanen är en motståndshandling, en protest mot den moderna människans världsbild, men också ett tankeexperiment, ett försök att pröva nya vägar.

I analysen av uppsatsen ”Den hvita rasens framtid” (1895) har jag utrett hur Rydberg upprepar och fördjupar *Vapensmeden*s kritik av det moderna samhället. Genom att hänvisa till en av samtidens skräckvisioner – en kommande konflikt mellan Europa och Kina – söker han betona allvaret i sin förkunnelse: industrialiseringens ”urartningpest” är ett hot mot ”den ariska folkstockens”

hälsa. Men i ”Den hvita rasens framtid” finns också visioner om vad som idag skulle kallas för ett hållbart samhälle. Det är hos ett främmande folk som Rydberg finner sitt ideal. Än en gång vänder han blicken mot Kina, där sunda och förståndiga bönder sägs leva ett liv i harmoni med naturen, fria från industrialiseringens faror. Uppsatsens argumentationsmönster kompliceras alltså av att det kinesiska folket får tjäna både som hot och ideal. Detta beror i sin tur på att Rydberg har sammanfört en mängd vetenskapliga källor vars moderniseringskritiska utgångspunkter stämmer överens med hans egna, men som samtidigt innehåller vitt skilda uppfattningar om den kinesiska kulturen. Det i huvudsak pessimistiska budskapet förstärks av metaforer som Rydberg delade med andra skribenter som präglats av den s.k. degenerationsdiskursen: den hotande härden, det friska blodet, den härjande sjukdomen. Med ”Den hvita rasens framtid” vände sig Rydberg till en ny publik, den bildade eliten. Formen – den akademiska ”afhandlingen” – var ny, medan budskapet känns igen från *Vapensmeden* och den samtida diktsviten ”Den nya Grottesången”.

Det som skiljer Rydberg från många andra moderniseringskritiska författare är att hans världsbild och lösningsförslag alltid inkluderar ett etiskt förhållningssätt. Han är civilisations- *och* kulturkritiker, talar om både bas *och* överbyggnad i marxistisk mening. För Rydberg krävs en abstrakt makt som kontrollerar det konkreta, en Gud som tjänar som fast punkt för den mänskliga föreställningsvärlden. Han kräver av människan en etisk och metafysisk undergivenhet. På liknande sätt kräver han en världslig makt som kontrollerar samhället ovanifrån – en stat. Men avståndet mellan stat och individ är hos Rydberg stort på samma sätt som avståndet mellan Gud och människa. Staten skall inte kontrollera medborgarens vardagsliv – Gud kontrollerar ju inte människan utan ger henne personlig frihet. Samhällsmedborgaren skall ta eget ansvar. Staten skall endast sätta gränser för hur detta ansvar kan praktiseras. Denna stat-som-Gud är ett arv från den kristna liberalismen, som kräver överhetens ansvar för samhällets svaga. Denna tanke var dock främmande för den ekonomiska *laissez faire*-liberalism som växte fram under 1800-talets sista decennier. Rydberg blev aldrig någon liberal i denna moderna mening. Omvärldens misstankar om ett konservativt avfall har mindre med hans egen förändring att göra än med liberalismens historiska utveckling. När liberalismen förändrades ville Rydberg inte följa med. Hans liberalism var alltför nära knuten till den kristna läran och byggde på religionens etiska makt över människans liv. Denna makt underminerades under 1800-talet av den tilltagande sekulariseringen, samtidigt som ekonomiska krafter utnyttjade liberalismens frihetslära till att skapa ett

nytt samhälle som Rydberg inte kunde acceptera. Det var så han hamnade i sin ideologiska kris. Och det var från denna krisposition som han formulerade sina tankar om samhället, genom att protestera mot den pågående utvecklingen men också genom att diskutera grunderna för ett alternativt samhällskick. Ett decentraliserat småbrukarsamhälle skulle ersätta industrikapitalismens ekonomiska system. Genom att förenas med jorden skulle den korrumperade människan stärka sina band till naturen och traditionen, men också återfå sin respekt för kommande generationer. Den moderna människans girighet och kronocentrism skulle neutraliseras av jordbrukets krav på samarbete, försiktighet och långsiktigt tänkande.

Rydberg prövar olika former för att förmedla sitt budskap till vitt skilda samhällsgrupper. Men han har också svårt att hålla sig till en och samma genre. Det facklitterära skrivandet läcker in i romanformen – repliker blir föreläsningar, berättaren träder fram som professor i kulturhistoria. Samtidigt präglas den akademiska texten av skönlitterära figurer – den text som skulle baseras på statistik och saklig argumentation blir stundtals *pathos*-orienterad, samtidigt som bildspråket (bildklustren) blir ett bärande element. Rydberg talar alltså från två auktoritetspositioner samtidigt. Han är diktaren – med sin tids idealistiska estetik den själsligt begåvade siaren – men också forskaren, ”lika hemmastadd i den sociala statistikens dunkla labyrinter” som i ”själslifvets fördoldaste schakt”, som det heter i signaturen –st–:s recension av ”Den hvita rasens framtid”.[722]

I dikten ”Vårdträdet”, skriven 1888 och publicerad i den andra diktsamlingen 1891 – samma år som *Vapensmeden* – liknar Rydberg den pågående moderniseringsprocessen vid den fornnordiska mytologins Ragnarök. I diktens avslutande strofer föreställer han sig hur ”[s]tridens vågs skålar vackla” fram och åter. Ljusets och godhetens kämpar lägger alla sina lod i ”frälsningens vågskål”, men kampen förblir oavgjord. Inte förrän ”den onämnde Guden” bidrar med ”sin godhets vikter” sjunker ljusets vågskål mot marken. Ondskan besegras och en skönare jord ”stiger ur djupet”. För Viktor Rydberg var denna drastiska bild en vision av samtiden. Stridens vågskålar vacklar, och bland ljusets kämpar bär han fram sina lod, akademins såväl som poesins. Det är på detta sätt som han slutligen gör bruk av sin mödosamt tillkämpade position som professor, siare och skald – i kampen för samhällets räddning.

SUMMARY

A Struggle for What Ought to Be. Viktor Rydberg's Critique of Modernization 1891–1895

This dissertation deals with the critique of modernization in the late work of Swedish writer Viktor Rydberg (1828–1895). Within the field of social science, modernization refers to the transformations of social life upon the rise of industrialization and the nation-state, primarily in the nineteenth century. In theories of social evolutionism, this process has often been regarded from a teleological perspective, as a positive and necessary phenomenon. Consequently, any critic of modernization has been deemed conservative or nostalgic. There are, however, alternative ways of judging these critics. Their visions are not necessarily examples of a dead-end counter-modernity, especially since they seldom oppose development per sé, but suggest alternative models for modernization. The Israeli historian Zeev Sternhell has defined these critics as "Counter-Enlightenment"-thinkers. Sternhell outlines a political and philosophical tradition from the German philosopher Johann Gottfried Herder (1744–1803) and the Physiocrats via the Luddites-style social movements of the nineteenth century to twentieth century thinkers like the French semiotician Roland Barthes (1915–1980). Sternhell argues that this tradition should be regarded as an independent complex of ideas, beside the Enlightenment modernization.

In the Scandinavian countries, the last part of the nineteenth century was a time of strong industrial growth, urbanization and social unrest. Even though this was a period when modern society was being created, a development that in retrospect has been regarded as favorable, the rapid modernization process also resulted in fear and protest. The critique of modernization is very clear

in the late work of Viktor Rydberg. In my dissertation, I argue that this aspect has not, however, been sufficiently studied. Rydberg, once one of Sweden's best known poets and novelists has often been considered one of the chief proponents of nineteenth century Christian liberalism. From the 1850s to the 1870s, he made repeated calls for freedom of press and religion. He was also a keen advocate for expanded suffrage. Later in life, however, his political views changed. He has been blamed, both by his contemporaries and by later commentators, for giving up the fight for democracy, joining the conservatives in their attempts to turn back time. I question this view, arguing that Rydberg was still struggling to change society. He was, however, disillusioned when it came to the power of liberalism, an ideology that he felt had metamorphosed into a defense of egoism, greed and lack of respect for nature. Instead, he was searching for an alternative. His last works, fictional as well as non-fictional, were attempts to find a new path, trying to reconcile the old and the new. This endeavour cannot, I argue, be considered conservative, since it springs from a prevailing interest in new ideas. Rydberg's struggle continues. It may not be a liberal's struggle, but it's still a struggle for change, a struggle (as he put it himself) for what ought to be.

The introduction begins with a description of Rydberg's position on the cultural field in the early 1890s, the last years before his death in 1895. It is clear that he was a well-established figure, thanks to his successful career as an academic and his longstanding cooperation with one of Sweden's most influential publishing houses, Albert Bonniers förlag. For his lifetime of literary achievement, Rydberg had received an honorary doctorate from the University of Uppsala. He was one of the 18 members of the Swedish Academy and, since 1884, held a professorship at Stockholms Högskola, now the University of Stockholm.

In the introduction, I also present the primary sources of the dissertation. Rydberg's last major literary works were published in 1891: the collection *Dikter. Andra samlingen* ("Poems. Second Collection" [the first collection was published in 1882]) and the historical novel *Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden* ("The Armourer. Fantasies from the time of the Reformation"). His most ambitious non-fictional work from this period is the essay "Den hvita rasens framtid" ("The Future of the White Race"), which was published posthumously as an "introductory dissertation" to the Swedish edition of the British sociologist Benjamin Kidd's popular book *Social Evolution* (*Den sociala utvecklingen*, 1895). Since Rydberg's later poems (especially the suite "Den nya Grottsången" ["The New Song of Grotte"], in which the working conditions in

contemporary factories are fiercly attacked with images borrowed from Norse mythology) have been sufficiently discussed and analyzed in earlier studies, I have chosen to focus on the novel *Vapensmeden* and the essay "Den hvita rasens framtid". I interpret both works as commentaries on the ongoing process of modernization. In the introduction, I also relate Rydberg to the "Counter-Enlightenment tradition" as defined and discussed by Sternhell. Finally, I present my theoretical and methodological approach. In the analysis of *Vapensmeden*, I have chosen to apply the narratological model created by the French literary theorist Gérard Genette. When discussing the essay "Den hvita rasens framtid", I use rhetorical theory for similar purposes, that is in order to comprehensively present and analyze Rydberg's method of communication and persuasion.

In the first chapter of my dissertation, I follow the changes in Rydberg's fame and persona during the century after his death. In order to describe how Rydberg's work reached a mass audience during the first half of the twentieth century, I have created a bibliography for the years 1896–2003, included at the very end of the dissertation. In this first chapter, I aim to show how and when *Vapensmeden* and "Den hvita rasens framtid" have been published, and how they hold up, when it comes to the number of publications, against other works by Rydberg. I also discuss and analyze the presentations of Rydberg's writings in eight works of literary history, published between the years 1911 and 1990, especially focusing on the handling of Rydberg's critique of modernization, in search of clues to why these ideas have been so little discussed by previous commentators. The bibliography shows that Rydberg was a central figure in Sweden's literary canon, but merely for a relatively short period of time. The peak of his fame was in the 1920s, when his essays, novels and poetry were published with astonishing frequency. This was also the time when Rydberg was most thoroughly discussed in works of literary history, often as an example of an idealistic and morally edifying writer. However, his work as a critic of modern society was played down. During the second half of the twentieth century, Rydberg's fame rapidly waned. The large series of collected works went out of print, replaced only by small and infrequent editions of a few works with lasting popularity. These works, mainly the romantic novella *Singoalla* and a few idealistic poems, have formed the modern day image of Rydberg. This is why, I argue, there is a need to re-evaluate Rydberg as a critic of modern society.

The second chapter is a narratological analysis of Rydberg's last novel, *Vapensmeden*. I argue that this novel can be read in two ways, as a message of resistance against modern society and the moral of the modern individual and as an intellectual experiment, an open and ongoing examination of ideas. Writing in

a popular genre, the historical novel, Rydberg hoped to spread his message to a large number of readers. The story is set in sixteenth-century-Sweden, but, nevertheless, it deals with modern day issues such as freedom of speech and religion, women's rights and eugenics.

Using terms from A. J. Greimas' actantial model, I describe Rydberg's characters in relation to the object of the narrative: the struggle of the hero, Gudmund, to save his home and his friends from the ravages of his son Lars, a dogmatic enemy of anything held dear by his father. Lars, a predictable representative for the modern man, as viewed by Rydberg, strives for change at any cost, destroying everything in his way, while Gudmund stands for refinement, creativity, piety and respect for nature and the rising generations. Other characters can be defined as helpers or opponents in relation to Gudmund's struggle. In the final chapters of his novel, Rydberg outlines an alternative to modern society, a pastoral idyll governed by wise men, protected from unrest and conflicts by deep forests. The reader's sympathies are strongly directed towards Gudmund and his helpers. These characters frequently serve as internal focalizors, while voicing the same opinions as the heterodiegetic narrator. I also discuss the rhythm of Rydberg's narration, arguing that the message of the novel – that a rapid modernization is permanently damaging the Swedish society – is hampered by the author's weakness for academic digressions.

The third and final chapter is a rhetorical study of "Den hvita rasens framtid". The putative subject of this posthumously published essay is a future struggle between Europe and China, an issue widely discussed in the final years of the nineteenth century, frequently under the heading "the yellow danger". However, Rydberg's true goal is not to discuss global politics but rather to criticize European society, emphasizing its weaknesses through comparisons with the strengths of the Chinese people. Contemporary Europeans ("the white race"), Rydberg argues, are victims of a terrible degeneration, fueled by the powerful "demon of industrialization". Urbanization produces sterile city landscapes, where migrating farmers meet an early death. The modern European man, Rydberg maintains, is a greedy egoist whose lack of respect for nature and the rising generations will lead to the extinction of "the white race". In contrast, Rydberg describes the healthy life-style of the Chinese farmers, with their Confucian respect for forefathers and future descendants, as a utopian ideal, much like the one outlined in the novel *Vapensmeden*. To save "the white race", Rydberg argues, European politicians must strive to abolish the industrial order, reuniting the people with the life-giving earth. The ideal citizen of the future, according to Rydberg, is a farmer on his own land, controlling his

own means of production, while at the same time making use of modern day farming technology, cooperating with his neighbours for the improvement of a common, rural society. Finally, Rydberg argues, the regeneration of Europe has to be both materialistic and spiritual. The abolishment of the industrial order means nothing, without the message of love from the New Testament.

In "Den hvita rasens framtid", Rydberg turns to a new public. While *Vapensmeden* was a message for the public at large, this essay is primarily targeted towards a smaller group of academics. Instead of directing the reader's sympathies through use of a narrative, Rydberg expresses his opinions with the combined force of the rhetorical devices *ethos*, *logos* and *pathos*. "Den hvita rasens framtid" can be classified as a *genus demonstrativum*, as defined by Chaïm Perelman and Lucie Olbrechts-Tyteca. In this rhetoric genre, the object of the speaker (or writer) is to encourage the listener's (or reader's) support for a set of common ideals, thereby strengthening the will of the audience to act according to these ideals. Rydberg's message is further emphasized through use of historical *exempla* and metaphors typical of a contemporary discourse of degeneration, frequent in the work of social critics, such as the Hungarian-French physician Max Nordau.

In the concluding remarks, I argue that Rydberg's ideological development in the 1880s and 1890s was the result of his reluctance to accept a society produced by the liberalism of his youth, which he felt had metamorphosed from an ideology of freedom to a defense of greed and destruction. This, however, does not mean that he had become a conservative, trying to turn back time, but rather a restless seeker of alternatives. This struggle for "what ought to be" became his final battle. To put forward these ideas, he made use of his reputation both as a poet and novelist and a renowned and respected academic. Every device, every possible effort was needed in order to control the forces of modernization. In fact, in *Vapensmeden* as well as in "Den hvita rasens framtid", Rydberg mixes fictional and academic writing, speaking from two positions at the same time. The narrator and central characters of the novel are also keepers of Rydberg's academic knowledge, making them even stronger as role models for the wisdom-seeking reader. "Den hvita rasens framtid" is labelled as a polemical article, using statistics and historical knowledge to make a political point, but Rydberg still makes use of his abilities as a poet and novelist, garnishing his account with strong metaphors and outbursts of personal indignation. It is clear that Rydberg, even in the last years of his life, was a writer with a distinct message. Judging by his effort to express himself in different genres, by the polemical strength in his discourse, and by his will to speak to different audiences, he considered this message more important than ever before.

NOTER

1 [Osign.], 1895k. På dödsdagens eftermiddag var vädret klart. En svag vind blåste från nordväst ([Osign.], 1895b).

2 [Osign.], 1895g.

3 [Osign.], 1895e; Warburg, 1895; G. af G. [sign. för Gustaf af Geijerstam], 1895 och [Osign.], 1895c.

4 Om Snoilsky och Rydberg, se Scholander, 1933, s. 153–164.

5 Snoilsky, 1895. Hyllningsverserna till Viktor Rydberg samlades senare, tillsammans med nekrologer, uppsatser och urklipp ur svenska, norska och danska tidningar från tiden 22/9–27/12 1895 i volymen *Kransar på Viktor Rydbergs graf från svenska pressen* (1895).

6 X. X. [sign.], 1895. Enligt väderleksbulletinen uppmättes dagstemperaturen till 18,5 grader ([Osign.], 1895m).

7 [Osign.], 1895h.

8 [Osign.], 1895i.

9 [Osign.], 1895j och 1895l. Gravsättningen i Göteborg blev minst lika storslagen som begravningen. Vid fyratiden på fredagseftermiddagen den 27 september nådde liktåget Östra Kyrkogården i Göteborg. Spårvagnar i skytteltrafik medförde sörjande och nyfikna från stadens centrum. Hyrvagnar och droskor for i tät trafik, men bristen på åkdon orsakade ändå förseningar. I kyrkogårdens kapell sjöng en fyrdubbel manskvartett Johan Ludvig Runebergs ”Ej med klagan skall ditt minne firas” till Ludvig Normans musik. Johannes Paulson, rektor för Göteborgs högskola, avslutade sitt griftetal med att citera recitativet ur Rydbergs ”Kantat”, skriven till jubelfesten i Uppsala 1877: ”Hvad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill/hvad skönt du drömt, kan ej af tiden härjas/det är en skörd som undan honom bergas/Ty det hör evighetens rike till” (D1, s. 7). Dagen därpå beklagades livligt i en insändare till *Göteborgs Handels och Sjöfarts-Tidning* att gravsättningen inte skett i det fria, då höstvädret varit vackert och åskådarna alltför många för att rymmas i kapellet ([Osign.], 1895n).

10 För exempel på Rydbergs kritiska inställning till realismen, se Rydberg, 1890b och dikten ”Barndomspoesien” (D2, s. 11–17).

11 För Ellen Keys kritik av Rydberg, se uppsatsen *Några tankar om huru reaktioner uppstå* (Key, 1889a, s. 39). Key skickade sin uppsats till Rydberg som svarade henne, sammanbitet men vänligt, i ett tämligen utförligt brev (Viktor Rydberg till Ellen Key, 16.3.1889). Key svarar dagen därpå att brevet smärtat henne, och att hon inte menat så illa som Rydberg tycks ha trott (Ellen Key till Viktor Rydberg, 17.3.1889). Som ung hade hon beundrat Rydberg för hans insatser som kyrkokritiker (Ambjörnsson, 1974, s. 168 ff). Hennes mindre smickrande omnämnande av den forne idolen kritiserades också i dagspressen. Richert von Koch skrev upprört i *Aftonbladet* under rubriken ”Om yttrandefrihet” (von Koch, 1889). Ellen Key försvarade sig i samma tidning under

rubriken ”Om yttrande- och tryckfrihet” (Key, 1889b). Dagen därpå angreps hon på nytt, också i *Aftonbladet*, nu av S. A. Hedlund under rubriken ”Öppet bref till fröken Ellen Key” (Hedlund, 1889; jfr Warburg, 1900, 2, s. 679 f). Keys slutreplik, under rubriken ”Om yttrande- och tryckfriheten”, trycktes i samma tidning den 30 mars (Key, 1889c). Till detta inlägg bifogade *Aftonbladet*s redaktör en kommentar som ytterligare upprepar von Kochs och Hedlunds kritik ([Osign.], 1889).

12 Om Sandwall och Almqvist, se Svedjedal, 2009, s. 120–123 och 261–264. Om Sandwall och liberalismen i Jönköping under 1840-talet, se Thavenius, 1990 och Christensen, 1990.

13 Om Rydberg och följetongsromanen, t.ex. påverkan från Sue, Bulwer-Lytton och Dumas, se Svanberg, 1923, Lindström, 1928 och Gemer, 1931. Om Sue, Bulwer-Lytton och Dumas i Sverige, se exempelvis Furulands diskussion av Lars Johan Hiertas läsebibliotek (1833–1851) som ett ”forum för översättningslitteratur” (Furuland, 2007, s. 175–185) samt densammas bibliografi över svenska skönlitterära häftesserier 1833–1851 (Furuland, 2006) och *Från Banditen till Rosa och Blenda* (Furuland, 2010, ssk. kap. 3, om Edward Bulwer-Lytton i Sverige, s. 61–92).

14 Nordin, 2000–2002.

15 Svanberg, 1929, s. 4.

16 För exempel på beskrivningar av Rydberg som liberal, se Svanberg, 1929, s. 4 och Granlid, 1978, s. 19.

17 Lindberger, 1938, s. 311; Löwendahl, 1954, s. 323.

18 Lindberger, 1938, s. 311.

19 Rydberg, 1864b.

20 För en kortfattad presentation av den narratologiska forskningstraditionen, se introduktionen till den holländska forskaren Mieke Bals verk *Narratology. An Introduction to the Theory of Narrative* (1985, 1997, s. 3–14).

21 Trots dessa genreöverskridanden hos Rydberg har jag alltså valt att respektera gränsen mellan fiktion och fakta, framför allt genom att begränsa mitt bruk av den narratologiska terminologin till analysen av skönlitterära texter. Många narratologer har i poststrukturalistisk anda valt att bortse från denna gräns, för att kunna använda den franske narratologen Gérard Genettes termer i nya sammanhang. Det bör dock påpekas att Genettes modell, såsom den utarbetades i *Figures I–III* (1967–70; eng. övers. (i urval) med titeln *Narrative Discourse*, 1980) skapades som ett verktyg för analys av fiktionsprosa, med Marcel Prousts *À la recherche du temps perdu* (1913–27), som exempel. Genom att begränsa den berättartekniska analysen till skönlitteraturen och den retoriska till fackprosan kan jag bättre beskriva de bägge formernas egenarter.

22 Sjöberg, 2005, s. 39 f.

23 Bourdieu, 1992, s. 263 f; Bourdieu, 2000, s. 276.

24 Holmberg citerad efter Landgren, 2005, s. 138.

25 En av Rydbergs invändningar mot sin ”antipod” Nietzsches tänkande var att denne trodde på ”den mycket allmänna villfarelsen, att man genom att suppositionsvis eller faktiskt ega i sin hand den första länken i en utvecklingskedja kan ur den länkens beskaffenhet draga den afgörande domen öfver den sista länkens natur” (Viktor Rydberg till Ola Hansson, odaterat [1892], i KB:L40:155).

26 I någon mån kan även denna tes sägas bygga på en berättelse om författarskapet i dess helhet, eftersom nyorienteringen föreligger först när tidigare ståndpunkter revideras. Skillnaden är dock att jag inte låter analysen av de senare verken formas av de tidigares mönster.

27 Lindberger, 1938, s. 1.

28 Svanberg, 1923; Gemer, 1931.

29 Warburg, 1900, 2, s. 738.

30 Ett statsråd hade samtidigt, dvs. vid 1880-talets slut, 17000 kr i årslön, en landshövding 13000 kr

jämte bostad, ett justitieråd 10000 och en lektor högst 4500 kr. Den genomsnittliga lönen för en manlig industriarbetare nådde inte över 1000 kr förrän efter sekelskiftet 1900 (Lundevall, 1953, s. 175). Om professorslöner vid Stockholms högskola, se även Tunberg, 1957, s. 40 och 71.

31 Som jämförelse kan nämnas Carl Snoilsky som 1883 honorerades med 9000 kr för en obegränsad upplaga av sin tredje diktsamling och Victoria Benedictsson, som för sex böcker tryckta i högst 10000 exemplar sammanlagt under åren 1884–1888, fick omkring 4000 kr (Lundevall, 1953, s. 166 f).

32 Bonnier, 1931, s. 95.

33 Om honorar för översättningar kan nämnas att arvodet för översättningar till danska var ungefär detsamma som för svenska original, räknat per ark och per 1000 ex. Honoraren begränsades dock av de små upplagorna (Lundevall, 1953, s. 170).

34 Warburg, 1900, 2, s. 595. E. N. Tigerstedt anmärker att äktenskapet skänkte Rydberg ”ekonomiskt oberoende” (Tigerstedt, 1971, s. 331).

35 Warburg, 1900, 2, s. 733 och 728.

36 Svanberg, 1922, s. 103.

37 Rydberg skildrar själv dessa nederlag i följetongen *Positivspelarne* (1851).

38 Svanberg, 1922, s. 95.

39 Svanberg, 1922.

40 Thörnberg, 1917, s. 86.

41 Elvander, 1961, s. 20 f.

42 Kihlberg, 1972, s. 13.

43 Gellerman, 1998, s. 129 och 202; Kihlberg, 1972, s. 13.

44 Elvander, 1961, s. 24.

45 Elvander, 1961, s. 32.

46 Elvander, 1961, s. 26; Gellerman, 1998, s. 173.

47 Elvander, 1961, s. 33.

48 Elvander, 1961, s. 33.

49 Rydberg, 1886–1889; Rydberg, 1887.

50 Gellerman, 1998, s. 173 ff.

51 Gellerman, s. 216 f. Om den kristna liberalismens roll på det religiösa området, se Rodhe, 1935.

52 Gellerman, 1998, s. 219.

53 Gedin, 2004, s. 101.

54 Delblanc, 1999, s. 172. Se även Key, 1889.

55 Viktor Rydberg till Claes Herman Rundgren, 11.1.1889 (Rydberg, 1923–1926, 3, s. 85 f; Warburg, 1900. 2, s. 653 f). I samma brev uttrycker Rydberg sitt stöd för ”en ädel konservatism, hvars uppgift är att bevara kontinuiteten i kedjan af de förvandlingar menniskolifvet historiskt genomgår”. Warburg misstänker att brevet aldrig avsänts (Warburg, 1900, 2, s. 653).

56 Schück, 2001, s. 170.

57 Schück, 2001, s. 214.

58 Schück, 2001, s. 213.

59 Schück, 2001, s. 214.

60 Elvander, 1961, s. 97.

61 Se ”Den nya Grottesången” och ”Den hvita rasens framtid”, s. X.

62 Tigerstedt, 1971, s. 334. Jfr Svensson, 2009, s. 223: ”Viktor Rydberg stannade aldrig vid en tro eller en väg. […] Han är både Prometeus [den progressive kämpen] och Lukanus [den döende idealisten].”

63 Granlid, 1973b, s. 9.

64 Se t.ex. Rydberg, 1894d, s. 248: ”Borgaredömet, det förr så kallade tredje ståndet, var mycket

'liberalt', så länge det ännu hörde till de politiskt förfördelade klasserna. Dess 'liberala' färg bleknade i samma mån som det vardt politiskt priviligieradt. De lägste i samhället förlora vänner, allt eftersom de lägre i samhället lyckas arbeta sig upp. Skall detta fortgå, så kommer det 'liberala' ombildningsarbetet att i samhällets degel kvarlämna ett *caput mortuum* [ung. en värdelös rest], som är utan hopp att varda något annat än det en gång genom detta förlopp blifvit. Förgäfves vore allt vädjande å dess vägnar till rättfärdigheten."

65 "Prometeus och Ahasverus" publicerades i Rydbergs första diktsamling (D1, s. 162–216). Ahasverus-gestalten förekommer redan i "Den flygande holländaren", som Rydberg skrev 1876. Den trycktes i junihäftet av tidskriften *Nu. Månadsskrift* (s. 177–179) samma år samt i den första diktsamlingen 1882 (D1, s. 125–138).

66 Viktor Rydberg till Carl Otto Borchsenius, 12.5.1877 (i KB:L40:155). I den grekiska mytologin var Prometheus titanen som stal elden från himlen för att ge den åt människorna, men som för denna handling straffades av Zeus, som fjättrade honom vid en klippa där en gam äter av hans lever ([Osign.], 1994).

67 [Osign.], 1992a.

68 Granlid, 1978, s. 19. Jfr Sjöberg, 2005, s. 38.

69 Rydberg, 1859, s. VI f. Företalet trycktes på nytt i den andra upplagan av romanen, men uteslöts ur den tredje (1876) och fjärde (1880). När det återinfördes i den femte upplagan (1892) tillfogade Rydberg följande not: "Detta företal, som jag skrifvit *calidus juventa* [ung. i ungdomlig iver], men hvars grundstämning aldrig försvunnit inom mig, har varit uteslutet ur följande upplagor, men meddelas med några få oväsendtliga ändringar här på nytt, om ej för annat ändamål, så som bidrag till en själs inre historia." (Rydberg, 1892b, s. V)

70 Granlid, 1978, s. 19. Jfr Sjöberg, 2005, s. 38.

71 Adorno använder uttrycket "Spätstil" ("sen stil") bl.a. i essän "Spätstil Beethovens" (Adorno, 1993).

72 Said, 2006, s. 6 f.

73 Liedman, 1997, s. 26–41; Stolare, 2003 s. 19 f.

74 Pettersson, 2001, s. 29. För en mer ingående diskussion av begreppet modernisering, se Thörn, 1997, s. 14–47.

75 Delblanc och Rydén, 1999, s. 301.

76 En utförlig beskrivning av denna turbulenta period i Sveriges historia (ur ett litteraturhistoriskt perspektiv) finns i Staffan Björcks avhandling *Heidenstam och sekelskiftets Sverige* (1946), s. 38–69. Se även Lindberger, 1938, s. 281–284.

77 Magnusson, 2010. s. 277.

78 Stolare, 2003, s. 24.

79 Strindberg, 1884, s. 1–123.

80 Om kritiken av demokratin bland brittiska intellektuella kring sekelskiftet 1900, se Carey, 1992.

81 För en diskussion om begreppet pastoral, se Marinelli, 1971. Jfr Kylhammar, 1985, s. 13.

82 Stolpe, 1978, s. 218 och 221. Löwendahl nämner Bellamy i sin avhandling om *Vapensmeden* (Löwendahl, 1954, s. 327).

83 Stolare, 2003, s. 22.

84 Stolare, 2003, s. 24.

85 Stolare, 2003, s. 24.

86 Sternhell, 2006, s. 14.

87 Stolare, 2003, s. 28.

88 Sternhell, 2006, s. 21.

89 Berman, 1982, s. 13 f. Jfr Berman, 1987, s. 11.

90 Warburg, 1900, 2, s. 587–777.

91 Warburg, 1900, 2, s. 773 f. Jfr Sjöberg, 2005, s. 39.
92 Langenskjöld, 1929.
93 Hagberg, 1928, s. 11.
94 Svanberg, 1929, s. 4.
95 Olle Holmberg, författare till den omfattande studien *Viktor Rydbergs lyrik* (1935) beskriver Gösta Löwendahls avhandling som ”den grundligaste och viktigaste idéanalytiska undersökning av Rydbergs verk som vi över huvud taget äger” (Holmberg, 1963, s. 57).
96 Landgren, 2005, s. 136 f.
97 Ytterligare ett arbete som bör nämnas i detta sammanhang är Stig Håkansons licentiatavhandling (1938) om ”traditionalismen” i Viktor Rydbergs *Vapensmeden*. Håkansons inledningsord om Rydbergs politiska hemvist vittnar om tidigare forskares svårigheter att hantera *Vapensmeden*s ideologiska mångsidighet. Håkanson talar om Rydbergs ”traditionalism” som ”hans på en organisk uppfattning av mänskligheten grundade strävan att återuppliva och pietetsfullt bevara det gamla för dess egen skull och hans anslutning till de levande värdena i det förgångna som en omistlig förutsättning för det närvarandes liv”. Men, fortsätter Håkanson, ”Rydberg är vid tiden för *Vapensmedens* tillkomst dock liberal framstegsman, och hans traditionalism är ej reservationslös, men den är ett markant drag i hans åskådning, och framträder klart mot bakgrunden av 80-talet”.
98 Lindén, 2005.
99 Ytterligare en studie som behandlar Rydbergs sena verk, dessutom med ett perspektiv liknande mitt, är Birgitta Svenssons uppsats ”Viktor Rydbergs civilisationskritik” (Svensson, 2009).
100 När Holger Ahlenius recenserade Löwendahls avhandling *Vapensmedens Viktor Rydberg* i *BLM* 1954 talade han om just denna brist. Löwendahls ”höglärda” avhandling får honom ”att sakna en mer estetisk värdering, en bedömning, som omfattar inte bara genetiska, historiska och psykologiska faktorer i vidaste mening utan också stilistiska, berättartekniska och sådana som gäller karaktärsteckning och komposition” (Ahlenius, 1954, s. 492).
101 Öhman, 1990, s. 217.
102 Stig Håkansons licentiatavhandling från 1938 – *Traditionalismen i Viktor Rydbergs Vapensmeden* – och Erland Lagerroths uppsats ”Den episka processen i Singoalla” (1977) innehåller också vissa berättartekniska resonemang.
103 Andra Rydberg-verk som förblivit kända långt fram i tiden (men inte i samma omfattning som ”Betlehems stjärna”, ”Tomten”, *Singoalla* och Jubelfestkantaten) är *Lille Viggs äfventyr på julafton* (med illustrationer av Jenny Nyström) och *Fädernas gudasaga* (med illustrationer av John Bauer).
104 Forssell, 1996, s. XVII och Hansson, 1999, s. 179–182.
105 Se bilaga s. 249–272. Bibliografin är upprättad under arbetet med föreliggande avhandling.
106 Om översiktsverkens roll i kanoniseringsprocesser, se Furuland, 1972, s. 376.
107 Vad gäller Viktor Rydbergs plats i skolundervisningen och den statliga radions lyrikuppläsningar utgår jag från grundforskning genomförd av bl.a. Lars Brink, Solveig Lundgren och Lars Hänström.
108 1896 var det första hela kalenderåret efter Viktor Rydbergs död i september 1895. Efter 2003 upphörde *Svensk bokkatalog* som tryckt publikation, vilket begränsar möjligheterna att följa bokutgivningen kvantitativt. Siffran 434 gäller poster i den bibliografi som bifogas avhandlingen. Denna bibliografi är ej bokvetenskapligt deskriptiv eller analytisk. Med utgåvor avses helt enkelt poster i *Svensk bokkatalog* (i enstaka fall har verk som saknas i SBK, men som finns i bibliotekskataloger, också inkluderats). Jag skiljer alltså ej på edition (ny sättning), impression (nytryck) och emission (ny distribution av befintlig impression) (Om dessa begrepp, se Henrikson, 2007, s. 68 f.). Rydbergs verk utgavs i ett förhållandevis litet antal editioner. Varje edition

kunde dock tryckas i ett mycket stort antal impressioner (som också kunde distribueras i flera emissioner). Det som intresserar mig är i vilken omfattning som verk av Rydberg har saluförts som nya böcker.

109 Svedjedal, 1989, s. 23 ff.

110 Av ett brev från Susen Rydberg till Karl Warburg framgår att Bonnier skall ha haft planer på att trycka (delar av) Rydbergs samlade skrifter i Stockholm, men att han övergett dessa planer och fortsatt samarbetet med Handelstidningens tryckeri (Susen Rydberg till Karl Warburg, 5.9.1896 (KB:V27:19).

111 Bonnier, 1931, s. 95. Rydbergs arvode för *Undersökningar i germanisk mythologi* 1–2 uppgick till 150 kr per tryckark, vilket innebar att han sammanlagt erhöll 9600 kr för sitt arbete (Kontrakt mellan Viktor Rydberg och Albert Bonniers förlag, 9.3.1885).

112 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896 (KB:V27:19). Tillägnan i *Singoalla* lyder: ”Till Albert Bonnier. Då min ’Singoalla’ nu för fjärde gången, och det i en skrud, hvarmed din omsorg och Carl Larssons snille smyckat henne, framträder, är det min önskan att med nej besvara frågan, om det mellan förläggare och författare kan finnas ett bättre förhållande än det mångåriga mellan dig och mig. Tack! Viktor Rydberg” (Rydberg, 1894a, ej paginerad; jfr Bonnier, 1931, s. 178 f). I *Bonniers. En bokhandlarefamilj* skriver Karl Otto Bonnier om förhållandet mellan Viktor Rydberg och Albert Bonnier: ”Min fars förbindelser med Rydberg voro vid denna tid [cirka 1870] mycket livliga, ja, man kan säga att ingen svensk författare den gången – och sedermera – stod hans hjärta så nära och beundrades så högt av honom som Rydberg” (Bonnier, 1931, s. 11; jfr Bonnier, 1930, s. 196 f).

113 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 448.

114 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 450.

115 Kontrakt mellan Viktor Rydberg och Albert Bonniers förlag, 23.5.1881.

116 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 449.

117 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 448.

118 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 449. Om S. A. Hedlunds hälsotillstånd, se Gellerman, 1998, s. 220.

119 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 449.

120 Susen Rydberg till Karl Warburg, 20.1.1896, s. 451.

121 I ett senare brev till Karl Warburg, daterat den 5.12.1896 förnyar Susen Rydberg sin begäran om att deras brevväxling skall förstöras: ”Karl, jag hoppas du är så hygglig och påminner dig att du gifvit mig ditt löfte, ett allvarligt högtidligt löfte, att när du läst mina bref, förstöra dem. Endast på detta villkor törs jag skicka dig såna här slarfviga skriblerier, måste eljest göra det på omvägar, hör du! Låt världen vara så okunnig som möjligt om hurudan Viktor Rydbergs Syssi verkligen var – låt hvar och en fritt fantisera; därmed göra vi världen den bästa tjänsten.” I marginalen har Warburg med blyerts skrivit ett par frågetecken, som om han inte kan komma ihåg att han lämnat något löfte i frågan. Här står också ”Kan ej” (överstruket) och ”allt för anspråkslöst Ett gott hufvud och ett än bättre hjerta” (Susen Rydberg till Karl Warburg, 5.12.1896, s. 470).

122 Susen Rydberg till Karl Warburg, 20.1.1896, s. 452.

123 Susen Rydberg till Karl Warburg, 2.2.1896, s. 453.

124 Susen Rydberg till Karl Warburg, 2.2.1896, s. 453 f.

125 Svedjedal, 1993, 1, s. 54.

126 Om rivaliteten mellan Holm och Albert Bonnier, främst orsakad av schismen inom Svenska Bokläggareföreningen 1887, se Svedjedal, 1993, 1, s. 24–32 och Rinman, 1951, s. 406–443. Konflikten skildras ur Bonniers perspektiv i Bonnier, 1931, s. 109–128.

127 Susen Rydberg till Karl Warburg, 2.2.1896, s. 454.

128 Susen Rydberg till Karl Warburg, 19.2.1896, s. 459.

129 I *Bonniers. En bokhandlarefamilj* beskriver Karl Otto Bonnier förhandlingarna med Susen Rydberg (i rätt skarp kontrast till hennes brevväxling med Warburg) som en okomplicerad affär. Det var, skriver han, ”en hederssak för förlaget” att utge Skrifter, och ”[e]n överenskommelse kom också omedelbart till stånd – som alltid dittills med S. A. Hedlund som mellanman” (Bonnier, 1931, s. 243).

130 Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 14.2.1896. Den 25 mars 1896 skriver Susen Rydberg till Karl Warburg om Hugo Gebers rättigheter till *Romerska dagar*: ”Med Geber bör väl saken lätt nog kunna arrangeras, föreställer jag mig. Jag har hans kontrakt och han har icke någon som helst rätt till mer än den 1892 tryckta upplagan i 1500 exemplar och 50 friexemplar därutöfver.” (Susen Rydberg till Karl Warburg, 25.3.1896, s. 460) I april 1896 undertecknade Geber ett kontrakt där han avsade sig alla rättigheter till uppsatserna i *Romerska dagar*, mot en ersättning av 1000 kr (som han mottog den 1 december samma år) (Kontrakt mellan Susen Rydberg och Hugo Geber, 9.4.1896). I Karl Otto Bonniers *Bonniers. En bokhandlarefamilj* framgår att Albert Bonnier redan 1877 – då *Romerska dagar* utgavs i en första upplaga hos Joseph Seligmann & Co – betraktade det som ett ”streck i räkningen”; redan då önskade han att Rydbergs ”samtliga arbeten måtte få inregistreras bland [Bonniers] förlagsartiklar” (Bonnier, 1930, s. 195 f). Med Hjalmar Ewerlöf, som tidigare haft rättigheterna till *Fribytaren på Östersjön*, tycks kommunikationerna ha varit mer komplicerade. I brevet den 25 mars kallar Susen honom får ”krångelbytta” och den 29 mars skriver hon att hans beteende i förhandlingarna varit ”orimligt” och ”ohemult” (Susen Rydberg till Karl Warburg, 25.3.1896, s. 459; Susen Rydberg till Karl Warburg, 29.3.1896, s. 463). *Fribytaren på Östersjön* inkluderades slutligen i Skrifter, som nummer fyra i serien. Romerska dagar ingår i den nionde delen, *Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst*.

131 Susen Rydberg till Karl Warburg, 15.1.1896, s. 450.

132 Om 1877 års författarrätt, se Eberstein, 1923, s. 77 ff.

133 Svenska Vitterhetssamfundets vetenskapliga utgåvor tillkom i nära samarbete med Albert Bonniers förlag, som fram till 1951 skötte sättning, tryckning och distribution mot ekonomisk ersättning (Söderlund, 2006, s. 10).

134 *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1896:14, s. 59, spalt 1.

135 *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1896:14, s. 59, spalt 1.

136 *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1896:18, s. 76, spalt 3.

137 *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1896:51, s. 212, spalt 2.

138 *Fribytaren på Östersjön* utgavs i sju häften och kostade alltså sammanlagt 3,50 kr för prenumeranten. När romanen i månadsskiftet november-december 1896 utgavs i bokform, som den fjärde volymen i serien, kostade den 4,25 kr i förlagets billigaste utförande.

139 *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1899:45, s. 182, spalt 2. Att serien inte skulle få plats i 60 häften stod klart redan mot slutet av år 1898. I *Årskatalog för Svenska Bokhandeln 1898* (ej sidnummer) uppger Albert Bonniers förlag att Skrifter kommer att bestå av ”inemot 70 häften”.

140 Se exempelvis Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag 12.2.1907.

141 Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 23.9.1899.

142 Följetongsromanerna – *Wampyren* (1848), *Ett äfventyr i finska skärgården* (1850) och *Positivspelarne* (1851) – utgavs av Hans Lindström 1957.

143 Om s.k. *Ausgabe Letzter Hand*, se Henrikson, 2007, s. 146.

144 En femte upplaga av *Vapensmeden* (i skriftserien) trycktes 1909, också den i 5000 exemplar (Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 4.10.1900, 24.8.1905 och 5.5.1909). Enligt Karl Otto Bonnier var det tack vare Rydbergs Skrifter som förlaget under 1800-talets sista år nådde en höjdpunkt för sin årsomsättning (Bonnier, 1931, s. 241). Han skriver också: ”Vid sidan av den försäljning, som vi särskilt under åren 1896 och 1897 gjorde med Viktor Ryd-

bergs skrifter, krympa övriga företag till rätt små dimensioner" (Bonnier, 1931, s. 243). Att nya upplagor tillkom så ofta kan delvis förklaras som ett marknadsföringsknep från Bonniers. Vid början av 1900-talet såg förlaget ofta till att hålla nere antalet exemplar i varje impression så att nytryckning snabbt måste göras. Köparna fick därmed uppfattningen att Bonniers fick kämpa för att möta en väldig efterfrågan (Söderlund, 2010, s. 64).

145 1900-talets första decennier var en storhetstid för billigboksutgivningen i Sverige. Läsare som tidigare inte haft råd att köpa egna böcker kunde skaffa sig egna bibliotek, tack vare 25-öres och enkronasboken (Svedjedal, 1993, s. 399 ff; Söderlund, 2010, s. 58 f).

146 Totalpriset för häftesprenumeranten blev för Valda skrifter 10 kr – att jämföra med 34,50 för den första serien Skrifter.

147 Bonnier [sign.], 1912.

148 Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 8.3.1911.

149 Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 24.1.1918.

150 Enligt *Svensk bokkatalog* såldes 1919 samtliga fjorton volymer för 680 kr i halvfranska band och för 395 kr i "enklare utstyrsel". Samtidigt såldes den ordinarie utgåvan av Skrifter för 295 kr i halvfranska band. Dessa summor bör jämföras med det sammanlagda subskriptionspriset för Valda skrifter, 10 kr (50 häften à 20 öre).

151 Svedjedal, 1993, s. 499–504. 1920-talets omfattande utgivning av skriftserier berodde också på ändringar i den litterära lagstiftningen. Äldre författarrätter var bundna till utgången av år 1927 – därefter skulle de bli helt fria. Rättsinnehavarna – dvs. förlagen – hade alltså anledning att storsatsa innan det var för sent (Svedjedal, 1993, s. 504).

152 De Geer, 1928. Uttryckets popularitet framgår också av undertiteln till Gösta Palmcrantz roman *Skottet i Paris* (1933): *Roman från Sveriges andra storhetstid*.

153 Om ekonomiska förhållanden i 1920-talets Sverige, se Magnusson, 2010, s. 333–337.

154 Även inom folkrörelserna intresserade man sig för Rydbergs författarskap. Han beskrevs som en representant för den klassiska bildning som medlemmarna borde tillgodogöra sig. Om Rydberg och godtemplarrörelsen, se Rydbeck, 1995, s. 254 f, 291 f och 322.

155 Larsmo, 1990, s. 22 f.

156 Kontrakt mellan Susen Rydbergs sterbhus och Albert Bonniers förlag, 4.7.1932.

157 Om undersökningens förutsättningar och genomförande, se Kristenson, 1988, s. 13–16.

158 Kristenson, 1988, s. 89.

159 Kristenson, 1988, s. 91 ff.

160 Halvannat decennium senare, 1946, vände sig Gallupinstitutet till den svenska allmänheten med frågan om man själv läst eller äger ett eller flera verk av följande författare: Charles Dickens, Sir Walter Scott, Victor Hugo, Gustave Flaubert, Leo Tolstoj, Fjodor Dostojevskij, Johann Wolfgang von Goethe, August Strindberg och Viktor Rydberg. Såväl vad gäller läsning som innehav placerade sig Rydberg som nummer två, överträffad endast av Strindberg. Den oftast nämnda titeln av Rydberg var *Singoalla* (Bergqvist, 1950, s. 80 f).

161 Antalet utgåvor per år under åren 1935–1939 var 3, 0, 3, 0 och 0 st.

162 Om ekonomiska förhållanden i Sverige under 1930-talets krisår, se Magnusson, 2010, s. 337–340.

163 Antalet utgåvor per år under åren 1940–1944 var 1, 4, 3, 2 och 1 st.

164 Antalet utgåvor per år under åren 1943–1947 var 2, 1, 19, 5 och 4 st.

165 Granlid, 1978, s. 12.

166 Furuland, 1972, s. 381.

167 Antalet utgåvor per decennium under åren 1950–2000 var 46, 27, 12, 15 och 19 st. Det är också anmärkningsvärt att endast en av Rydbergs romaner – *Singoalla* (Bonniers, 1987) – givits ut i pocketformat.

168 De följetongsberättelser som utgavs av Hans Lindström 1957 medräknas ej.

169 *Singoalla* har också utgivits efter 2003, såväl elektroniskt (Eboklagret/Omnibus, 2005) som på papper (Klassikerförlaget Steniq, 2010).

170 Enligt Lars Furulands undersökningar fanns *Singoalla* så sent som 1971 tillgänglig i bokhandeln i 7 olika utgåvor (10 st om skriftserier medräknas). Endast Strindbergs *Hemsöborna* fanns i fler utgåvor (9). Se Furuland, 1972, s. 384 f.

171 Viktor Rydbergs *Dikter* hade vid samma tillfälle tryckts i 187550 exemplar (*Till Albert Bonniers förlags hundraårsjubileum*, s. 143).

172 Martinsson, 1989, s. 59.

173 [Osign.], 1978. Jfr pocketupplagan från 1987, där berättelsen uppges ha ”dragit ständigt nya generationer av läsare in i sin trollkrets” ([Osign.], 1987).

174 Wizelius, 1946.

175 För välskrivna och uttömmande analyser av ”Den nya Grottesången”, se t.ex. Holmberg 1935, s. 330–383 och Granlid, 1973b, s. 126–145.

176 *Svensk dikt*, 1995, s. 270–278.

177 *Realismen och efterromantiken*, 1995, s. 483–516.

178 Se Furuland, 2006, s. 67.

179 Wigforss skriver om Rydberg: ”Har det någonsin i mina ådror flutit några droppar av det blod man kallar revolutionärt, har jag ärvt dem från Viktor Rydberg, inte från Karl Marx.” (Wigforss, 1964, s. 88).

180 Carl Jonas Love Almqvist var 35 år äldre än Rydberg, Fredrika Bremer nästan 30 år äldre och Emilie Flygare-Carlén drygt 20 år äldre. August Strindberg var drygt 20 år yngre, Selma Lagerlöf drygt 30 år yngre.

181 Viktor Rydberg nämns ej i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–2000).

182 För att åskådliggöra Viktor Rydbergs plats i litteraturhistorien har jag räknat det antal sidor som ägnas hans författarskap i vart och ett av de åtta översiktsverk som ingår i undersökningen. Denna siffra jämförs sedan med det antal sidor som tillsammans ägnas Erik Gustaf Geijer, Carl Jonas Love Almqvist, August Blanche, Viktor Rydberg, Carl Snoilsky, August Strindberg, Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam i vart och ett av samma översiktsverk. Exempelvis: i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1911–16) behandlas de åtta författarskapen på sammanlagt 372 sidor. Av dessa ägnas Viktor Rydberg 39 sidor, dvs. 10,5 procent. Anna Nordlund använder samma metod i sin avhandling om Selma Lagerlöf (Nordlund, 2005).

183 Att Lagerlöf och Heidenstam får så liten uppmärksamhet i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1911–16) beror sannolikt på att de ännu under 1910-talet var verksamma författare.

184 Om bilden av Heidenstam som nazistsympatisör skriver Martin Kylhammar kritiskt i essän ”Den källkritiska processen och den tyste skalden på Övralid” (Kylhammar, 2010, s. 177–224). I *Varför får inte Heidenstam vara den han är? En filippik* för Per Gedin en bredare argumentation, där han också tar upp Strindbergsfejden och dess betydelse för beskrivningen av Heidenstam som konservativ och anti-socialist (Gedin, 2011). Om mediebilden av Heidenstam, se även Nyblom, 2008.

185 Martinsson, 1989, s. 66 ff.

186 Martinsson, 1989, s. 31–42. Med sin idealistiska syn på Rydbergs lyrik distanserar sig Warburg i viss mån från Schück-traditionens historisk-empiriska grundsyn.

187 Martinsson, 1989, s. 42–49.

188 Martinsson, 1989, s. 49–59.

189 Lindberger, 1938.

190 Om Rydbergs roll i tryckfrihetsmålet mot Branting, se Warburg, 1900, 2, s. 670–676.

191 Detta resonemang bör emellertid ifrågasättas, då det mesta talar för att diktsviten tillkommit *efter* romanen. Redan i Karl Warburgs *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning* (1900) behandlas ”Den

nya Grottesången" efter *Vapensmeden* (Warburg, 1900, 2, s. 691–715). Om man över huvud taget kan tala om två olika tendenser – en mot förtröstan, en mot kamp – så uppträder de inte efter varann utan *samtidigt*. För ett utförligt dateringsresonemang, se Löwendahl, 1954, s. 379–403.

192 I volymen *Varia. Tankar och bilder* (1894) lät Rydberg inkludera sitt "Tal vid vårterminens afslutning i Djursholms samskola 1894" (Rydberg, 1894d, s. 342–347).

193 Bonniers tackade 1929 nej till ett erbjudande att ge ut en skolupplaga av *Singoalla* i samarbete med MLF (Brink, 1992, s. 167, not 44).

194 Brink, 1992, s. 159 ff. *Vapensmeden* lästes i ring I4 i början av perioden. Senare flyttades den till de högre klasserna, men sällan till sista ring. *Singoalla* lästes i I4, men också i avgångsklasserna (Brink, 1992, s. 167).

195 Undantagen är: ett föreläsningsutdrag (*Svensk litteratur från Bellman till våra dagar*, 2, s. 159–163), ett utdrag ur ett brev (s. 163), aforismer (s. 164–167), "Den bästa gåfvan" (förord till Birger Schöldströms *Harposlag och svärdsklang*, s. 167 ff) och "Tal vid avslutning i Djursholms samskola" (s. 172 f).

196 Brink, 1992, s. 257.

197 Förutom dikterna ingår den konsthistoriska uppsatsen "En underbar man" (om Leonardo da Vinci).

198 *Realskolans läsebok*, 3, s. 4 ff. Jfr D2, s. 145–159.

199 Brink, 1992, s. 86.

200 Steffen, 1904, s. 223 f. Jfr Brink, 1992, s. 92 f.

201 Brink, 1992, s. 99.

202 Brink, 1992, s. 110.

203 Brink, 1992, s. 122.

204 Brink, 1992, s. 131.

205 Kussak, 1999, s. 117.

206 I Kussaks listor över författarskapens representation i läseböckerna från 1950-, 1960- och 1970-talen minskar antalet texter av t.ex. Geijer från 30 (16:e plats) till 17 (7:e plats) innan de helt försvinner (Kussak, 1999, s. 124–134).

207 Kussak, 1999, s. 51.

208 Lundgren, 1994, s. 16 f.

209 Lundgren, 1994, s. 15.

210 Lundgren, 1994, s. 39.

211 Lundgren, 1994, s. 17.

212 De tre mest lästa poeterna under perioden var Erik Axel Karlfeldt (51 läsningar), Gustaf Fröding (42 läsningar) och Bo Bergman (32 läsningar) (Lundgren, 1994, s. 55).

213 De tre mest lästa poeterna var under perioden 1937–1945 Pär Lagerkvist (116), Anders Österling (106) och Karin Boye (100) och under perioden 1946–1954 Karin Boye (92), Hjalmar Gullberg (85) och Harry Martinson (78) (Lundgren, 1994, s. 216 f). Lars Hänström har genomfört en statistisk undersökning av Dagens dikt-sändningarna 1955–1989. I hans material finns Rydberg inte längre representerad bland de mest lästa poeterna. Under åren 1955–1969 lästes Rydbergs "Jungfru Maria i rosengård" vid åtta tillfällen och "Drömliv" vid fyra (Hänström, 1997, s. 47 och 134).

214 Produktionskostnaderna uppgick enligt uppgifter i dagspressen till 1,5 miljoner kronor, vilket kan jämföras med den genomsnittliga kostnaden för en svensk spelfilm vid denna tid, cirka 300000 kr. *Singoalla* blev därmed den dittills dyraste film som producerats i Sverige (Heurling, 1980, s. 761).

215 Heurling, 1980, s. 759 ff.

216 Se t.ex. [Osign.], 1949b.

217 [Osign.], 1949a. Om bokhandelns intresse för filmatiseringar (främst under 1930-talet), se Svedjedal, 1993, 2, s. 378.

218 Heurling, 1980, s. 761. 1961 blev filmatiseringen också föremål för en volym i Folkuniversitetets serie med studiematerial om svenska och utländska långfilmer: Sune Askaners *Singoalla. En introduktion till filmatiseringen av Viktor Rydbergs roman Singoalla*. Askaners volym innehåller en pedagogisk presentation av hur en roman filmatiseras, instuderingsfrågor (som bland annat gäller skillnader mellan boken och filmen), samt en kort beskrivning av Viktor Rydbergs författarskap.

219 Beyer, 1949. Jfr Heurling, 1980, s. 760.

220 *Singoalla* har däremot legat till grund för en opera av Gunnar de Frumerie (1940) och dramatiserats (bl.a. för Radioteatern, 1998, samt av teatergrupperna Darling Desperados, 1998, och Teater i Haga, 2005). I Gösta Rooslings kortfilm *Tomten. En vintersaga* (1941) läser skådespelerskan Hilda Borgström Rydbergs dikt ”Tomten” i dess helhet. Rooslings film har ofta förekommit i Sveriges Televisions julsändningar.

221 Gösta Löwendahls avhandling *Vapensmedens Viktor Rydberg* (1954) är förstås ett viktigt undantag till denna regel.

222 Det är värt att notera att Örjan Lindbergers tes, att ”[d]et viktigaste i Rydbergs diktning finns nedlagt i hans två diktsamlingar och i *Den siste atenaren*” (Lindberger, 1938, s. 1), inte stämmer överens med mönstren i bokutgivningen.

223 Det finns anledning misstänka att Rydberg arbetade parallellt med *Vapensmeden* och ”Den nya Grottesången”. I KB:s samlingar finns ett blad med utkast till romanen, där Rydberg också skrivit några rader till den planerade diktsviten. På baksidan av samma blad finns en förteckning över de dikter som Rydberg ville inkludera i den andra diktsamlingen (KB:L40:31:1, blad märkt med siffran 25). Den ursprungliga planen för Rydbergs skönlitterära arbete under år 1891 var skapandet av en volym som skulle samla stycken på prosa och vers under titeln *Sånger, berättelser och hugskott*. Följaktligen skulle ”Den nya Grottesången” publiceras tillsammans med de prosastycken som senare blev *Vapensmeden*. En bidragande orsak till att lägga ner planerna på en samlingsvolym bör ha varit att ”Den nya Grottesången” blev så omfattande (mer än 50 s. i tryck). Relativt sent i arbetsprocessen (jfr Håkanson, 1938, s. 31) införde Rydberg en historisk ram kring sina prosastycken, som därmed utvecklades till romanen *Vapensmeden*. Skapandet av ”Den nya Grottesången” innebar samtidigt att dikterna kunde ges ut i en egen volym. Jfr Löwendahl, 1954, s. 403.

224 Enligt *Svensk bokhandels-tidning* 1891:48, s. 215, spalt 3 utkom *Vapensmeden* under veckan 20–26 november.

225 Nordin, 2000–2002, s. 45.

226 Warburg, 1900, 2, s. 739 f och Viktor Rydberg till Ola Hansson, odaterat, samt Viktor Rydberg till Ola Hansson, 22.2.1892 (bägge i KB:L40:155).

227 Viktor Rydberg till Birger Schöldström (Warburg, 1900, 2, s. 728 ff; Haverman, 1923–1926, 3, s. 133 ff). Brevet saknas i Kungl. bibliotekets brevsamling, vilket Emil Haverman påpekar i sin utgåva av Viktor Rydbergs brev (jfr Haverman, 1923–1926, 3, s. 182).

228 Viktor Rydberg till Birger Schöldström (Warburg, 1900, 2, s. 728 ff) och Warburg, 1900, 2, s. 743.

229 Warburg, 1900, 2, s. 747 f.

230 För en mer utförlig diskussion av Rydbergs sjukdom och personliga situation under våren 1891, se Håkanson, 1938, s. 1–11.

231 Warburg, 1900, 2, s. 692 och 709.

232 Oscarsson, 1980, s. 147. Om Rydbergs tidningsföljetonger, se även Oscarsson, s. 165–169.

233 Svanberg, 1928, s. 51.

234 Enligt *Svensk bokhandels-tidning*, 1891:51, s. 232, spalt 3 utkom *Dikter. Andra samlingen* under veckan 11–17 december. Tre av dikterna i *Vapensmeden* – ”Harpolekaren och hans gosse” (som i romanen, liksom i diktsamlingen, har titeln ”Harpolekaren och hans son”), ”Till Österland” och ”Herr Ture Jönsson Roos” (den sistnämnda ej i diktsamlingen) – hade publicerats i *Svensk tidskrift* några månader tidigare, under rubriken ”Visor ur en berättelse från reformationstiden” (Rydberg, 1891a).

235 Strukturen återfinns i många svenska 1800-talsromaner. Detta ”dramatiska grepp” var vanligt redan hos Sir Walter Scott (1771–1832), som introducerade den historiska romankonst som Rydberg senare kom att verka i (se Lindström, 1925, s. 69). Om *tableau vivant*, se Lund, 1982, s. 42.

236 Lund gör en teoretisk distinktion mellan ekfras, som syftar på en text som ”tolkar eller anknyter till existerande eller fiktiva bilder” och ikonisk projicering, som ”tolkar synfält i fiktionens yttre verklighet som strukturerade bilder” (Lund, 1982, s. 61, samt, mer utförligt om ikonisk projicering, s. 61–64). Dessa inslag i Rydbergs romanprosa – den ikoniska projiceringen och de strofiska dikterna – behandlas också av Birthe Sjöberg, i hennes bok om *Fribytaren på Östersjön*. Hon talar där om berättelsens ”bilder” och ”lyrik- och prosainslag” (Sjöberg, 2005, s. 195) och menar att de kan förklaras som uttryck för en medveten strategi: läsaren skall distanseras från berättelsens händelser för att självständigt kunna reflektera över dem (Sjöberg, 2005, s. 225).

237 Löwendahl, 1954, s. 68 f.

238 Om Rydbergs arbete med *Vapensmeden* har Stig Håkanson skrivit i sin licentiatavhandling, där han utgår från de dispositioner och manuskriptutkast som förvaras i Kungl. bibliotekets Rydberg-samling. Håkanson söker fastställa i vilken ordning som romanens kapitel tillkommit och drar bland annat slutsatsen att ”det historiska elementet” inarbetats relativt sent (Håkanson, 1938, s. 31 – se även s. 21–33).

239 Om den historiska romanens popularitet som skäl till att Rydberg valt att ge sitt budskap till samtiden historiska ramar, se Löwendahl, 1954, s. 12 och Granlid, 1964, s. 51. Se även Granlid, 1964, s. 73 f, om hur historiska romaner speglar nuets problem.

240 Björck, 1970, s. 20.

241 Björck, 1970, s. 23.

242 Björck, 1970, s. 25 och 28 f. Se även vad Rydberg själv skriver i sin recension av Axel Krooks *Tro och otro. En teckning* (Rydberg, 1864b) – också citerat i Warburg, 1900, 1, s. 350 (där med delvis avvikande stavning) och (i utdrag) i Björck, 1970, s. 27: ”Det är […] från fosforismen som ropet mot tendensdikten stammar. Detta rop har sedermera upprepats af andra, utan att man så noga skilt mellan det befogade och obefogade deruti. Tendensdikt i den mening, att en sedlig idé genomskimrar, är mången stor och varaktig konstskapelse från Aristofanes’ dagar till Cervantes’ och från Cervantes’ intill våra. Men misslyckad tendensdikt är den, der det praktiska syftet stäckt fantasiens vingar, och qväft eller förhindrat ämnets konstnärliga behandling, – der figurerna äro blotta begrepp, som man iklädt rock eller kjortel och gifvit en talande mun, för att i läsaren inplugga bokens sens moral. Ett sådant verk är, som nämndt, misslyckadt såsom konstverk, såsom *dikt*. Men det kan samtidigt härmed vara lyckadt ur synpunkten af sitt *praktiska ändamål*, i detta hänseende hafva förträffliga momenter, vittnande om snille och tankedjup, och utöfva inflytande på sin samtid. Dess författare har då, med risk att få hrr estetici på halsen, valt diktens åskådliga form heldre än det abstrakta resonnementets för att göra sina idéer tillgängligare för en större allmänhet. Detta har varit hans mål, och har han vunnit det är han nöjd och skulle kunna sätta sig ned och skrifva öfver sin bok en lika skarp och mot dess estetiska brister skoningslös kritik som någon recensent ex professo.” Björck tolkar detta resonemang som att Rydberg själv kände att hans kritik mot den misslyckade tendensdikten ”halvvägs drabbade hans egen produktion” (Björck, 1970, s. 27 f). Det är värt att notera att Rydberg betonar diktens instrumentella värden, att författaren genom att välja en skönlitterär genre (”diktens åskådliga form”) framför

en debattskrift eller en vetenskaplig text (”det abstrakta resonnementet”) kan kommunicera sitt budskap till en betydligt större publik.

243 Kylhammar, 1985, s. 199.

244 Också Löwendahl behandlar samtidskritiken, men med särskilt fokus på invändningarna mot *Vapensmeden*s tidsfärg (Löwendahl, 1954, s. 68–74).

245 De berättartekniska termerna förklaras och diskuteras under analysens gång.

246 Håkanson, 1938, s. 17 f.

247 T.B. [sign. för Thore Blanche], 1895. Även citerat i Granlid, 1973a, s. 315. En liknande formulering finns i ett brev som citeras i Warburgs efterord till andra upplagan av romanen (Warburg, 1896, s. 256). Detta brev finns ej bevarat (Löwendahl, 1954, s. 381, not 7).

248 Viktor Rydberg till Mathilde Mann, 7.3.1892 (i KB:L40:155).

249 Susen Rydberg till Karl Warburg, 25.3.1896 (i KB:V27:19). I ett nytt brev, daterat pingstdagen 1896, citerar hon samma passage ur Viktor Rydbergs brev till Mathilde Mann (KB:V27:19).

250 Beckman, 1892, s. 361.

251 Warburg, 1898, s. 378.

252 Rydberg, 1893a, s. 305.

253 Rydberg, 1893a, s. 306.

254 Rydberg, 1893a, s. 306.

255 Rydberg, 1893a, s. 306.

256 Tanken på tendensromanen i tragedins form, och på tragedins möjligheter att verka för en samhällsförändring, förekommer hos Rydberg redan 1864, då han i ett förord till studiekamraten Axel Krooks (1831–1893) roman *Tro och otro* (”Till litteratören Axel Krook”) skriver att dess hjältar ”medan de i yttre måtto gå under i sin kamp för framtiden, i sjelfva verket öfvervinna verlden och sig sjelfve, beredande en seger åt idéen, som i dem anammade mandom och verkade” (Rydberg, 1864a). En tragisk livsåskådning, som överensstämmer med dessa uppfattningar, förekommer också i *Den siste athenaren*, där den religiöse reformatorn Theodoros inför filosofdottern Hermione yttrar följande: ”Det går an att måla idealer och ställa dem för menniskornas ögon; alla skola hänföras af desamma, ty alla igenkänna mer eller mindre klart urbilden af sin egen mensklighet; men att söka förverkliga dem, Hermione, att med kraftig och skoningslös hand gripa in i verkligheten, för att omgestalta den till något sannare och skönare, det framkallar alla tröghetens, vanans och ondskans magter till förtvifladt motstånd. Det uppstår då en strid, som icke slutar, förrän idealets kämpe har segrat eller dukat under. Det sista är det vanliga Hermione, ja det ligger i tingens natur och Guds verldsordning, att så skall vara. Ty idealets kämpe är, äfven han, en menniska, full af fel och misstag, och med det sanna, hvarför han kämpar, blanda sig villfarelser, som göra motståndet berättigadt.” (Rydberg, 1859, *GHT*, 14.4.1859.)

257 Vid ett par tillfällen har Rydberg också uttalat sig om de idéer och tankar som uttrycks i *Vapensmeden*. I en av sina konsthistoriska föreläsningar vid Stockholms högskola säger han att mäster Gudmunds tolkning av Albrecht Dürers kopparstick *Melancholia* är identisk med hans egen (Föreläsningar vid Stockholms högskola, manuskript daterat 20.9.1892, blad 3 [i KB:L40:88]). I ett brev till provinsialläkaren i Strängnäs, Mortimer Hærén, säger han att dennes socialhygieniska tankar inspirerat till Slattes samhällspolitiska resonemang (Viktor Rydberg till Mortimer Hærén, 8.8.1892 (Viktor Rydbergmuseet, Jönköping).

258 G–g N. [sign.], 1891.

259 [Osign.], 1891b.

260 [Osign.], 1891c.

261 G–g N. [sign.], 1891.

262 K. W–g. [sign.], 1891.

263 [Osign.], 1891d. I liberala *Nerikes Allehanda*s kortfattade recension påpekas, liksom på flera an-

dra håll, att Rydberg i sin roman ”icke lämnat någon strängt historisk bild”. Den anonyme recensenten talar, liksom Warburg, om en samtidsdiskussion i *Vapensmeden*: ”[i] berättelsen komma oupphörligt åter de religiösa, sociala och andliga problem, med hvilka Rydberg förut så allvarligt sysslat, och han löser dem – där han gör det – i nya variationer på sitt välkända, upphöjda, humana, varmhjärtade, genomgående ädla sätt” ([Osign.], 1891f).

264 [Osign.], 1891e.

265 Sn [sign.], 1891. I konservativa *Svenska Dagbladet* upprepar Hjalmar Söderberg Nordensvans invändningar mot romanens disposition: ”[d]et är ej en historisk roman i vanlig mening och knappast hvad man förstår med en strängt genomförd berättelse, som möter läsaren i den serie med hvarandra lätt förknippade taflor, som här upprullas”. Söderbergs recension, som främst är ett referat av berättelsens handling, avslutas med påståendet att Rydbergs kritik av ”det råa omstörtningsväldet” har bäring inte bara på 1500-talets samhälle utan också på samtidens (Hj. Sdg. [sign.], 1891).

266 [Osign.], 1891h.

267 –pt– [sign.], 1891.

268 [Osign.], 1891j.

269 [Osign.], 1891m.

270 Löwendahl har identifierat Wirsén som recensionens författare (Löwendahl, 1954, s. 71). Rydberg och Wirsén hade varit mycket goda vänner, men 1891 hade vänskapen förbytts i djup ovilja, främst på grund av konflikter i Svenska Akademien, där Wirsén var sekreterare och Rydberg ledamot. Jfr Vetterlund, 1936 och Rydén, 2010, s. 488–492 och 489–501.

271 [Osign.], 1891o.

272 Levertin, 1892, s. 93.

273 Levertin, 1892, s. 91.

274 Beckman, 1892, s. 352.

275 Beckman, 1892, s. 351.

276 Levertin, 1892, s. 92.

277 Levertin, 1892, s. 93.

278 Beckman, 1892, s. 352.

279 Levertin, 1892, s. 92.

280 Levertin, 1892, s. 94.

281 Beckman, 1892, s. 353.

282 Beckman, 1892, s. 360 f.

283 Warburg, 1900, 2, s. 693.

284 Warburg, 1900, 2, s. 697.

285 Böök, 1945a. Också i Otto Sylwans *Svenska litteraturens historia* skrev Böök mycket uppskattande om *Vapensmeden*, som han kallar ”den yppersta av [Rydbergs] romaner” (Böök, 1921, s. 17). *Vapensmeden*s framgångar på bokmarknaden var anmärkningsvärda, samtidigt som den lästes flitigt i gymnasieskolan, framför allt under mellankrigstiden.

286 Stolpe, 1954.

287 Böök, 1945a.

288 Stolpe, 1954.

289 De resterande 1000 exemplaren såldes under de följande fyra åren. Uppgifterna om *Vapensmeden*s försäljning förekommer i ett brev från Karl Otto Bonnier till Verner von Heidenstam den 10 augusti 1896, i vilket den förre söker övertala den senare att mildra sitt krav på en upplaga av 8000 exemplar av *Karolinerna*s första del: ”Vi hafva sökt draga oss till minnes några andra arbeten, mellan hvilka och Karl XIIe-boken man kunde sätta likhetstecken och anställa jämförelser. Då visar sig, att t.ex. Vapensmeden, som utkom, då Viktor Rydberg stod på höjdpunkten af sin

berömdhet och efter att förf. ej sedan många år skrifvit en roman, oaktadt all entusiasm ej nådde högre än till 5000 exmpls försäljning den julen den var ny, och därefter 1000 expl ytterligare under de 4 år, som gått sedan dess." (*Excelsior!*, s. 128)

290 Bonniers upplagebok, 1880–1898 (BFA). De återstående exemplaren av diktsamlingen häftades i flera omgångar, varav de sista i september 1895. Karl Otto Bonnier kommenterar utgivningen så här: "Vi hade ett ögonblick varit i tvivel om det lämpliga att till julen utgiva båda volymerna, och huruvida det ej vore ur försäljningssynpunkt klokare att uppskjuta 'Nya dikters' utgivande till nyåret. Men endast ett ögonblick: båda volymerna utlämnades före jul och blevo, naturligtvis, julens stora framgångar" (Bonnier, 1931, s. 216). För bägge volymerna tillsammans fick Rydberg ett honorar på 10200 kr, vilket ungefär motsvarar ett justitieråds årslön vid slutet av 1880-talet (Lundevall, 1953, s. 166 och 175).

291 Bonnier, 1931, s. 219. När Bonniers väl tryckte romanen 1895 var upplagan större, 3300 exemplar, varav de sista häftades i januari 1898 (upplageboken).

292 Bonnier, 1931, s. 218. Enligt Bonniers upplagebok trycktes *Osynliga länkar* i 3850 exemplar, varav 3450 häftades under år 1894. De resterande 400 exemplaren häftades först i augusti 1900.

293 Bonnier, 1931, s. 218. *Endymion* trycktes i 2100 exemplar, *Hans Alienus* i 2500 (upplageboken).

294 Bergqvist, 1950, s. 37. Enligt uppgifter i Bonniers arbetsböcker (BFA) trycktes första arket i 8250 exemplar men andra arket endast i 8000 exemplar.

295 Brink, 1992, s. 257. År 1910 var Rydberg den femte mest läste författaren i svenska gymnasieskolor. År 1920 var han återigen den femte, 1930 den tionde, 1940 den femte och 1945 den åttonde mest läste författaren (Brink, 1992, s. 155 f).

296 Redan på 1940-talet kunde Vilhelm Ekelund beklaga sig över bristen på intresse för Rydbergs sista roman, som han tydligen aktade högt: "Ju eländigare litteraturen blifvit, desto mera har den fått makt öfver sinnena. Hur många vuxna människor finns det i Sverige, som skulle vara i stånd att, frivilligt och med glädje, läsa en bok sådan som Viktor Rydbergs 'Vapensmeden'. På sin höjd femtio!" (Ekelund, 1953, s. 86, samt – för dateringen av denna aforism som låg opublicerad vid författarens död – s. 135). Jfr Holmberg, 1963, s. 138 f.

297 Denna volym ingår i Bonniers serie Svalans svenska klassiker. I inledningen beskrivs *Vapensmeden* som ett av de verk i Rydbergs produktion som "hållit sig levande genom åren", som "har en evig aktualitet, oberoende av litterära och ideologiska moderiktningar" ([Osign.], 1955, s. 5). Formuleringarna var identiska i Bonniers sista upplaga av denna volym (1983), ett exempel på hur omdömen cementeras av oförändrade omtryck.

298 Delblanc och Lönnroth, 1999, s. 177.

299 [Osign.], 1891e.

300 Härvidlag kan *Vapensmeden* jämföras med *Den siste athenaren*, där en undergångsdömd hedendom vid flera tillfällen idealiseras på bekostnad av den segrande kristendomen.

301 Rydberg, 1893a, s. 306.

302 Greimas aktantmodell kan illustreras på följande vis:

sändare	—	objekt	➤	mottagare
		▲		
hjälpare	➤	subjekt	◄	motståndare

303 Det är också fullt möjligt att konstruera en aktantmodell som utgår från Lars som subjekt. Moderniseringen blir då objektet och Gudmund den främste motståndaren. Detta skulle stämma överens med ett påstående som ofta görs, att subjektet är den som med sin strävan startar handlingen (jfr Nilsen, 1998, s. 90). Dock skulle en sådan modell utgöra en mindre träffsäker beskriv-

ning av *Vapensmeden*, där Gudmund är den obestridlige hjälten. Också romanens titel pekar ut Gudmund som centralgestalt. Rydberg lät ofta huvudpersonen ge namn åt sina romaner – jfr *Positivspelarne*, *De vandrande djäknarne* och *Den siste athenaren*.

304 Vid definitionen av sändarens roll har jag utgått från Greimas, 1966, men låtit mig inspireras av Bals modifikationer av den ursprungliga modellen (Bal, 1997, s. 198 f).

305 I sin analys av *Vapensmeden*s komposition talar Stig Håkanson om en ”skarpt dragen” gränslinje mellan två grupper av personer. Det är, skriver han, ”idémotsättningen dem emellan” som ”låter läsaren se fram emot en svårlöst, ännu uppskjuten konflikt” (Håkanson, 1938, s. 15). Senare i analysen talar han om konflikten som en motsättning ”mellan känslobetonad traditionalism och affektfri nedbrytningsmani” (Håkanson, 1938, s. 33).

306 Jfr E. M. Forsters diskussion av s.k. ”platta” romanpersoner (”flat characters”), dvs. romanpersoner med entydiga funktioner, i Forster, 1927, s. 93 ff.

307 L40:31:2, blad utan paginering.

308 Alkibiades (cirka 450–404 f.Kr), grekisk politiker och militär (Åström, 1989). Också i *Den siste athenaren* (1859) liknas en av huvudpersonerna, den oansvarige epikurén Karmides, vid Alkibiades (Rydberg, 1859, *GHT*, 5.2.1859).

309 Också Löwendahl beskriver Gudmund som Lars ”motpol” (Löwendahl, 1954, s. 282). Håkanson talar om ”en kamp mellan två oförsonliga livsprinciper” (Håkanson, 1938, s. 16).

310 [Osign.], 1996.

311 Begreppet fokalisation introducerades av Gérard Genette (Genette, 1980, s. 189–198) i dennes studier av de berättartekniska greppen i Marcel Prousts *À la recherche du temps perdu* (1913–27). Mieke Bal hör till de som har reviderat Genettes modell. Hennes bok *Narratology* (1985, 1997) är en bred sammanfattning av föregångarnas verk, men också en självständig vidareutveckling av den narratologiska terminologin. Hennes bruk av termen fokalisation skiljer sig på några punkter från Genettes. Jag använder begreppet på samma sätt som Bal (Bal, 1997, s. 142–160).

312 Bal, 1997, s. 142.

313 Bal, 1997, s. 153.

314 Bals modell innebär här en förenkling av Genettes. Genette talar, förutom om intern fokalisation, också om extern fokalisation och nollfokalisation (Genette, 1980, s. 189 ff). Vid extern fokalisation befinner sig fokalisatorn utanför den fiktiva världen, och har endast begränsad kunskap om den. Vid nollfokalisation är fokalisatorn, berättaren, allvetande.

315 Av dessa exempel framgår att Lars förnyelsevision är en ideologiskt trolös attityd. Han vill förstöra det gamla och traditionella just för att det är gammalt och traditionellt, på samma sätt som en strikt konservativ tänkare vill bevara det etablerade just för att det är etablerat. I den mån Gudmund (och Rydberg) talar för en bevarande attityd är den inte trolös som den programmatiska konservatismens. ”[T]rots Lars’ klagomål”, heter det i *Vapensmeden*s nionde kapitel, ”att mästers minnen ställde sig i vägen för alla ändringar och förbättringar, var sakförhållandet det, att många sådana hade skett, ehuru alltid med största möjliga undseende för det gamla, samt att ytterligare ändringar och förbättringar öfvervägdes” (V, s. 100). Om konservatismens ”ideologiska trolöshet”, se Tännsjö, 2001, s. 33 f.

316 Om Rydberg och mellantillståndet, se Löwendahl, 1954, s. 244 ff.

317 Gudmund är dessutom en stor beundrare av djurvännen Franciskus av Assisi (V, s. 87); Lars hyser ”en instinktiv ovilja” mot helgonet, som han misstänker ha varit ”en half muhammedan” (V, s. 89).

318 Frågan om husagan återkommer på flera ställen i Rydbergs författarskap. I följetongsromanen *De vandrande djäknarne* (1856) argumenterar han för ett avskaffande av husbondens rätt att kroppsligen bestraffa hustru, barn och tjänstefolk. 1858 begränsades rätten att utöva husaga till manliga tjänare under 18 år och kvinnliga under 16 år. Först år 1920 avskaffades helt husbondens

och husmoderns rätt att aga sina tjänare och underlydande ([Osign.], 1992b).

319 Att Rydberg såg föraktet för naturen som något typiskt för den moderna människan framgår också av följande avsnitt i en av hans kulturhistoriska föreläsningar: ”I våra dagar kan det hända, att en ek, som växer vid bondens stugudörr, under hvilken han själf lekt som barn och under hvilken han ser sina egna barn leka, utan ringaste tvekan nedhugges af honom, om han för virket kan förtjäna en eller annan krona. Intet band förenade, trots det dagliga samlifvet, detta stilla organiska väsen, som varit hans hems prydnad, med hans hjärta eller fantasi. Sådant kan endast ske i en tid, då folkets massa, utestängd från all känsloförfinande bildning, blifvit inlärd och vand att i naturen ej se annat än ett dödt material, som utan alla förpliktelser från människans sida blifvit ställdt till hennes förfogande.” (Rydberg, 1903, s. 253.) Jfr Lars Gudmundsson, som fäller gårdens vårdträd, bonden i dikten ”Vårdträdet”, som ”fal för vinning” fäller sin ätts vårdträd (D2, s. 153), och de affärsmän som Rydberg i ”Den hvita rasens framtid” misstänker skulle ”exploatera luftkretsen” om de på så sätt kunde vinna rikedom (HRF, s. XXI).

320 Om Fabbes sommarvandringar, se V, s. 18–21. Om Gudmunds arbetstakt och Lars ovilja att acceptera den, se V, s. 80 ff.

321 Också om konstnärliga frågor är far och son oense. Gudmund kallar den tyske konstnären Albrecht Dürer (1471–1528) för en berömd mästare; för Lars är han en ”okunnig karl” (V, s. 132). Medan det religiösa måleriet över huvud taget är Gudmunds käraste sysselsättning och ett sätt att hylla andliga förebilder, betraktar Lars det som ”papisteri” och bränner de dukar som fadern arbetat med i ”tre tiotal af år” (V, s. 244). Lars avfärdar också måleriet med att det frestar på faderns ögon. Gudmund hävdar tvärtom att färgerna glädjer och stärker hans syn (V, s. 176).

322 När jag talar om *spänning* avser jag en berättarteknisk effekt på läsaren. Härmed frångår jag i viss mån ett vardagligt språkbruk. Johan Svedjedal har i Meir Sternbergs efterföljd definierat spänning som ”den läsareffekt som på en given punkt i ett kronologiskt ordnat händelseförlopp innebär att intresset är riktat mot framtida händelser” (Svedjedal, 1985, s. 24).

323 Bal, 1997, s. 132.

324 Viktor Rydberg till Mathilde Mann, 7.3.1892 (i KB:L40:155) och Rydberg, 1894d, s. 141. Det senare yttrandet tillskrivs ”Antropologen”, som samtalar med ”Estetikern” och ”Geologen”. Antropologens yttrande överensstämmer med påståenden som Rydberg gör i eget namn, bland annat i ”Den hvita rasens framtid” (HRF, s. XXIV).

325 Erasmus hade tidigt kritiserat den katolska kyrkan och stöttat Luther. Under en debatt om viljans frihet 1524–25 bröt Erasmus med deterministen Luther, varefter han fann sig hårt kritiserad både av reformationens företrädare och av katolska kyrkan (Järv, 1991).

326 Levertin, 1892, s. 93 f.

327 Genette, 1980, s. 244 f.

328 *Vapensmeden*s berättarröst är alltså ett exempel på vad Genette kallar nollfokalisation (Genette, 1980, s. 189).

329 Rydberg, 1857a, *GHT*, 6.4.1857.

330 Om fri indirekt anföring i det sena 1800-talets svenska prosa skriver Nils Svanberg (Svanberg, 1935, s. 237 f.). Rydbergs prosa, menar Svanberg, ger ”[e]tt rätt väsentligt bidrag till stildragets historia”; den fria indirekta anföringen ger hos Rydberg utrymme för ”romantiskt överglidande tanketal” och ”fint nyanserad ironi” (Svanberg, 1935, s. 242 f). Se även Gullberg, 1939, s. 129–146, där termen ”inlevande framställning” betecknar samma sak som fri indirekt anföring.

331 Om dubbel fokalisation, se Bal, 1997, s. 159 f.

332 *Vapensmeden*s första kapitel inleds med en strof ur Svante harpolekares sång till sin son Gunnar.

333 Det finns undantag från den regeln, som bland annat har diskuterats av Wayne C. Booth (Booth, 1961, kap. 12, s. 339–374).

334 Warburg, 1900, 2, s. 698 f.

335 Löwendahl, 1954, s. 4 och 177–186.

336 Löwendahl konstaterar dock att Rydberg ”ända sedan sin ungdom” delar den ”estetiska grundsyn” som Svante uttrycker i sin bön, vilket i sin tur har lämnat tydliga spår i *Vapensmeden* (Löwendahl, 1954, s. 75). Georg Nordensvan skriver i sin recension av *Vapensmeden* att ”[d]e känslor, denna dikt [romanen] sprungit ur, kunna klädas i de ord, som harpolekaren uttalar i sin aftonbön om sångens gåfva” (Nordensvan, 1891). Signaturen –pt– skriver i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*s recension att Svante, förutom ”den ädlaste lifsåsigt” också ”utrycker […] sin uppfattning av sången” (–pt–, 1891).

337 Också Warburg citerar detta stycke, men utesluter den sista meningen. Han kursiverar från ”Så låt mig då…” till ”som endast skogens skuldlöse sångare vore värdige?” (Warburg, 1900, 2, s. 699).

338 Om dateringen av ”Lukanus marterad”, se Löwendahl, 1954, s. 403.

339 Hjarrande är en i nordiska och tyska sagor omnämnd sångare och bard. Se Rydberg, 1886–1889, I, s. 740 f, där det om Hjarrande (Hjarrandi) står att han är identisk med månguden och ”sjunger så, att fåglarne i skogen, djuren på marken och fiskarne i hafvet lyssna och tjusas”. Jfr Rydberg, 1892a, s 23.

340 Olsson och Reimers, 1994.

341 Warburg, 1900, 2, s. 698.

342 Hagberg, 1928, s. 156.

343 Löwendahl, 1954, s. 103. Se också rubriken till Beckmans recension av *Vapensmeden* (”Tendens och skönhet”, Beckman, 1892) och filosofdottern Hermiones replik i *Den siste athenaren*: ”Ja, jag tror, att det är omöjligt att bilda något skönt, utan att deruti ovillkorligt döljer sig såsom kärna något sannt, af hvilket det sköna är återskenet. Den sanne konstnärens hand föres ej af honom, utan af en högre magt, och hvad som synes vara en nyck af hans fantasi, är en lag i den gudomliga naturen.” (Rydberg, 1859, *GHT*, 7.3.1859)

344 Se Rydbergs brev till översättaren Mathilde Mann, 7.3.1892 (i KB:L40:155), där han talar om sin roman som något ”behöfligt”.

345 Se exempelvis Viktor Rydberg till Teodor Torbjörnson, 25.5.1891 (i KB:L40:155).

346 Samma typ av skadliga visor förekommer i beskrivningen av Lars barndomsvän Jonas Drysius. Enligt berättaren har denne teolog årliga ”angrepp av grasseringssjuka”, då han dricker omåttligt och sjunger ”föga anständiga studentvisor på tyska och latin” (V, s. 249).

347 Viktor Rydberg till Teodor Torbjörnson, 25.5.1891 (i KB:L40:155). Om dateringar i samband med tillkomsten av *Vapensmeden*, se Löwendahl, 1954, bilaga 2, s. 379–403.

348 Den amerikanska litteraturforskaren Jane P. Tompkins följer och diskuterar denna idés utveckling i uppsatsen ”The Reader in History” (1980). Om språket antas ha ett överväldigande inflytande på mänskligt handlande, skriver hon, då är det av avgörande betydelse att behärska dess tekniker och noga kontrollera hur de används (Tompkins, 1980, s. 204).

349 Tompkins, 1980, s. 204.

350 Nilsson, 1916, s. 468–538.

351 Nilsson, 1916, s. 472.

352 Nilsson, 1916, s. 474.

353 Tompkins, 1980, s. 204.

354 Viktor Rydberg till Mathilde Mann, 7.3.1892 (i KB:L40:155).

355 Löwendahl, 1954, s. 75.

356 Se Genette, 1980, s. 67: ”the traditional fiction of a narrator who must appear more or less to discover the story at the same time that he tells it”.

357 Detta fenomen, att berättaren stiger ner till läsarens betydelsenivå, kan med Genettes terminologi beskrivas som en rörelse från nollfokalisation till extern fokalisation. I sin bok om *Fribytaren på Östersjön* beskriver Birthe Sjöberg denna växlande berättarposition på följande sätt: ”Ibland

är han [berättaren] allvetande. Men ibland verkar det som om han bara råkat se händelserna eller råkat få höra vad karaktärerna säger. Han känner inte till orsakerna bakom händelserna. Han kan inte heller läsa karaktärernas tankar." Sjöberg menar att Rydberg medvetet begränsar berättarens synfält för att göra läsaren delaktig i skapelseprocessen. Slutsatser och åsikter kan på så sätt framlockas hos läsaren utan berättarens medverkan (Sjöberg, 2005, s. 251 f).

358 Om den retoriska termen *pathos*, se Green, 2001, s. 554–569.

359 Om den retoriska termen *ethos*, syftande på talarens karaktär som retoriskt medel, se Baumlin, 2001, s. 263.

360 För en diskussion av begreppet efkras, se Lund, 1982, s. 16–20.

361 Staffan Björck talar i samband med just denna scen om en "beskrivning genom medium i rörelse" (Björck, 1970, s. 234). Håkanson uppmärksammar detta berättartekniska grepp när han noterar att Rydberg "för oss [...] ner i staden över Byliden", "beskriver [...] husen, sjöbodarna och bryggorna i samband med den inspektionsvandring, som tomtens ägare varje kväll gör med sin dotter" och "för läsaren genom staden till slottet [...] där man reglementsenligt går vakt utanför det tomma häktet" (Håkanson, 1938, s. 13).

362 I kapitel 9 skymtar "i vrå och vinkel eller uppe i takresningarnas bjälklag [...] tomtegubbarne", enligt Gudmund "Gudi behagliga väsen, som varda änglar, när de upphört att syssla med det ekonomiska här på jorden", nu syns i lampans sken inga sådana vänliga varelser (V, s. 105 och 236).

363 Löwendahl anför denna landskapsbeskrivning som exempel på ett romantiskt drag i romanen, "parallelliserandet av naturbeskrivningen och själstillståndet hos den som upplever denna natur" (Löwendahl, 1954, s. 72 f).

364 Lund, 1982, s. 39.

365 Björck, 1970, s. 251.

366 Om månen och silverskäran, se Rydberg, 1894a, s. 5 och 13.

367 Lucanus, 1824, s. 9.

368 Rydberg, 1893a, s. 306. Det bör vidare poängteras att Rydbergs Lukanus-gestalt har mycket litet med den historiske personen att göra. I sina *Filosofiska föreläsningar* talar han om Lukanus som skalden "som lefde under kejsar Neros tid" och som "sjunger [...] med hänförelse om en tid, då 'människornas barn skola bortkasta de blodiga vapnen och alla folken älska hvarandra'" (Rydberg, 1901, s. 132; jfr Holmberg, 1935, s. 318). Med detta citat skapas bilden av Lukanus som en *naturaliter christianus* (V, s. 196), jämförbar med Vergilius. Lukanus namn återkommer i en kulturhistorisk föreläsning från 1885, där han framställs som en i dödsögonblicket värdig representant för stoikernas ideal av andlig okuvlighet (ett tema som återkommer i dikten "Lukanus marterad") – han är alltså ett exempel på en "ädel och kraftig" sångare av den typ som nämns i "I halfslummern" (Rydberg, 1893a, s. 306; jfr Holmberg, 1935, s. 318 f). Rydberg är ensam om uppgiften att Lukanus skulle ha avrättats "på pinbänken". Enligt Tacitus dog han för egen hand, reciterande en av sina sånger. I samma kulturhistoriska föreläsning citeras den rad som sedan återkommer i *Vapensmeden*, dvs. den om de som för att rädda livet offrar det som ger livet värde. Redan 1894 påpekades att denna rad inte finns hos Lukanus utan i en satir av Juvenalis, som Rydberg citerar i *Romerske kejsare i marmor* (Holmberg, 1935, s. 319). Intertexten i detta fall är alltså snarare Rydbergs egen dikt – med dess idealistiskt tecknade huvudperson – än den historiske Lukanus författarskap.

369 Löwendahl behandlar Kopernikus-disussionen i Fritt ur hjärtat under rubrikerna "Kunskapsteoretisk ståndpunkt" (s. 93–110) och "Materialismen" (s. 111–119). Han visar hur Rydberg hänvisar till Kopernikus för att diskutera den kristna trons förhållande till naturvetenskapen.

370 Om subjektiv bildframställning och ekfraser, se Lund, 1982, s. 34.

371 Föreläsningar vid Stockholms högskola, manuskript daterat 20.9.1892 (i KB:L40:88).

372 Om *Vapensmeden* och *Utopia*, se vidare Löwendahl, 1954, s. 289–293.
373 More, 1979, s. 14.
374 More, 1979, s. 195.
375 More, 1989, s. xii.
376 Här spelar Utopia samma roll som den kinesiska kulturen gör i Rydbergs uppsats ”Den hvita rasens framtid” (1895), samhällsidealets (se kapitlet ”Det abstrakta resonemanget” i denna avhandling).
377 Rydberg, 1856, *GHT*, 1856.4.5.
378 Rydberg, 1874, s. 1–14. Rydberg återanvände avsnittet om Paulus och Vergilius i sina kulturhistoriska föreläsningar vid Stockholms högskola (Rydberg, 1903, s. 267–285, särskilt s. 269 ff).
379 Rydberg, 1874, s. 10.
380 Håkanson, 1938, s. 20.
381 Hagberg, 1928, s. 152.
382 Castrén, 1932, s. 42. Staffan Björck utgör härvidlag ett undantag; han uppfattar *Vapensmeden* som en tendensroman med ”agitatoriska syften” (Björck, 1970, s. 28).
383 Se härom mitt resonemang om *Vapensmeden*s storhetstid på bokmarknaden och hur den sammanföll med en idealistisk litteratursyn, s.65 i denna avhandling.
384 Warburg, 1900, 2, s. 693.
385 Håkanson, 1938, s. 13 och 12.
386 Jfr engelskans begrepp *represented time* resp. *representational time* och tyskans *erzählte Zeit* resp. *erzählzeit* (Sternberg, 1978, s. 14 och 16).
387 Här aktualiseras ett centralt begreppspar inom den narratologiska terminologin: fabel och intrig. Med fabel menas en från texten abstraherad kronologisk följd av händelser. Med intrig menas diktverkets handling, i den ordning den berättas i texten. Se t.ex. Genette, 1980, kapitlet ”Order” (s. 33–85).
388 Om paus som en narratologisk term, se Genette, 1980, s. 93 ff och Bal, 1997, s. 108 f.
389 Också Håkanson noterar hur dessa händelser samlas i ett enda kapitel, och hur de driver romanens huvudpersoner bort från Jönköping: ”Mars månad 1529 är fylld av pinsamma övergrepp från magister Lars’ sida, och den tredje april flyr vapensmeden från Jönköping” (Håkanson, 1938, s. 17). Håkanson resonerar också om hur denna handlingskoncentration påverkar läsaren: ”Den handling, Rydberg lagt in i sin roman, har han sökt koncentrera så mycket som möjligt, en åtgård, som givetvis ej bidrar att stärka läsarens spänning.” (Håkanson, 1938, s. 18.) Han tolkar alltså strukturen som en medveten åtgärd, men diskuterar aldrig något bakomliggande motiv. Inte heller ser han någon positiv effekt av handlingskoncentrationen, som enbart framstår som en berättarteknisk svaghet. Min tolkning av *Vapensmeden* – där jag ser det höga tempot som ett medvetet försök att stärka romanen i dess roll som motståndshandling – skiljer sig alltså från Håkansons.
390 ”The so-called ’dramatic climaxes,’ events which have a strong influence on the course of the fabula [...] are presented extensively in scenes, while insignificant events [...] are quickly summarized. [...] [I]t is because they get more narrative time that events take on major importance.” (Bal, 1997, s. 104.) Se även den polsk-israeliske narratologen Meir Sternberg som i sin bok *Expositional Modes and Temporal Ordening in Ficion* talar om ”den kvantitativa indikatorn”. Han menar att det finns en logisk överensstämmelse mellan det textmässiga utrymme som ett specifikt element i berättelsen tilldelas och detta elements estetiska betydelse eller centralitet. Händelser som summeras är av underordnad betydelse och ju närmre berättartiden överensstämmer med den berättade tiden, desto mer centrala är de händelser som återberättas. Den kvantitativa indikatorn, menar Sternberg, avslöjar de urvalsprinciper som präglar texten och utgör därmed en betydelsefull faktor i läsarens tolkningsprocess; den hjälper henne att fastställa textens tendens

(intentionen) och meningsstruktur (Sternberg, 1978, s. 17). För läsaren, preciserar Sternberg, är den kvantitativa indikatorn ofta den enda vägen till en tolkning: ”It is quite understandable that different writers, each with his own conception of life and poetics of art, should differ as to what fields of material merit (thorough) treatment. But the reader finds himself in an altogether different situation. Qua reader, he has no private artistic axe to grind. His only business is to endeavour to grasp the nature and functions of the compositional principles operating in the text, so that he may comprehend as fully as possible its structure of meaning. Having this in view, he cannot apply to the work any scale of intrinsic interest (including his own), because there is not a single one that is universally valid. He must, therefore, measure the value of narrative elements in terms of contextual significance, largely suggested by the quantitative indicator.” (Sternberg, 1978, s. 18).

391 ”Many events, which one could expect to have been presented as dramatic climaxes, are summarized rapidly, whereas routine events [...] are presented extensively. This reversal of the traditional rhythm is naturally very well suited to a fabula that reflects boredom, the emptiness of a person's existence.” (Bal, 1997, s. 105.)

392 Andra exempel kunde anföras. Det vad berättartid beträffar relativt utförliga kapitel 26 (”Trollängen”) beskriver en mycket begränsad berättelsetid (låt vara att det inbegriper en tillbakablick), och står i mycket lös förbindelse med romanens huvudsakliga handling. Detta förhållande har tidigare antytts (Se exempelvis Beckman, 1892).

393 Löwendahl visar hur Rydberg i sin skildring av upproret i Jönköping hämtat historiska uppgifter från A. G. Ahlqvists avhandling *Om oroligheterna i Småland och Vestergötland år 1529* (diss. Uppsala, 1863; Löwendahl, 1954, s. 15, not 11 och s. 58 ff).

394 Se exempelvis Levertin, 1892, s. 91–94.

395 Detta grepp förekommer dock ofta i Rydbergs följetongsberättelser från 1850-talet. Ingemar Oscarsson visar hur det i *Positivspelarne* (1851) och *Fribytaren på Östersjön* (1857) förekommer ”avsnittsslut där en ovisshet inför fortsättningen ackumuleras genom att framställningen avbryts i ett kritiskt moment” (Oscarsson, 1980, s. 167).

396 Om kapitel 19 skriver Håkanson: ”Karakteristiskt är [...], att Rydberg koncentrerat det rika historiska stoff, som han haft under händerna, i ett enda kapitel, det nittonde om Upproret i Jönköping. Han har varit väl förtrogen med de historiska händelserna, men han har ej utnyttjat varken sina kunskaper om dem eller de möjligheter, de giva romanförfattaren.” (Håkanson, 1938, s. 19). Håkanson menar att detta beror på att Rydbergs ”intresse är starkast för de idéer, han debatterar, mindre starkt för den historiska ram och det yttre händelseförlopp, i vilket han insatt sina typer” (Håkanson, 1938, s. 20).

397 Om sammanfattning (”summary”) som narratologisk term, se Genette, 1980, s. 94–99 och Bal, 1997, s. 104 f.

398 Rydberg, 1893a, s. 306.

399 Om det godas nederlag, se Rydberg, 1893a, s. 306.

400 Se exempelvis Rydberg, 1893a och 1893b.

401 Jämför exempelvis den aktivistiska tendensen i Rydberg, 1893a med den idylliska ”Jungfru Maria i rosengård”, eller ”Lukanus marterad” (D2, s. 47–50) med V, s. 130 f och 190.

402 Rydberg, 1893a, s. 306.

403 Håkanson talar om Fritt ur hjärtat som ”en liberal association” (Håkanson, 1938, s. 14).

404 Löwendahl, 1954, s. 52.

405 Om begreppet klosterutopi, se Kylhammar, 1985, s. 107 f.

406 Viktor Rydberg till Verner von Heidenstam, 2.5.1888 (i KB:L40:155).

407 Rydberg, 1888a, s. XI.

408 Rydberg, 1893b, s. 41.

409 Lundberg, 2000, s. 24. Resonemanget bygger på ett referat av forskaren Michael Gibson som i sin tur skriver om den symbolistiska rörelsen.

410 Löwendahl, 1954, s. 280.

411 Lundberg, 2000, s. 25.

412 Uttrycket ”Fädernas sal” förekommer redan i dikten ”Vårdträdet” (Rydberg, 1888b). Inledningsradernas vårdträd (som senare liknas vid världsträdet Yggdrasil) faller, och gårdens silverhårige farfader – som kan betraktas som ett slags förstudie till Gudmund vapensmed – håller ett tal där han säger att virket från trädet skall slöjdas till möbler för ”fädernas sal” (Rydberg, 1888b, s. 67).

413 Barnaförhållandet till Gud utesluter enligt Rydberg inte individens frihet (Löwendahl, 1954, s. 182).

414 *Vapensmeden*s tillflyktsorter – särskilt samfundet Fritt ur hjärtat – påminner om den defensiva klosterutopi som August Strindberg skulle komma att utforma som ett ideal för verklighetens författare och vetenskapsmän under 1800-talets sista år. I sin avhandling *Maskin och idyll* (1985) beskriver Martin Kylhammar denna tänkta idealvärld som ett resultat av besvikelsen över samhällets utveckling, ”en enklav i ett industriellt inferno”, ”en plats bara för intellektuella, en fristad i kärlek och försoning för några få”. Klosterutopin var enligt Kylhammar en isolationistisk lösning som räddade Strindbergs pastorala ideal undan ”den förpestade världen” (Kylhammar, 1985, s. 107 och 109 f).

415 Också Fabbe har alltså en viktig roll som budbärare och vägvisare i romanen, men det innebär inte att hans funktion är densamma som Svantes. I likhet med pikareskromanens hjältar kan han driva berättelsen framåt genom att vid upprepade tillfällen byta miljö, men till skillnad från Svante är han också religiöst och filosofiskt hemlös, oberoende av den övriga världens livspositioner; under striderna mellan *catholici*, *lutherici* och *anabaptistici* förklarar han sig som ensam *Fabbicus* neutral (V, s. 41). Tack vare denna dubbla hemlöshet kan Fabbe avslöja den religiösa fanatismens löjlighet (V, kapitel 4), liksom andra former av falskhet, godtycke och konventionalism, men han kan också vara en förbindelselänk mellan annars oförenliga miljöer. Fabbe liknar också picaron genom att vara bärare av berättelsens humor – genom sin dumhet, dryckenskap och aningslöshet (V, kapitel 6). Med sin låga status är han inte bara svag utan också socialt osårbar. Eftersom han själv inte har någon värdighet att förlora kan han både kritisera och (både medvetet och omedvetet) göra sig själv och andra till åtlöje – det är dessa egenskaper som Warburg syftar på när han talar om Fabbe som ”[e]n säregen typ, rätt ensamstående i Rydberg diktkonst” (Warburg, 1900, 2, s. 707). En berättarteknisk konsekvens av Fabbes humoristiska roll är att den dubbla fokalisationen är mer sällsynt i de avsnitt där han fungerar som berättarens medium. Om skälmens och äventyrarens funktion i romankonsten, se Bacthin, 1991, s. 48 ff och 77–83).

416 Med Genettes terminologi kan man tala om att den allvetande berättarens nollfokalisation här övergår till extern fokalisation. Rydberg begränsar berättarens synfält för att öka läsarens intresse (Genette, 1980, s. 189 f). Detta grepp återkommer flera gånger i romanen. På s. 212 har Rydberg infogat en not till den löpande texten. Margit berättar för Gudmund att Lars förbjudit henne att läsa i ”Peder Månssons bok” (s. 211 f). I noten förklaras att det ”förmodligen” rör sig om Månssons ”s. k. ’Barnabok’” (V, s. 212), som om en fiktiv redaktör trätt in och kommenterat berättelsen. Denne redaktör kan också beskrivas som en berättare med begränsad kunskap om den fiktiva världen, dvs. en berättare som övergått från nollfokalisation till extern fokalisation, och som dessutom öppet informerar läsaren om denna begränsning. Också här handlar det om att öka läsarens intresse genom att hänvisa till handlingen som något som ligger utanför berättarens kontroll, någonting gåtfullt som kan överraska.

417 I detta och liknande fall talar man i narratologiska termer om nyfikenhet som en berättarteknisk effekt på läsaren. Härmed frångår man, liksom i fallet med spänning, i viss mån ett vardagligt språkbruk. Johan Svedjedal har i Meir Sternbergs efterföljd definierat nyfikenhet som den läsar-

effekt som ”på en given punkt i ett kronologiskt ordnat händelseförlopp [innebär att intresset] riktas mot händelser som inträffat tidigare”, men som berättelsen på ett eller annat sätt har dolt för läsaren (Svedjedal, 1985, s. 24). Ett illustrativt exempel på nyfikenhetsgreppet är detektivromanen, där brottslingens identitet avslöjas först i berättelsens slutscener.

418 Löwendahl, 1954, s. 328.

419 En tidigare antydan om ett kommande uppror finns i kapitel 16, där läsaren blir vittne till ett samtal mellan Gudmunds verkmästare Klase (som har förbindelser med de upproriska anabaptisterna genom deras ledare Knipperdolling) och dennes smedjekamrat Jon Torstensson. Varken berättaren eller läsaren får dock höra hela samtalet, eftersom skvalpandet från Vätterns vågor överröstar männens viskningar. Från Klase hörs endast orden: ”Sju man, en ringa styrka… Men oförfärade män, som veta hvad de vilja… Sions fana… Gud har gjort underverk förr… Bref från Knipperdolling… Hvad mera om vi falla?… Dåliga bundsförvanter… Dem sparka vi sedan undan… Förvånande, att intet rykte kommit ut… Nils Arvidsson är en slug man och väljer sina förtrogna.” (V, s. 239 f). Detta är alltså ännu ett exempel på hur den allvetande berättarens nollfokalisation övergår i extern fokalisation (Genette, 1980, s. 189 f).

420 Se Löwendahl, 1954, s. 328: ”I likhet med andra författare som är ute i utopiska ärenden, sörjer Rydberg för betryggande avstånd, både i rum och tid, mellan verklighetens samhälle och idealens. Slatte-bygden ligger djupt inne i en ödemark. Att ta sig dit är ansträngande och tidsödande.”

421 För andra exempel på fågelsångens nära förhållande till traditionens aktörer, se V, s. 296 f och 329.

422 Se även Viktor Rydberg till Claes Herman Rundgren, 11.1.1889 (Rydberg, 1923–1926, 3, s. 85 f och Warburg, 1900. 2, s. 653 f).

423 Viktor Rydberg till Verner von Heidenstam, 2.5.1888 (i KB:L40:155).

424 Också motsatsen gäller: ett tyst landskap är ett dåligt omen. När Gudmund i romanens sextonde kapitel återvänder till Jönköping, där Lars snart skall tillintetgöra idyllen, är staden ”tigande och utan lockelse” (V, s. 231).

425 Anmärkningsvärt är också att Slatte, en av romanens viktigaste personer, inträder i handlingen först på sidan 320 av 384.

426 Håkanson noterar hur Slatte i romanens inledning ”skymtar fram i mystiska, respektfulla yttranden, som motsäga varandra och egga läsarens fantasi” (Håkanson, 1938, s. 12 f).

427 Se exempelvis Bachtin, 1991, s. 26, om den grekiska äventyrsromanen.

428 Om Rydbergs källor för teckningen av Jönköping, se Löwendahl, 1954, s. 29–52, särskilt s. 48–52.

429 Bachtin, 1991, s. 137.

430 Bachtin, 1991, s. 140.

431 Bachtin, 1991, s. 142.

432 Löwendahl, 1954, s. 39.

433 På titelbladet till förstautgåvan av *Vapensmeden* finns dessutom en vinjett föreställande en mindre fågel på en gren.

434 Löwendahl, 1954, s. 41.

435 Om Rydbergs ”svärmeri för bonden”, med kopplingar till såväl den götiska rörelsen som en senare industrikritisk och rousseauansk strömning (Max Nordau, Henry George m.fl.), se Löwendahl, 1954, s. 332 f.

436 Kylhammar, 1985, s. 23.

437 Marinelli, 1971, s. 9.

438 Kylhammar, 1985, s. 199.

439 Kylhammar, 1985, s. 138–155.

440 Heidenstam, 1889a, s. 293.

441 Kylhammar, 1985, s. 198.

442 Att Rydberg fått sig *Endymion* tillsänd och relativt omgående läst den, framgår av ett visitkort som han lät skicka till Heidenstam midsommaraftonen 1889: ”Det var min afsigt att skrifva ett långt bref om ’Endymion’, […] hvars skildringar stått i färger och former för min fantasi och beredt mig en sällan erfaren njutning, och hvars snilleblixtar jag beundrar. Emottag tillsvidare denna tacksägelse.” (Viktor Rydberg till Verner von Heidenstam, midsommarafton 1889, i KB:L40:155.)

443 Bachtin, 1991, s. 141.

444 Bachtin, 1991, s. 142.

445 Löwendahl kopplar Svantes åsikter om folkbeväpning till det sena 1800-talets försvarsdebatt, i vilken Rydberg var engagerad (Löwendahl, 1954, s. 293 f).

446 Löwendahl, 1954, s. 332.

447 Löwendahl, 1954, s. 327.

448 Rydberg, 1893a.

449 Om det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets ideologiska laboratorium (”laboratoire idéologique”) skriver Sternhell (Sternhell, 2006, s. 21).

450 Se exempelvis Rydberg, 1894c och 1895b, samt Viktor Rydberg till Ola Hansson, odaterat (i KB:L40:155), där Nietzsches filosofi utförligt behandlas.

451 Kylhammar, 1985, s. 13.

452 Se ”Den nya Grottesången” (D2, s. 51–107), ”Den hvita rasens framtid” och Löwendahl, 1954, s. 332 f.

453 Detta samtal är ett exempel på hur Rydbergs idéer *fördelas* mellan romanens aktörer. Matthias invändning är inte en invändning i egentlig mening, bara en nyansering av ursprungstesen. För ett utförligt resonemang om denna ”monologiska teknik”, med Rydbergs *Den siste athenaren* som exempel, se Öhman, 1990, s. 207 f.

454 Löwendahl, 1954, s. 358.

455 [Osign.], 1891a. Recensenten skriver bland annat att ”de synpunkter som här [i Hæréns broschyr] angifvas, åtminstone så till vida äro nya, att de knappast förut blifvit till sina konsekvenser med samma klarhet och medvetenhet som här framställda”. Recensionen avslutas med orden: ”Äfven om man ej är villig att i alla delar instämma med författaren, kan man ur hans skrift hemta mycket beaktansvärdt, mycket, som reder begreppen i en alltför svårlöst, men också för det framtida samhället vigtig fråga af omfattande betydelse.”

456 Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 12.6.1891 (i KB:L40: Brevsamling 9). Löwendahl nämner inte brevet, men konstaterar att Rydberg ägt broschyren och försett den med förstrykningar (Löwendahl, 1954, s. 358, not 231).

457 Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 16.7.1887 (i KB:L40: Brevsamling 9).

458 Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 24.8.1887 (i KB:L40: Brevsamling 9). Till detta brev bifogade Hærén en 38-radig hexameterdikt, som utgör ”en liten vänlig upptuktelse” för att Rydberg inte besökt honom (”Musernas älskling, hvi dröjer Du än på det lummiga Grönsö […]”). Rydberg svarade med en egen hexameterdikt, skildrande besöket som aldrig blev av (”Båda [Rydberg och Nordenskiöld] vi ämnat att gästa Hærén, men ödet förbjöd det; görom i drömmen ändå färden, s. icke blef af!”) på 69 hexameterrader (enl. utkast i KB:L40:12). Texten omarbetades senare till dikten ”På verandan vid hafvet”, publicerad i den andra diktsamlingen 1891 (D2, s. 18–19; jfr Warburg, 1900, 2, s. 683 ff).

459 Härvidlag säger sig Hærén vara inspirerad av bl.a. Anders Adolph Retzius (1796–1860), professor i anatomi vid Karolinska institutet i Stockholm (1840), upphovsman till det s.k. skallindexet, enligt vilket alla människor kan indelas i två grupper efter kraniets form: en lång och oval (dolikocefal) och en kort och rund (brakycefal). Se Hanson, 1998–2000, s. 6 ff.

460 Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 16.7.1887 (i KB:L40: Brevsamling 9).
461 Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 28.12.1891 (i KB:L40: Brevsamling 9).
462 Det första av breven till Rydberg från sommaren 1892 handlar till stora delar om *Vapensmeden*, i vilken Hærén funnit spår av en betydelsefull valfrändskap: ”I taflan 25, om Slatte, har jag funnit många saker, som stå i samklang med hvad jag tänkt innan jag kände Vapensmeden och det var med icke ringa glädje jag fann att höga andar tänkt på samma sätt som jag öfver vissa vigtiga delar af samhällsläran. I synnerhet igenfann jag gemensamma idéer på sid. 350–354.” (Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 24.6.1892, i KB:L40: Brevsamling 9.)
463 Löwendahl hade inte tillgång till detta brev. Det återfanns i Viktor Rydbergmuseets arkiv i Jönköping först 2003, och har aldrig tidigare behandlats av forskningen. Rydbergkännaren Tore Lund diskuterar dock utförligt brevet i ett av sina föredrag (Lund, 2005).
464 Viktor Rydberg till Mortimer Hærén, 8.8.1892 (Viktor Rydbergmuseet, Jönköping).
465 Jfr ”Den hvita rasens framtid”, där Rydberg väljer avhandlingens form för ett liknande budskap.
466 Mortimer Hærén till Viktor Rydberg, 14.8.1892 (i KB:L40: Brevsamling 9).
467 Hærén, 1891, s. 3 ff.
468 Hærén, 1891, s. 9 och 6.
469 Hærén, 1891, s. 14 och 8.
470 Hærén, 1891, s. 16.
471 Hærén, 1891, s. 6.
472 Jfr ett tidigare avsnitt, där gardianen Matthias försvarar de fattiga böndernas rätt till politiskt inflytande på adelns bekostnad: ”Gardianen uttalade en åsigt, som torde synas underlig: att om någon del af folket skulle från riksdagsrätten uteslutas, vore det den mäktigaste och rikaste, medan rikedomen är stark nog att ensam för sig gifva dess egare ett mer än tillbörligt inflytande i samhället” (V, s. 154 f).
473 Hærén, 1891, s. 31.
474 Lund, 2005.
475 Lindén, 2009, s. 113.
476 [Osign.], 1891j.
477 Levertin, 1892, s. 94.
478 Beckman, 1892, s. 359.
479 Hagberg, 1928, s. 156.
480 Böök, 1945b.
481 Mjöberg, 1947, s. 8.
482 Stolpe, 1954.
483 Löwendahl, 1954, s. 357.
484 Löwendahl, 1954, s. 361.
485 Granlid, 1964, s. 51.
486 Hærén, 1891, s. 5.
487 Rydberg, 1888a, s. XVII f. I samma anda fördömer Rydberg försöken att tillämpa naturvetenskapens förklaringsmodeller på kulturens och menar att ”ett större misstag torde på vetenskapens område aldrig blifvit begånget” (Rydberg, 1903, s. 6; jfr Svensson, 2009, s. 213).
488 Hærén, 1891, s. 8, respektive D2, s. 98: ”[Djävulens, den hänsynslösa egoismens grundsatser] förkunnas af hans kära syster vulgärfilosofien […]. Naturens lagar […] är menniskans sedekodex. […] Naturen vill, såsom den allmänna striden om tillvaron ådagalägger, att den svage skall gå under. Utvecklingens hela hemlighet ligger i den starkes seger och den svages undergång. Barmhärtigheten är fördenskull en hämmsko på utvecklingen, ett brott mot moralen. Samhällets väldige handla som sig bör, om de suga till sig de fattiges sista must och mynta till guld hvad de värnlöse ha af muskelkraft.”

489 Qvarsell, 1993, s. 60.
490 Skovdahl, 1996, s. 117–125.
491 Hanson, 1994, s. 63.
492 Broberg, 1988, s. 179.
493 Lundborg, 1922, s. 26. Som viktiga degenerationssymptom nämner Lundborg ett antal företeelser för vilka Rydberg också varnar, särskilt i uppsatsen ”Den hvita rasens framtid”: urbanisering, avfolkning av landsbygden, sjunkande nativitet, uppkomsten av skarpt markerad klasskillnad, sedeslöshet, individualism och mammonsdyrkan (Lundborg, 1922, s. 5 f).
494 L40:10, 6 och 7 februari. Jfr Löwendahl, 1954, s. 361.
495 Rydberg, 1894d, s. 345.
496 Heidenstam, 1943, s. 85. Jfr Kylhammar, 1985, s. 182.
497 Löwendahl, 1954, s. 367.
498 Rydberg, 1894d, s. 347. Jfr Löwendahl, s. 367, not 253.
499 Om tillvaron som en strid, se exempelvis Rydberg, 1888a.
500 Kylhammar, 1985, s. 20.
501 Rydberg, 1893a, s. 306.
502 Lindén, 2009, s. 107. Jfr dikten ”Vårdträdet” i Rydberg, 1888b, s. 65–69 och D2, s. 145–159.
503 Rydberg, 1893b, s. 41.
504 Rydberg, 1856, *GHT*, 5.5.1856.
505 Rydberg, 1865, s. 115 f.
506 Lindén, 2009, s. 118.
507 Elvander, 1961, s. 25.
508 I sin syn på kvinnans och barnens plats i samhället har Rydberg mycket gemensamt med en av sina kritiker, Ellen Key. Se härom Ambjörnsson, 1974, ssk. kapitlet ”Ungdomsåren” (s. 128–148).
509 Hugo Geber till Viktor Rydberg, 17.8.1895.
510 Kidd, 1895, sorgblad. Rydbergs brev till Hugo Geber har inte återfunnits.
511 Hugo Geber till Viktor Rydberg, 2.9.1895 (KB:L40:6, s. 361). Bland Rydbergs anteckningar ”i rasfrågan” finns anteckningar som gjorts under läsningen av Kidds verk. Främst rör det sig om sidnummer med tillhörande kommentarer. Exempel: ”Fler ungkarlar i de bildade klasserna 261”, ”Ypperligt! s. 266”, ”Obs! 275” (KB:L40:45).
512 Med ”afhandling” menas här inte dissertation utan ”skrift (ngn gg tal), som (i sht på ett objektivt o. grundligt sätt samt med en viss utförlighet) behandlar l. utvecklar ett ämne; uppsats” ([Osign.], 1898). Jfr den betydligt kortare uppsatsen ”Den mekaniska världsteorien”, också den kallad ”afhandling” (Rydberg, 1894).
513 Hugo Geber till Viktor Rydberg, 14.9.1895 (KB:L40:6).
514 [Osign.], 18950. Se även *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1895:46, s. 216, spalt 3.
515 Hugo Geber till Susen Rydberg, 19.11.1895 (KB:L40:2). Viktor Rydbergs samarbete med vad som senare skulle bli Hugo Gebers förlag inleddes redan 1877. Då utkom essäsamlingen *Romerska dagar* i en illustrerad kvartoutgåva hos förläggaren Joseph Seligmann (Küntzel, 1954, s. 38 f). Året därpå blev Geber delägare i firman, som då antog namnet Seligmann & Co. 1882 publicerade Seligmann och Geber en ny edition av Rydbergs romerska berättelser, då i oktavformat. Från och med den 1 januari 1887 skötte Hugo Geber ensam förlagets verksamhet (Küntzel, 1954, s. 7). Under nytt förlagsnamn utkom ytterligare en (något utökad) oktavutgåva av *Romerska dagar* (1892) (Küntzel, 1954, s. 39).
516 KB:L40:6, s. 345–354.
517 Viktor Rydberg till Hugo Geber, 22.6.1892 (KB:L40:155). Också citerat (delvis, med ej angivna uteslutningar) i Küntzel, s. 39, och i Rydberg, 1923–1926, 3, s. 138 f.
518 Hugo Geber till Viktor Rydberg, 17.8.1895.

519 Se exkurs om dateringen av ”Den hvita rasens framtid”, s. 199 ff i denna avhandling.

520 Benjamin Kidd, självlärd tjänsteman vid British Civil Service, var 35 år när han publicerade sitt genombrottsverk. Hans stora förebild var Charles Darwin. Under 1880-talet hade Kidd, djupt påverkad av *On the Origin of Species* (1859), publicerat uppskattade essäer om fåglar, däggdjur och insekter. Efter 1887 använde han all sin lediga tid till arbetet med vad som skulle bli *Social Evolution* (Crook, 1984, s. 32). På nyåret 1893 var manuskriptet färdigt och Kidd lyckades, tack vare en av sina överordnade på British Civil Service, väcka förläggaren Macmillans intresse. Boken publicerades i januari 1894.

I ett omfattande kritiskt arbete – *Pseudo-Philosophy at the End of the Nineteenth Century* (1897) – avfärdar den brittiske kulturskribenten och musikkritikern Ernest Newman (under pseudonymen Hugh Mortimer Cecil) Kidds bok tillsammans med Henry Drummonds evolutionshistoriska *Ascent of Man* (1894; sv. övers. *Människans utveckling*, s. å., av O. H. Dumrath som också översatte *Social Evolution*) och Arthur James Balfours *Foundations of Belief* (1895, sv. övers. *Trons grundvalar*, 1899), verk som alla försvarar kristendomens plats i det moderna samhället. Tillsammans ger de uttryck för en tidstypisk strävan att med utgångspunkt i historiska fakta teckna en linjär process som förklarar både framtiden och det förflutna. Newman menar att denna ”irrationalismens trio” endast upprepar gamla teologiska argument, men med en pseudo-vetenskaplig jargong som tilltalar en ny masspublik (Newman, 1897, titelblad, s. ix, 1 och 3). Kapitlet om *Social Evolution* är 85 sidor långt. Redan på dess första sida beskrivs Kidd som ”a man who can perpetrate the most childish fallacies on page after page of his book and yet remain utterly unconscious of them and of their bearing upon his main positions” (Newman, 1897, s. 15). Såväl Kidds bok som Drummonds och Balfours blev snabbt internationella försäljningssuccéer. Newman motiverar också sin utförliga kritik (hans bok är mer än 300 sidor lång) med att författarnas framgångar utgör ett allvarligt problem för den seriösa vetenskapen (Newman, 1897, s. 2). Mellan juni 1894 och juli 1895 trycktes *Social Evolution* i 14 upplagor, varav två i USA. Den sammanlagda försäljningen under de första 18 månaderna översteg 30000 exemplar (varav nästan 19000 i USA), och Kidds andel av inkomsterna blev 2380 pund. Boken översattes snabbt till ett tiotal språk, inklusive arabiska och kinesiska. De svenska och tyska översättningarna publicerades redan 1895. Efter de första årens uppmärksamhet minskade efterfrågan hastigt. 1905 uppgick författarens andel av försäljningssumman till 35 pund (Crook, 1984, s. 52).

521 Kidd, 1895, baksidestext.

522 Kidd mötte hård kritik också i Sverige. Gustaf Steffen talar i artikeln ”Benjamin Kidd och hans engelska kritiker” om Kidd som ”en torr, ytlig engelsk principryttare med långt trängre andlig horisont än flertalet af de bland hans insulära landsmän, som gjort sig ett namn inom socialvetenskaperna, och med oändligt mycket mindre beläsenhet än dessa vanligen ådagalägga”. Vidare menar han att ”Rydbergs lifsvärk vederlägger Benjamin Kidds idéer om den ’sociala utvecklingen’, ty den förre var en idealist, under det att den senare blott är en ytlig ja-nickare till sina landsmäns storindustriella och politiska framgångar” (Steffen, 1896, s. 431 och 438).

523 Om skillnaderna mellan Rydberg och Kidd, se Steffen, 1896.

524 Kidd, 1895, s. 6.

525 Kidd, 1895, s. 29.

526 Kidd, 1895, s. 95.

527 Kidd, 1895, s. 97.

528 Crook, 1984, s. 69.

529 Crook, 1984, s. 79.

530 Kidd, 1895, s. 303.

531 Kidd skriver om denna ”kosmiska ordning”: ”En klarare inblick i de lagar, hvilka gestaltat den mänskliga evolutionens bana, måste låta oss se, att den process, som småningom utvecklat en-

ergi, företagsamhet och social verksamhetsdrift hos rasen i norr och i detta hänseende mindre frikostigt utrustat de folk, som bebo trakter, i hvilka lefnadsvillkoren äro lättast, icke är en tillfällighet eller resultatet af godtyckligt föränderliga omständigheter, utan en del af tingens kosmiska ordning, som det icke står i vår makt att förändra." (Kidd, 1895, s. 295)

532 Kidd, s. 295–307.

533 Kidds beroende av klimatläran har tidigare lyfts fram (Holmberg, 1988, s 422).

534 Ljungström, 2004, s. 248.

535 Kidd, 1895, s. 194 f.

536 Crook, 1984, s. 69 f.

537 Crook, 1984, s. 7 f.

538 Crook, 1984, s. 66.

539 "Vi se [...] att de, som anställa jämförelser mellan oss och de lägre raserna, sällsamt nog, till måttstock på vår individuella andliga höjd taga hela den stora intellektuella skatt, som tillhör samhället och förgångna generationer och som, noga taladt, är det verkliga måttet på vår sociala begåfning. [...] Det är ungefär som om någon stode på S:t Paulskyrkans kupol och för ett ögonblick glömde den vidsträckta byggnad, som uppbär honom, samt triumferande kallade världen till vittne på den ofantliga skillnaden mellan hans egen kroppsstorlek och storleken hos människorna på gatan nedanför." (Kidd, 1895, s. 250 f)

540 Holmberg, 1988, s. 451. Jfr Broberg, 1991, s. 23.

541 Ljungström, 2004, s. 252.

542 Holmberg, 1988, s. 420.

543 Holmberg, 1988, s. 416.

544 Holmberg, 1988, s. 389 f. Jfr skönlitterära verk som M. P. Shiels *The Yellow Danger* (1898).

545 Holmberg, 1988, s. 404.

546 Tankefiguren "den gula faran" (die gelbe Gefahr), dess historia och användningsområden, utreds i Gollwitzer, 1962. Jfr Lundberg, 2004, s. 25, not 1.

547 Holmberg, 1988, s. 394.

548 Strindberg, 1881, s. 60–89.

549 Ring, 1895, s. 385 f. Rings inledning är symptomatisk: "Sedan en lång tid tillbaka ha framsynte män varsnat en fara för vår europeiska civilisation och den ariska rasens framtid i de millioner, som bebygga och bebo det omätliga kinesiska riket. De äro ännu så länge i stillhet och göra intet buller af sig, men kommer en tid då de vakna till handling och i ständigt växande skaror strömma ut öfver de murar, som nu hålla dem afskilda från den öfriga världen, då ve oss!" (Ring, 1895, s. 385) Nationalekonomen Johan Leffler tolkar "den allegoriska kejsarbilden" som ett "försök att skrämma de europeiska staterna från kif och strid sinsemellan" (Leffler, 1895). På liknande sätt beskriver Rydberg hotet från "den gula rasen" för att skrämma européerna till bättring.

550 [Osign.], 1895d.

551 [Osign.], 1895f.

552 Ännu 1973 använder Hans Granlid denna benämning (Granlid, 1973a, s. 46). Talet om uppsatsen som ett testamente kan härledas till baksidestexten på Gebers utgåva av *Den sociala utvecklingen* (Kidd, 1895, baksidestext).

553 Rydberg hade tidigare, exempelvis i "Den nya Grottesången" (D2, s. 99) kritiserat socialismen.

554 [Osign.], 1895q.

555 [Osign.], 1895r.

556 "Den allegoriska käjsartaflan", dvs. Hermann Knackfuß propagandabild, utförd efter kejsar Wilhelm II:s skisser, omnämns och kommenteras i samma nummer av tidningen.

557 [Osign.], 1895r. Också i *Stockholms Dagblads* referat (17.11.1895) förekommer tanken på "Den hvita rasens framtid" som ett testamente. Rydberg trovärdighet som profetisk sociolog betonas

då han omtalas som ”den nyss hädangångne siaren”. Uppsatsen beskrivs som ”allvarsdiger” och ”besinnansvärd”. ([Osign.], 1895s)

558 Om Leffler, se Olofsson och Pålsson Syll, 1998. Jfr Warburg, 1900, 2, s. 659, not.

559 [Osign.], 1895t.

560 [Osign.], 1895v. *Aftonbladet*s referat innehöll enligt Leffler felaktigheter, vilket han påpekade i en insändare 3.12.1895 (Leffler, 1895). Hans rättelser gäller dock ej de stycken som här citerats och refererats.

561 Olofsson och Syll, 1998, s. 527 f.

562 [Osign.], 1895t, 1895v och 1895x.

563 Mot Jacquelines påstående att Rydberg i ”Den hvita rasens framtid” skulle ha närmat sig socialismen, protesterar signaturen E. S–n så sent som den 8 juli 1896. I sin recension av Kidds bok finner skribenten anledning att ”inlägga en väl behöflig gensaga mot ett förhastadt omdöme, som en feminin kritiker vid bokens framträdande fält och enligt hvilket konsekvenserna ur Rydbergs förutsättningar, om de fullt utdragas, skulle föra rakt hän mot socialismen”. Rydberg, menar E. S–n, må ha erkänt att socialismen ”upptäckt bacillen, men icke lymfan [vaccin]” (E. S–n [sign], 1896).

564 Jacqueline [sign.], 1895.

565 –st– [sign.], 1895. Debatten kring Rydbergs ”testamente” fortgick till årsskiftet. Den 27 december publicerades i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* en utförlig kommentar av Gustaf Steffen, tidningens korrespondent i London. ”Den hvita rasens framtid” omnämns nu som ”*V. Rydbergs* ryktbara och mycket dryftade afhandling”. Steffen beskriver Rydberg som ”den *sociologiska* vetenskapens föregångare i Sverige” och föreslår att hans minne skall hedras genom grundadet av landets första professur i sociologi. Icke desto mindre finner han svagheter i ”Den hvita rasens framtid”. Exempelvis påpekar han en paradox i Rydbergs uppsats: varningen för en förestående militär invasion, ledd av det jordbrukande och därmed livskraftiga kinesiska folket, neutraliseras av förutsägelsen att Kina inom kort kommer att industrialisera sitt näringsliv; ”[o]ch därmed är det slut med den gula rasens hälsa och öfversvallande reproduktionskraft – och sålunda slut på kultur*faran* för de hvite”. Steffen framställer den förhoppningen att en framtida professor i sociologi ”genom att ega en grundlig, självständig uppfattning af de nationalekonomiska hufvudproblemerna” skall kunna ”komplettera och bringa ett steg framåt Rydbergs värk [sic] som kulturmissionär i industribarbariets tid” (Steffen 1895).

I februari 1896 syntes ”Den hvita rasens framtid” åter i tidningarnas spalter. Denna gång berodde uppmärksamheten på att den tyska pressen visat intresse för uppsatsen. Den 4 februari trycktes i *Allgemeine Zeitung* i München Max Vogels uppsats ”Victor Rydberg und sein socialpolitisches Testament”. Händelsen rapporterades den 12 februari i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, som konstaterar att Rydbergs profetia ”att döma af det sympatiska referatet synbarligen gjort ett djupt intryck på förf.” ([Osign.], 1896a). Samma dag refereras i den konservativa *Vårt Land* en motsvarande artikel i *Hamburger Nachrichter*. Här möter ”den gamle svenskens underliga pessimism” hård kritik. Den tyska tidningen skriver bland annat (enligt *Vårt Land*s referat): ”Vi äro öfvertygade om, att den aflidne folkpsykologen, trots många riktiga anmärkningar i öfrigt, dock i hufvudsak fullständigt misstagit sig, nämligen med afseende på den fara för underkufvande, som skulle hota den hvita rasen från den gula. Historien känner tills nu intet enda exempel på, att ett lägre, blott qvantitativt öfverlägset folk kunnat under liknande förhållanden varaktigt öfverflygla eller lägga under sig ett annat, än mindre en hel verldsdel. Våra förfäder, de genomsunda, kraftiga germanerna, hvilka slogo den gammalromerska civilisationen i spillror, voro dock helt andra än dessa plattnäsiga, snedögda, lika spensliga som veka östasiater” ([Osign.], 1896b).

566 Baumlin, 2001, s. 263. *Ethos* är ett av tre retoriska bevismedel (*pisteis*). De andra två är *logos* (förnuftsargument) och *pathos* (känslomässiga argument).

567 Qvarsell, 1993, s. 60. Jfr Broberg, 1991, s. 15–32. Att frågan om den förmodade degenerationsprocessen var föremål för debatt framgår till exempel av det faktum att Vilhelm Lundström (1869–1940), samma kväll (28.11.1895) som Johan Leffler höll sitt föredrag inför Nationalekonomiska sällskapet, talade under rubriken ”Dekadanstider” i KFUM:s lokal på Kungsgatan i Stockholm. I sitt föredrag jämförde Lundström samtiden med ”antikens dekadanstid” eftersom ”antiken är den enda fullt afslutade kulturperiod, i hvilken vi fullt kunna spegla oss, och hvarur vi derföre ock böra kunna draga helsosamma lärdomar. Med utvecklande af kraft och god vilja böra vi ej förtvifla om, att den hvita rasen ännu ej spelat ut sin roll” ([Osign.], 1895s). Här återkommer som synes J. W. Drapers tankar om ett samhälles utveckling från födelse till död (jfr s. 154 i denna avhandling).

568 Arvidsson, 2000, s. 56 och 58. Jfr Kramár, 200, s. 52 f.

569 För Rydberg tycks Gobineaus rädsla för ”rasblandning” sakna relevans. I sina *Kulturhistoriska föreläsningar* beskriver han livet i antikens Rom som idealt, eftersom det bestod av en blandning av all världens folk (Rydberg, 1903–1906, s. 26; jfr Svensson, 2009, s. 216 ff). Svante Lundberg menar dock att Rydbergs skildring av de asiatiska folken i stora drag överenstämmer med Gobineaus (Lundberg, 2004, s. 30).

570 [Osign.], 1895s. Uttrycken ”rasprotektionism” och ”anti-kinesisk mur” har hämtats från Rydbergs text.

571 –st– [sign.], 1895.

572 Leffler, 1895.

573 –st– [sign.], 1895. Jfr Lundberg, 2004, s. 34: ”Det var en djärv tanke för sin tid, detta att österlänningar, icke-vita, betroddes om att kunna tillägna sig och utveckla västerländsk rationalitet därhän att dessa kunde besegras i den ekonomiska konkurrensen på global nivå. Därav följde också paradoxen att de som manade till vit samling för kamp mot den gula rasen framhävde motståndarens styrka och till och med överlägsenhet på vissa områden.”

574 Warburg, 1900, 2, s. 659.

575 Granlid, 1973a, s. 46.

576 [Osign.], 1950. Jfr Skovdahl, 1996, s. 16–23.

577 Ovesen, 1994.

578 Broberg, 1991, s. 19. ”Den hvita rasens framtid” nämns också i Dotti, 2004, s. 58. Dottis resonemang är närmast ett referat av Brobergs (jfr s. 141 i denna avhandling, om Heidenstam och folkets aristokratisering).

579 Skovdahl, 1996, s. 115.

580 Lundberg, 1996, s. 17. Lundberg kommenterar också ”Den hvita rasens framtid” i uppsatsen ”Den ’gula rasen’ som hot. Föreställningar om den ’gula faran’ i Sverige och Europa kring förra sekelskiftet” (Lundberg, 2004).

581 Lundberg, 1996, s. 14.

582 Lundberg, 1996, s. 17.

583 Lundberg, 1996, s. 19.

584 Lindéns analys finns också publicerad i förkortad form under rubriken ”Uppbrott eller undergång. Om Viktor Rydbergs civilisationskritik i ’Den hvita rasens framtid’” (Lindén, 2006).

585 Lindén, 2005, s. 50. Viktor Rydbergs intresse för de germanska folkens ursprung ägnas ett helt kapitel i historikern Maja Hagermans *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* (2006). Under rubriken ”Viktor Rydbergs blåögda germaner på högskolan” diskuteras bland annat ”Den hvita rasens framtid”: ”Rydberg började alltmer befara att ett raskrig stundade. Under sina sista levnadsår tänkte han sig att en stor strid var förestående mellan gula och vita, och han fruktade att den vita rasen helt enkelt skulle duka under i tävlingskamp med kineserna. Måhända var det ariernas Ragnarök som närmade sig.” Hagerman skriver vidare att Rydberg i

Undersökningar i germanisk mythologi antytt att Norden varit ariernas urhem. Hans ”beskrivning av det renrasiga Sverige med rötter i ett ännu ursprungligare ariskt urhem” kom att ”ligga som en intellektuell fond under mycket humanistiskt vetande, där germansk kulturhistoria i tysthet smälte ihop med ett germanskt blod och en germansk fädernejord, på ett sätt som Gobineau skulle ha nickat inkännande åt” (Hagerman, 2006, s. 323). Hagermans beskrivning av Rydbergs gärning som forskare får hård kritik i Birgitta Svenssons uppsats ”Viktor Rydbergs civilisationskritik”. Svensson visar på stora brister i Hagermans kunskaper om Rydberg. Vad gäller ”Den hvita rasens framtid”, menar Svensson, ”har hon uppenbarligen bara läst rubriken”. Det är beklagligt – avslutar hon sin kritik – ”att Hagerman kan göra en så ytlig beskrivning av en så djupsinnig forskargärning” (Svensson, 2009, s. 223).

586 För definition och diskussion av begreppet paratext, se Genette, 1997, ”Introduction”, s. 1–15. För definition av begreppen epitext och peritext, se Genette, 1997, s. 4 f.

587 [Osign.], 18950.

588 Kidd, 1895, baksidestext.

589 Om tematisk och rematisk titel, se Genette, 1997, s. 78 f.

590 Warburg, 1900, 1, s. 46 och 49. Från Jönköpings högre läroskola medförde Rydberg avgångsbetyget ”med beröm godkänt” i latin (Warburg, 1900, 1, s. 68). Om latinundervisningen i den svenska skolan under 1800-talet, se Tengström, 1973, s. 98 f.

591 Johannesson, 2005, s. 222.

592 Johannesson, 2005, s. 267.

593 Johannesson, 2005, s. 262.

594 Campbell, 1997, s. 16.

595 Campbell, 1997, s. 10.

596 Campbell, 1997, s. 6 f.

597 Campbell, 1997, s. 6 f.

598 Campbell, 1997, s. 13.

599 Om Rydbergs förhållande till Darwin och utvecklingsläran, se Danielsson, 1963–1964 och 1965–1966, Burman, 1999, s. 98 och Svensson, 2009, s. 212 f.

600 Se exkursen om dateringen av ”Den hvita rasens framtid”, s. 199 ff i denna avhandling.

601 Rydberg, ”Anteckningar i rasfrågan och Den hvita rasens framtid” (KB:L40:45).

602 Johannesson, 2006, s. 65 f och 280. Se även Colavito, 1996, s. 247 f.

603 Jfr s. 112 i denna avhandling, om *Vapensmeden* som *biblia pauperum*.

604 Satsens avslutning är dessutom resultatet av en senare redigering. Den ursprungliga lydelsen var mer pessimistisk: ”Jag hör så många röster, som försäkra det och tycker mig själv se tecken som bestyrka det” (Orden ”tycker mig själf se tecken som bestyrka det” är överstrukna i manuskriptet (KB:L40:45). Rydberg har alltså först framlagt påståendet som sitt eget, men därefter sökt auktorisera det genom att hänvisa till samtida debattörer, vilka – det är värt att notera – varken nämns eller citeras.

605 Att inledningen i hög grad är en beskrivning av talaren själv framgår också av det faktum att ordet ”jag” förekommer tio gånger i den knappt 450 ord långa texten (1/45), medan det bland uppsatsens resterande 7700 ord endast förekommer fjorton gånger (1/550, undantaget sammansättningar som ”jagkänslan”). Pronomenet ”vi” förekommer endast åtta gånger i uppsatsen som helhet.

606 Steffen, 1895 och 1896.

607 Rydberg hänvisar särskilt, i en not, till *Svensk Tidskrift*, 3:e häftet, 1895, vari refereras Asienresenären Emil Metzgers uppsats ”Der Zukunftskampf der weißen und der gelben Rasse” (*Sammlung gemeinverständlicher Vorträge*, NF VIII. Serie, Heft. 194, Hamburg, 1894). Metzgers åsikter skiljer sig på avgörande punkter från Rydbergs. Också han varnar för Kinas växande makt. Metzgers

slutsats (i sv. övers.) är, liksom Benjamin Kidds i *Social Evolution*, att ”den hvita rasen” bör ”uppträda såsom lärare för den gula och den svarta rasen”. Annars ”måste förr eller senare en sammanstötning, en delvis eller fullständig blandning af raserna inträffa, hvilken skulle leda till förintelse af åtminstone en del af de högst utvecklade kulturfolken och föra återstoden in på nya, från de hittills varande vidt skilda banor” (Metzger, 1895, s. 146). Metzgers fruktan för en ”blandning af raserna” tycks påverkad av Arthur de Gobineaus tänkande.

608 Johannesson, 2006, s. 90.

609 Perelman och Olbrechts-Tyteca, 1969, s. 45.

610 För defintioner av retoriska genrer, se Grün-Oesterreich, 2001, s. 251 f.

611 Perelman och Olbrechts-Tyteca, 1969, s. 48 och 51.

612 Perelman och Olbrechts-Tyteca, 1969, s. 50 f.

613 Perelman och Olbrechts-Tyteca, 1969, s. 51 f.

614 Johannesson, 2005, s. 267.

615 [Osign.], 1895q.

616 Perelman och Olbrechts-Tyteca, 1969, s. 52.

617 Wells, 2001, s. 456–468. *Logos* är ett av tre retoriska bevismedel (*pisteis*). De andra två är *ethos* (syftande på talarens karaktär) och *pathos* (känslomässiga argument).

618 Lyons, 2001, s. 277 ff. Jfr Bushman, 1996, s. 247.

619 Green, 2001, s. 554–569. *Pathos* är ett av tre retoriska bevismedel (*pisteis*). De andra två är *ethos* (syftande på talarens karaktär) och *logos* (förnuftsargument).

620 Johannesson, 2006, s. 144.

621 Johannesson, 2006, s. 16 f.

622 Formuleringen är typisk för tidens urbaniseringskritik. Martin Stolare citerar georgisten Richard Jansson, som 1912, i tidningen *Odlaren*, skriver att ”[s]täderna är förbränningshärdar där landets bästa krafter förbrännar [sic]” (Stolare, 2003, s. 275).

623 Styckeindelningen har tillkommit under redigeringsprocessen. I manuskriptet har Rydberg – efter den första meningen under rubriken ”De hvite och de gule” – först fortsatt på samma rad med orden ”I Frankrike” men sedan ändrat sig, strukit över dessa två ord samt börjat på ny rad med samma lydelse (KB:L40:45). Ändringen kan tolkas som ett sätt att betona vikten av det inledande påståendet.

624 Se nr IV, ”Grotteproblemet”:

”Gör med minsta kraftförslösning
guld av muskelenergi!
Det var frågan. Här dess lösning
i praktik och teori.
Grottes hållande i gång
dagen lång och natten lång
kräfver, i ett öfverslag,
tio tusen lif per dag.
[...]
För enhvar af kvarnen slukad
Fös en annan fram i hast!
[...]
Drefs du inom Grottes stätta,
vräks du ut som lik.
Grymhet är det ej i detta;
blott aritmetik.” (D2, s. 74 f)

Rydberg nämner ”storindustriens Grottekvarn” också i ”Den hvita rasens framtid” (HRF, s. XXXIII).

625 Ett exempel på hur detta bildkluster användes finns i Carl Snoilskys dikt ”Emigrationen”, där utvandringen till Amerika beskrivs som en åderlåtning av den svenska nationen (Snoilsky, 1883, s. 247).

626 Warburg, 1900, I, s. 285–293.

627 I sina anteckningar om ”rasfrågan” hänvisar Rydberg till en artikel i H.T. – troligen *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* – som skall ha behandlat ”Läkareunders. vid rekrytutskr.”. Dock anges inget datum (KB:L40:45).

628 Lindén 2005, s. 46.

629 Beskrivningen av emigrationen som en farlig åderlåtning av Sveriges befolkning var vanlig kring sekelskiftet 1900. 1907 bildades Nationalföreningen mot emigrationen, senare knuten till egnahemsrörelsen, i ett försök att minska antalet emigranter (se Lindkvist, 2007). Jfr Söderholm, 2007, s. 324–330 och Carl Snoilskys dikt ”Emigrationen” (Snoilsky, 1883, s. 244–253), där med varje Atlantångare Sveriges ”hjerteblod” sägs strömma ur ”öppna sår åt vestern till” (Snoilsky, s. 247).

630 Lindén, 2005, s. 46.

631 Jfr exempelvis följande yttrande från Rydbergs språkrör Ahasverus: ”I våra dagar skulle man vara en industriidkare af sällspord art, om man icke brände [förfädernas] ben till, låt mig säga, blanksmörja” om man ”därmed förtjente litet guld” (D2, s. 54).

632 Lindén, 2005, s. 45. Jfr Pick, 1989, särskilt s. 11–27.

633 Johannisson, 1990, s. 106.

634 Johannisson, 1990, s. 108.

635 Qvarsell, 1993, s. 60; Skovdahl, s. 117–125.

636 Johannisson, 1990, s. 109–125.

637 Johannisson, 1990, s. 109.

638 Se Pick, 1989, s. 155–175 (avsnittet ”Fictions of degeneration”).

639 Pick, 1989, s. 21.

640 Pick, 1989, s. 24.

641 I sina anteckningar ”i rasfrågan” (i KB:L40:45) har Rydberg utförligare behandlat frågan om det moderna samhällets överklass. Där skriver han bland annat: ”I våra dagar finnes utan tvifvel flere smutsiga vägar till hastigt förvärfvad rikedom än förr.”

642 Om Gibbons inflytande på Rydberg, se Svanberg, 1928, s. 54; Ek, 1929, s. 235; Gram, 2008, s. 77.

643 Om J. W. Draper, se s. 154 och 177 i denna avhandling.

644 Jfr exempelvis den franske konstnären Thomas Coutures målning ”Les Romains de la décadence” (1874, Musée d’Orsay, Paris).

645 Rydbergs referat av Polybios lyder: ”Orsakerna till denna förskräckliga nedgång voro för hellerna icke obekanta. En af deras häfdatecknare Polybius (född år 204, död 122 före Kristus) påpekar, att den fruktsammare delen af det helleniska folket, dess åkerbrukande, hade genom invandring till städerna länge minskats, och att det på hans tid kommit därhän, att hela Grekland led af barnlöshet och människobrist, så att åkrarne nu saknade armar och äfven städerna tömdes på innevånare, detta ’ehuru hvarken oafbrutna krig, ej eller farsoter hemsökt oss’. ’Ty’ – fortfar han – ’hellenerna vilja icke mer ingå äktenskap, och om de göra det, vilja de icke uppfostra flere barn, utan blott ett eller högst två, för att låta dem uppväxa i välstånd och ärfva en odelad förmögenhet. Så har det onda ökat sig obemärkt och likväl hastigt.’” (HRF, s. X f) Polybios skriver (i eng. övers.): ”In our own time the whole of Greece has been subject to a low birth-rate and a general decrease of the population, owing to which cities have become deserted and the land has ceased to yield fruit, although there have neither been continuous wars nor epidemics. If, then, anyone

had advised us to send and ask the gods about this, and find out what we ought to say or do, to increase in number and make our cities more populous, would it not seem absurd, the cause of the evil being evident and the remedy being in our own hands? For as men had fallen into such a state of pretentiousness, avarice, and indolence that they did not wish to marry, or if they married to rear the children born to them, or at most as a rule but one or two of them, so as to leave these in affluence and bring them up to waste their substance, the evil rapidly and insensibly grew." (Polybios, 1927, s. 384 f; jfr Walbank, 1972, s. 61)

646 Uttrycket "de hvite" i betydelsen "den hvita rasen" förekommer 11 gånger. Uttrycket "de gule" i betydelsen "den gula rasen" förekommer 7 gånger. Medräknas dessa blir summan 56.

647 Lundberg, 1996, s. 17; Lindén, 2005, s. 43.

648 Lindén, 2005, s. 43. Lindén hävdar att Rydbergs rasbegrepp är ett annat och äldre än de samtida rasbiologernas: "Rasbiologin med dess naturvetenskapliga metoder (mätande och vägande) var en modevetenskap, som (med förödande konsekvenser) skulle komma att ha framtiden – det kommande seklet – för sig. Men – och det förtjänar att uppmärksammas – Viktor Rydbergs rasbegrepp var ett annat, och mera ålderdomligt, än de samtida rasbiologernas. När Rydberg skriver om 'den vita rasen' utgår han från Johann Friedrich Blumenbachs indelning av mänsligheten i fem raser – den vita, den gula, den bruna, den svarta och den röda – från senare hälften av 1700-talet." (Lindén, 2006, s. 4)

649 Lindén, 2005, s. 44.

650 "I våra dagar är faran för städernas stannande i växten genom landtbefolkningens minskning och deras slutliga aftynande visserligen avlägsnad dels genom människobesparande åkerbruksredskap, dels genom de förbättrade färdemedlen till lands och sjös, som möjliggöra, att en europeisk millionstad får sina lifsmedel från Asien, Australien och Amerika. Men därigenom varder faran för de vesterländska folkens, den hvita rasens i Europa bestånd så mycket större." (HRF, s. XI)

651 KB:L40:45.

652 I samband med denna diskussion av Rydbergs rasbegrepp kan det vara rimligt att fråga sig om "Den hvita rasens framtid" bör betraktas som en rasistisk text. Enligt den ghanansk-brittiske filosofen och författaren Kwame Anthony Appiah utgår allt rasistiskt tänkande från en föreställning som han kallar "racialism", tron att det finns genetiska egenskaper som tillåter oss att dela upp mänskligheten i ett bestämt antal raser och att alla individer i varje sådan ras delar vissa drag och egenskaper med varandra. "Racialism" är enligt Appiah inte nödvändigtvis en farlig doktrin, men den ligger till grund för alla rasistiska föreställningar. Appiah skiljer på "extrinsic racism" (rasism *a posteriori*) – föreställningen att det finns olika raser och att det finns skillnader mellan dem som är moraliskt relevanta – och "intrinsic racism" (rasism *a priori*) – föreställningen att det finns olika raser och att det faktum att en person tillhör samma ras som en själv är skäl nog för att behandla denne bättre än personer som tillhör andra raser (Appia, s. 4 ff). I "Den hvita rasens framtid" formulerar Rydberg påståenden som kan betraktas som rasistiska såväl *a priori* som *a posteriori*. En given utgångspunkt är att "den hvita rasen" bör räddas undan hotande faror. Det förekommer ingen argumentation för denna tes. Däremot nämns uttryck som "rasprotektionism" och "omtanke om ras och nationalitet" i positiva ordalag (rasism *a priori*). Representanter för "den hvita rasen" sägs dessutom präglas av genetiskt nedärvda egenskaper som är moraliskt relevanta (rasism *a posteriori*) – det talas exempelvis om "den höga andliga begåvning" som gjort "den hvita rasen" till "människosläktets aristokrati" (HRF, s. XXX). Om analysen utgår från en modern definition av rasism finns det alltså anledning att beskriva "Den hvita rasens framtid" som en rasistisk text. Men det måste samtidigt påpekas att denna rasism inte uttryckligen riktas *mot* någon. Rydberg ställer – trots enstaka föreställningar som är rasistiska *a posteriori* – inga bestämda krav på särbehandling av representanter för andra raser än "den hvita". Han är i första hand rasist *a priori*: i "Den hvita rasens framtid" drivs tesen att det finns

flera olika raser och att det är varje individs plikt att tänka på den egna rasens fortlevnad.

653 Lindén, 2006, s. 5.

654 Se Lundberg, 2004, s. 27, där detta skifte i synen på Kina beskrivs som ”en av de största förändringarna någonsin i den västerländska världsbilden”.

655 Lindén, 2006, s. 4 f.

656 Se Frewen Lord, 1893, Metzger, 1895 och [Osign.], 1895u.

657 Bland Rydbergs anteckningar ”i rasfrågan” (KB:L40:45) finns flera omfattande förteckningar över källor – framför allt i tidningar och tidskrifter. Hänvisningarna är inte alltid fullständiga. Vissa poster har försetts med en bock, vilket torde innebära att de använts under arbetet med ”Den hvita rasens framtid”. Andra har markerats med ett långt streck, vilket torde innebära att de lämnats obehandlade.

658 Millbourn, 1996, s. 71 f.

659 Lindén, 2006, s. 5.

660 Rydberg skriver: ”När för snart 37 år sedan franska trupper återvände från Kina med en lätt förvärfvad seger och ett smädligt förvärfvadt byte, inbillade man sig i Europa, att ett folk, som så låter besegra och plundra sig, vägde litet eller intet i historiens vågskål, åtminstone hvad Europas framtid vidkommer. Nu när Kina på ett sätt, som kan kallas ömkligt, dukat under i ett krig med Japan, kunde man tro sig ha ytterligare skäl till samma slutsats, men de, som se något längre än näsan räcker, inse, att slutsatsen är falsk, emedan den betydelse en människoras eger i förhållande till en annan ej endast beror af dess militära egenskaper och anordningar för kriget, utan än mer af dess massa, dess helsa, fruktsamhet, arbetsduglighet och praktiska klokhet.” (HRF, s. XII) Barbé skriver: ”Au retour de notre armée chargée d’un honteux et facile butin, on s’imagina volontiers qu’un peuple qu se laissait piller de la sorte était sans la moindre conséquence; et la théorie de la Chine, *quantité négligeable*, était fondée. Comme si une race ne comptait que par son organisation militaire, et nullement par sa masse et ses aptitudes au travail industriel.” (Barbé, 1893, s. 513)

661 Rydberg skriver: ”I stället för att flytta asiatiska arbetare till sina fabriker flyttar man […] sina fabriker till de asiatiske arbetarne. De som börjat därmed äro de store industriidkarne i Lancashire, och den engelska fabriksutvandringen (om ordet får begagnas) till de indiske städerna Bombay, Madras och Calcutta är så betydlig, att den föranledde handelskammaren i Manchester att uttala de dystraste farhågor för Englands ekonomiska framtid.” (HRF, s. XXVIII) Barbé skriver: ”Je me contenterai de dire que, depuis un ou deux ans, l’émigration des industries du Lancashire à Bombay, Madras et Calcutta donne à la Chambre de commerce de Manchester les plus sinistres alarmes pour l’avenir économique de l’Angleterre.” (Barbé, 1893, s. 514) Uppgifterna om löneskillnader mellan europeiska och indiska arbetare (HRF, s. XXIX) har också hämtats från Barbé (Barbé, 1893, s. 514).

662 Rydberg talar i skarpa ordalag om att ”de, som se något längre än näsan räcker”, torde hålla med om att massa och nativitet är viktigare än militär organisation; Barbé använder utropstecken för att uppnå samma effekt (”Comme si une race ne comptait que par son organisation militaire, et nullement par sa masse et ses aptitudes au travail industriel!”).

663 Jfr s. XXIII, s. XXV f och XXXIII. Sista gången som uttrycket förekommer följs det av ett emfatiskt utropstecken: ”Affär är affär!” (s. XXXIII).

664 Frewen Lord, 1893, s. 1072 f.

665 Ordet german syftar enligt *SAOB* på en ”individ tillhörande den huvudgren av den indoeuropeiska folk- o. språkstammen vars huvudsakliga hemvist är norra Europa […] i sht *hist.* i pl., med tanke på de folkstammar som i de första århundradena efter Kristus bebodde ungefär det område som upptages av det nuvarande Tyskland samt deras stamförvanter i Norden” ([Osign.], 1929). Viktor Rydberg själv använder ordet german i denna betydelse (Rydberg, 1877, s. 39). Jfr

även titeln till Rydbergs arbete *Undersökningar i germanisk mythologi* (1888–1889), syftande på asamytologin; jfr Ljungström, 2004, s. 251.

666 Metzger, 1895, s. 132 och 140.

667 Metzger, 1895, s. 133.

668 Metzger, 1895, s. 138 f.

669 Metzger, 1895, s. 136.

670 Metzger, 1895, s. 141.

671 Metzger, 1895, s. 143.

672 Jfr Lindén, 2005, s. 44.

673 Önnerfors, 2005, s. 22. Jfr Ljungström, 2004, s. 249.

674 Lindén, 2006, s. 5.

675 Holmberg, 1988, s. 400–405.

676 Se Holmberg, 1988, s. 403 ff, där Simon beskrivs som ”en sentida fysiokrat” vars bok ”i hög grad [tilltalade] europeiska samhällskritiker (s. 404).

677 Steffen, 1888, s. 466.

678 Steffen, 1888, s. 466.

679 Steffen, 1888, s. 471.

680 Steffen, 1888, s. 470.

681 Om Rydbergs kritik mot ”den moderna miljöförstöringen”, se Svensson, 2009, s. 221.

682 Steffen, 1888, s. 466.

683 Jfr Rudolf Steiners tankar om den biodynamiska odlingen, och dito ideal inom den svenska vegetarianismen kring sekelskiftet 1900 (Stolare, 2003, s. 110). I sina anteckningar om ”rasfrågan” (KB:L40:45) hänvisar Rydberg till en artikel i H.T. (troligen *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*) som skall ha haft titeln ”Hvarför hungra de ryska bönderna”. Dock anges inget datum. Jfr även *Vapensmeden*, där motståndaren Lars präglas av ett djupt förakt för djur och natur (ex. V, s. 311 f).

684 Steffen, 1888, s 469.

685 Steffen, 1888, s. 468. Jfr Robert Owens (1771–1858) experimentstad New Harmony i Indiana, USA (Blair, 1967).

686 Steffen, 1888, s. 477.

687 En liknande formulering förekommer i Rydbergs anteckningar ”i rasfrågan”(KB:L40:45). Han skriver där: ”Om realpolitikerna kunde det, skulle han [sic] plocka ned stjärnorna och gömma dem som sin egen skatt, obekymrad om att alla andras nätter saknade stjärnljus.”

688 Jacqueline [sign.], 1895.

689 Det svaga hoppet i kombination med apokalyptiska resonemang förekommer också i en kompletterande ”anmärkning” till ”Den nya Grottesången” som ingår i Rydbergs koncept till dikten (KB:L40:23:7, blad 5), men som aldrig införlivades med den slutliga texten. I anmärkningen bemöter Rydberg eventuella invändningar mot den bristande realismen i de avsnitt där Mammonsprästen öppet prisar makten och guldet som grunden för samhällets moral. Han menar att sådana resonemang redan förekommer i den offentliga debatten och ser ”[f]ör egen del […] i det öppna omaskerade framträdandet af den antikristianska realismen ett hopp om bättre tider. Den skall framtvinga rent spel, ärlig fäjd och afgörande seger för det ena partiet eller det andra. Den skall göra slut på det skändliga hyckleri, hvarmed antikristianer under kristen mask [oläsligt] den kristna läran om tålamodet och det kristna hoppet om en bättre värld på andra sidan grafven till medel att ’hålla packet i styr’. Sedan det visat sig, att de oroliga elementerna icke längre låta hålla sig i styr däraf, skall den [sic] varda af kristendomen befriad från slika smutsige bundsförvandter och, hoppas jag, uti känslan af sin befrielse, sin ärlighet och sin renhet vinna styrka att bestå den stora striden som [oläsligt] och civilisationen och humaniteten, idealismens heliga trefaldighet, har att utkämpa mot Antikrist.”

690 Gellerman, 1998, s. 198 f.
691 KB:L40:45.
692 Jfr exordiet (HRF, s. III–V).
693 Jfr kritiken mot Rydbergs pessimism i de samtida recensionerna, t.ex. [Osign.], 1895r och 1895v.
694 Stolare, 2003, s. 29 och 170 f. Om ”småbrukarvurmen” finns en omfattande forskning (Stolare, 2003, s. 255 f och 283). Jfr Söderholm, 2007, s. 297 ff.
695 [Osign.], 1893c.
696 Strindberg, 1884, s. 122.
697 Strindberg, 1884, s. 115. Bland småbrukets förespråkare bör också nämnas lantbrukläraren Per Jönsson Rösiö (1861–1935), kallad ”jordbrukets apostel”. Rösiö utgav under åren 1895–1900 *Landtmannens bok* i tio volymer. 1904–1906 publicerades hans trebandsverk *Revolt*, i vilket han inspirerat predikar för ett framtida småbrukarsamhälle.
698 Om den pastorala utopin, se Kylhammar, 1985, s. 13 och Stolare, 2003, s. 180. Om Rydberg och dessa ideal, se Löwendahl, 1954, s. 332 f.
699 Stolare, 2003, s. 280.
700 Stolare, 2003, s. 26.
701 Liedman, 1997, s. 26–41.
702 Stolare, 2003, s. 27.
703 Jfr dikten ”Vårdträdet” (D2, s. 158 f).
704 Benjamin, 1996, s. 171.
705 Stolare, 2003, s. 22.
706 Stolare, 2003, s. 28.
707 Stolare, 2003, s. 32. Jfr Sanner, 1995, s. 10, 14 och 232.
708 Strindberg, 1884, s. 123.
709 Viktor Rydberg till Mortimer Hærén, 8.8.1892 (Viktor Rydbergmuseet, Jönköping).
710 Viktor Rydberg till J. A. Lundell, 2.4.1893 (KB:L40:155).
711 Flera källor finns listade på ett lösblad, bevarat i KB:s Rydbergsamling under rubriken ”Anteckningar i rasfrågan och den hvita rasens framtid” (KB:L40:45).
712 [Osign.], 1893c. Denna artikel bygger i sin tur på en artikel i *Nordsvenska Dagbladet* från den 21 juni samma år ([Osign.], 1893b).
713 Viktor Rydbergs kultur- och konsthistoriska föreläsningar finns bevarade i KB:s Rydbergsamling (KB:L40:79–97). Manuskripten ligger i stora konvolut, på vilka Rydberg angivit datum för varje föreläsning. Konvoluten för vårterminen 1895 (KB:L40:90) är dock (mestadels) tomma. Information om vilka ämnen som behandlades under denna termin finns i Stockholms högskolas verksamhetsberättelser (*Stockholms högskola 1878–1898*, s. 202 f). Terminens sista föreläsning handlade bland annat om gotiska miniatyrer. Att föreläsningarna inte fortsatte under senare hälften av maj månad hörde till ovanligheterna, men förklaras av en skrivelse från Rydberg till högskolans styrelse den 27 april 1895. Han föreslår där att de återstående föreläsningarna skall ställas in ”enär den elektriska belysningen, som är nödvändig för åskådningsmaterialets begagnande, då ej längre står till förfogande, och antalet af åhörare redan från början af Maj starkt minskas”. Styrelsen gav bifall åt detta förslag (Grandien, 2009, s. 334).
714 ”Prof. *Viktor Rydbergs* föreläsning härom i går afton hade lockat en publik, som nästan fullständigt fylde [sic] Vetenskapsakademiens hörsal och med spänd uppmärksamhet åhörde den framstående konsthistorikern.” ([Osign.], 1895a)
715 Warburg, 1900, 2, s. 747 f.
716 Viktor Rydberg till Frans von Schéele, 15.4.1895 (KB:L40:155).
717 *Om nakenhet och klädselsätt* utkom enligt *Svensk Bokhandels-Tidning*, 1895:20, s. 104, spalt 3, mellan den 10 och 16 maj. Debatten om Björcks målningar – föreställande mer eller mindre

nakna fauner, nymfer och backanter – fördes så långt som till ministernivå i riksdagens andra kammare och var en av flera offentliga sedlighetsstrider under 1800-talets sista decennier. Liknande debatter blossade upp kring Strindbergs *Giftas* (1884), Hjalmar Söderbergs *Förvillelser* (1895), Per Hasselbergs skulptur Farfadern (1895) och Gustaf Frödings *Stänk och flikar* (1896). Kungl. Majestät försökte 1887 förekomma vidare kritik genom att föreslå en skärpning av tryckfrihetslagen rörande framställningar som kunde anses såra ”tukt och sedlighet” (von Platen, 1996, s. 10). Efter debatten i riksdagens andra kammare – där lektor P. P. Waldenström talat om Björcks verk som ”smutsiga bilder i plankstrykerimanér” och krav rests på att freskerna skulle tas bort – hänsköts frågan till Konstakademien för slutgiltigt avgörande (von Platen, 1996, s. 14). Akademiens yttrande, formulerat enligt förslag från hedersledamoten Rydberg, publicerades i *Stockholms dagblad* den 22 april och innehöll ett försvar för konstnärens frihet att välja motiv (von Platen, 1996, s. 15). I *Om nakenhet och klädselsätt* skriver Rydberg att det finns ”en kysk nakenhet och ett okyskt döljande af lemmarna” (Rydberg, 1895a, s. 8). Visserligen, fortsätter han, syftande på Björcks kritiker, ”kan även den kyska nakenheten inge ’den orene’ okyska associationer, men detta är ohjälpligt, ett sådant sinnelag kan reagera på de oskyldigaste föremål” (von Platen, 1996, s. 17). För att visa på ”känslan för det naknas renhet och helighet” citerar Rydberg som avslutning några rader ur Frödings ännu ej fullbordade diktcykel ”En morgondröm”, som året därpå skulle leda till ännu en sedlighetsdebatt (Rydberg, 1895, s. 44 f).

718 Warburg, 1900, 2, s. 610.

719 Viktor Rydberg till Birger Schöldström, maj 1892 (Warburg, 1900, 2, s. 728 ff; Rydberg, 1923–1926, 3, s. 133 ff). Brevet saknas i Kungl. bibliotekets brevsamling, vilket Emil Haverman påpekar i sin utgåva av Viktor Rydbergs brev (Rydberg, 1923–1926, 3, s. 182).

720 I *God jul! Hälsning från Kristliga Föreningen af Unge Män i Stockholm* (Stockholm, 1895), s. 9. Det är värt att notera att KFUM samma år var en av de organisationer som hårdast kritiserade Oscar Björcks målningar i Operakällaren (von Platen, 1996, s. 13). Rydberg hade redan under tidigare år lämnat flera bidrag till tidens praktfulla jultidningar, särskilt Konstnärsklubbens *Jul*. Se t.ex. ”Idealerna och guldet”, i *Jul* 1891 (Stockholm, 1891), s. 16 och ”I skymningen”, i *Jul* 1893 (Stockholm, 1893), s. 4–6. Julen 1895 förekom verk av Rydberg i åtminstone tre sådana publikationer. Förutom de nämnda dikterna i *God jul!* trycktes i *Julklockan* ”Jungfru Maria i rosengård” och i Konstnärsklubbens *Jul* det sista arbete som Rydberg lämnade ifrån sig i manuskriptform, uppsatsen ”Konstnären och konstverket”, vilken nådde redaktionen tre dagar före författarens död (*Julklockan* [ej sidnummer – först publicerad i D2, s. 18 f] och *Jul*, 1895, s. 10–11). Rydbergs uppsats i *Jul* är försedd med följande not: ”Manuskriptet aflemnades till Juls redaktion tre dagar före författarens död och utgör med säkerhet det sista arbete, han lemnade ifrån sig.” (*Jul*, 1895, s. 10.) Karl Warburg uppger att Rydberg skrev ”Konstnären och konstverket” ”endast en vecka innan han afled”, alltså i väntan på att korrekturet till ”Den hvita rasens framtid” skulle komma från Hugo Gebers förlag (Warburg, 1897, s. 397).

721 Lindberger, 1938, s. 275.

722 –st–, 1895.

BILAGA: BIBLIOGRAFI
Verk av Viktor Rydberg, utgivna 1896–2003

Bibliografin baseras främst på uppgifter i Svensk bokkatalog (SBK), Kungl. bibliotekets kataloger Libris, Regina och Katalog 1955 (K55) samt Uppsala universitetsbiblioteks Katalog 1962 (K62). I vissa fall har uppgifter hämtats från bokbeståndet i antikvariat och privata samlingar.

SBK har använts som primärkälla. När fel och tvivelaktigheter förekommit har de övriga katalogerna konsulterats. När motstridiga uppgifter funnits anges detta i kommentarfältet.

Varken bibliotekskatalogerna eller SBK skiljer mellan edition, impression och emission. Istället används genomgående (förutom i några fall, då det talas om tryckningar) termen upplaga. I denna bibliografi har jag valt att anamma detta språkbruk. Jag skiljer alltså inte på edition, impression och emission.

1896

De vandrande djäknarne. Bondhistoria af ”Agricola”, 2 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 151 s., Sthlm, Bonnier.

– Serien Skrifter. Utg. av Karl Warburg utgavs i 14 volymer 1896–1899.

Dikter. Första samlingen, 2 uppl., 8:o, 243 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter. Andra samlingen, 2 tillök. uppl., 8:o, 192 s., Sthlm, Bonnier.

– Andra samlingen från 1891, utökad med tre dikter – ”Himlens blå”, ”Längtan och ”Fantasos och Sulamit” – som tillkommit under sommaren 1895.

Fribytaren på Östersjön, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 539 s., Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. [3 uppl. (2 bokuppl.), i serien Skrifter [Warburg] jämte:] *Jehovahtjänsten hos Hebréerna* [3 uppl., 2 bokuppl., här: ”jämte tillägg”]. *Urpatriarkernas släkttafla* [3 uppl., 2 bokuppl.], Skrifter [Warburg], 11, 8:o, 280 s., Sthlm, Bonnier.

– 3 uppl. av *Medeltidens magi*, först utgiven i *Svensk månadsskrift för fri forskning och allmän bildning* (1864), därefter i bokform (1865). Detta är 1 uppl. i serien Skrifter [Warburg], i vilken till *Medeltidens magi* bifogats uppsatserna *Jehovahtjänsten hos hebréerna före babyloniska fångenskapen* och *Urpatriarkernas släkttavla*, vilka också utgivits tidigare. Upplagesiffran syftar i fortsättningen i första hand på *Medeltidens magi*.

Singoalla, 5 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 175 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 2 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 256 s., Sthlm, Bonnier.

1897

Bilder ur Goethes Faust, 8:o, 62 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter. Romerska sägner, utg. med förkl:r av E[mil]. Hildebrand (skolupplaga), 8:o, 100 s., Sthlm, Bonnier.

Faust och Fauststudier. Faust, sorgespel av Goethe. Bilder ur Faust, 3 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 359 s., Sthlm, Bonnier.

Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 400 s, Sthlm, Bonnier.

– Enligt K62 är detta 3 uppl.

Singoalla, 5 uppl., 8:o, 175 s., Sthlm, Bonnier.

– Jfr post med samma upplagesiffra 1896. Troligen avses här en ny emission av samma impression.

Sägner, berättelser och skizzer, Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 318 s., Sthlm, Bonnier.

1898

Bibelns lära om Kristus, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o, 562 s., Sthlm, Bonnier.

Den siste athenaren, 1, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 5, 8:o, 298 s., Sthlm, Bonnier.

Den siste athenaren, 2, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 6, 8:o, 351 s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga, 2 uppl., [i serien Skrifter [Warburg] jämte:] *Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen*, Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 540 s., Sthlm, Bonnier.

– Upplagesiffran syftar här och i fortsättningen på *Fädernas gudasaga*.

Varia, 1: *Filosofiska, historiska och språkvetenskapliga ämnen*, Skrifter [Warburg], 13, 8:o, 383 s., Sthlm, Bonnier.

– Enligt K62 är detta 2 uppl. Då medräknas Rydbergs egen utgåva av en liknande volym med titeln *Varia. Tankar och bilder* (1894). På boken finns ingen upplagesiffra.

1899

Dikter, 3 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 308 s. o. 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, Skrifter [Warburg], 14, 8:o, 568 s., Sthlm, Bonnier.

– Enligt K62 är detta 2 uppl. Det kan knappast stämma, eftersom skrifterna i detta band aldrig tidigare utgivits tillsammans i bokform. Tydligen har man betraktat *Varia* 1–2 som andra utgåvan av Rydbergs egen *Varia. Tankar och bilder* (1894).

1900

Filosofiska föreläsningar, utg. af Robert Höckert, 1: *Materialism och idealism* ("I filosofiens förgård."), 1:a till 9:e hft., 8:o, xxj o. 368 s., Sthlm, Bonnier.

Filosofiska föreläsningar, utg. af Robert Höckert, 2: *Leibniz' teodicé och den Schopenhauer-Hartmannska pessimismen*, 1:a till 9:e hft., 8:o, 207 s., Sthlm, Bonnier.

Filosofiska föreläsningar, utg. af Robert Höckert, 3: *Antropologi*, Filosofiska föreläsningar, 1:a till 9:e hft., 8:o, 112 s., Sthlm, Bonnier.

Grubblaren (Facsimile efter originalmanuskriptet.), 4:o, 3 s., faksimiltryck o. 1 porträtt, Sthlm, Bonnier (Upplagan 100 numr. exemplar).

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 3 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 252 s., Sthlm, Bonnier.

1901

Filosofiska föreläsningar, utg. af Robert Höckert, 4: *Antropologi och moralfilosofi. Föreläsningar hållna i Göteborg höstterminen 1878*, 8:o, 190 s., Sthlm, Bonnier.

Det sköna och dess lagar. Fjorton föreläsningar hållna vårterminen 1889, Konstteoretiska föreläsningar, utg. af Karl Warburg, 8:o, 260 s., Sthlm, Bonnier.

1902

De vandrande djäknarne. Bondhistoria af "Agricola", 2 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 150 s., Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. Jehovahtjänsten hos hebréerna före babyloniska fångenskapen. Urpatriarkernas släkttavla, 4 uppl. [2 uppl. i denna form], Skrifter [Warburg], 11, 8:o, 279 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 174 s., Sthlm, Bonnier.

1903

Dikter, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 305 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter. Romerska sägner, utg. med förkl:r av E[mil]. Hildebrand (skolupplaga), 2 uppl., 8:o, 100 s., Sthlm, Bonnier.

Kulturhistoriska föreläsningar, 1: *Romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus. Seder och samhällsförhållanden*, 8:o, vj, 339 s., Sthlm, Bonnier.

Kulturhistoriska föreläsningar, 2: *Romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus (fortsättning). Det religiösa tillståndet*, 8:o, 277 s., Sthlm, Bonnier.

1904

Bibelns lära om Kristus, 7 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o 560, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Kulturhistoriska föreläsningar, 3: *Romerska kulturen under kejsartiden (fortsättning). Det vetenskapliga och litterära lifvet*, 8:o, (3), 341 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 7 uppl., 4:o, (8), 184, (2) s., 25 pl., Sthlm, Bonnier.

1905

Kulturhistoriska föreläsningar, 4: *Den äldre medeltidens kulturhistoria*, 8:o, 645 s., Sthlm, Bonnier.

Kulturhistoriska föreläsningar, 5: *Medeltidens kulturhistoria* (forts.), 8:o, (4), 443 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 252 s., Sthlm, Bonnier.

1906

Den siste athenaren, 1, 7 uppl., Skrifter [Warburg], 5, 8:o, 298 s., Sthlm, Bonnier.

Den siste athenaren, 2, 7 uppl., Skrifter [Warburg], 6, 8:o, 351 s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 3 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 590 s., Sthlm, Bonnier.

Kulturhistoriska föreläsningar, 6: *Korstågsperiodens kulturhistoria*, 8:o, (4), 588 s. Sthlm, Bonnier.

Lille Viggs äfventyr på julafton, 6 uppl., illustr. av Jenny Nyström, 8:o, 24 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarna Paulus och Petrus, [Ny [4] uppl.], illustr. av Olle Hjortzberg, 4:o. 119 s., Sthlm, Bonnier.

– Texterna i *Romerska sägner om apostlarna Paulus och Petrus* ingår också i volymen *Sägner, berättelser och skizzer* i serien Skrifter [Warburg]. Detta innebär att antalet upplagor kan räknas på olika sätt. Vid motstridiga uppgifter anges båda upplagesiffrorna.

Singoalla, 8 uppl., 8:o, 175 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a [*Lille Viggs äfventyr på julafton*], 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 68 s., Sthlm, Bonnier.

1907

Lille Viggs äfventyr på julafton, 7 uppl., illustr. av Jenny Nyström, 8:o, 24 s., Sthlm, Bonnier.

De vandrande djäknarne. Bondhistoria af "Agricola", 3 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 150 s., Sthlm, Bonnier.

Romerske kejsare i marmor, 4 uppl., 8:o, 160 s., Sthlm, Bonnier.

Romerske kejsare i marmor [5 uppl.], Nyare svenska författare i upplagor för skolan. Med förklaringar af Hugo Bergstedt, 1, 8:o, (2), 160, 23 s., Sthlm, Bonnier.

Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 400 s., Sthlm, Bonnier.

Sägner, berättelser och skizzer, 2 uppl., Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 319 s., Sthlm, Bonnier.

– Volymen innehåller 5 uppl. av *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.

1909

Dikter, 5 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 308 s., 1 portr., Sthlm, Bonnier.

Faust och Fauststudier, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 364 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 9 uppl., Skrifter [Warburg] 3:2, 8:o, 174 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 5 uppl., Skrifter [Warburg] 7, 8:o, 252 s., Sthlm, Bonnier.

1910

Dikter, 6 uppl. [rosenuppl.], 1, 8:o, 174, 138 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 6 uppl. [rosenuppl.], 2, 8:o, 138 s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 5 uppl., Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 539 s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 1: *Filosofiska, historiska och språkvetenskapliga ämnen*., Ny [2] uppl., Skrifter [Warburg], 13, 383 s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, Ny [2] uppl., Skrifter [Warburg], 14, 8:o, 568 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 2 uppl., Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a, 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 2 uppl., Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b, 8:o, 68 s., Sthlm, Bonnier.

1911

De vandrande djäknarne. Bondhistoria av ”Agricola”, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 150 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 7 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

1912

Den siste athenaren, 1, 8 uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 315 s., Sthlm, Bonnier.

– Serien Valda skrifter (utgiven 1912–1913 i 8 volymer) såldes häftesvis i sammanlagt 50 häften.

Den siste athenaren, 2, 8 uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 371 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter. Romerska sägner, utg. med förklaringar av E[mil]. Hildebrand, 3 oförändr. uppl., 8:o, 100 s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 6 uppl., Valda skrifter, 2, 8:o, 563 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 6 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 256 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 7 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 252 s., Sthlm, Bonnier.

– Enligt SBK utgavs 7 uppl. 1913. K55 och K62 anger dock årtalet 1912.

1913

Dikter, 8 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 282 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

– Enligt K62 utgavs 9 uppl. 1914.

Fädernas gudasaga. Berättad för ungdomen, 4 uppl., illustr. av John Bauer, 8:o, 239 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska kejsare i marmor, 7 uppl., Valda skrifter, 4, 8:o, 180 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska kejsare i marmor, [8 uppl.] Nyare svenska författare, i upplagor för skolan. Med förklaringar och anmärkningar av Hugo Bergstedt, 1, 8:o, (2), 202 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus, 6 uppl., Valda skrifter, 7, 8:o, 83 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 10 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 165 s., Sthlm, Bonnier.

Uppsatser, Barndomsminnen, Tal m. m., Valda skrifter, 8, 8:o, 209 s., Sthlm, Bonnier.

1914

Den siste atenaren, 1, 9 uppl., Skrifter [Warburg] 5, 8:o, 319 s., Sthlm, Bonnier.

– Enligt SBK utgavs 9 uppl. 1915. På boken står 1914. Även K55 och K62 anger utgivningsåret 1914.

Den siste atenaren, 2, 9 uppl., Skrifter [Warburg] 6, 8:o, 383 s., Sthlm, Bonnier.

1915

Faust och Fauststudier, 5 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 368 s., Sthlm, Bonnier.

De vandrande djäknarne. Bondhistoria av ”Agricola”, 5 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1 8:o, (2), 161, Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 7 uppl., Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 571 s., Sthlm, Bonnier.

Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 8 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 430 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 11 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 189 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 8 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 275 s., Sthlm, Bonnier.

1916

Bibelns lära om Kristus, 8 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o, 607 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 10 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

Lille Viggs äventyr på julafton, 8 uppl., illustr. av Jenny Nyström, 8:o, 24 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 275 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 3 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a [*Lille Viggs äventyr på julafton*], 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 3 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 67 s., Sthlm, Bonnier.

1917

Dikter, 11 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 282 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 8 uppl, Valda skrifter, 2, 8:o, 163 [563] s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 5 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 633 s., 1 tabell, Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. Jehovatjänsten hos hebréerna (jämte tillägg). Urpatriarkernas släkttavla, 5 uppl., Skrifter [Warburg] 11, 8:o, 303 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 12 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 176 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 10 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 273 s., Sthlm, Bonnier.

1918

Bibelns lära om Kristus, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o, 607 s., Sthlm, Bonnier.

De vandrande djäknarne. Bondhistoria av ”Agricola”, Skrifter [Warburg], 3:1, 6 uppl., 8:o, 161 s., Sthlm, Bonnier.

De vandrande djäknarne. Bondhistoria av ”Agricola”, Skrifter [Warburg], 3:1, 7 uppl., 8:o, 161 s., Sthlm, Bonnier.

Den siste atenaren, 1, 10 uppl., Skrifter [Warburg] 5, 8:o, 319 s., Sthlm, Bonnier.

Den siste atenaren, 2, 10 uppl., Skrifter [Warburg] 6, 8:o, 383 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 12 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

Faust och Fauststudier, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 371 s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 9 uppl, Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 571 s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 633 s., 1 tabell, Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. Jehovatjänsten hos hebréerna (jämte tillägg). Urpatriarkernas släkttavla, 6 uppl., Skrifter [Warburg] 11, 8:o, 303 s., Sthlm, Bonnier.

– Enligt K62 utgavs 6 uppl. 1920. K55 anger dock, liksom SBK, utgivningsåret 1918.

Romerska kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 432 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 13 uppl., 8:o, 189 s., Sthlm, Bonnier.
Sägner, berättelser och skisser, 3 uppl., Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 341 s., Sthlm, Bonnier.
– Volymen innehåller 7 uppl. av *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 11 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 275 s., Sthlm, Bonnier.
Varia, 1: *Filosofiska, historiska, språkvetenskapliga uppsatser*, 3 uppl., Skrifter [Warburg], 13, 8:o, 489 s., Sthlm, Bonnier.

1919

De vandrande djäknarne. Bondhistoria af "Agricola", Skrifter [Warburg], 3:1, 8 (bibliofil-)uppl., 4:o, 161 s., Sthlm, Bonnier.
– I K62 omnämns bibliofiluppl. (utgiven 1919–1921 i 14 volymer) som lyxuppl. Volymerna är desamma som i serien Skrifter [Warburg]. Även satsytan är densamma, medan marginalerna är bredare.
Den siste atenaren, 1, 11 uppl., Skrifter [Warburg] 5, 8:o, 319 s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 2, 11 uppl., Skrifter [Warburg] 6, 8:o, 383 s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 1, 12 uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 319 s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 2, 12 uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 383 s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 1, 13 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg] 5, 4:o, 319 s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 2, 13 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg] 6, 4:o, 383 s., Sthlm, Bonnier.
Dikter, 13 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.
Dikter, 14 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 1, 4:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.
Faust och Fauststudier, 7 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 2, 4:o, 371 s., Sthlm, Bonnier.
Fribytaren på Östersjön, 10 (bibliofil-)uppl, Skrifter [Warburg], 4, 4:o, 571 s., Sthlm, Bonnier.
Romerska kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 10 uppl., Valda skrifter, 4, 8:o, 181 s., Sthlm, Bonnier.
Romerska kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 11 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 9, 4:o, 432 s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla, 14 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 189 s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla, 15 uppl., illustr. av Carl Larsson, 4:o, 187 s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla, 18 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 4:o, 189 s., Sthlm (tr. i Leipzig), Bonnier.
Sägner, berättelser och skisser, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 341 s., Sthlm, Bonnier.
– Volymen innehåller 8 uppl. av *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.
Sägner, berättelser och skisser, 5 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 341 s., Sthlm, Bonnier.
– Volymen innehåller 9 uppl. av *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 12 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 7, 4:o, 275 s., Sthlm, Bonnier.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 13 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 273 s., Sthlm, Bonnier.
Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, 3 uppl., Skrifter [Warburg] 14, 8:o, 532 s., Sthlm, Bonnier.

1920

Bibelns lära om Kristus, 10 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 10, 4:o, 607 s., Sthlm, Bonnier.

Bibelns lära om Kristus, 11 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o, 607 s., Sthlm, Bonnier.

De vandrande djäknarne. Bondhistoria af "Agricola", Skrifter [Warburg], 3:1, 9 uppl., 8:o, 161 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 15 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

Dikter, 16 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 320 s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

Faust och Fauststudier, 8 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 371 s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 11 uppl, Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 571 s., Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. Jehovatjänsten hos hebréerna (jämte tillägg). Urpatriarkernas släkttavla, 7 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 11, 4:o, 303 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 12 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 432 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 16 [på titelbladet 15] uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 176 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 17 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 189 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 14 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 275 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 4 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 67 s., Sthlm, Bonnier.

1921

Den siste atenaren, 1, 14 uppl., Skrifter [Warburg], 5, 8:o, 318, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Den siste atenaren, 2, 14 uppl., Skrifter [Warburg], 6, 8:o, 382, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Faust och Fauststudier, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 369, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 7 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 12, 4:o, 631, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 8 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 631, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Goethes Faust, skoluppl. i sammandrag med inledning och kommentar av Edvard Strömberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 15, 8:o, 116 s., Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. Jehovatjänsten hos hebréerna (jämte tillägg). Urpatriarkernas släkttavla, 8 uppl., Skrifter [Warburg], 11, 8:o, 301, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus, 7 [10] uppl., Valda skrifter, 7, 8:o, 81, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 1: *Filosofiska historiska, språkvetenskapliga uppsatser*, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 13, 8:o, 488, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 1: *Filosofiska historiska, språkvetenskapliga uppsatser*, 5 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 13, 4:o, 488, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, 4 uppl., Skrifter [Warburg], 14, 8:o, 529, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, 5 (bibliofil-)uppl., Skrifter [Warburg], 14, 4:o, 529, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 4 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil

Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a [*Lille Viggs äventyr på julafton*], 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier.

1922

De vandrande djäknarne. Bondhistoria av ”Agricola”, 10 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 161 s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 17 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 300 s., Sthlm. Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 12 uppl., Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 570, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 13 uppl., Valda skrifter, 4, 8:o, 570, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Lille Viggs äventyr på julafton, 9 uppl., illustr. av Jenny Nyström, 8:o, 24 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 13 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 432 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 19 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 176 s., Sthlm, Bonnier.

Sägner, berättelser och skisser, 5 [6?] uppl., Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 341 s., Sthlm, Bonnier.

– Volymen innehåller 11 uppl. av *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 15 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 5 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a [*Lille Viggs äventyr på julafton*], 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 5 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 67 s., Sthlm, Bonnier.

1923

Bibelns lära om Kristus, 12 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o, 603, (3) s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 18 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 317, (2) s., 1 porträtt, Sthlm. Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 631, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 20 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 189 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 21 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 176 s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydbergs och S. A. Hedlunds brevväxling samt några brev från Viktor Rydberg till Hedlundska familjen, Brev från Viktor Rydberg, i urval utg. av Emil Haverman, 1, 8:o, x, (1), 431 s., Sthlm, Bonnier.

1924

Den siste atenaren, 1, 16 [eg. 15] uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 318, (1), Sthlm, Bonnier.

– På boken står 15 uppl. Också enligt K55 och K62 är detta 15 uppl.

Den siste atenaren, 2, 16 [eg. 15] uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 382, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 14 uppl., Valda skrifter, 2, 8:o, 562, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Medeltidens magi. Jehovatjänsten hos hebréerna (jämte tillägg). Urpatriarkernas släkttavla, 9 uppl., Skrifter [Warburg], 11, 8:o, 301, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarna Paulus och Petrus, 8 [12] uppl., Valda skrifter, 7, 8:o, 81, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 22 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 176 s., Sthlm, Bonnier.
Uppsatser, barndomsminnen, tal m.m., 2 uppl., Valda skrifter, 8, 8:o, 209, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 16 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 274, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 17 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Varia, 1: *Filosofiska historiska, språkvetenskapliga uppsatser*, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 13, 8:o, 488, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, 6 uppl., Skrifter [Warburg], 14, 8:o, 529, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Viktor Rydberg, 6 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 67 s., Sthlm, Bonnier.

1925

1855–1881, Brev från Viktor Rydberg, i urval utg. av Emil Haverman, 2, 8:o, vij, (3), 400 s., Sthlm, Bonnier.
Bibelns lära om Kristus, 13 uppl., Skrifter [Warburg], 10, 8:o, 603, (3) s., Sthlm, Bonnier.
De vandrande djäknarne. Bondhistoria av ”Agricola”, 11 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 161 s., Sthlm, Bonnier, 3:50.
Den siste atenaren, 1, 16 uppl., Skrifter [Warburg], 5, 8:o, 318, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 2, 16 uppl., Skrifter [Warburg], 6, 8:o, 382, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Dikter, 19 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 317, (2) s., 1 porträtt, Sthlm. Bonnier.
Dikter, 20 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 300 s., Sthlm. Bonnier.
Faust och Fauststudier, 10 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 369, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Fribytaren på Östersjön, 15 uppl., Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 570, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 10 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 631, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Romerska kejsare i marmor, 14 uppl., Valda skrifter, 4, 8:o, 181 s., Sthlm, Bonnier.

1926

1882–1895, Brev från Viktor Rydberg, i urval utg. av Emil Haverman, 3, 8:o, vij, (3), 200 s., Sthlm, Bonnier.
Dikter, 21 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 317, (2) s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.
Fädernas gudasaga. Berättad för ungdomen, 5 uppl., illustr. av John Bauer, 8:o, 245, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Lille Viggs äventyr på julafton, 10 uppl., 8:o, 24 s., Sthlm, Bonnier.
Medeltidens magi. Jehovatjänsten hos Hebréerna (jämte tillägg). Urpatriarkernas släktavla, 10 uppl., (9 bokuppl.), Skrifter [Warburg], 11, 8:o, 301, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Romerska kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst, 15 uppl., Skrifter [Warburg], 9, 8:o, 431, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla, 23 uppl., Skrifter [Warburg], 3:2, 8:o, 187, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Sägner, berättelser och skisser, 6 [7?] uppl., Skrifter [Warburg], 8, 8:o, 339, (1) s., Sthlm, Bonnier.
– Volymen innehåller 13 uppl. av *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 18 uppl., Skrifter [Warburg], 7, 8:o, 274, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 21 [eg. 19] uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 271, (1) s., Sthlm, Bonnier.

– På boken står 19 uppl. Också enligt K55 och K62 är detta 19 uppl.

Varia, 1: *Filosofiska historiska, språkvetenskapliga uppsatser*, 7 uppl., Skrifter [Warburg] 13, 8:o, 488, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Varia, 2: *Tal. Valda uppsatser och anföranden i kyrkliga, teologiska, politiska och strödda ämnen*, 7 uppl., Skrifter [Warburg] 14, 8:o, 529, (2) s., Sthlm, Bonnier.

1927

De vandrande djäknarne. Bondhistoria av "Agricola", 12 uppl., Skrifter [Warburg], 3:1, 8:o, 160, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Faust och Fauststudier, 11 uppl., Skrifter [Warburg], 2, 8:o, 369, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 16 uppl., Valda skrifter, 2, 8:o, 562, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 17 uppl., Skrifter [Warburg], 4, 8:o, 570, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Fädernas gudasaga. Sibyllinerna och Völuspa. Astrologien och Merlin. Hjältesagan å Rökstenen, 11 uppl., Skrifter [Warburg], 12, 8:o, 631, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 24 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 6 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a [*Lille Viggs äventyr på julafton*], 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier (Sv. bokf.).

1928

Den siste Atenaren, 1, 17 uppl., Skrifter [Warburg], 5, 8:o, 318, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Den siste Atenaren, 2, 17 uppl., Skrifter [Warburg], 6, 8:o, 382, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Den siste Atenaren, 1, 18 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 4, 8:o, 318, (1) s., Sthlm, Bonnier.

– Serien Valda skrifter. Jubileumsupplaga utgavs i 6 volymer 1928–1929, med anledning av 100-årsdagen av Rydbergs födelse.

Den siste Atenaren, 2, 18 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 4, 8:o, 379, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 22 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 298, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 22 uppl. [ny tr.], Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 1, 8:o, 298, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Faust. Sorgespel, övers. av Viktor Rydberg, Svenska teatern, 410, 8:o, 193 s., Sthlm, Bonnier.

Filosofiska fragment ur Viktor Rydbergs efterlämnade papper, utg. av Thorsten Thorssell, särtr. ur *Viktor Rydberg 1828–1928. Minnesskrift*, utg. av Göteborgs högskolas studentkår, 4:o, 17 s. (241–258), Göteborg, Göteborgs högskola.

Fribytaren på Östersjön, 18 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 3, 8:o, 300, (1); 267, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus. Romerska kejsare i marmor, Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 6, 8:o, 261, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 25 uppl., illustr. av Carl Larsson, 4:o, (7), 177, (1) s., 25 pl., Sthlm, Bonnier.

Singoalla [26 uppl.]. *Uppsatser, barndomsminnen, tal m.m.*, Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 2, 8:o, 387, (2) s., Sthlm, Bonnier.

1929

Dikter, 22 uppl., ny tr., Valda skrifter, 6, 8:o, 298, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 18 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 3, 8:o, 300, (1); 267, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus. Romerska kejsare i marmor, ny tr., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 6, 8:o, 261, (1) s., Sthlm, Bonnier.

– Utgavs 1928 enl. K55.

Singoalla, 27 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 20 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 5, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

– Enligt SBK utgavs 20 uppl. 1928. K55 och K62 anger dock utgivningsåret 1929.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 21 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 271, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 7 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 69 s., Sthlm, Bonnier (Sv. bokf.).

1930

Den siste Atenaren, 1, 19 uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 318, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Den siste Atenaren, 2, 19 uppl., Valda skrifter, 3, 8:o, 382, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 23 uppl., Valda skrifter, 6, 8:o, 298, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 24 uppl., Skrifter [Warburg], 1, 8:o, 317, (2) s., 1 porträtt, Sthlm, Bonnier.

1931

Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus, ny tr., Valda skrifter, 7, 8:o, 81, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1932

Den siste Atenaren, 1, 20 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 4, 8:o, 318, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Den siste Atenaren, 2, 20 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 4, 8:o, 379, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Dikter, 25 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 1, 8:o, 298, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Faust. Sorgespelets första del [Jämte:] *Ur sorgespelets andra del*, övers. av Viktor Rydberg, i Goethe, J.W.v., Skrifter i urval, 1, 8:o, s. 275–465, Sthlm, Bonnier.

Fribytaren på Östersjön, 19 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 3, 8:o, 300, (1); 267, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Lille Viggs äventyr på julafton, ny uppl., illustr. av Jenny Nyström, 8:o, 24 s., Sthlm, Bonnier.

Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus. Romerske kejsare i marmor, ny tr., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 6, 8:o, 261, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla. Uppsatser, barndomsminnen, tal m.m., ny tr., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 2, 8:o, 387, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 22 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 5, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1933

Singoalla, 28 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1935

Goethes Faust, 2 uppl., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 15, 8:o, 116 s., Stockholm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 23 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Viktor Rydberg, 8 uppl., Ur svenska litteraturen. Läsebok för folkskolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 8:o, 69 s., Sthlm, Bonnier (Sv. bokf.).

1937

Goethes Faust, 3 uppl., skoluppl. i sammandrag med inledning och kommentar av Edvard Strömberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 15, 8:o, 112 s., Stockholm, Sv. bokförlaget.

Singoalla, 29 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, [ny] utg. av Husmodern, Husmoderns bibliotek (Skyddsomsl.: Husmoderns presentbok.), 8:o, 216, (3) s., illustr., Sthlm, Åhlén och Åkerlund (Bonnier).

1940

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, [24 uppl.], Albert Bonniers cirkelböcker, 5, 8:o, 254, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1941

Dikter, 1–4 tus., Den svenska lyriken, 8:o, 262 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 30 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, utg. av Ingemar Wizelius, Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamfundet, 18, 8:o, 288 s., Sthlm, samf., 17:50 [hft. 1–3 av 4 [96 s., s. 97–224, s. 225–288] med resp. omslag, utg. 1941–1945, jfr 1968]

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 25 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 5, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1942

Faust, 3 uppl., 2 tr., övers. av Viktor Rydberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 8:o, 112 s., Stockholm, Sv. bokförlaget (Bonnier).

Lille Viggs äventyr på julafton, ny uppl., illustr. av Jenny Nyström, 8:o, 24 s., Sthlm Bonnier.

Singoalla, 31 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1943

Dikter, 5–6 tus., Den svenska lyriken, 8:o, 262 s., Sthlm, Bonnier.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, 26 uppl., Valda skrifter. Jubileumsupplaga, 1, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1944
Singoalla, 32 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1945
Den siste atenaren, 1, Skrifter. Folkupplaga, 4, 8:o, 315, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 2, Skrifter. Folkupplaga, 5, 8:o, 368, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 1, Skrifter [Wizelius], 5, 8.o, 290, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Den siste atenaren, 2, Skrifter [Wizelius], 6, 8.o, 335, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Dikter, 7–8 tus., Den svenska lyriken, 8:o, 262 s., Sthlm, Bonnier.
Dikter, Skrifter. Folkupplaga, 1, 8:o, 294, (2) s., Sthlm, Bonnier,
– Serien Skrifter. Folkupplaga utgavs i 7 volymer 1945, med anledning av 50-årsdagen av Rydbergs död.
Dikter. Skrifter [Wizelius], 1, 8.o, 274, (2) s., Sthlm, Bonnier.
– Serien Skrifter. Red. och kommenterade av Ingemar Wizelius utgavs i 12 volymer 1945–1946.
Faust och Fauststudier, Skrifter [Wizelius], 2, 8.o, 158, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Fribytaren på Östersjön, 1, Skrifter. Folkupplaga, 2, 8:o, 293, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Fribytaren på Östersjön, 2, Skrifter. Folkupplaga, 3, 8:o, (4), 247 s., Sthlm, Bonnier.
Fribytaren på Östersjön, 1, Skrifter [Wizelius], 3, 8.o, 280, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Fribytaren på Östersjön, 2, Skrifter [Wizelius], 4, 8.o, (4), 231 s., Sthlm, Bonnier.
Romerske kejsare i marmor, Skrifter [Wizelius], 10, 8.o, 228, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla [Jämte:] *De vandrande djäknarne. Bondhistoria* av ”Agricola”, Skrifter. Folkupplaga, 6, 8:o, 187, 160, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla. De vandrande djäknarne. *Bondhistoria* av ”Agricola”, Skrifter [Wizelius], 7, 8.o, 178, 146, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Sägner, berättelser och skisser, Skrifter [Wizelius], 9, 8.o, 300, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Urval ur Viktor Rydbergs diktning, med inledning och förklaringar av John Berg och Rolf Hillman, Skönlitteratur i skolan, 8:o, ix, 149 s., Sthlm, Sv. bokförl. (Bonnier).
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, Skrifter. Folkupplaga, 7, 8:o, 269, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, Skrifter [Wizelius], 8, 8.o, 251, (3) s., Sthlm, Bonnier.

1946
Dikter, 9–13 tus., Den svenska lyriken, 8:o, 262 s., Sthlm, Bonnier.
Konst och litteratur. Tal och uppsatser, Skrifter [Wizelius], 11, 8.o, 261, (4) s., Sthlm, Bonnier.
Kultur och politik. Artiklar och anföranden, Skrifter [Wizelius], 12, 8.o, 305, (3) s., Sthlm, Bonnier
Singoalla, 33 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 8:o, 148, (2) s., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

1947
Faust, 3 uppl., 3 tr., övers. av Viktor Rydberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 15, 8:o, 112 s., Stockholm, Sv. bokförlaget (Bonnier).
Singoalla, 34 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, utg. med inledning och förklaringar av

Josua Mjöberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 68, 8:o, 216, (3) s, 1 pl.-bl., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

Vapensmeden, ny utg., 8:o, 218 s., Sthlm, Lindqvist.

– Lindqvists utgåvor av Rydbergs verk saknas i många kataloger. Denna utgåva av *Vapensmeden* saknas i såväl SBK, Regina, K55 och K62. Detsamma gäller om Lindqvists utgåvor av *Den siste athenaren* och *Fribytaren på Östersjön* samt av *Valda dikter* 1948, 1950, 1951, 1952 och 1966. Dessa utgåvor av *Valda dikter* saknas även i Libris.

1948

Den siste atenaren, 1, ny utg., 8:o, 319 s., Sthlm, Lindqvist.

Den siste atenaren, 2, ny utg., 8:o, 260 s., Sthlm, Lindqvist.

Fribytaren på Östersjön, 1, ny utg., 8:o, 217, (2), s., Sthlm, Lindqvist.

Fribytaren på Östersjön, 2, ny utg., 8:o, 244, (3) s., Sthlm, Lindqvist.

Singoalla, 2 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 8:o, 148, (2) s., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

Tomten, illustr. av Martta Wendelin, 4:o, 16 s. (inkl. omslag), Uppsala (tr. i Sthlm), Lindqvist.

Valda dikter, 8:o, 108 el. 189 s., Sthlm, Lindqvist.

– Olika källor uppger olika sidantal. En källa uppger förlaget Sthlm, Nordqvist.

1949

Dikter, 14–18 tus., Den svenska lyriken, 8:o, 262 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, ny utg., 8:o, 148, (1) s., Sthlm, Lindqvist.

Tomten, tonsatt av Jan Maxby, 2 s., Stockholm, Southern Music.

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, utg. med inledning och förklaringar av Josua Mjöberg, 2 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 68, 8:o, 216, (3) s, 1 pl.-bl., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

Vapensmeden. *Hägringar från reformationstiden*, 27 uppl., Valda skrifter, 1, 8:o, 272, (1) s., Sthlm, Bonnier.

1950

Singoalla, 35 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Tomten, illustr. av Martta Wendelin, ny [2] uppl., 4:o, 16 s. (inkl. omslag), Uppsala (tr. i Sthlm), Lindqvist.

Valda dikter, 8:o, 108 s., Sthlm, Lindqvist.

Viktor Rydberg, Ur svenska litteraturen. Läsebok för skolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 a [*Lille Viggs äfventyr på julafton*], 9 uppl., 8:o, 30 s., Sthlm, Bonnier.

– Uppgifter om 7 och 8 uppl. saknas.

Viktor Rydberg, Ur svenska litteraturen. Läsebok för skolan, utg. af Emil Rodhe, P. J. Thomée, Erik Zimmerdahl, 3 b [Dikter och prosastycken], 9 uppl., 8:o, 69 s., Sthlm, Bonnier.

1951

Faust, 3 uppl., 4 tr., övers. av Viktor Rydberg. Skolupplaga i sammandrag med inledning och kommentar av Edvard Strömberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 8:o, 112 s., Sthlm, Sv. bokförlaget (Bonnier).

Singoalla, 3 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 8:o, 148, (2), Lund, Gleerup.

Valda dikter, 8:o, 117 s., Sthlm, Lindqvist.

1952

Dikter, 19–23 tus., Den svenska lyriken, 8:o, 262 s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 36 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Valda dikter, 8:o, 117 s., Sthlm, Lindqvist.

1953

Den siste atenaren, 1, Skrifter [Wizelius], 5, 8:o, 290, (1) s. Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956]

Den siste atenaren, 2, Skrifter [Wizelius], 6, 8:o, 337, (1), Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956]

Dikter, Skrifter [Wizelius], 1, 8:o, 274, (2) s., Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956]

En vandring i Norge, illustr., Bokvännens julbok, 1953, 8:o, 136, (1) s., Sthlm, Sällskapet bokvännerna, ej i bokh.

Faust och Fauststudier, Skrifter [Wizelius], 2, 8:o, 358, (2) s., Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956].

Fribytaren på Östersjön, 1, Skrifter [Wizelius], 3, 8:o, 280, (1) s., Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956].

Fribytaren på Östersjön, 2, Skrifter [Wizelius], 4, 8:o, 231, (2) s., Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956].

Lille Viggs äventyr på julafton, ny uppl., illustr. av Acke Oldenburg, 8:o, 30 s., Göteborg, Bergendahls boktr., ej i bokh.

Romerska kejsare i marmor, Skrifter [Wizelius], 10, 8:o, 228, (2) s., Sthlm, Bonnier. [anmärkning i SBK: utg. 1956].

1954

Faust, 3 uppl., 5 tr., övers. av Viktor Rydberg. Skolupplaga i sammandrag med inledning och kommentar av Edvard Strömberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 8:o, 112 s., Sthlm, Sv. bokförlaget (Bonnier).

Singoalla, 37 uppl., Valda skrifter, 5, 8:o, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.

Singoalla, 4 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 8:o, 148, (2), Lund, Gleerup.

Tomten, illustr. av Martta Wendelin, ny [3] uppl., 8:o, (14) s., Sthlm, Lindqvist.

1955

Singoalla, De klassiska ungdomsböckerna, 8:o, 155 s., Uppsala, Lindblad.

Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 1–12 tus., Svalans svenska klassiker, 8:o, 370, (1), Sthlm, Bonnier.

Valda dikter, 8:o, 110 s., Sthlm, Lindqvist.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, utg. med inledning och förklaringar av Josua Mjöberg, 3 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 68, 8:o, 216, (3) s, 1 pl.-bl., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

1956
Dikter, 24–26 tus., Den svenska lyriken, 261, (1) s., 4 pl.-bl., Sthlm, Bonnier.
– Fr.o.m. 1956 uppges ej längre format i SBK.
Lille Viggs äventyr på julafton, illustr. av Yngve Salander, 33, (1) s., Uppsala, Appelbergs boktr., 350 numr. ex.
Singoalla, 5 tr, utg. med inledning och förklaringar av Algot Werin, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 148, (2), Lund, Gleerup.
Singoalla, 38 uppl., Valda skrifter, 5, 179, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 9–12 tus., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, 369, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Sägner, berättelser och skisser, ny tr., Skrifter [Wizelius], 9, 299, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, ny tr., Skrifter [Wizelius], 8, 250, (3) s., Sthlm, Bonnier.

1957
Ett äventyr i finska skärgården. Ur en konstnärs dagbok [utg. av Hans Lindström], 48 s., Uppsala, Appelbergs boktr, ej i bokh.
Lille Viggs äventyr på julafton, illustr. av Jenny Nyström, 27 s., Uppsala, Lindblad.
Positivspelarne, utg. av Hans Lindström, 330 s., Uppsala, Lindblad.
Singoalla, med inledning, ordförklaringar och arbetsuppgifter av Örjan Lindberger och Nils Sylvan, Skönlitteratur i skolan, xv, 183, (1) s., Sthlm, Sv. bokförl. (Bonnier).
Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 13–19 tus., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, 369, (2) s., Sthlm, Bonnier.
Vampyren, utg. av Hans Lindström, 134 s., Uppsala, Lindblad.
Vapensmeden, 263, (1) s., Sthlm, Harrier.

1958
Lille Viggs äventyr på julafton, ny [2] uppl., illustr. av Jenny Nyström, 27 s., Uppsala, Lindblad.

1959
Faust, 3 uppl., 6 tr., övers. av Viktor Rydberg. Skolupplaga i sammandrag med inledning och kommentar av Edvard Strömberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 8:o, 112 s., Sthlm, Sv. bokförlaget (Bonnier).
Singoalla, Bonnierbiblioteket, 156, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Singoalla, med inledning, ordförklaringar och arbetsuppgifter av Örjan Lindberger och Nils Sylvan, 2 tr., Skönlitteratur i skolan, xv, 183, (1) s., Sthlm, Sv. bokförl. (Bonnier).

1960
Fribytaren på Östersjön, bearb. av Staffan Andræ, omslag och illustr. av Gösta Kriland, Saga: Pelarböckerna, 382, 290 s., Sthlm, Sv. läraretidn.

Singoalla, 6 tr, utg. med inledning och förklaringar av Algot Werin, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 148, (2), Lund, Gleerup.
Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 1–3 uppl., (32) s., Rabén & Sjögren. [deluppl. Helsingfors, Söderström]

1961
Lille Viggs äventyr på julafton, efter Viktor Rydbergs julberättelse, dramatiserad av Maj Nordenswan-Samzelius, särtr. ur *Jorden runt*, 19, (1) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.
Singoalla, 207, (1) s., Sthlm, Harrier.
Singoalla, med inledning, ordförklaringar och arbetsuppgifter av Örjan Lindberger och Nils Sylvan, 3 tr., Skönlitteratur i skolan, xv, 183, (1) s., Sthlm, Sv. bokförl. (Bonnier).
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, utg. med inledning och förklaringar av Josua Mjöberg, 4 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 68, 8:0, 219, (3) s, 1 pl.-bl., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

1962
Dikter, 27–29 tus., Den svenska lyriken, 261, (1) s., Sthlm, Bonnier.
Faust, 3 uppl., 6 tr., övers. av Viktor Rydberg. Skolupplaga i sammandrag med inledning och kommentar av Edvard Strömberg, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 112 s., Stockholm, Sv. bokförlaget (Bonnier).
– Denna *Faust*-utgåva har samma upplage- och tryckningsnummer som *Faust*-utgåvan 1959. Troligen avses här en ny emission av samma impression.
Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 20–28 tus., 371 s., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, Sthlm, Bonnier.
Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 4 uppl., (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.
Ur Viktor Rydbergs lyrik, med inledning, ordförklaringar och förslag till studieuppgifter av Rolf Hillman, Skönlitteratur i skolan, (3), 89, (2) s., Sthlm, Sv. bokförl. (Bonnier).

1963
Vandringar i Göteborg, illustr., [utg. av] Albert Ekmans fond, Göteborg, 88, (5) s., Göteborg, utg. Akad.-förl./Gumpert (distr.), 950 numr. ex.
Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, Aldus klassiker, 10, 186 s., Aldus/Bonnier.

1964
Singoalla, utg. med inledning och förklaringar av Algot Werin, 7 tr, Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 67, 148, (2), Lund, Gleerup. [anmärkning i SBK: utg. 1956].
Singoalla, Silverböckerna, 207, (1) s., Sthlm, Folket i bild [Seelig].
Singoalla, med arbetsuppgifter av Sune Martinson, Litteraturserien, 5, 223, (1) s., Sthlm, Liber.
Singoalla, med inledning, ordförklaringar och arbetsuppgifter av Örjan Lindberger och Nils Sylvan, 4 tr., Skönlitteratur i skolan, xv, 183, (1) s., Sthlm, Sv. bokförl. (Bonnier).
Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 29–34 tus., 367 (2) s., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, Sthlm, Bonnier.

1965

Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden, utg. med inledning och förklaringar av Josua Mjöberg, 5 tr., Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening, 68, 8:o, 219, (3) s, 1 pl.-bl., Lund (tr. i Malmö), Gleerup.

1966

Det forna Jönköping. Skiss. Med 2:ne stentryck: plan af det gamla Jönköping samt ritning af dess fransiscanerkloster, illustr., särtr. ur *Svea*, nytr. av 1880 års orig.-uppl., 28 s., Jönköping, Bergmans bokh.

Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 35–40 tus., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, 367, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Valda dikter, 8:o, 184 s., Sthlm, Lindqvist.

1968

Singoalla, utg. av Ingemar Wizelius, Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamfundet, 18, 8:o, 51, (2); [titelblad till 18], (3) s., Sthlm, samf., 7 kr [hft. 4 av 4 [289–340], jfr 1941].

1969

Singoalla, omslag och illustr. av Svenolov Ehrén, Bokklubben Vår Bok, 220, (1) s., Sthlm, Norstedt.

Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 41–43 tus., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, 367, (2) s., Sthlm, Bonnier.

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 5 uppl., (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1970

Singoalla [med ordförklaringar], Elevbiblioteket, 159, (1) s., Sthlm, Prisma: Skolvärlden (Solna, Seelig), inkl. elevhäfte (utarb. av Gösta Åberg), 16 s. (Inlagan även utg. i serien Prisma.)

– I denna utgåva ingick också en lärarhandledning om 4 bl (Duplic).

Singoalla [med ordförklaringar], 159, (1) s., Sthlm, Prisma (Solna, Seelig). [deluppl. Helsingfors, Söderström]

1972

Lille Viggs äfventyr på julafton, illustr, av Jenny Nyström [faksimil av orig.-uppl. 1875], 20, (2) s., Göteborg, Rundqvist.

1973

Göteborg framställdt i taflor, tio motiv efter C. G. Berger och L. Messmans 1859 utgivna litografier, 40 cm., 10 pl.-bl., Göteborg, Rundqvist, i mapp. [Textbilaga. Med skildringar av Victor Rydberg och J. Björklund, 8 s.] [På titelbl. felaktigt: J. Björklund]

Vår dröm är frihet. En Viktor Rydbergbok, inledning och urval av Hans Granlid, 356, (1) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1975

Singoalla, illustr. av Carl Larsson, Bra klassiker, 197, (2), (25) s., pl.-bl., Höganäs (tr. i Österrike), Bra böcker (tills. med 1 annan bok), ej i bokh.

Singoalla, illustr. av Carl Larsson, 206, (2) s., Uddevalla, IBA.

1977

Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, 44–46 tus., Bokklubben Svalan: Svalans svenska klassiker, 20 cm., 367, (2) s., Sthlm, Bonnier, inb. 60 kr.

– Fr.o.m. 1971 uppges i SBK format i centimeter.

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 5 uppl., 2 tr., 22 x 27 cm, (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1978

Betlehems stjärna, tonsatt av Alice Tegnér, 1 part. [2 s.], Sthlm, Nordiska musikförlaget.

Singoalla, ny utg., ny [2] uppl., 21 cm., 205, (1) s., Sthlm, Harrier.

1980

Lille Viggs äventyr på julafton, illustr. av Harald Wiberg, 28 x 39 cm., 32, (2) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1981

Singoalla, illustr. av Carl Larsson, ny utg., 21 cm., 197, (1) s., (25) pl.-bl., Höganäs, Bokhuset.

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 5 uppl., 3 tr., 22 x 27 cm, (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1982

Medeltidens magi, ny tr. [faksimil av 4 [bok-]uppl., Sthlm, Bonnier, 1917], 19 cm., 154 s., Göteborg, Vinga.

Singoalla, med inledning, ordförklaringar och arbetsuppgifter av Örjan Lindberger och Nils Sylvan, 5 tr., Skönlitteratur i skolan, 20 cm., xv, (1), 183, (1) s., Sthlm, Esselte studium.

1983

Fädernas gudasaga, illustr. av John Bauer, ny utg., Niloe-biblioteket: Lila serien, 24 cm., 219 s., Uddevalla, Niloe.

Lille Viggs äventyr på julafton, illustr. av Harald Wiberg, 2 uppl., 20 x 28 cm., 30, (4) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

Singoalla. Romantisk sagodikt, ny utg., illustr. av Carl Larsson, med inledning av Sven Delblanc, Gidlunds klassiker för ungdom, 21 cm., 169 s., Sthlm, Gidlund.

1984

Fädernas gudasaga, illustr. av John Bauer, ny utg., ny tr., Niloe-biblioteket: Lila serien, 24 cm., 219 s., Uddevalla, Niloe.

Singoalla, illustr. av Carl Larsson, ny utg., Niloe-biblioteket: Färgserien, 24 cm., 218, (2) s., Uddevalla, Niloe.

Singoalla. Vapensmeden. Ur Romerska kejsare i marmor. Dikter, ny utg., Svalans svenska klassiker, 20 cm., 367, (2) s., Sthlm, Bonnier (tills. med 5 andra böcker).

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 5 uppl., 4 tr., 22 x 27 cm, (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1987

Singoalla. Romantisk sagodikt, ny utg., Bonnier pocket, 18 cm., (9), 144 [12–156], (6) s., Sthlm, Bonnier.

1988

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 6 uppl., 22 x 28 cm, (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

1989

Romerska kejsare i marmor, ny utg., 19 cm., 165 s., Göteborg, Minerva.

1991

Singoalla, illustr. av Carl Larsson, bearb. av Margareta Grogarn, 1 uppl., LK: Lätta klassiker, 21 cm., 141, (3) s., Gusum, Hegas.

1992

Singoalla, med inledning, ordförklaringar och arbetsuppgifter av Örjan Lindberger och Nils Sylvan, 1 uppl., 6 tr., Skönlitteratur i skolan, 20 cm., xv, (1), 183, (1) s., Sthlm, Almqvist & Wiksell.

1993

Sagan om svärdet. Grunddragen av ett mytologiskt epos från den germanska hedendomens sista årtusende, illustr., utg. av Lars Krumlinde i samarbete med Viktor Rydberg-sällskapet, 20 cm., 220, (4) s., Höganäs, Wiken.

Vi ses igen. We'll meet again. Auf wiederseh'n, illustr. och tonsatt av Håkan Stahre, övers. till engelska av Stig Svensson, 38 s., Tenhult, Artsam.

1994

Betlehems stjärna, tonsatt av Alice Tegnér, 1 part. [4 s.], arr. För manskör av Robert Sund, Gehrmans kvartett-bibliotek, 417, Sthlm, Gehrman.

Singoalla, ny utg., 18 cm., 141, (1) s., Lund, Klassikerförl. NGM.

Singoalla, illustr av Carl Larsson, ny utg., 2 uppl. [1 uppl. på Niloes förlag 1984], med efterskrift av Per-Arne Henricson, 1894 års uppl. något moderniserad samt dessutom första och sista kapitlet ur 1857 års upplaga, Alla tiders klassiker, 22 cm., 232, (3) s., Sthlm, Klassikerförl., Natur och kultur [distributör], ej i bokh. (för skolbruk).

Singoalla, illustr av Carl Larsson, ny utg., 3 uppl. [1 uppl. på Niloes förlag 1984], med efterskrift av Per-Arne Henricson, 1894 års uppl. något moderniserad samt dessutom första och sista kapitlet ur 1857 års upplaga, 22 cm., 232, (3) s., Sthlm, Klassikerförl.

1995

Betlehems stjärna, tonsatt av Alice Tegnér, arr. Stig Gustafson, 1 part. [14 s.], Karlskoga, Lema.

Gläns över sjö och strand ["Betlehems stjärna"], tonsatt av Alice Tegnér, arr. Lennart Hultin, 1 part. [2 s.], Klockrike, Noteria.

1996

Dikter, under redaktion av Örjan Lindberger och med inledning av Lars Forssell, Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien, 22 cm., xxi, (1), 254 s., Sthlm, Atlantis.

Viktor Rydberg ser på sig själv. En liten ofrivillig självbiografi, illustr., urval och layout av Magnus Engberg, 21 cm., 24 s., Jönköping, Kulturförvaltningen.

Tomten, tonsatt av Erland von Koch, 1 part. [4 s.], Gehrmans kör-bibliotek, 593, Sthlm, Gehrmans musikförlag.

1997

Gläns över sjö och strand ["Betlehems stjärna"], tonsatt av Ivar Widéen, 1 part. [1 s.], Sthlm, Sveriges körförbund.

1998

Framtidsutsikter. Tankar och visioner inför kyrkomötet 1868 om en modern kyrka, Ur: *Framtiden. Tidskrift för fosterländsk odling*, Årg. 1, 1868, 21 cm., (35) s., Sthlm (H. Renling [Box 4404]), Metamorfos.

Singoalla, illustr. av Carl Larsson, bearb. av Margareta Grogarn, 2 uppl., LK: Lätta klassiker, 21 cm., 141, (3) s., Gusum, Hegas.

1999

Gläns över sjö och strand ["Betlehems stjärna"], tonsatt av Ivar Widéen, arr. Ulf Samuelsson, 7 s., Sthlm, Verbum.

Gläns över sjö och strand ["Betlehems stjärna"], tonsatt av Ivar Widéen, bearb. för trestämmig blandad kör, flöjt och orgel av Rune Elmehed, 1 part. [3 s.], Västerås, Cantate.

2001

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 7 uppl., 22 x 28 cm, (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

2003

Gläns över sjö och strand ["Betlehems stjärna"], tonsatt av Ivar Widéen, arr. Karin Eklundh, Damkör, 1 part. [1 s.], Göteborg, Bo Ejeby förlag.

Tomten, illustr. av Harald Wiberg, 7 uppl., ny tr., 22 x 28 cm, (32) s., Sthlm, Rabén & Sjögren.

– 7 uppl. trycktes även 2005 (3 tr.) och 2006 (4 tr.).

Register till bibliografin över verk av Viktor Rydberg, utgivna 1896–2003

Betlehems stjärna (äv. *Gläns över sjö och strand*): 1978, 1994, 1995 (2), 1999 (2), 2003
Bibelns lära om Kristus: 1898, 1904, 1916, 1918, 1920 (2), 1923, 1925
Brev från Viktor Rydberg, 1: 1923
Brev från Viktor Rydberg, 2: 1925
Brev från Viktor Rydberg, 3: 1926

De vandrande djäknarne: 1896, 1902, 1911, 1915, 1918 (2), 1919, 1920, 1922, 1925, 1927, 1945 (2)
Den siste athenaren (äv. *Den siste atenaren*): 1898, 1906, 1912, 1914, 1918, 1919 (3), 1921, 1924, 1925, 1928 (2), 1930, 1932, 1945 (2), 1948, 1953
Det forna Jönköping: 1966
Det sköna och dess lagar: 1901
Dikter: 1896, 1899, 1903, 1909, 1910, 1911, 1913 (2), 1916, 1917, 1918, 1919 (2), 1920 (2), 1922, 1923, 1925 (2), 1926, 1928 (2), 1929, 1930 (2), 1932, 1943, 1945 (3), 1946, 1949, 1952, 1953, 1956, 1962
Dikter. Romerska sägner (skolupplaga): 1897, 1903, 1912
En vandring i Norge: 1953
Ett äventyr i finska skärgården: 1957
Faust (äv. *Bilder ur Goethes Faust*, *Faust. Sorgespel*, *Faust. Sorgespelets första del* och *Goethes Faust*): 1897, 1921, 1928, 1932, 1935, 1937, 1942, 1947, 1951, 1954, 1959, 1962
Faust och Fauststudier: 1897, 1909, 1915, 1918, 1919, 1920, 1921, 1925, 1927, 1945, 1953
Filosofiska fragment: 1928
Filosofiska föreläsningar, 1: 1900
Filosofiska föreläsningar, 2: 1900
Filosofiska föreläsningar, 3: 1900
Filosofiska föreläsningar, 4: 1901
Framtidsutsikter: 1998
Fribytaren på Östersjön: 1896, 1910, 1912, 1915, 1917, 1918, 1919, 1920, 1922 (2), 1924, 1925, 1927 (2), 1928, 1929, 1932, 1945 (2), 1948, 1953, 1960
Fädernas gudasaga: 1898, 1906, 1913, 1917, 1918, 1921 (2), 1923, 1925, 1926, 1927, 1983, 1984
Grubblaren (Facsimile efter originalmanuskriptet.): 1900
Göteborg framställdt i taflor: 1973
Konst och litteratur: 1946
Kultur och politik: 1946
Kulturhistoriska föreläsningar, 1: 1903
Kulturhistoriska föreläsningar, 2: 1903
Kulturhistoriska föreläsningar, 3: 1904
Kulturhistoriska föreläsningar, 4: 1905
Kulturhistoriska föreläsningar, 5: 1905
Kulturhistoriska föreläsningar, 6: 1906
Lille Viggs äventyr på julafton: 1906, 1907, 1916, 1922, 1926, 1932, 1942, 1953, 1956, 1957, 1958, 1961, 1972, 1980, 1983
Medeltidens magi: 1896, 1902, 1917, 1918, 1920, 1921, 1924, 1926, 1982
Positivspelarne: 1957
Romerska sägner om apostlarna Paulus och Petrus: 1906, 1913, 1921, 1924, 1928, 1929, 1931, 1932
Romerske kejsare i marmor (äv. *Romerska kejsare i marmor*): 1897, 1907 (3), 1913 (2), 1915, 1918, 1919 (2), 1920, 1922, 1925, 1926, 1945, 1953, 1989
Sagan om svärdet: 1993
Singoalla: 1896, 1897, 1902, 1904, 1906, 1909, 1913, 1915, 1917, 1918, 1919 (3), 1920 (2), 1922, 1923 (2), 1924, 1926, 1927, 1928 (2), 1929, 1932, 1933, 1937 (2), 1942, 1944, 1945 (2), 1946 (2), 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1954 (2), 1955, 1956 (3), 1959 (2), 1960, 1961 (2), 1962, 1964 (5), 1966, 1968, 1969 (2), 1970 (2), 1975 (2), 1977, 1978, 1981, 1982, 1983, 1984 (2), 1987, 1991, 1992, 1994 (3), 1998

Sägner, berättelser och skizzer: 1897, 1907, 1918, 1919 (2), 1922, 1926, 1945, 1956
Tomten: 1948, 1949, 1950, 1954, 1960, 1962, 1969, 1977, 1981, 1988, 2001, 2003
Uppsatser, Barndomsminnen, Tal m. m.: 1913, 1924, 1928, 1932
Ur Viktor Rydbergs lyrik, Skönlitteratur i skolan: 1962
Urval ur Viktor Rydbergs diktning, Skönlitteratur i skolan: 1945
Valda dikter: 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1966
Vampyren: 1957
Vandringar i Göteborg: 1963
Vapensmeden: 1896, 1900, 1905, 1909, 1912 (2), 1915, 1916, 1917, 1918, 1919 (2), 1920, 1922, 1924 (2), 1926 (2), 1929 (2), 1932, 1935, 1940, 1943, 1945 (2), 1947 (2), 1949 (2), 1955, 1956 (2), 1957, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1969, 1977, 1984
Varia, 1: 1898, 1910, 1918, 1921 (2), 1924, 1926
Varia, 2: 1899, 1910, 1919, 1921 (2), 1924, 1926
Vi ses igen: 1993
Viktor Rydberg, Ur vår tids litteratur, 3 a: 1906, 1910, 1916, 1921, 1922, 1927, 1950
Viktor Rydberg, Ur vår tids litteratur, 3 b: 1906, 1910, 1916, 1920, 1922, 1924, 1929, 1935, 1950
Vår dröm är frihet: 1973

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

1. Otryckt material av Viktor Rydberg

Stockholm, Kungl. biblioteket (KB)
Viktor Rydberg-samlingen

Rydberg, Viktor, ”Anteckningar i rasfrågan och Den hvita rasens framtid”, KB:L40:45
–, [Anteckningsbok i litet oktavformat med påskriften ”Dagbok för contor”], L40:10
–, [Anteckningsbok i kvartoformat med påskriften ”Viktor Rydberg”], L40:12
–, [Brev till Carl Otto Borchsenius, 12.5.1887], i KB:L40:155, Borchsenius (separat volym, ej att förväxla med L40:155, A–H), bladen paginerade 1–4
–, [Brev till Hugo Geber, 22.6.1892], i KB:L40:155, bladen paginerade 1–2
–, [Brev till Ola Hansson, odaterat], i KB:L40:155, bladen paginerade 1–5
–, [Brev till Ola Hansson, 22.2.1892], i KB:L40:155, 1 blad
–, [Brev till Verner von Heidenstam, 2.5.1888], i KB:L40:155, bladen paginerade 1–2
–, [Visitkort till Verner von Heidenstam, midsommarafton 1889], i KB:L40:155, 1 blad
–, [Brev till Ellen Key, 16.3.1889], i KB:L40:154:1, 1 ark samt koncept (1 ark)
–, [Brev till J[ohan]. A[ugust]. Lundell, 2.4.1893], i KB:L40:155, 1 blad
–, [Brev till Mathilde Mann, 7.3.1892], i KB:L40:155, 1 blad
–, [Brev till Frans von Schéele, 15.4.1895.], i KB:L40:155, 1 blad
–, [Brev till Teodor Torbjörnson, 25.5.1891], i KB:L40:155, bladen paginerade 1–2
–, ”Föreläsningar vid Stockholms högsk. 1892”, i KB:L40:88, manuskriptet daterat 20.9.1892, bladen paginerade 1–9
–, ”Fragment av manuskript till VAPENSMEDEN”, i KB:L40:31:1, bladen paginerade med sidhänvisning till motsvarande stycken i Karl Warburgs utgåva av *Vapensmeden* i serien Skrifter
–, ”Fragment och utkast till VAPENSMEDEN”, i KB:L40:31:2, 6 blad, ej paginerade (utom i ett fall då sidhänvisning finns till motsvarande stycke i Karl Warburgs utgåva av *Vapensmeden* i serien Skrifter)
–, ”Efterskrift till Den nya Grottesången. (Koncept med rättelser och ändringar jämte utkast till en kompletterande ’Anmärkning’, som aldrig införlivats med den slutliga texten.)”, i KB:L40:23:7, 5 blad

Jönköping, Viktor Rydbergmuseet

–, [Brev till Mortimer Hærén, 8.8.1892]

2. Övrigt otryckt material

Göteborg, Göteborgs universitetsbibliotek
Hedlundska samlingen

Kontrakt mellan Viktor Rydberg och Albert Bonniers förlag, 23.5.1881
Kontrakt mellan Viktor Rydberg och Albert Bonniers förlag, 9.3.1885
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 14.2.1896
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Hugo Geber, 9.4.1896
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 23.9.1899
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 4.10.1900
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag 12.2.1907
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 8.3.1911
Kontrakt mellan Susen Rydberg och Albert Bonniers förlag, 24.1.1918
Kontrakt mellan Susen Rydbergs sterbhus och Albert Bonniers förlag, 4.7.1932

Stockholm, Albert Bonniers förlagarkiv (BFA)

Arbetsbok för Albert Bonniers förlag
Upplagebok för Albert Bonniers förlag, 1888–1898

Stockholm, Kungl. biblioteket
Viktor Rydberg-samlingen

Geber, Hugo, [Brev till Viktor Rydberg, 17.8.1895], blad 359–360 i KB:L40: Brevsamling 6
–, [Brev till Viktor Rydberg, 2.9.1895], blad 361 i KB:L40: Brevsamling 6
–, [Brev till Viktor Rydberg, 14.9.1895], blad 362 i KB:L40: Brevsamling 6
–, [Brev till Susen Rydberg, 19.11.1895], blad 365 i KB:L40: Brevsamling 6
Hærén, Mortimer, [Brev till Viktor Rydberg, 16.7.1887], blad 308 i KB:L40: Brevsamling 9 (ej att förväxla med Rydberg, Viktor, [Anteckningsbok], KB:L40:9)
–, [Brev till Viktor Rydberg, 24.8.1887], blad 310–312 i KB:L40: Brevsamling 9
–, [Brev till Viktor Rydberg, 12.6.1891], blad 330–333 i KB:L40: Brevsamling 9
–, [Brev till Viktor Rydberg, 28.12.1891], blad 334–339 i KB:L40: Brevsamling 9
–, [Brev till Viktor Rydberg, 24.6.1892], blad 340–343 i KB:L40: Brevsamling 9
–, [Brev till Viktor Rydberg, 14.8.1892], blad 346–349 i KB:L40: Brevsamling 9
Key, Ellen, [Brev till Viktor Rydberg, 17.3.1889], blad 225–226 i KB:L40: Brevsamling 10
Rydberg, Susen, [Brev till Karl Warburg, 15.1.1896], blad 448–451 i KB:V27:19
–, [Brev till Karl Warburg, 20.1.1896], blad 451–453 i KB:V27:19
–, [Brev till Karl Warburg, 2.2.1896], blad 453–457 i KB:V27:19
–, [Brev till Karl Warburg, 19.2.1896], blad 457–459 i KB:V27:19
–, [Brev till Karl Warburg, 25.3.1896], blad 459–461 i KB:V27:19
–, [Brev till Karl Warburg, 29.3.1896], blad 462–464 i KB:V27:19
–, [Brev till Karl Warburg, pingstdagen 1896], blad 464–465 i KB:V27:19
Schenström, Rolf, [Brev till Viktor Rydberg, 12.12.1894], blad 341–342 i KB:L40: Brevsamling 16

–, [Brev till Viktor Rydberg, 18.9.1895], blad 343 i KB:L40: Brevsamling 16
–, [Brev till Viktor Rydberg, odaterat], blad 345–346 i KB:L40: Brevsamling 16
–, [Brev till Viktor Rydberg, odaterat], blad 347 i KB:L40: Brevsamling 16

Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva
Professor Anton Blancks samling

Håkanson, Stig, *Traditionalismen i Viktor Rydbergs Vapensmeden*, licentiatavhandling ventilerad 1938, okat., låda 505b

3. Tryckt material av Viktor Rydberg

Rydberg, Viktor, *Wampyren* (Jönköping, 1848, *Jönköpingsbladet*, 7 mars–15 juli)
–, *Positivspelarne* (Jönköping, 1851, *Jönköpingsbladet*, 4 januari–7 juni)
–, *De vandrande djäknarne. Bondhistoria* af Agricola (Göteborg, 1856, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning*, 2 april–5 maj)
–, *Fribytaren på Östersjön. Svenskt original* (Göteborg, 1857, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning*, 9 januari–26 maj) [= 1857a]
–, ”Singoalla. Romantisk Sagodikt af Victor Rydberg”, i *Aurora. Toilette-Kalender*, 1858 (Göteborg, 1857), s. 17–152 [= 1857b]
–, *Den siste athenaren* (Göteborg, 1859, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning*, 5 februari–8 juli)
–, *Bibelns lära om Kristus. Samvetsgrann undersökning* (Göteborg, 1862)
–, ”Till litteratören Axel Krook”, i Axel Krook, *Tro och otro. En teckning* med ett inledande förord af Victor Rydberg i form af svar på förf:s tillegnan (Stockholm, 1864) [= 1864a]
[–,] [recension av Axel Krook, *Tro och otro. En teckning* med ett inledande förord af Victor Rydberg i form af svar på förf:s tillegnan (Stockholm, 1864)] [osign.], i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 24.12.1864 [= 1864b]
–, *Dimmor. Fantasier och historier* af Victor Rydberg, 1: *Singoalla* (Göteborg, 1865)
–, *Romerska sägner om Paulus och Petrus* (Stockholm, 1874)
–, *Singoalla. En fantasi* (Göteborg, 1876)
–, *Dikter. Första samlingen* (Stockholm, 1882) [= D1]
–, *Undersökningar i germanisk mythologi* (Stockholm, 1886–1889)
–, *Fädernas gudasaga. Berättad för ungdomen* (Stockholm, 1887)
–, ”Till inledning”, i Edwin Arnold, *Asiens ljus eller den stora försakelsen. Gautamas, buddhismens stiftares, lif och lära*, övers. Victor Pfeiff (Stockholm, 1888), s. V–XXXIV [= 1888a]
–, ”Vårdträdet”, i *Runa. Minnesblad från Nordiska museet 1888*, utg. Artur Hazelius (Stockholm, 1888), 65–69 [= 1888b]
–, ”Om ting och fenomen ur empirisk synpunkt” (1890), efterord till Samuel Laing, *Vår tids vetande och tänkande. En framställning af de förnämsta resultaten af den nyare forskningen inom tingens och andens värld i deras inbördes förhållande till hvarandra*, övers. Pontus Dahlander och Mauritz Boheman (Stockholm, 1890), s. 1–47 (separat paginering) [= 1890a]
–, ”Realisten Åbrandsson”, i *Svea. Folk-kalender*, 1891 (Stockholm, 1890), s. 94–105 [= 1890b]

–, ”Visor ur en berättelse från reformationstiden”, *Svensk tidskrift*, 1891, utg. Frans von Schéele (Stockholm, 1891), s. 193–196 [= 1891a]
–, *Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden* (Stockholm, 1891) [= V]
–, *Dikter. Andra samlingen* (Stockholm, 1891) [= D2]
–, ”Idealerna och guldet”, i *Jul. Utgifven af Konstnärsklubben* 1891 (Stockholm, 1891), s. 16 [= 1891b]
–, *Om hjältesagan å Rökstenen*, *Kungliga vitterhets-, historie-, och antiqvitetsakademiens handlingar*, 11:6 (Stockholm, 1892) [= 1892a]
–, *Den siste athenaren*, 5 uppl. (Stockholm, 1892) [= 1892b]
–, ”I halfslummern”, *Ord och bild. Illustrerad månadsskrift*, 1893 (Stockholm, 1893), s. 302–306 [= 1893a]
–, ”Fantasmer ur verkligheten”, i *Svea. Folkkalender*, 1894 (Stockholm, 1893), s. 32–41 [= 1893b]
–, ”I skymningen”, i *Jul. Utgifven af Konstnärsklubben* 1893 (Stockholm, 1893), s. 4–6 [= 1893c]
–, *Singoalla* (Stockholm, 1894) [= 1894a]
–, ”I dörren”, förord till Axel Klinckowström, *Svipdag Egilssons saga* (Stockholm, 1894), s. V–XIII [= 1894b]
–, ”Inledande afhandling om den mekaniska världsteorien”, i Richard Wimmer, *Hvad är sanning?*, övers. Anna Forsell (Stockholm, 1894), s. V–XXX [= 1894c]
–, *Varia. Tankar och bilder* (Stockholm, 1894) [= 1894d]
–, *Om nakenhet och klädselsätt. Med anledning af striden om Oscar Björcks frismålningar i Operakällaren* (Stockholm, 1895)
–, ”Den hvita rasens framtid. Inledande afhandling”, förord till Benjamin Kidd, *Den sociala utvecklingen*, övers. Oscar Heinrich Dumrath (Stockholm, 1895), s. I–XXXVI [= HRF]
–, ”Jungfru Maria i rosengård”, *Julklockan. Läsning för jul och nyår*, 1895 (Stockholm, 1895) [ej sidnummer]
–, ”Konstnären och konstverket, i *Jul. Utgifven af Konstnärsklubben* 1895 (Stockholm, 1895), s. 10–11
–, ”Vandringsmän”, i *God jul! Hälsning från Kristliga Föreningen af Unge Män i Stockholm* (Stockholm, 1895) [ej sidnummer]
–, *Filosofiska föreläsningar. IV. Antropologi och moralfilosofi* (Stockholm, 1901)
–, *Kulturhistoriska föreläsningar*, 1–3 (Stockholm, 1903–1906)
–, *Brev från Viktor Rydberg*, i urval utgivna av Erik Haverman, 1–3 (Stockholm, 1923–1926)

4. Övrigt tryckt material

–m– [sign.], ”Från allmänheten: Vapensmeden om kristendom och kultur”, i *Aftonbladet*, 11.1.1892,
–pt–, ”Vapensmeden”, i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 5.12.1891
–st– [sign.], ”Viktor Rydbergs testamente”, i *Nya Dagligt Allehanda*, 7.12.1895
Adorno, ”Spätstil Beethovens”, i *Beethoven. Philosophie der Musik*, utg. Rolf Tiedemann (Frankfurt am Main, 1993), s. 180–183
Ahlenius, Holger, ”Från Lund och Uppsala”, i *Bonniers litterära magasin*, 1954:6, s. 492 ff
Ambjörnsson, Ronny, *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896* (diss. Göteborg, 1974)

Appiah, Kwame Anthony, ”Racisms”, i *Anatomy of Racism*, red. David Theo Goldberg (Minneapolis, 1990), s. 3–17
Arvidsson, Stefan, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap* (diss. Lund; Eslöv, 2000)
Askaner, Sune, *Singoalla. En introduktion till filmatiseringen av Viktor Rydbergs roman Singoalla* (Lund, 1961)
Bachtin, Michail, *Det dialogiska ordet*, övers. Johan Öberg (Gråbo, 1991)
Bal, Mieke, *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*, 2 ed. (Toronto, 1997)
Barbé, Emile, ”La Lutte ethnographique et économique des Blancs et des Jaunes”, i *Revue scientifique (Revue rose)*, red. Charles Richet, 21.10.1893 (Paris, 1893), s. 513–520
Baumlin, James S., ”Ethos”, i *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (New York, 2001), s. 263–277
Beckman, Ernst, ”Tendens och skönhet. Anteckningar” i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och Industri*, 1892, s. 351–364
Benjamin, James, ”Deliberative Oratory”, i *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, red. Theresa Enos (New York/London, 1996), s. 171 f
Bergqvist, Herman, *I böckernas värld. Minnen och anteckningar från en femtiotreårig verksamhet i Albert Bonniers bokförlag* (Stockholm, 1950)
Berman, Marshall, *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity* (New York, 1982)
–, *Allt som är fast förflyktigas*, övers. Gunnar Sandin (Lund, 1987)
Beyer, Nils, [recension av *Singoalla*], i *Morgon-Tidningen* 14.12.1949
Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap* (diss. Lund; Stockholm, 1946)
–, *Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik*, 6 uppl. (Stockholm, 1970)
Blair, Don, *The New Harmony Story* (New Harmony, 1967)
[Blanche, Thore], ”Ett par timmar hos Viktor Rydberg” [sign. T.B.], i *Aftonbladet*, 24.9.1895
Bonnier, Albert [sign.], ”Anmälan”, tryckt på baksidan av femte häftet i serien Valda skrifter av Viktor Rydberg (Stockholm, 1912)
Bonnier, Karl Otto, *Bonniers. En bokhandlarefamilj. Anteckningar ur gamla papper och ur minnet*, 3: *Adolf Bonnier och hans bröder* (Stockholm, 1930)
–, *Bonniers. En bokhandlarefamilj. Anteck ingar ur gamla papper och ur minnet*, 4: *Mannen och förlagsfirman under 1880- och 1890-talen* (Stockholm, 1931)
Booth, Wayne C[layson]., *The Rhetoric of Fiction* (Chicago, 1961)
Bourdieu, Pierre, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* (Paris, 1992)
–, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, övers. Johan Stierna, Symposion Bibliotek, Moderna franska tänkare, 31 (Stockholm/Stehag, 2000)
Brink, Lars, *Gymnasiets litterära kanon. Urval och värderingar i läromedel 1910–1945*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 30 (diss. Uppsala, 1992)
Broberg, Gunnar, ”Statens institut för rasbiologi. Tillkomståren”, i *Kunskapens trädgårdar. Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*, red. Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson och Karin Johannisson, (Stockholm, 1988), s. 178–221
–, ”Rashygienens väg till det svenska folkhemmet”, i Gunnar Broberg och Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige* (Stockholm, 1991)
Burman, Anders, ”Viktor Rydberg och materialismen”, i *Vetenskap och historia. Sju es-*

säer, red. Ingemar Nilsson (Göteborg, 1999), s. 95–118
Bushman, Donald E., ”Example”, i *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, red. Theresa Enos (New York/London, 1996), s. 247
Böök, Fredrik, ”Vapensmeden” [med anledning av nyutgåvan av Viktor Rydbergs samlade skrifter, redigerade av Ingemar Wizelius], i *Svenska Dagbladet* 23.7.1945 [= 1945a]
–, ”Motsägelser och utopier hos Viktor Rydberg”, i *Svenska Dagbladet* 1.8.1945 [= 1945b]
Calinescu, Matei, *Five Faces of Modernity. Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism* (Durham, 1987)
Campbell, John Angus, ”Charles Darwin. Rhetorician of Science”, i *Landmark Essays on Rhetoric of Science. Case Studies,* red. Randy Allen Harris, Landmark Essays, 11 (New Jersey, 1997)
Carey, John, *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia 1880–1939* (London, 1992)
Castrén, Gunnar, ”Viktor Rydberg”, i *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, red. Henrik Schück och Karl Warburg, 3 fullst. omarb. uppl., 7: *Den nya tiden* (Stockholm, 1932), s. 1–45
Christensen, Jan, ”Jönköpingsliberalerna och representationsfrågan”, i Bengt Berglund, Jan Christensen och Jan Thavenius, *Liberalernas Jönköping. Stad i omvandling 1825–1875* (Jönköping, 1990), s. 243–338
Colavito, Joseph, ”Exordium”, i *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, red. Theresa Enos (New York/London, 1996), s. 247 f
Compagnon, Antoine, *Les antimodernes de Joseph de Maistre à Roland Barthes*, Bibliothèque des idées (Paris, 2005)
Crook, David Paul, *Benjamin Kidd. A Portrait of a Social Darwinist* (Cambridge, 1984)
Danielsson, Ulf, ”Darwinismens inträngande i Sverige”, 1–2, i *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok*, 1963–1964 och 1965–1966, red. Sten Lindroth, s. 157–210 och 261–334
De Geer, Gerard, *Sveriges andra stormaktstid. Några ekonomiska och politiska betraktelser* (Stockholm, 1928)
Delblanc, Sven och Lönnroth, Lars, ”Vad rätt du tänkt. Viktor Rydberg och Göteborgsliberalismen”, i *Den svenska litteraturen*, [2 omarb. uppl., 2:] *Genombrottstiden*, red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc, (Stockholm, 1999), s. 160–177
Delblanc, Sven och Rydén, Per, ”Det nyrika fosterlandet. En periodöversikt. Ca 1890–1920”, i *Den svenska litteraturen*, [2 omarb. uppl., 2:] *Genombrottstiden*, red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc, (Stockholm, 1999), s. 301–324
Dotti, Luca, *L'utopia eugenetica del welfare state svedese (1934–1975). Il Programma Socialdemocratico di Sterilizzazione, Aborto e Castrazione* (Soveria Mannelli, 2004)
E. S–n [sign], ”Den sociala utvecklingen”, i *Aftonbladet*, 8.7.1896
Eberstein, Gösta, *Den svenska författarrätten* (Stockholm, 1923)
Ek, Sverker, [recension av Victor Svanbergs *Novantiken i Den siste Atenaren*], i *Svensk Tidskrift*, 1929, utg. Gösta Bagge och Erik Fahlberck (Stockholm, 1929), s. 233–237
Ekelund, Vilhelm, *Nya vakten* (Hälsingborg, 1953)
Elg, Einar, *Viktor Rydbergs religionsuppfattning i historisk-psykologisk belysning* (diss. Lund, 1918)
Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–*

1922, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 42 (diss. Uppsala; Stockholm, 1961)
Excelsior! Albert Bonniers förlag 150 år. En jubileumskavalkad i brev, red. Daniel Hjorth, (Stockholm, 1987)
Forssell, Lars, "Vår sista humanist", i Rydberg, Viktor, *Dikter. Under redaktion av Örjan Lindberger och med inledning av Lars Forssell*, Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien i samverkan med bokförlaget Atlantis (Stockholm, 1996), s. VII–XXII
Forster, E[dward]. M[organ]., *Aspects of the Novel* (London, 1927)
Frewen Lord, Walter, "Protection and the Empire", i *The Nineteenth Century. A Monthly Review*, vol. 23, January-June 1893, red. James Knowles (London, 1893), s. 1062–1074
Furuland, Gunnel, *Bibliografi över svenska skönlitterära häftesserier 1833–1851*, Acta Bibliotecæ Regiæ Stockholmiensis, 71 (Stockholm, 2006)
–, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 53 (diss. Uppsala; Stockholm, 2007)
–, *Från Banditen till Rosa och Blenda. Den gemensamma litterära marknaden och fem översatta författare i 1800-talets Sverige*, *Litteratur och samhälle*, 1/2: 2010
Furuland, Lars, *Folkhögskolan. En bildningsväg för svenska författare*, Tema (Stockholm, 1971)
–, "Finns klassikerna att köpa. Lagerhållningen 1971 av klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur", i *En bok om böcker. Litteraturutredningens branschstudier*, SOU 1972:80 (Stockholm, 1972), s. 369–404
–, "Grottekvarnen i arbetarlitteraturen", i Lars Furuland och Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 49; Årsbok för Arbetarnas kulturhistoriska sällskap, 2006 (Stockholm, 2006), s. 63–68
Gedin, David, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttitalet* (diss. Stockholm; Stockholm/Stehag, 2004)
Gedin, Per, *Varför får inte Heidenstam vara den han är? En filippik* (Stockholm, 2011)
[af Geijerstam, Gustaf], "Viktor Rydberg" [dödsruna] [sign. G. af G.], i *Dagens Nyheter*, 23.9.1895
Gellerman, Olle, *S. A. Hedlund. Legendarisk tidningsman och liberal politiker* (Stockholm, 1998)
Gemer, Paul, *Viktor Rydbergs ungdomsdiktning* (diss. Lund; Stockholm, 1931)
Genette, Gérard, *Narrative Discourse. An Essay in Method* (Ithaca, New York, 1980)
–, *Paratexts. Thresholds of Interpretation* (Cambridge, 1997)
Gollwitzer, Heinz, *Die gelbe Gefahr. Geschichte eines Schlagworts. Studien zum imperialistischen Denken* (Göttingen, 1962)
Gram, Magdalena, *Viktor Rydberg. En läsande skald* (Stockholm, 2008)
Grandien, Bo, "Viktor Rydberg, professorn och humanisten", i *Kulturhjälten. Viktor Rydbergs humanism*, red. Birgitta Svensson och Birthe Sjöberg (Stockholm, 2009), s. 317–336
Granlid, Hans O., *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys* (Stockholm, 1964)
–, *Vår dröm är frihet. En Viktor Rydbergbok* (Stockholm, 1973) [= 1973a]
–, *Nya grepp i Rydbergs lyrik* (Stockholm, 1973) [= 1973b]
–, "Viktor Rydberg", i *Författarnas litteraturhistoria*, [2] (Stockholm, 1978), s. 12–24
–, "Ord av lågor. Viktor Rydbergs ständiga närvaro", i *Att välja sin samtid. Essäer om*

levande svensk litteratur från Birgitta till Karlfeldt, sammanställda av Bengt Landgren och utgivna av Svenska Akademien (Stockholm, 1986), s. 183–198
Green, Lawrence D[onald]., ”Pathos”, i *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (New York, 2001), s. 554–569
Greimas, A[lgirdas]. J[ulien]., *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Langue et langage (Paris, 1966)
Grün-Oesterreich, Andrea, ”Epideictic genre”, i *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (New York, 2001), s. 251–257
Gullberg, Helge, *Berättarkonst och stil i Per Hallströms prosa* (diss. Göteborg, 1939)
Hagberg, Knut, *Viktor Rydberg* (Stockholm, 1928)
Hagerman, Maja, *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* (Stockholm, 2006)
Halperin, David M., *Before pastoral. Theocritus and the Ancient Tradition of Bucolic Poetry* (New Haven, 1983)
Hanson, Hertha, *Alkemi, romantik och rasvetenskap. Om en vetenskaplig tradition* (Nora, 1994)
–, ”Retzius, Anders Adolph”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, 30 (Stockholm, 1998–2000), s. 6–11
Hansson, Gunnar D., ”Hur död är Viktor Rydberg? Om ett hundraårsminne”, i *Ärans hospital. Valfrändskaper, tolkningar, essäer, småstycken, anmälningar* (Stockholm, 1999), s. 179–182
Hedlund, S[ven]. A[dolf]., ”Öppet bref till fröken Ellen Key”, i *Aftonbladet*, 23.3.1889
Hegerfors, Torsten, *Viktor Rydbergs utveckling till religiös reformator* (diss. Göteborg, 1960)
Heidenstam, Verner von, *Endymion* (Stockholm, 1889)
–, ”En fritänkares betraktelser”, i Samlade verk, 23: *Uppsatser och tal* (Stockholm 1943), s. 76–96
Henrikson, Paula, *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer* (Stockholm, 2007)
Heurling, Bo, ”Singoalla”, i *Svensk filmografi,* 4: *1940–1949* (Stockholm, 1980), s. 759 ff
Holm, Pelle, *Viktor Rydberg som språkrensare* (diss. Lund, 1918)
Holmberg, Olle, *Viktor Rydbergs lyrik* (Stockholm, 1935)
–, *Skratt och allvar i svensk litteratur. Studier från fyra århundraden* (Stockholm, 1963)
Holmberg, Åke, *Världen bortom västerlandet.* [1], *Svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet till första världskriget*, Acta Regiae Societatis scientarum et litterarum Gothoburgensis. Humaniora, 28 (Göteborg, 1988)
Hägg, Göran, *Den svenska litteraturhistorien* (Stockholm, 1996)
Hänström, Lars, *Lär mig att mäta tiden. Dagens dikt 1955–1989* (Stockholm, 1997)
Hærén, Mortimer, *Grunddragen till fysionomiläran ställd på fysiologisk grund*, utarb. efter Piderit Nahlowsky... m. fl. jemte upplysande figurer (Stockholm, 1880)
[–,] *Om fattigdoms-eländet och dess botande. Några nyare synpunkter och förslag* af en provinsialläkare (Stockholm, 1891)
Jacqueline [sign.], ”Hvilken är vår civilisations karaktär?”, i *Nya Dagligt Allehanda*, 4.12.1895
Johannesson, Kurt, *Svensk retorik från medeltiden till våra dagar* (Stockholm, 2005)
–, *Retorik eller konsten att övertyga* (Stockholm, 2006)
Johannisson, Karin, *Medicinens öga. Sjukdom, medicin och samhälle – historiska erfarenheter* (Stockholm, 1990)
Järv, Harry, uppslagsordet ”Erasmus av Rotterdam”, i *Nationalencyklopedin*, 5 (Höganäs, 1991), s. 560

Key, Ellen, *Några tankar om huru reaktioner uppstå jemte ett genmäle till D:r Carl von Bergen samt Om yttrande- och tryckfrihet. Tvänne föredrag* (Stockholm, 1889) [= 1889a]
–, ”Om yttrande- och tryckfrihet”, i *Aftonbladet*, 22.3.1889 [= 1889b]
–, ”Om yttrande- och tryckfriheten”, i *Aftonbladet*, 30.3.1889 [= 1889c]
Kidd, Benjamin, *Den sociala utvecklingen* (Stockholm, 1895)
Kihlberg, Leif, *Folktribunen Adolf Hedin. För frihet och rättvisa åt menige man* (Stockholm, 1972)
Kramár, Leo, *Rasismens ideologer. Från Gobineau till Hitler* (Stockholm, 2000)
Kransar på Viktor Rydbergs graf från svenska pressen, [Samling af urklipp ur svenska, norska och danska tidningar 22/9–27/12 1895, innehållande nekrologer och andra uppsatser i anledn. af Viktor Rydbergs död samt dikter till hans minne] (Stockholm, 1895)
Kristenson, Martin, *Böcker i svenska hem. Carl Cederblads litteratursociologiska undersökning 1928–1931*, *Litteratur och samhälle*, 1987:1/2 (Uppsala, 1988)
Kussak, Åke, *Litterära skoltexter. En studie av läseböcker för grundskolans högstadium och motsvarande skolformer och stadier 1960–1975*, Stockholm Library of Curriculum Studies, 4, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 41 (Stockholm/Uppsala, 1999)
Kylhammar, Martin, *Maskin och idyll. Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*, Linköping Studies in Arts and Science, 1 (diss. Linköping, 1985)
–, *Pojken på vinden. Filosofiska essäer* (Stockholm, 2010)
Küntzel, Hans, *Ett förlagsjubileum. 75 år. Några minnesanteckningar med anledning av Hugo Gebers förlag AB:s sjuttiofemåriga verksamhet* (Stockholm, 1954)
Lagercrantz, Olof, ”En uppretad ärkeängel”, i *Svenska lyriker* (Stockholm, 1961), s. 9–26
Lagerroth, Erland, ”Den episka processen i Singoalla”, i *Samlaren*, 98, 1977, s. 87–103
Landgren, Bengt, ”Universitetsämne i brytningstid. Svenska akademisk litteraturundervisning 1947–1956”, i *Universitetsämne i brytningstider. Studier i svensk akademisk litteraturundervisning 1947–1995*, red. Bengt Landgren, Historia litterarum, 25 (Uppsala, 2005), s. 17–304
Langenskjöld, Agnes, ”Striden kring Viktor Rydberg”, i *Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. Senare halvåret 1929*, utg. R[einhold]. F[elix]. von Willebrand, s. 78–100
Larsmo, Ola, *Odysséer. Essäer* (Stockholm, 1990)
Leffler, Johan, ”Till redaktionen af Aftonbladet!”, *Aftonbladet*, 3.12.1895.
Leffler, Yvonne, *I skräckens lustgård. Skräckromantik i svenska 1800-talsromaner*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 21 (diss. Göteborg, 1991)
Levertin, Oscar, ”Viktor Rydberg och hans senaste arbeten” [*Vapensmeden* och *Dikter. Andra samlingen*], i *Ord och bild. Illustrerad månadsskrift*, 1892, s. 91–94 (Stockholm, 1892)
Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens historia* (Stockholm, 1997)
Lindberger, Örjan, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg. Hans utopiskt liberala förutsättningar och de därav betingade problemställningarna i hans idédiktning* (diss. Stockholm; Uppsala, 1938)
Lindén, Anna, ”En europeisk apokalyps? Om Viktor Rydbergs ’Den hvita rasens framtid’ ”, i *Från Kadmos till CAP. Åtta uppsatser om europeiska nätverk, nationer och narrativ*, utg. Andreas Önnerfors, CFE Working Papers Series, 30 (Lund, 2005), s. 43–51
–, ”Uppbrott eller undergång. Om Viktor Rydbergs civilisationskritk i ’Den hvita ra-

sens framtid' ", i *Veritas. Viktor Rydberg-sällskapets tidskrift*, Nr 22 (Jönköping, 2006)
–, "Singoalla som historisk apokalyps", i *Kulturhjälten. Viktor Rydbergs humanism*, red. Birthe Sjöberg och Birgitta Svensson (Stockholm, 2009), s. 105–118
Lindkvist, Anna, *Jorden åt folket. Nationalföreningen mot emigrationen 1907–1925*, Skrifter från institutionen för historiska studier, 19 (diss. Umeå, 2007)
Lindström, Erik, *Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850* (diss. Göteborg, 1925)
–, "Viktor Rydberg och följetongsromanen", i *Viktor Rydberg 1828–1928. Minnesskrift*, utg. av Göteborgs högskolas studentkår (Göteborg, 1928)
Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle, red. Lars Furuland och Johan Svedjedal (Lund, 1997)
Ljungström, Olof, *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (diss. Uppsala 2002; Hedemora, 2004)
Lucanus, Marcus Annaeus, *Första sången af Lucanus Pharsalia,* övers. A[nders]. F[redrik]. Skjöldebrand (Stockholm, 1824)
Lund, Hans, *Texten som tavla. Studier i litterär bildtransformation* (diss. Lund, 1982)
Lund, Tore, "Skaparen. Några kommentarer till Viktor Rydbergs dikt Grubblaren", i *Samlaren*, 124, 2003, s. 61–95
Lundberg, Johan, *En evighet i rummets former gjuten. Dekadenta och symbolistiska inslag i Sven Lidmans, Anders Österlings och Sigfrid Siwertz lyrik 1904–1907* (Stockholm/Stehag, 2000)
Lundberg, Svante, "De hvite och de gule", i *Veritas. Viktor Rydberg-sällskapets tidskrift*, 1996:1 (Stockholm, 196), s. 13–19
–, "Den 'gula rasen' som hot. Föreställningar om den 'gula faran' i Sverige och Europa kring förra sekelskiftet", i *Invandring och integration. Sju uppsatser från forskningsmiljön "Arbetsmarknad, Migration och Etniska relationer (AMER) vid Växjö universitet*, red. Gunnar Olofsson (Växjö, 2004), s. 25–37
Lundborg, Herman, *Degenerationsfaran och riktlinjer för dess förebyggande*, Svenska Sällskapets för Rashygien skriftserie, 9 (Stockholm, 1922)
Lundevall, Karl-Erik, *Från åttital till nittital. Om åttitalslitteraturen och Heidenstams debut och program* (diss. Stockholm, 1953)
Lundgren, Solveig, *Dikten i etern. Radion och skönlitteraturen 1925–1955*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 31 (diss. Uppsala, 1994)
Lyons, John D., "Exemplum", i *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (New York, 2001), s. 277 ff
Löwendahl, Gösta, *Vapensmedens Viktor Rydberg* (diss. Lund, 1954)
Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, 4 uppl., (Stockholm, 2010)
Marinelli, Peter V[incent]., *Pastoral*, The Critical Idiom, 15 (London, 1971)
Martinsson, Bengt-Göran, *Tradition och betydelse. Om selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiets litteraturundervisning 1865–1968*, Linköping Studies in Arts and Science, 35 (diss. Linköping, 1989)
Metzger, Emil, "Framtidskampen mellan den hvita och den gula rasen", i *Svensk tidskrift*, 1895, s. 129–146
Millbourn, Ingrid, "SAP:s jordbrukspolitik 1890–1920. Centraliseringens och rationalitetens principer", i *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 1996:1, s. 55–96
Mjöberg, Josua, *Viktor Rydbergs Vapensmeden. Människor och tankar*, Skrifter utgivna av Modersmålslärarnas förening, 12 (Lund, 1920)

–, ”Inledning”, i *Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden*, Skrifter utgivna av modersmålslärarnas förening, 68 (Lund, 1947), s. 5–10
More, Thomas, *Utopia*, övers. Anders Piltz (Stockholm, 1979)
–, *Utopia* (Cambridge, 1989)
Newman, Ernest, *Pseudo-Philosophy at the End of the Nineteenth Century* [sign. Hugh Mortimer Cecil] (London, 1897)
Nilsen, Kaj Berseth, *Att möta texten. Litteraturteori och textanalys ur fyra perspektiv*, övers. Stefan Sandelin (Lund, 1998)
Nilsson, Albert, *Svensk romantik. Den platonska strömningen* (Lund, 1916)
–, ”Viktor Rydbergs dikt Betlehems stjärna”, i *Ur diktens värld* (Stockholm, 1926), s. 163–171
Nordensvan, Georg, ”Vapensmeden” [sign. G–g N.], i *Aftonbladet*, 26.11.1891
Nordin, Svante, ”Rydberg, Abraham Viktor”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, 31 (Stockholm, 2000–2002), s. 45–58
Nordisk kvinnolitteraturhistoria, 1–5, red. Elisabeth Møller Jensen (Höganäs, 1993–2000)
Nordlund, Anna, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996* (diss. Uppsala, Stockholm/Stehag, 2005)
Nyblom, Andreas, *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*, Linköping Studies in Arts and Science, 433 (diss. Linköping; Stockholm, 2008)
Olofsson, Jonas och Pålsson Syll, Lars, ”Ekonomporträttet: Johan Leffler (1845–1912)”, i *Ekonomisk debatt*, 1998:7 (Stockholm, 1998), s. 527–532
Olsson, Bernt och Reimers, Pontus, uppslagsordet ”Orfeus”, i *Nationalencyklopedin*, 14 (Höganäs, 1994), s. 479
Oscarsson, Ingemar, *”Fortsättning följer”. Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850*, Litteratur, teater, film, 16; Press & litteratur, 11 (diss Lund, 1980)
[Osign.], [kommentar till debatten om Ellen Keys skrift *Några tankar om hur reaktioner uppstå*], i *Aftonbladet*, 30.3.1889
[Osign.], [recension av [Mortimer Hærén], *Om fattigdoms-eländet och dess botande. Några nyare synpunkter och förslag* af en provinsialläkare (Stockholm, 1891)], i *Aftonbladet*, 11.6.1891 [= 1891a]
[Osign.], ”En märklig boknyhet”, i *Post och Inrikes Tidningar*, 25.11.1891 [= 1891b]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs…”, i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 25.11.1891 [= 1891c]
[Osign.],”Vapensmeden”, i *Göteborgs-Posten*, 28.11.1891 [= 1891d]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Stockholms Dagblad,* 29.11.1891 [= 1891e]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Nerikes Allehanda*, 30.11.1891 [= 1891f]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Söderhamns Tidning*, 2.12.1891 [= 1891g]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Smålands Allehanda*, 4.12.1891 [= 1891h]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Ny Ecklesiastik-Tidning*, 5.12.1891 [= 1891i]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Karlstads Tidningen*, 12.12.1891 [= 1891j]
[Osign.], ”Wapensmeden”, i *Halland*, 15.12.1891 [= 1891k]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs nya arbeten”, i *DN*, 16.12.1891 [= 1891l]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs nya arbeten” (utök.), i *DN*, 17.12.1891 [= 1891m]
[Osign.], ”Vapensmeden”, i *Nya Kristianstadsbladet*, 19.12.1891 [= 1891n]
[Osign., Carl David af Wirsén], ”Vapensmeden”, i *Vårt land*, 22.12.1891 [= 1891o]
[Osign.], ”Finskt omdöme om Viktor Rydberg”, i *Post Tidningen*, 23/1 1893 [= 1893a]

[Osign.], ”Emigrationen. Orsaker, värkningar och botemedel”, *Nordsvenska Dagbladet*, 21.6.1893 [= 1893b]
[Osign.], [Utan rubrik], i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 3.7.1893 [= 1893c]
[Osign.], ”De engelska prerafaeliterna”, *Aftonbladet*, 8.3.1895 [= 1895a]
[Osign.], ”Väderleks-Bulletin”, i *Dagens Nyheter*, 23.9.1895 [= 1895b]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs död” [dödsruna], i *Nya Dagligt Allehanda*, 23.9.1895 [= 1895c]
[Osign.], ”Ännu ett arbete af Viktor Rydberg”, i *Nya Dagligt Allehanda*, 25.9.1895 [= 1895d]
[Osign.], ”Viktor Rydberg” [dödsruna], i *Stockholms-Tidningen*, 23.9.1895 [= 1895e]
[Osign.], ”Väntade boknyheter”, i *Nya Dagligt Allehanda*, 25.9.1895 [= 1895f]
[Osign.], ”Upsala studenter och Viktor Rydbergs minne”, i *Aftonbladet*, 24.9.1895 [= 1895g]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs jordfästning”, i *Aftonbladet*, 26.9.1895 [= 1895h]
[Osign.], ”Vid Stockholms högskola…”, i *Dagens Nyheter*, 26.9.1895 [= 1895i]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs begrafning”, i *Aftonbladet*, 27.9.1895 [= 1895j]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs sista dagar”, i *Dagens Nyheter*, 27.9.1895 [= 1895k]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs begrafning”, i *Svenska Dagbladet*, 27.9.1895 [= 1895l]
[Osign.], ”Väderleks-Bulletin”, i *Dagens Nyheter*, 28.9.1895 [= 1895m]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs likfärd i Göteborg”, i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 28.9.1895. [= 1895n]
[Osign.], ”På Hugo Gebers förlag har idag utkommit…”, i *Nya Dagligt Allehanda*, 11.11.1895 och 14.11. [= 1895o]
[Osign.], ”’Den hvita rasens framtid.’ En posthum afhandling af Viktor Rydberg”, i *Aftonbladet*, 11.11.1895 [= 1895p]
[Osign.], ”Viktor Rydberg om vår stams framtid”, i *Nya Dagligt Allehanda*, 12.11.1895 [= 1895q]
[Osign.], ”Den hvita rasens framtid”, i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 13.11.1895 [= 1895r]
[Osign.], ”Den hvita rasens framtid. De hvita och de gule Af Viktor Rydberg”, i *Stockholms Dagblad*, 16.11.1895 [= 1895s]
[Osign.], ”’Viktor Rydbergs åsigter om den sociala utvecklingen och den hvita rasens framtid’ ”, i *Stockholms Dagblad*,, 29.11.1895 [= 1895t]
[Osign.], ”Dekadanstider”, i *Stockholms Dagblad*,, 29.11.1895 [= 1895u]
[Osign.], ”Viktor Rydbergs sociala framtidssyner”, i *Aftonbladet*, 29.11.1895 [= 1895v]
[Osign.], ”’Den hvita och den gula racen’ ”, i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 7.12.1895 [= 1895x]
[Osign.], ”Viktor Rydberg och hans socialpolitiska testamente”, i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 12.2.1896 [= 1896a]
[Osign.], ”En blick på Europas framtid. Bismarcks organ om Victor Rydberg”, i *Vårt Land* [= 1896b]
[Osign.], uppslagsordet ”afhandling”, i *Ordbok öfver svenska språket*, 1, utg. Svenska Akademien (Lund, 1898), spalt 241
[Osign.], uppslagsordet ”german”, i *Ordbok öfver svenska språket*, 10, utg. Svenska Akademien (Lund, 1929), spalt 336
[Osign.], baksidestext till Rydberg, Viktor, *Singoalla* (Stockhkolm, 1949) [= 1949a]
[Osign.], ”Riddar Erlands sadel blev alldeles för dyr”, i *Morgon-Tidningen*, 14.12.1949 [= 1949b]

[Osign.], *The Race Question*, Unesco Publication 791 (Paris, 1950)
[Osign.], ”Inledning”, i Viktor Rydberg, *Singoalla. Vapensmeden. Ur romerska kejsare i marmor. Dikter*, Svalans svenska klassiker (Stockholm, 1955), s. 5–6
[Osign.], baksidestext till Rydberg, Viktor, *Singoalla* (Vällingby, 1978)
[Osign.], baksidestext till Rydberg, Viktor, *Singoalla. Romantisk sagodikt* (Stockholm, 1987)
[Osign.], uppslagsordet ”Grottekvarnen”, i *Nationalencyklopedin*, 8 (Höganäs, 1992), s. 93 [= 1992a]
[Osign.], uppslagsordet ”husaga”, i *Nationalencyklopedin*, 9 (Höganäs, 1992), s. 172 [= 1992b]
[Osign.], uppslagsordet ”Prometheus”, i *Natonalencyklopedin*, 15 (Höganäs, 1994), s. 298
[Osign.], uppslagsordet ”vårdträd”, i *Nationalencyklopedin*, 20 (Höganäs, 1996), s. 79 f
Ovesen, Jan, ”Raser”, under uppslagsordet ”Människan”, i *Nationalencyklopedin*, 13 (Höganäs, 1994), s. 577
Palmcrantz, Gösta [sign. Gösta Segercrantz], *Skottet i Paris. Roman från Sveriges andra storhetstid* (Stockholm, 1933)
Perelman, Ch[aïm]. och Olbrechts-Tyteca, L[ucie]., *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, övers. John Wilkinson och Purcell Weaver (Indiana, 1969)
Pettersson, Torsten, ”Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning”, i Carl Reinhold Bråkenhielm och Torsten Pettersson, *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-talslitteratur* (Nora, 2001), s. 28–39
Peurell, Erik, *En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 39 (diss. Uppsala, 1998)
Pick, Daniel, *Faces of Degeneration. A European Disorder, c. 1848–c. 1918* (Cambridge, 1989)
Platen, Magnus von, *Skandalen på Operakällaren och andra essayer* (Stockholm, 1996)
Polybios, *The Histories*, 6, The Loeb Classical Library (London, Cambridge, 1927)
Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (Stockholm, 1993)
Realismen och efterromantiken, red. Ingemar Algulin, Barbro Ståhle Sjönell och Johan Svedjedal, Svensk litteratur, 4 (Stockholm, 1995)
Realskolans läsebok, red. Nils Hänninger, Einar Lilie, Josua Mjöberg och Ernst Werner, 1–5 (Stockholm, 1932–1936)
Ring, Jacobine, ”Den gula frågan”, i *Svea. Svenska Familj-Journalen. Illustrerad veckotidning*, 1895:49, 7.12.1895 (Stockholm, 1895), s. 385 f.
Rinman, Sven, *Studier i svensk bokhandel. Svenska bokförläggareföreningen 1843–1887* (diss. Stockholm, 1951)
Rodhe, Edvard, *Den religiösa liberalismen. Nils Ignell, Viktor Rydberg, Pontus Wikner* (Stockholm, 1935)
Rydbeck, *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 32 (diss. Uppsala, 1995)
Rydén, Per, *Verner & Oscar. En kärlekshistoria. Heidenstam och Levertin 1888–1906* (Stockholm, 2006)
–, *Den framgångsrike förloraren. En värderingsbiografi över Carl David af Wirsén* (Stockholm, 2010)
Rösiö [Rösjö], Per Jönsson [Jönson], *Nordiska landtbruksskolans tidskrift, eller Landt-*

mannens bok. Utgörande ur tidningar och tidskrifter samlade uppsatser rörande landtbruket och dess binäringar m. m. Främst de små landtbrukarne till gagn, 1–10 (Stockholm, 1895–1900)
–, *Revolt*, 1–3 (Stockholm, 1905–1906)
Said, Edward W[adie]., *On Late Style. Music and Literature Against the Grain* (New York, 2006)
Sanner, Inga, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet* (diss. Stockholm, 1995)
Scholander, Sven, *Visan, lutan och jag* (Stockholm, 1933)
Schück, Herman, *Hans Forssell. Historiker, publicist, statsråd*, Vitterhetsakademiens serie Svenska lärde (Stockholm 2001)
Shiel, M[atthew]. P[hipps]., *The Yellow Danger* (London, 1898)
Sjöberg, Birthe, *Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik* (Hedemora, 2005)
Skovdahl, Bernt, *Skeletten i garderoben. Om rasismens idéhistoriska rötter*, Mångkulturellt centrum, 1996:8 (Tumba, 1996)
Sn. [sign.], "Vapensmeden", i *Östergötlands Dagblad*, 30.11.1891
Snoilsky, Carl, "Emigrationen", i *Dikter. Tredje samlingen* (Stockholm, 1883), s. 244–253
–, "Viktor Rydberg", i *Aftonbladet*, 24.9.1895
Steffen, Gustaf F[redrik]., "Det kinesiska samhället", i *Ny svensk tidskrift*, 1888 (Stockholm, 1888), s. 463–481
–, "'Den hvita rasens framtid' ", i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 27.12.1895
–, "Benjamin Kidd och hans engelska kritiker", i *Nordisk revy för litteratur och konst, politik och sociala ämnen*, 1896, utg. Erik Thyselius (Stockholm, 1896), s. 431–438
Steffen, Richard, *Svensk litteraturhistoria för den högre elementarundervisningen* (Stockholm, 1904)
Sternberg, Meir, *Expositional Modes and Temporal Ordering in Fiction* (Baltimore, 1978)
Sternhell, Zeev, *Les anti-Lumières du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Espace du politique (Paris, 2006)
Stockholms högskola 1878–1898. Berättelse öfver högskolans utveckling under hennes första tjugoårsperiod (Stockholm, 1899)
Stolare, Martin, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, 34 (diss. Göteborg, 2003)
Stolpe, Sven, "Vapensmedens Viktor Rydberg", i *Aftonbladet*, 17.6.1954
Stolpe, Jan, "Efterskrift", i William Morris, *Nytt från en ny värld* (Stockholm, 1978), s. 215–228
Strindberg, August, Strindberg, "Kina. Några synpunkter och belysningar", i *Kulturhistoriska studier* (Stockholm, 1881), s. 60–89
–, "Om det allmänna missnöjet. Dess orsaker och botemedel", i *Likt och olikt* (Stockholm, 1884), s. 1–123
Svanberg, Nils, "Ur Strindbergs prosautveckling", i *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning*, 1935:4–5, s. 229–249
Svanberg, Victor, "Rydbergs romanfragment 'Benoni Strand' och femtitalsliberalismen", i *Samlaren*, n. f. 2, 1921, s. 92–133
–, *Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 25 (diss. Uppsala, 1923)
–, *Novantiken i Den siste Atenaren. En genetisk studie*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 28 (Uppsala, 1928)

–, ”Var Viktor Rydberg konservativ?” [recension av Knut Hagberg, *Viktor Rydberg* (Stockholm, 1928)], i *Clarté. Tidskrift för socialistisk politik och kultur*, 1929:3, s. 4–7
Svedjedal, Johan, ”Spänning och nyfikenhet som effekter av prosafiktionens temporalstruktur. En begreppsdiskussion”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 14:1/2, 1985, s. 21–28
–, *Almqvists Det går an och konsten att överleva. En texthistorik*, *Litteratur och samhälle*, 1988–1989: 1/2
–, *Bokens samhälle. Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943*, 2 (Stockholm, 1993)
–, *Frihetens rena sak. Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1841–1866* (Stockholm, 2009)
Svensk bokhandels-tidning. Organ för Svenska bokförläggareföreningen, dess medlemmars och kommissionärers meddelanden samt för förteckning å utkomna boknyheter m.m., 1891:48, 28.11.1891 (Stockholm, 1891)
–, 1891:51, 19.12.1891 (Stockholm, 1891)
–, 1895:20, 18.5.1895 (Stockholm, 1895)
–, 1895:46, 16.11.1895 (Stockholm, 1895)
–, 1896:14, 4.4.1896 (Stockholm, 1896)
–, 1896:18, 2.5.1896 (Stockholm, 1896)
–, 1896:51, 19.12.1896 (Stockholm, 1896)
–, 1899:45, 11.11.1899 (Stockholm, 1899)
Svensk dikt. Från trollformler till Frostensson, red. Lars Gustafsson (Stockholm, 1995)
Svensk litteratur från Bellman till våra dagar i urval för den högre undervisningen (1–2), utg. av Josua Mjöberg (Stockholm, 1917–1919)
Svensson, Birgitta, ”Viktor Rydbergs civilisationskritik”, i *Kulturhjälten. Viktor Rydbergs humanism*, red. Birthe Sjöberg och Birgitta Svensson (Stockholm, 2009), s. 211–225
[Söderberg, Hjalmar], ”Vapensmeden” [sign. Hj. Sdg.], i *Svenska Dagbladet*, 3.12.1891
Söderholm, Gundel, *Svea. En litterär kalender 1844–1907*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 52 (diss. Uppsala, 2007)
Söderlund, Petra, *Hundra år av vitterhet. Svenska Vitterhetssamfundets verksamhet och organisation. Anförande vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 17 maj 2006* (Stockholm, 2006)
–, *Selma Lagerlöf & Co. Litteratursociologiska och textkritiska analyser*, Litteratur och samhälle, 39:2, 2010
Tengström, Emin, *Latinet i Sverige. Om bruket av latin bland klerker och scholares diplomater och poeter lärdomsfolk och vältalare* (Stockholm, 1973)
Thavenius, Robert, ”Johan Sandwall. Fabriksägare, tidningsredaktör och liberal”, i Bengt Berglund, Jan Christensen och Jan Thavenius, *Liberalernas Jönköping. Stad i omvandling 1825–1875* (Jönköping, 1990), s. 157–240
Thörn, Håkan, *Modernitet, sociologi och sociala rörelser. Rörelser i det moderna. Politik, modernitet, och kollektiv identitet i Europa 1789–1989*, Monograph from the Department of Sociology, Göteborg University, 62 (diss. Göteborg, 1997)
Thörnberg, E[rnst]. H[erman]., *Samhällsklasser och politiska partier i Sverige. Studier och iakttagelser* (Stockholm, 1917)
Tigerstedt, E[ugène]. N[apoleon]., *Svensk litteraturhistoria*, 4 omarb. och utvidgade uppl. (Stockholm, 1971)
Till Albert Bonniers förlags hundraårsjubileum. 1837–1937, red. Åke Bonnier (Stockholm, 1937)

Tompkins, Jane P[arry]., ”The Reader in History”, *Reader-Response Criticism. From Formalism to Post-Structuralism*, red. Jane P. Tompkins (Baltimore, 1980), s. 201–232
Tunberg, Sven, *Stockholms högskolas historia före 1950*, Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, 19 (Stockholm, 1957)
Tännsjö, Torbjörn, *Konservatism*, Bildas ismer (Stockholm, 2001)
Vetterlund, Fredrik, ”Viktor Rydberg och C. D. af Wirsén”, i *Samlaren*, n. f. 17, 1936, s. 75–107
Vogel, Max, ”Victor Rydberg und sein socialpolitisches Testament”, i *Allgem. Zeitung*, 4.2.1896
Walbank, F[rank]. W[illiam]., *Polybius* (Berkely/Los Angeles, 1972)
Warburg, Karl, ”Viktor Rydberg: Vapensmeden” [sign. K. W–g.], i *GHT*, 28.11.1891
–, ”Viktor Rydberg” [dödsruna], i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 23.9.1895
–, ”Utgifvarens tillägg och anmärkningar”, i Viktor Rydberg, *Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden*, 2 uppl., Skrifter, 7 (Stockholm, 1896), s. 255–256
–, ”Utgifvarens tillägg och anmärkningar”, i Rydberg, Viktor, *Romerske kejsare i marmor samt andra uppsatser i konst*, Skrifter, 9 (Stockholm, 1897), s. 395–399
–, ”Utgifvarens tillägg och anmärkningar”, i *Varia*, 1: *Filosofiska, historiska, språkvetenskapliga ämnen* (Stockholm, 1898), s. 377–381
–, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning*, 1–2 (Stockholm, 1900)
Wells, Susan, ”Logos”, i *Encyclopedia of Rhetoric*, red. Thomas O. Sloane (New York, 2001), s. 456–468
Wichman, Knut, *Två övermänniskor. Intendenten Borg i Strindbergs I havsbandet och Svante Harpolekare i Viktor Rydbergs Vapensmeden. En litterär studie* (Stockholm, 1932)
Widbeck, Gustaf, *Förklaringar till Viktor Rydbergs Vapensmeden*, Skrifter utgivna av Modersmålslärarnas förening, 11 (Lund, 1919)
Wigforss, Ernst, *Ur mina minnen* (Stockholm, 1964)
Wizelius, ”Kommentar”, i Rydberg, Viktor, *Kultur och politik. Artiklar och anföranden* (Stockholm, 1946), s. 307
X. X. [sign.], ”Indiansommar”, i *Dagens Nyheter*, 30.9.1895
Åkerstedt, Jonas, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Meddelanden utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturhistoriska institutionen i Uppsala, 1 (Uppsala, 1967)
Årskatalog för Svenska Bokhandeln, 1898 (Stockholm, 1899)
Åström, Paul, uppslagsordet ”Alkibiades”, *Nationalencyklopedin*, 1 (Höganäs, 1989), s. 211
Öhman, Anders, *Äventyrets tid. Den sociala äventyrsromanen i Sverige 1841–1859*, Umeå Studies in the Humanities, 93 (diss. Umeå, 1990)
Önnerfors, Alf, ”Inledning”, i Tacitus, Cornelius, *Germania* (Stockholm, 2005), s. 7–26

5. Webbmaterial

Tore Lund, ”Ur mäster Gudmunds källa. Vinsymbolen hos Viktor Rydberg”, föredrag inför Viktor Rydbergsällskapet, Stockholm, 11.12.2004, http://vrsidor.se [3.3.2009] samt i författarens ägo
–, ”Rydberg, doktor Hærén och Vapensmeden. Kring ett par brev på Rydbergsmuseet”, föredrag vid Viktor Rydbergmuseet, Jönköping, 17.12.2005, http://vrsidor.se [3.3.2009] samt i författarens ägo

PERSONREGISTER

A
Adorno, Theodor, 22, 214
Ahlenius, Holger, 215
Ahlqvist, Alfred Gustaf, 231
Alfvén, Hugo, 63
Algulin, Ingemar, 56
Alkibiades, 84, 226
Almqvist, Carl Jonas Love, 37, 47f, 56f, 65, 67, 70, 81, 212, 219
Alving, Hjalmar, 62
Ambjörnsson, Ronny, 211, 236
Appiah, Kwame Anthony, 244
Aristofanes, 222
Arnold, Edwin, 140
Arvidsson, Stefan, 240
Askaner, Sune, 221
Atterbom, Per Daniel Amadeus, 37
Augustinus, 91f, 112

B
Bachtin, Michail, 128f, 131f, 233f
Bal, Mieke, 86, 95, 115f, 212, 226f, 230f
Balfour, Arthur James, 237
Barbé, Emile, 183ff, 245
Barthes, Roland, 24, 206
Bauer, John, 35, 215, 253, 258, 268
Baumlin, James S., 229, 239
Beckman, Ernst, 18, 78f, 139, 223f, 228, 231, 235
Bellamy, Edward, 24, 214
Benedictsson, Victoria, 213
Benjamin, James, 247
Bergman, Bo, 220
Bergqvist, Herman, 218, 225
Bergstedt, Hugo, 60, 252f
Berman, Marshall, 25, 27, 214
Beyer, Nils, 64, 221
Bjursten, Herman, 61
Björck, Oscar, 200, 247f
Björck, Staffan, 72, 107, 214, 222, 229f
Blair, Don, 246
Blanche, August, 37, 39, 47f, 67, 219
Blanche, Thore, 74, 223
Blumenbach, Johann Friedrich, 154, 244
Bonnier, Albert, 31ff, 35, 216ff
Bonnier, Karl Otto, 213, 216ff, 224f
Booth, Wayne Clayson, 227
Borchsenius, Carl Otto, 19, 214
Borgström, Hilda, 221
Bourdieu, Pierre, 14, 212
Boye, Karin, 220
Branting, Hjalmar, 18, 58, 219
Breitholtz, Lennart, 55
Bremer, Fredrika, 54, 56, 219
Brink, Lars, 60ff, 215, 220, 225
Broberg, Gunnar, 162, 236, 238, 240
Bulwer-Lytton, Edward, 12, 212
Burman, Anders, 241, 277
Bushman, Donald E., 242
Böök, Fredrik, 50f, 55, 58f, 80, 140, 224, 235

C
Caesar, Gajus Julius, 107
Calinescu, Matei, 27
Campbell, John Angus, 165f, 241
Carey, John, 214
Castrén, Gunnar, 51–54, 58f, 113, 230
Cederblad, Carl, 39
Cervantes Saavedra, Miguel de, 222
Christensen, Jan, 212
Cicero, Marcus Tullius, 165
Colavito, Joseph, 241
Couture, Thomas, 243
Crook, David Paul, 152f, 237f

D
Danielsson, Ulf, 241
Darwin, Charles, 140, 151, 162, 165ff, 237, 241
De Geer, Gerard, 218
Delblanc, Sven, 18, 56–59, 81, 213f, 225, 268
Dickens, Charles, 115, 218
Dostojevskij, Fjodor, 218
Dotti, Luca, 240
Draper, John William, 154, 177, 240
Drummond, Henry, 237

Dumas, Alexandre (d. ä.), 12, 203, 212
Dumrath, Oscar Heinrich, 151, 237
Dürer, Albrecht, 109f, 223, 227

E
Eberstein, Gösta, 217
Edelfelt, Albert, 12
Ehrén, Svenolov, 267
Ek, Sverker, 243
Ekelund, Vilhelm, 225
Eklund, Karin, 270
Elg, Einar, 46
Elvander, Nils, 213, 236
Erasmus av Rotterdam, 91, 117, 227
Eugen (svensk prins), 12
Ewerlöf, Hjalmar, 217
Eyck, Hubert van, 112
Eyck, Jan van, 112

F
Flaubert, Gustave, 115, 218
Flygare-Carlén, Emilie, 39, 63, 219
Forssell, Hans, 18f, 31
Forssell, Lars, 215, 269
Forster, Edward Morgan, 226
Franciskus av Assisi, 226
Frewen Lord, Walter, 183, 185f, 245
Frumerie, Gunnar de, 221
Fröding, Gustaf, 39, 220, 248
Furuland, Gunnel, 212
Furuland, Lars, 42, 215, 218f

G
Geber, Hugo, 147ff, 166ff, 220, 217, 236
Gedin, David, 213
Gedin, Per, 219
Geijer, Erik Gustaf, 38, 47, 67, 219f
Geijerstam, Gustaf af, 68, 211
Gellerman, Olle, 213, 247
Gemer, Paul, 46, 212
Genette, Gérard, 93, 208, 212, 226ff, 230–233, 241
Georg, Henry, 233
Gibbon, Edward, 177, 243
Gibson, Michael, 232
Giotto di Bondone, 112
Gobineau, Joseph Arthur de, 160, 240, 242
Goes, Hugo van der, 112
Goethe, Johann Wolfgang von, 34, 62, 70, 218, 250, 256, 261, 271
Gollwitzer, Heinz, 238
Gram, Magdalena, 243
Grandien, Bo, 247
Granlid, Hans O., 14, 22, 27, 42, 46, 140, 161f, 212ff, 218f, 222f, 235, 238, 240, 267
Green, Lawrence D., 229, 242
Greimas, Algirdas Julien, 82f, 209, 225f
Grogarn, Margareta, 269f
Grün-Oesterreich, Andrea, 242
Gullberg, Helge, 227
Gullberg, Hjalmar, 220
Gustafson, Stig, 269

H
Hagberg, Knut, 26, 113, 139, 215, 228, 230, 235
Hagerman, Maja, 240f
Hanson, Hertha, 234, 236
Hansson, Gunnar D., 215
Hansson, Nils, 199
Hansson, Ola, 69, 212, 221, 234
Hasselberg, Per, 248
Hasselblad, Fritz, 13
Hasselblad, Susen, se Rydberg, Susen
Haverman, Emil, 221, 248, 257f
Hedlund, Sven Adolf, 13, 17f, 30ff, 145, 191, 212, 216f, 257
Hedlund, Torsten, 31
Hegerfors, Torsten, 46
Heidenstam, Verner von, 23, 47f, 62, 67, 69, 81, 118, 125, 131, 141, 214, 219, 224, 231, 233f, 236, 240
Henricson, Per-Arne, 269
Henrikson, Paula, 217
Herder, Johann Gottfried, 24, 206
Heurling, Bo, 220f
Hierta, Lars Johan, 212
Hildebrand, Emil, 60, 250f, 253
Hillman, Rolf, 262, 266
Hjortzberg, Olle, 35, 252
Holm, Gustaf Birger Anders, 32f, 216
Holm, Pelle, 46
Holmberg, Olle, 15, 26, 46, 212, 215, 219, 225, 229
Holmberg, Åke, 154f, 187, 238, 246
Hugo, Victor, 218
Hultin, Lennart, 269

Håkanson, Stig, 73f, 112f, 128, 215, 221ff, 226, 229ff, 233
Hänninger, Nils, 61
Hänström, Lars, 215, 220
Hærén, Mortimer, 135–141, 223, 234f, 247
Höckert, Robert, 250f

J
Jansson, Richard, 242
Jesus, 13
Johannesson, Kurt, 165, 241f
Johannisson, Karin, 175, 243
Juvenalis, Decimus Junius, 229
Järv, Harry, 227

K
Karlfeldt, Erik Axel, 220
Key, Ellen, 12, 211ff, 236,
Kidd, Benjamin, 15, 147, 150–164, 166–168, 181, 196, 201, 207, 236–239, 241f,
Kihlberg, Leif, 213
Kjellin, Alf, 63f
Klaatsch, Hermann, 141
Knackfuß, Hermann, 155f, 238
Knorring, Sophie von, 56
Koch, Erland von, 270
Koch, Richert von, 211f
Kopernikus, Nikolaus, 108, 229
Kramár, Leo, 240
Kriland, Gösta, 265
Kristenson, Martin, 218
Krook, Axel, 222f
Krook, Isak, 46
Krumlinde, Lars, 269
Kussak, Åke, 62, 220
Kylhammar, Martin, 27, 73, 131, 134, 214, 219, 223, 231–234, 236, 247
Küntzel, Hans, 236

L
Lagerkvist, Pär, 220
Lagerlöf, Selma, 39, 47f, 62, 65, 67, 81, 219
Lagerroth, Erland, 215
Lamarck, Jean-Baptiste de, 180
Landgren, Bengt, 212, 215
Langenskjöld, Agnes, 215
Larsmo, Ola, 38, 218
Larsson, Carl, 216, 255, 259, 267–270
Leffler, Johan, 157–161, 238ff
Leffler, Yvonne, 27
Leonardo da Vinci, 220
Leroy-Beaulieu, Pierre Paul, 183
Levertin, Oscar, 78f, 92, 139, 224, 227, 231, 235
Liedman, Sven-Eric, 194, 214, 247
Lindberger, Örjan, 13–17, 46. 54f, 57ff, 202, 212, 214, 219, 221, 248, 265f, 268f
Lindén, Anna, 27, 139f, 144f, 163, 174f, 178f, 181, 215, 235f, 240, 243–246
Linder, Erik Hjalmar, 53f
Lindfors, Viveca, 63
Lindkvist, Anna, 243
Lindström, Erik, 212, 222
Lindström, Hans, 43, 55, 217f, 265
Linné, Carl von, 154
Ljungström, Olof, 238, 246
Lucanus, Marcus Annaeus, 107f, 229
Lund, Hans, 70, 106, 222, 229
Lund, Tore, 27, 47, 139f, 235
Lundberg, Johan, 27, 119, 121, 232
Lundberg, Svante, 162f, 178f, 238, 240, 244f
Lundborg, Herman, 141, 236
Lundell, Johan August, 199, 247
Lundevall, Karl-Erik, 213, 225
Lundgren, Solveig, 215
Lundström, Vilhelm, 240
Luther, Martin, 71, 227
Lyons, John D., 242
Lönnroth, Lars, 56–59, 225
Löwendahl, Gösta, 14f, 26, 46, 70, 81, 97, 100, 117, 119, 124, 129f, 130, 133–136, 140ff, 212, 214f, 220–224, 226, 228–236, 247

M
Magnusson, Lars, 23, 214, 218
Malmberg, Bertil, 63
Mann, Mathilde, 74f, 223, 227f,
Marinelli, Peter Vincent, 131, 214, 233
Marmstedt, Lorens, 63f
Martin, Ernest, 183
Martinson, Harry, 220
Martinson, Sune, 266
Martinsson, Bengt-Göran, 219
Melberg, Arne, 56, 58
Metzger, Emil, 186, 188, 190, 196, 241f, 245f
Millbourn, Ingrid, 245
Mjöberg, Josua, 44, 60ff, 81, 140, 235, 263, 265ff

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, 153
More, Thomas, 110f, 132, 140, 230,
Morel, Benedict-Augustin, 140
Morris, William, 24

N
Newman, Ernst, 237,
Nietzsche, Friedrich, 50, 152, 212, 234
Nilsen, Kaj Berseth, 225
Nilsson, Albert, 100, 228
Nordau, Max, 140, 176, 210, 233
Nordensvan, Georg, 76f, 224, 228
Nordin, Svante, 212, 221
Nordlund, Anna, 67, 219
Norman, Ludvig, 211
Nyblom, Andreas, 219
Nyström, Jenny, 35, 215, 251f, 254, 257, 260f, 265, 267

O
Olbrechts-Tyteca, Lucie, 169f, 210, 242
Oldenburg, Acke, 264
Olofsson, Jonas, 239
Olsson, Bernt, 56, 228
Oscar II (svensk kung), 12
Oscarsson, Ingemar, 221, 231
Owen, Robert, 246
Ovesen, Jan, 240

P
Palmcrantz, Gösta, 218
Paulson, Johannes, 221
Paulus (apostel), 230
Perelman, Chaïm, 169f, 210, 242
Pettersson, Torsten, 214
Pick, Daniel, 243
Platen, Magnus von, 248
Platon, 99f, 140
Polybios, 178, 243f
Pompejus, Gnaeus, 107
Proust, Marcel, 212, 226
Pålsson Syll, Lars, 239

Q
Qvarsell, Roger, 236, 240, 243

R
Rafael, Santi, 112
Ratzel, Friedrich, 155
Reimers, Pontus, 228
Retzius, Anders Adolph, 234
Retzius, Gustaf, 31f
Ring, Jacobine, 155, 238
Rinman, Sven, 216
Rodhe, Edvard, 213
Rodhe, Emil, 252, 254, 256–261, 263
Roosling, Gösta, 221
Rosegger, Peter, 183
Rundgren, Claes Herman, 18, 213, 233
Runeberg, Johan Ludvig, 37, 61, 63, 211
Rydbeck, Kerstin
Rydberg, Susen, f. Hasselblad, 13, 31–36, 39, 52, 75, 147, 216ff, 223, 236
Rydén, Per, 214, 224
Rösiö, Per Jönsson, 247

S
Said, Edward Wadie, 22f, 214
Samuelsson, Ulf, 270
Sandwall, Johan, 12, 212
Sanner, Inga, 247
Schéele, Frans von, 187, 200, 247
Scholander, Sven, 211
Schück, Henrik, 49, 219
Schück, Herman, 213
Schöldström, Birger, 69, 220f, 248
Scott, Walter Sir, 218, 222
Seligmann, Joseph, 236
Shiel, Matthew Phipps, 238
Simon, Eugène, 155, 161, 183, 187–190, 246
Sjöberg, Birthe, 10, 14, 27, 47, 212, 214f, 222, 228f
Skovdahl, Bernt, 162, 236, 240, 243
Snoilsky, Carl, 11, 39, 47, 55, 67, 211, 213, 219, 243
Stagnelius, Erik Johan, 37
Stahre, Håkan, 269
Steffen, Gustaf, 168, 187f, 237, 239, 241, 246
Steffen, Richard, 61f, 220
Steiner, Rudolf, 246
Sternberg, Meir, 227, 230ff
Sternhell, Zeev, 24f, 27, 206, 208, 214, 234
Stolare, Martin, 24f, 27, 194f, 214, 242, 246f,
Stolpe, Jan, 214
Stolpe, Sven, 80, 140, 224, 235
Strandberg, Carl Vilhelm August (Talis Qualis), 47

Strindberg, August, 18, 23, 33, 39, 47f, 54f, 57, 62, 65, 67, 81, 155, 183, 193f, 196f, 214, 218f, 232, 238, 247f
Strömberg, Edvard, 256, 261, 264ff
Sue, Eugène, 12, 203, 212
Suess, Eduard, 183
Sund, Robert, 269
Svanberg, Nils, 227
Svanberg, Victor, 13f, 16f, 26, 46, 70, 212f, 215, 221, 243
Svedjedal, Johan, 212, 216, 218, 227, 232f
Svensson, Birgitta, 213, 215, 235, 240f, 246
Svensson, Stig, 269
Sylwan, Otto, 50, 224
Söderberg, Hjalmar, 224, 248
Söderholm, Gundel, 243, 247
Söderlund, Petra, 217f

T
Tacitus, Cornelius, 187, 229
Talis Qualis, se Strandberg, Carl Vilhelm August
Tegnér, Alice, 11, 64, 268f
Tegnér, Esaias, 38, 50, 55, 61, 63
Tengström, Emin, 241
Thomée, Per Jacob, 252, 254, 256–261, 263
Thorsell, Thorsten, 259
Thörn, Håkan, 214
Thörnberg, Ernst Herman, 213
Tigerstedt, Eugène Napoleon, 19, 52f, 55, 57ff, 213
Tolstoj, Leo, 183, 218
Tompkins, Jane Parry, 228
Topelius, Zacharias, 38f, 47
Torbjörnson, Teodor, 99, 228
Tunberg, Sven, 213
Tännsjö, Torbjörn, 226

VW
Waldenström, Paul Petter, 248
Vergilius, Maro Publius, 111f, 229f
Walbank, Frank William, 244
Warburg, Karl, 14, 25f, 31–37, 40f, 44f, 49ff, 54f, 59, 65, 76f, 80, 97f, 113, 161, 165, 200, 211–217, 219–224, 227f, 230, 232ff, 239ff, 243, 247f, 249–260
Weissman, August, 163
Wells, Susan, 242
Wendelin, Martta, 263f
Werin, Algot, 60, 265f
Vetterlund, Fredrik, 224
Wiberg, Harald, 41, 43, 64, 203, 266–270
Wichman, Knut, 81
Widbeck, Gustaf, 81
Widéen, Ivar, 270
Wigforss, Ernst, 219
Wilhelm II (tysk kejsare), 156f
Wirsén, Carl David af, 78, 224
Wising, Per Johan, 11, 70
Wizelius, Ingemar, 40ff, 44f, 219, 261–265, 267
Vogel, Max, 239
Wundt, Wilhelm, 183

Z
Zimmerdahl, Erik, 252, 254, 256–261, 263

Å
Åberg, Gösta, 267
Åberg, Lawrence Heap, 200
Åström, Paul, 226

Ö
Öhman, Anders, 27, 215, 234
Önnerfors, Alf, 246